

№4 (6), 2025

ISSN 3079-1758

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА В РАШТСКОМ РАЙОНЕ
СЕРИЯ ПРАВО, ИСТОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ОМУЗГОРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР НОҶИЯИ РАШТ
БАХШИ ИЛМӢИ ҚУҚУҚ, ТАЪРИХ ВА ИҚТИСОД

BULLETIN
TAJIK PEDAGOGICAL
INSTITUTE IN RASHT DISTRICT
SERIES LAW, HISTORY AND ECONOMIC SCIENCES

ISSN 3079-1758

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗОРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР НОҲИЯИ РАШТ**

БАХШИ ИЛМҲОИ ҲУҚУҚ, ТАЪРИХ ВА ИҚТИСОД

№4 (6), 2025

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
В РАШТСКОМ РАЙОНЕ**

СЕРИЯ ПРАВО, ИСТОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

№4 (6), 2025

**BULLETIN
TAJIK PEDAGOGICAL INSTITUTE IN RASHT DISTRICT**

SERIES LAW, HISTORY AND ECONOMIC SCIENCES

№4 (6), 2025

РАШТ-2025

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли
2024 таҳти №392/МҚ-97 ба қайд гирифта шудааст.

САРМУҲАРРИР:

Раҷабзода Маҳмадёр Носир
н.и.ҳ., дотсент, ректори ДОТ
дар ноҳияи Рашт

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Зокирзода Зафар Хайрулло
н.и.ҳ., дотсент, муовини
ректор оид ба корҳои таълими
ДОТ дар ноҳияи Рашт

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Аламшозода Фаридун
Аламшо
н.и.ҳ., дотсент

СУРОҒА:

77817, Тоҷикистон,
н. Рашт, ш. Фарм, кӯчаи
Э. Муҳиддинов, 63

ТЕЛЕФОН:

(+992) 313121103
(+992) 999333160

ПОЧТАИ ЭЛЕКТРОНӢ:

farodil_ff@mail.ru

СОМОНАИ МАҶАЛЛА:

<https://dotr-vestniki.tj>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ҲУҚУҚ

Яков Илич Гишинский
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Воробёв Сергей Михайлович
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Шарипов Тақдиршо Шарипович
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Азиззода Убайдулло Абдулло
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Идизода Файзали Фузайло
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

ТАЪРИХ

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
доктори илмҳои таърих, профессор
Ғафуров Абдулло Мутиллоевич
номзади илмҳои таърих, дотсент
Сайнаков Сайнак Парпишоевич
номзади илмҳои таърих, дотсент
Наврузов Ғолибшо Лоиқович
номзади илмҳои таърих, дотсент
Садиров Шарафҷон Аҳтамович
номзади илмҳои таърих, дотсент
Махсудов Аслиддин Муҳабатович
номзади илмҳои таърих, дотсент

ИҚТИСОД

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
Президенти АМИТ
Ҷонмамадов Шермамад Бегмамадович
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Иброҳимзода Илҳомуддин Раҷабали
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Каримов Баҳодур Ҳасанович
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Амирзода Соҳибназар Амирхоҷа
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Ниёзов Мустафо Абдуллоевич
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Маҳмадуллоев Аҳмадҷон Саидҷонович
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Раджабзода Махмадёр Носир
к.ю.н., доцент, ректор ТПИ в
Раштском районе

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

Зокирзода Зафар Хайрулло
к.ю.н., доцент, проректор по
учебной работе ТПИ
в Раштском районе

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Аламшозода Фаридун
Аламшо
к.ю.н., доцент

АДРЕС:

77817, Таджикистан,
Раштский район, г. Гарм,
улица Э. Мухиддинова, 63.

ТЕЛЕФОН:

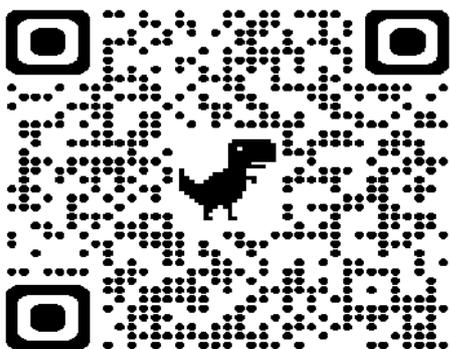
(+992) 313121103
(+992) 999333160

ЭЛЕКТРОННАЯ ПОЧТА:

farodil_ff@mail.ru

САЙТ ЖУРНАЛА:

<https://dotr-vestniki.tj>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ПРАВО

Яков Ильич Гишинский
доктор юридических наук, профессор
Воробьев Сергей Михайлович
доктор юридических наук, профессор
Шарипов Такдиршо Шарипович
доктор юридических наук, профессор
Азиззода Убайдулло Абдулло
доктор юридических наук, профессор
Идизода Файзали Фузайлшо
кандидат юридических наук, доцент

ИСТОРИЯ

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
доктор исторических наук, профессор
Гафуров Абдулло Мутиллоевич
кандидат исторических наук, доцент
Сайнаков Сайнак Парпишоевич
кандидат исторических наук, доцент
Наврузов Голибшо Лоикович
кандидат исторических наук, доцент
Садиров Шарафджон Ахтамович
кандидат исторических наук, доцент
Махсудов Аслиддин Мухабатович
кандидат исторических наук, доцент

ЭКОНОМИКА

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт
доктор экономических наук, профессор,
Президент НАНТ
Джонмамадов Шермамад Бегмамадович
доктор экономических наук, профессор
Иброхимзода Илхомуддин Раджабали
доктор экономических наук, профессор
Каримов Баходур Хасанович
доктор экономических наук, доцент
Амирзода Сохибназар Амирходжа
кандидат экономических наук, доцент
Ниёзов Мустафо Абдуллоевич
кандидат экономических наук, доцент
Махмадуллоев Ахмадджон Саидджонович
кандидат экономических наук, доцент

The journal is registered by the Ministry of culture of the Republic
of Tajikistan on december 23, 2024 for No. 392/MJ-97

EDITOR-IN-CHIEF:

Rajabzoda Mahmadyor Nosir
candidate of legal sciences,
associate professor, rector of
TPI in Rasht district

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Zokirzoda Zafar Khairullo
candidate of legal sciences,
associate professor, vice-
rector for academic affairs TPI
in Rasht district

RESPONSIBLE SECRETARY:

**Alamshozoda Faridun
Alamsho**
candidate of legal sciences,
associate professor

ADDRESS:

77817, Tajikistan, Rasht
district, Garm city,
E. Mukhiddinov street, 63.

PHONE:

(+992) 313121103
(+992) 999333160

E-MAIL:

farodil_ff@mail.ru

JOURNAL WEBSITE:

<https://dotr-vestniki.tj>

THE EDITORIAL BOARD:

LAW

Yakov Ilich Gilinskiy
doctor of law, professor
Vorobyov Sergey Mikhailovich
doctor of law, professor
Sharipov Taqdirsho Sharipovich
doctor of law, professor
Azizzoda Ubaydullo Abdullo
doctor of law, professor
Idizoda Fayzali Fuzaylsho
candidate of law, associate professor

HISTORY

Tursunov Tursunmurod Khudoymurodovich
doctor of historical sciences, professor
Ghafurov Abdullo Mutilloevich
candidate of historical sciences, associate professor
Saynakov Saynak Parpishoevich
candidate of historical sciences, associate professor
Navruzov Gholibsho Loiqovich
candidate of historical sciences, associate professor
Sadirov Sharafjon Ahtamovich
candidate of historical sciences, associate professor
Makhsudov Asliddin Muhabatovich
candidate of historical sciences, associate professor

ECONOMY

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht
doctor of economic sciences, professor,
President of NAST
Jonmamadov Shermamad Begmamadovich
doctor of economic sciences, professor
Ibrohimzoda Ilhomuddin Rajabali
doctor of economics, professor
Karimov Bahodur Hasanovich
doctor of economic sciences, associate professor
Amirzoda Sohbnazar Amirkhoja
candidate of economic sciences, associate professor
Niyozov Mustafo Abdulloevich
candidate of economic sciences, associate professor
Mahmadulloev Ahmadjon Saidjonovich
candidate of economic sciences, associate professor

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ – ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 347.113

**ИМПЕРАТИВНЫЕ НОРМЫ И ПУБЛИЧНЫЙ ПОРЯДОК В
РЕГУЛИРОВАНИИ ПРАВОВОГО СТАТУСА
ИНОСТРАННЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ**

Раджабзода М.Н., Идибеков А.А.

Таджикский педагогический институт в Раштском районе

В условиях глобализации и интенсификации международных экономических связей иностранные юридические лица все чаще становятся участниками частноправовых отношений, осложнённых иностранным элементом. Они вступают в договорные связи, осуществляют инвестиционную деятельность, приобретают имущество и реализуют предпринимательские проекты на территории различных государств. В связи с этим особую актуальность приобретает вопрос определения правового режима их деятельности и объёма правоспособности в государстве пребывания.

Как отмечает М. М. Богуславский, современное международное частное право призвано обеспечивать баланс между интересами международного экономического оборота и суверенными интересами государства, на территории которого осуществляется деятельность иностранных субъектов [1, с. 118–121]. Данный баланс особенно отчетливо проявляется при определении правового статуса иностранных юридических лиц.

В системе международного частного права ключевую роль в регулировании подобных отношений играют коллизионные нормы, определяющие применимое право. Однако действие личного закона иностранного юридического лица не является абсолютным. Национальные правопорядки устанавливают определённые ограничения, направленные на защиту публичных интересов государства. Такими ограничениями выступают императивные нормы и оговорка о публичном порядке.

Цель настоящей статьи заключается в комплексном теоретическом анализе императивных норм и публичного порядка как механизмов ограничения действия иностранного права при регулировании правового статуса иностранных юридических лиц, а также в выявлении их значения для системы международного частного права.

1. Правовой статус иностранного юридического лица и пределы действия личного закона

В теории международного частного права личный закон юридического лица (*lex societatis*) традиционно рассматривается как основная коллизионная привязка, определяющая его правоспособность, внутреннюю структуру и порядок деятельности. Как подчёркивает М. М. Богуславский, именно личный закон обеспечивает юридическую определённость статуса иностранного юридического лица в международном обороте [1, с. 121–124].

Вместе с тем в доктрине подчёркивается, что *lex societatis* не обладает абсолютным характером. Л. А. Лунц указывал, что признание личного закона иностранного юридического лица не может означать автоматическое допущение всех последствий его применения в государстве пребывания [2, с. 95–97]. Государство вправе ограничивать действие иностранного права в тех случаях, когда оно затрагивает публичные интересы.

В этом смысле правовой статус иностранного юридического лица формируется не исключительно на основе иностранного права, а в результате взаимодействия различных правовых порядков. Такой подход позволяет учитывать как интересы международного оборота, так и суверенные интересы государства пребывания [3, с. 214–216].

Правовой статус иностранного юридического лица в международном частном праве представляет собой совокупность прав, обязанностей и правомочий, которыми такое лицо обладает в государстве пребывания. Он формируется на основе взаимодействия личного закона юридического лица (*lex societatis*) и норм права государства, на территории которого осуществляется деятельность.

Личный закон иностранного юридического лица традиционно определяет вопросы его правосубъектности, структуры органов управления, порядка создания, реорганизации и ликвидации. Л. А. Лунц подчёркивал, что *lex societatis* является основополагающей коллизионной привязкой для регулирования статуса юридического лица [2, с. 85–96].

Вместе с тем государство пребывания вправе устанавливать специальные требования и ограничения, направленные на защиту общественных интересов. Как указывает В. П. Звеков, действие личного закона иностранного юридического лица «не может подрывать основы экономического, социального и правового порядка государства пребывания» [3, с. 212–214].

Таким образом, правовой статус иностранных юридических лиц нельзя рассматривать исключительно как результат действия иностранного права. Он представляет собой сложную правовую конструкцию, в которой сочетаются элементы различных правовых порядков.

2. Императивные нормы в международном частном праве

Императивные нормы в международном частном праве понимаются как нормы национального права, которые подлежат применению независимо от содержания подлежащего применению иностранного права. Они выражают публично-правовые интересы государства и имеют приоритетный характер.

М. М. Богуславский определяет императивные нормы как правовые предписания, обязательные для применения в силу их особой значимости для охраны основ государственного и общественного строя [1, с. 143–145]. В доктрине выделяются следующие основные признаки императивных норм:

1. обязательность применения;
2. направленность на защиту публичных интересов;
3. исключение возможности их изменения по соглашению сторон;
4. приоритет над коллизионными нормами.

Императивные нормы применяются непосредственно и не требуют предварительного определения применимого права. В отношении иностранных юридических лиц они могут регулировать вопросы допуска к рынку, лицензирования, налогообложения, валютного контроля, антимонопольного регулирования, использования природных ресурсов и иных сфер, имеющих стратегическое значение для государства [4, с. 268–271].

Применение императивных норм приводит к ограничению действия личного закона иностранного юридического лица. Даже если *lex societatis* допускает определённый объём правоспособности, государство пребывания вправе сократить его посредством императивного регулирования. При этом такие ограничения не рассматриваются как дискриминационные, поскольку они

основаны на защите суверенных интересов государства, а не на национальной принадлежности субъекта [1, с. 156–158].

С теоретической точки зрения императивные нормы выступают механизмом балансирования между принципом уважения иностранного права и необходимостью охраны публичных интересов. Ю. А. Тихомиров подчёркивает, что именно через императивные нормы проявляется взаимодействие публичного и частного начал в праве [5, с. 89–92].

В современной доктрине международного частного права императивные нормы нередко рассматриваются как проявление ограниченного суверенитета государства в условиях глобализации. С одной стороны, государство открывает свой правопорядок для иностранного права, с другой — сохраняет контроль над ключевыми сферами общественной жизни посредством императивного регулирования [5, с. 91–93].

Ю. А. Тихомиров отмечает, что императивные нормы выступают своеобразным «предохранительным механизмом», позволяющим государству предотвращать негативные социально-экономические последствия трансграничной деятельности иностранных субъектов [5, с. 89–92].

В отношении иностранных юридических лиц данная функция императивных норм приобретает особое значение, поскольку именно такие субъекты зачастую вовлечены в деятельность, затрагивающую стратегические интересы государства — финансовый рынок, энергетический сектор, использование природных ресурсов. В этих условиях императивное регулирование выступает необходимым элементом обеспечения экономической безопасности [4, с. 270–273].

3. Оговорка о публичном порядке как ограничитель действия иностранного права

Оговорка о публичном порядке (*ordre public*) является одним из наиболее дискуссионных институтов международного частного права. Она позволяет отказать в применении иностранного права или в признании его последствий, если они противоречат основам правопорядка государства пребывания.

Л. А. Лунц определял публичный порядок как совокупность фундаментальных принципов правовой, экономической и социальной системы государства, нарушение которых недопустимо даже при применении иностранного права [2, с. 142–144]. В отличие от императивных норм, которые действуют заранее и непосредственно, публичный порядок применяется *post factum* — при оценке последствий применения иностранного права.

В отношении иностранных юридических лиц оговорка о публичном порядке может использоваться в случаях, когда применение иностранного права приводит к результатам, несовместимым с основополагающими ценностями национального правопорядка, например с принципами добросовестной конкуренции, равенства участников гражданского оборота или защиты прав третьих лиц [13, с. 33–36].

Зарубежная доктрина подчёркивает исключительный характер публичного порядка. Так, А. В. Дайси, Дж. Моррис и Л. Коллинз указывают, что чрезмерное расширение сферы публичного порядка способно подорвать предсказуемость правового регулирования и снизить доверие участников международного оборота [6, р. 92–95].

4. Подходы российской и зарубежной доктрины к императивным нормам и публичному порядку.

В российской доктрине международного частного права императивные нормы и публичный порядок традиционно рассматриваются как исключения из

общего принципа применения иностранного права. Такой подход направлен на сохранение предсказуемости коллизионного регулирования и защиту интересов участников гражданского оборота [3, с. 218–220].

В зарубежной науке аналогичная тенденция прослеживается в трудах А. В. Дайси, Дж. Морриса и Л. Коллинза, которые подчёркивают, что чрезмерное расширение сферы императивных норм способно подорвать доверие иностранных инвесторов и затруднить международный оборот [6, р. 92–95].

Вместе с тем Ю. Базедов указывает, что в условиях открытых экономик государство неизбежно сталкивается с необходимостью активного использования императивных норм для защиты публичных интересов [9, р. 201–204]. Аналогичной позиции придерживается Р. Майклс, рассматривающий императивные нормы как инструмент адаптации национального права к глобализированным экономическим процессам [10, р. 144–147].

Таким образом, как в российской, так и в зарубежной доктрине императивные нормы и публичный порядок признаются необходимыми элементами правового регулирования, однако подчёркивается их исключительный и вспомогательный характер.

5. Соотношение императивных норм и публичного порядка

Императивные нормы и публичный порядок имеют различную юридическую природу, однако выполняют сходную функцию — защиту публичных интересов государства. Основное различие между ними заключается в механизме и моменте применения.

Императивные нормы действуют заранее и предписывают определённое поведение независимо от применимого права. Публичный порядок применяется в исключительных случаях и служит последним барьером против неприемлемых последствий применения иностранного права. С. Симеонидис подчёркивает, что императивные нормы представляют собой более жёсткий инструмент вмешательства государства, тогда как публичный порядок носит корректирующий характер [8, р. 67–69].

В контексте правового статуса иностранных юридических лиц наиболее оправданным представляется комбинированный подход, при котором приоритет отдаётся коллизионному регулированию, а императивные нормы и публичный порядок применяются как исключение, а не как общее правило. Такой подход позволяет сохранить баланс между уважением иностранного права и защитой национальных интересов [9, р. 201–204].

5.1. Проблема правовой определённости и инвестиционных рисков

Одной из ключевых проблем применения императивных норм и оговорки о публичном порядке является обеспечение правовой определённости. Для иностранных юридических лиц непредсказуемость правоприменительной практики может создавать дополнительные инвестиционные риски и снижать привлекательность национального правопорядка [6, р. 101–104].

В доктрине подчёркивается, что чрезмерное и неопределённое использование публичного порядка способно привести к фактическому отказу от применения иностранного права, что противоречит самой природе международного частного права [7, р. 118–121].

В этой связи представляется необходимым формирование чётких критериев применения императивных норм и публичного порядка, что позволит обеспечить баланс между защитой публичных интересов и принципом правовой определённости.

Императивные нормы и публичный порядок являются важнейшими механизмами ограничения действия иностранного права в международном частном праве. В регулировании правового статуса иностранных юридических лиц они выполняют функцию защиты публичных интересов государства и обеспечения устойчивости правового порядка.

Проведённый теоретический анализ показывает, что данные институты не должны рассматриваться как альтернативы коллизионному регулированию. Напротив, они дополняют его, формируя комплексный механизм правового воздействия на отношения с иностранным элементом. Эффективное использование императивных норм и оговорки о публичном порядке возможно лишь при соблюдении принципов соразмерности и правовой определённости. Это позволяет обеспечить баланс между интересами государства и правами иностранных юридических лиц, что имеет фундаментальное значение для развития международного частного права в условиях глобализации.

В условиях глобализации роль императивных норм и публичного порядка в международном частном праве будет неизбежно возрастать. Увеличение трансграничной активности иностранных юридических лиц требует от государства гибких, но одновременно эффективных механизмов правового воздействия.

Представляется, что дальнейшее развитие доктрины должно быть направлено на уточнение содержания императивных норм и критериев применения оговорки о публичном порядке. Это позволит обеспечить устойчивость правового регулирования, не нарушая баланс между интересами государства и участников международного экономического оборота.

Рецензент: Аламшозода Ф.А. – к.ю.н., доцент ТПИ в Раштском районе

Литература:

1. Богуславский М.М. Международное частное право: учебник для вузов. - 6-е изд. - М.: Норма, 2021. - 720 с.
2. Лунц Л. А. Курс международного частного права: в 3 т. - М.: Статут, 2019. - Т. 1. - 432 с.
3. Звеков В. П. Международное частное право: учебное пособие. - М.: Юрист, 2020. - 560 с.
4. Ерпылева Н. Ю. Международное частное право: учебник и практикум. - М.: Юрайт, 2021. - 615 с.
5. Тихомиров Ю.А. Публичное и частное право. - М.: Норма, 2018. - 384 с.
6. Дайси А. В., Моррис Дж., Коллинз Л. Коллизионное право. - Лондон: Sweet & Maxwell, 2020. - 1800 с.
7. Чешир Г., Норт П., Фосетт Дж. Международное частное право. - Оксфорд: OUP, 2019. - 1400 с.
8. Симеонидис С. Кодификация выбора права. - Оксфорд: OUP, 2014. - 430 с.
9. Базедов Дж. Право открытых обществ. - Гаага: Martinus Nijhoff, 2018. - 520 с.
10. Майклс Р. Глобализация и частное право. - Оксфорд: OUP, 2017. - 360 с.

Literature:

1. Boguslavsky, M. M. Private International Law: A Textbook for Universities. 6th Edition. Moscow: Norma, 2021. 720 p.

2. Lunts, L. A. Course in Private International Law: A 3-volume Set. Moscow: Statut, 2019. Vol. 1. 432 p.
3. Zvekov, V. P. Private International Law: A Textbook. Moscow: Jurist, 2020. 560 p.
4. Erpyleva, N. Yu. Private International Law: A Textbook and Workshop. Moscow: Yurait, 2021. 615 p.
5. Tikhomirov, Yu. A. Public and Private Law. Moscow: Norma, 2018. 384 p.
6. Dicey A. V., Morris J., Collins L. Conflict of Laws. London: Sweet & Maxwell, 2020, 1800 p.
7. Cheshire G., North P., Fawcett J. Private International Law. Oxford: OUP, 2019, 1400 p.
8. Simeonidis S. Codifying Choice of Law. Oxford: OUP, 2014, 430 p.
9. Basedow J. The Law of Open Societies. The Hague: Martinus Nijhoff, 2018, 520 p.
10. Michaels R. Globalization and Private Law. Oxford: OUP, 2017, 360 p.

ИМПЕРАТИВНЫЕ НОРМЫ И ПУБЛИЧНЫЙ ПОРЯДОК В РЕГУЛИРОВАНИИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ИНОСТРАННЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

В статье проводится комплексный теоретико-правовой анализ императивных норм и оговорки о публичном порядке как ключевых механизмов ограничения действия иностранного права в системе международного частного права. Основное внимание уделяется их функциональной роли в формировании и регулировании правового статуса иностранных юридических лиц, осуществляющих деятельность в государстве пребывания. Исследуется соотношение императивных норм с личным законом юридического лица (*lex societatis*), а также выявляются критерии разграничения императивных норм и оговорки о публичном порядке с точки зрения их юридической природы, механизма и момента применения. Особое внимание уделяется доктринальным подходам к проблеме соразмерности вмешательства государства в частноправовые отношения, осложнённые иностранным элементом. Делается вывод о том, что императивные нормы и публичный порядок не подменяют коллизионное регулирование, а дополняют его, обеспечивая баланс между защитой публичных интересов государства, устойчивостью национального правопорядка и необходимостью соблюдения принципа правовой определённости в трансграничных частноправовых отношениях.

Ключевые слова: международное частное право, императивные нормы, публичный порядок, иностранные юридические лица, правовой статус, личный закон.

МЕЪЁРҲОИ ИМПЕРАТИВӢ ВА ТАРТИБОТИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР ТАНЗИМИ МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ШАХСОНИ ҲУҚУҚИИ ХОРИҶӢ

Дар ин мақола таҳлили ҷамаҷонибаи назариявӣ ва ҳуқуқии меъёрҳои ҳатмӣ ва бандҳои тартиботи ҷамъиятӣ ҳамчун механизмҳои калидии маҳдуд кардани таъсири ҳуқуқи хориҷӣ дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ пешниҳод шудааст. Таваҷҷӯҳи асосӣ ба нақши функционалии онҳо дар ташаккул ва танзими мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, ки дар давлати мизбон ғайриҷой мекунад, равона карда шудааст. Робитаи байни меъёрҳои ҳатмӣ ва ҳуқуқи шахсии шахси ҳуқуқӣ (*lex societatis*) баррасӣ мешавад ва меъёрҳои фарқ кардани

меъёрҳои ҳатмӣ ва бандҳои тартиботи ҷамъиятӣ аз нигоҳи хусусияти ҳуқуқӣ, механизм ва лаҳзаи татбиқи онҳо муайян карда мешаванд. Таваҷҷӯҳи махсус ба равишҳои доктриналӣ ба масъалаи мутаносибии даҳолати давлат ба муносибатҳои ҳуқуқӣ хусусӣ, ки аз ҷониби унсури хориҷӣ мураккаб шудаанд, дода мешавад. Хулоса карда мешавад, ки меъёрҳои ҳатмӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ танзими низоъҳои қонунҳоро иваз намекунанд, балки онро пурра мекунанд ва тавозунро байни ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятии давлат, устувории тартиботи ҳуқуқии миллӣ ва зарурати риояи принсипи муайянии ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ хусусии фаромарзӣ таъмин мекунанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқӣ байналмилалии хусусӣ, меъёрҳои императивӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, қонуни шахсӣ, мақоми ҳуқуқӣ.

MANDATORY RULES AND PUBLIC POLICY IN THE REGULATION OF THE LEGAL STATUS OF FOREIGN LEGAL ENTITIES

This article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of mandatory norms and public order clauses as key mechanisms for limiting the effect of foreign law in the system of private international law. The primary focus is on their functional role in shaping and regulating the legal status of foreign legal entities operating in the host state. The relationship between mandatory norms and the personal law of a legal entity (*lex societatis*) is examined, and criteria for distinguishing between mandatory norms and public order clauses are identified in terms of their legal nature, mechanism, and moment of application. Particular attention is given to doctrinal approaches to the issue of proportionality of state intervention in private law relations complicated by a foreign element. It is concluded that mandatory norms and public order do not replace conflict-of-laws regulation, but rather complement it, ensuring a balance between the protection of the state's public interests, the stability of the national legal order, and the need to uphold the principle of legal certainty in cross-border private law relations.

Keywords: private international law, mandatory rules, public policy, foreign legal entities, legal status, personal law.

Сведения об авторах: Раджабзода Махмадер Носир – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат юридических наук, доцент кафедры права и государственного управления. Суроға: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин – 63. Телефон: (+992) 902887044. E-mail: rajabov.m.19973@mail.ru

Идибеков Абдулхамид Амирмусаябович — Таджикский педагогический институт в Раштском районе, декан факультета экономика и управление. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Раштский район, ул. Э. Мухиддинова, 63. Тел.: (+992) 909 300 149.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҷабзода Маҳмадёр Носир – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Мухиддин – 63. Телефон: (+992) 902887044. E-mail: rajabov.m.19973@mail.ru

Идибеков Абдулхамид Амирмусаябович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, декани факултаи иқтисод ва идора. Суроға: 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт кучаи Э.Мухиддинов 63. Тел.: (+992) 909300149.

Information about authors: Rajabzoda Mahmadyor Nosir – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of legal sciences, associate professor of the department of law and public administration. Суроға: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin – 63. Phone: (+992) 902887044. E-mail: rajabov.m.19973@mail.ru

Idibekov Abdulhamid Amirmusayabovich — Tajik pedagogical institute in the Rasht district, dean of the faculty of economics and management. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Rasht District, 63 E. Muhiddinov Street. Phone: (+992) 909 300 149.

ТДУ: 347.121.1

ҲУҚУҚ БА САЛОМАТИИ РАВОНӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Аламшозода Ф.А.

Донишкадаи омӯзгори Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Таҳлили қонунгузори амалкунандаи кишвар дар баҳши саломатӣ нишон медиҳад, ки дар кишвар таваҷҷуҳ ба ҳифзи саломатии равонӣ ва гирифтани кӯмаки равонӣ нисбатан маҳдуд мебошад. Масалан, мутобиқи моддаи 38 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ёрии тиббии ройгонро дар муассисаҳои тандурустии давлатӣ кафолат медиҳад. Ғайр аз ин, дар аксари муассисаҳо, аз ҷумлаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ клиникаҳои тиббию ҳуқуқӣ ташкил карда шудааст, ки ёрии ройгони тиббию ҳуқуқӣ медиҳанд. Пас, чаро клиникаҳои кӯмаки равонӣ таъсис дода намешаванд? Чаро ба масъалаи расонидани кӯмаки ройгони равонӣ таваҷҷуҳ зоҳр намегардад? Ин ва дигар саволҳо моро водор намуданд, ки оид ба саломатии равонӣ таҳқиқоти илмӣ анҷом диҳем, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонад дорои аҳаммияти баланди илмию амалӣ бошад.

Бояд тазакур дод, ки психология равон ва рафтори инсонро меомӯзад ва ин илм барои рушд ва неқӯаҳволии ҷомеа аҳаммияти калон дорад. Равоншиносон дониш ва малакаҳои худро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт: маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, адолат ва ғайра истифода мебаранд. Дар ин кор, равоншиносон бо вазифаҳо ва мушкилоти гуногун, ки ба хусусиятҳои инкишоф ва фаъолияти равонии инсон, таъсири мутақобилаи онҳо бо муҳити зист ва дигар одамон ва ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо алоқаманданд, рӯбарӯ мешаванд.

Саломатии равонӣ аз ҷониби мутахассисони соҳаи психология таъмин ва назорат карда мешавад. Аммо, дар самти амалисозии ҳуқуқ ба ҳифзи саломатии равонӣ баъзе мушкилиҳо ҷой доранд, ки самаранокии татбиқи онро зери суол қарор медиҳад. Махсусан, масъалаи танзими ҳуқуқии фаъолияти хизматрасонии равонӣ, механизмҳои танзим ва ҳифзи ҳуқуқ ба саломатии равонӣ ва ғайра. Атрофи масъалаи мазкур муҳаққиқон назарҳои худро пешниҳод намудаанд, ки мубрамияти ин масъаларо боз ҳам дучанд мегардонад. Аз ҷумла, муҳаққиқон А.В. Сидорова ва С.В. Макушева ибраз доштаанд, ки нигоҳ доштани фазои муносиби равонӣ дар ҷомеа ва дар натиҷа, саломатии равонии шаҳрвандон бояд барои давлат афзалиятнок ҳисобида шавад. Аммо, имрӯз дар кишвар танзими мунтазами ҳуқуқии кӯмаки равонӣ ба аҳоли вучуд надорад ва қоидаҳои идоравӣ

дар ин соҳа пароканда ва маҳдуд мебошанд. Аз ин рӯ, қабули қонун ва дигар санадҳои дахлдори ҳуқуқӣ дар ин самт, ки паҳлуҳои муҳимми кӯмаки равонӣ, аз ҷумла ҳуқуқи шаҳрвандонро барои кӯмаки ройғони равонӣ танзим мекунад, амри зарурӣ донист мешавад [9, с. 23].

Ба андешаи К.И. Коробко, аҳамияти саломатии равонии шаҳрвандонро нодида гирифтани мумкин нест. Нигоҳ доштани сатҳи оптималии саломатии равонӣ аксар вақт ба кӯмаки равонӣ ниёз дорад. Бо назардошти аҳамияти ин бахши саломатии шаҳрвандон, ба назар мерасад, ки танзими ҳуқуқии кӯмаки равонӣ дар маҷмӯъ ва хизматрасонии равонӣ ҳамчун шакли иқтисодии ифодаи ин фаъолият, бахусус, такмил дода шавад [7, с. 28]. Маврид ба зикр аст, ки психология ҳамчун илм ва бозори хизматрасонии равонӣ эҳёи худро аз сар мегузаронад. Ин аз як қатор омилҳои муҳим вобаста аст: маҳз кӯмаки равонӣ ба одамон дар мубориза бо таҷрибаҳои эмотсионалӣ ва паси сар кардани вазъиятҳои душвори зиндагӣ мусоидат менамояд; технологияҳои муосир, ба монанди машваратҳои онлайн ва омӯзиши равонӣ, ба одамон имкон медиҳанд, ки дар вақти муносиб барои худ кӯмаки равонӣ гиранд; ва дар ҷомеаи муосир одамон ба ҷаҳони ботинӣ, саломатии равонӣ ва некӯахлоқии худ таваҷҷӯҳи бештар зоҳир мекунанд. Аммо, чунин шарот дар кишвари мо ҳануз фароҳам оварда нашудааст. На тавассути технологияи муосир расонидани кӯмаки равонӣ тариқи маҷозӣ роҳандозӣ шудааст ва на ҳамаи аҳоли ҳангоми дучор шудан ба мушкилиҳои равонӣ ба мутахассиси соҳа муроҷиат мекунанд.

Таҳлили меъёрҳои байналхалқӣ нишон медиҳад, ки дар онҳо масъалаҳои психологӣ зери як мафҳуми умумӣ «тамомияти равонӣ» муқаррар шудаанд. Ин мафҳум васеъ буда, дигар ҷанбаҳои равонии инсон, аз ҷумла дахлнопазирии равониро низ ифода мекунад. Аммо, мафҳуми мазкур барои на танҳо қонунгузорӣ, балки илми равоншиносӣ ва ҳуқуқшиносии ватанӣ нав ба назар мерасад. Агар дар ҷумҳурӣ санадҳои дахлдор дар самти саломатии равонӣ ва ё дигар ҷанбаҳои психологӣ қабул карда мешуд, он гоҳ чунин мафҳумҳо дар онҳо шарҳ дода мешуданд ва бисёре аз баҳсҳои ҳуқуқӣ низ ҳалли худро меёфтанд. Масалан, ба саволи он, ки «Оё ҳуқуқ ба саломатии моддаи 38-и Конститутсияи ҶТ саломатии равониро ифода мекунад ё не?» ҷавоб гардонидан душвор мебошад. Зеро барои иҷроиши меъёри моддаи мазкур дар кишвар Кодекси тандурустӣ қабул карда шуд, аммо дар самти саломатии равонӣ ягон беҳбудии ҷиддӣ рӯҳ надод [2, с. 29]. Кодекси мазкур танҳо масъалаи саломатии беморони рӯҳӣ (ҳолатҳои равонпизишкӣ)-ро муқаррар кардааст, вале дар он ба масъалаҳои саломатии равонӣ аз рӯи ҳолатҳои равондармонӣ таваҷҷӯҳ нашудааст. Дар Кодекси мазкур як маротиба калимаи «равонӣ», як маротиба калимаи «психология» ва ҳафт маротибаи дигар калимаи «равоншиносӣ» омадааст. Вале калимаи «рӯҳӣ» барзиёд аст. Ҳатто дар моддаи яқум бахши мафҳумҳои асосӣ мафҳуми «кумаки тиббии рӯҳӣ» муқаррар шудааст. Ҳол он ки ин санад ягона санади кодификатсионӣ дар бахши танзими ҳуқуқӣ ва ҳифзи саломатӣ ба ҳисоб меравад.

Саволи дигар ин аст, ки оё ҳифзи саломатие, ки дар боби 16-и КҶ ҶТ - «чиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ» муқаррар шудаанд саломатии равониро дар назар дорад ё не? Агар ҳа, пас чаро дар ягон меъёри он ҳифзи саломатии равонии инсон аз ягон намуди зараррасонӣ муқаррар нашудааст? Аз ҷумла, дар диспозитсияи моддаҳои 110-116 ягон ҳолати харобшавии саломатии равонӣ

муқаррар нашудааст. Баръакс, ибораҳои «дарди ҷисмонӣ», «узви бадан» ва ғайра истифода шудаанд. Агар ҷинойти содиршуда ба саломатии равонии шахс зарар расонида, ўро дучори оқибатҳои гуногуни рӯҳию равонӣ гардонад, пас бо кадом модда ва санади ҳуқуқӣ ҳифз карда мешавад?

Дар адабиётҳои русӣ мафҳумҳои «психическое здоровье» ва «психологическое здоровье» фарқ карда мешавад. Дар тарҷумаи тоҷикӣ бинобар сабаби васеъ будани истилоҳоти тоҷикӣ тарҷумаи дақиқи ин мафҳумҳо душвор аст. Ба андешаи мо, мафҳуми аввал ҳамчун саломатии рӯҳӣ ва мафҳуми дуюм ҳамчун саломатии равонӣ (психологӣ) маънидод мегардад. Вақте сухан дар хусуси саломатии равонӣ меравад ҳолати равонии шахсро то бемориҳои рӯҳӣ фаро мегирад. Ҳолати бемориҳои рӯҳӣ бошад ба саломатии рӯҳӣ дохил мешавад, ки табобати онҳо аз ҷониби равонпизишк ба роҳ монда мешаванд. Дар натиҷаи фарқияти дар боло зикршуда байни психология ва психиатрия, мафҳумҳои калидӣ ба монанди «саломатии рӯҳӣ» ва «саломатии равонӣ» пайдо мешаванд. Тавре ки И.В. Дубровина қайд мекунад: «Дар ҳоле ки истилоҳи «саломатии рӯҳӣ» асосан ба равандҳо ва механизмҳои рӯҳии инфиродӣ дахл дорад, истилоҳи «саломатии равонӣ» ба шахсият дар маҷмӯъ ишора мекунад, ки бо зухуроти олии равонии инсон зич алоқаманд аст ва ба мо имкон медиҳад, ки ҷанбаи мушаххаси психологии саломатии инсонро, ки аз ҷанбаҳои тиббӣ, сотсиологӣ, фалсафӣ ва дигар фарқ мекунад, муайян созем» [8, с. 52].

Саломатии равониро ҳамчун неъматии шахсии ғайримолумулкӣ, ки нисбат ба он муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоянд, фаҳмида мешавад. Саломатии равонӣ бояд ҳамчун ҳолати рӯҳии бадан, ки бо маҷмӯи сифатҳо ва қобилиятҳои шахсӣ хос буда, ба инсон барои мутобиқ шудан ба муҳити иҷтимоӣ имкон медиҳад, фаҳмидан лозим аст [4, с. 3-5]. Муаллиф ба таври конституционӣ мукамал гардонидани уҳдадорӣ давлатро оид ба ғамхорӣ дар бораи саломатии ҷисмонӣ ва равонии ҳар як шаҳрванд ва пешбурди сиёсати мақсаднок оид ба ҳифз, мустаҳкам намудани саломатии равонӣ ва рафъи амалҳои, ки хавфи вайронкунии қонунро дар оянда ба вуҷуд меоранд, асоснок кардааст. Маврид ба зикр аст, ки зарурат ва аҳаммияти танзими ҳуқуқии масъалаи саломатии равонӣ, инчунин аз он шаҳодат медиҳад, ки уҳдадорӣ давлат оид ба кафолати ҳуқуқи ҳар як шахс ба сатҳи баландтарини солимии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ дар моддаи 12 Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муқаррар шудааст. Аз ин андешаҳо чунин хулоса мебарояд, ки саломатии равонӣ аз саломатии ҷисмонии инсон фарқи калон дорад. Бинобар ин, беҳтар аст, ки дар баробари саломатии ҷисмонӣ дар қонунгузори кишвар чун санадҳои байналмилалӣ саломатии равонӣ низ муқаррар карда шавад.

Танзими ҳуқуқии саломатии равонӣ аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам буда, таваҷҷуҳи аксари муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намудааст. Зеро танзими мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ҳадафҳо, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои кори равоншиносон, инчунин ҳуқуқ ва ҷавобгарии онҳо ва муштариёни онҳоро муайян мекунад. Тавре дар адабиёт қайд мегардад, танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи равоншиносӣ меъёрҳо ва стандартҳои рафтори ахлоқӣ ва касбии равоншиносон, инчунин механизмҳои назорат ва ҷавобгариро барои вайрон кардани ин меъёрҳо ва стандартҳо муқаррар мекунад [5, с. 430]. Дар ҷаҳорҷуби қонун танзим намудани масъалаҳои зикршуда, ҳам ба фаъолияти равоншиносон ва ҳам ба татбиқи ҳуқуқ ба саломатии равонӣ ва гирифтани кӯмаки равонӣ мусоидат менамояд. Дар ин

хусус ҳақ ба ҷониби муҳаққиқ Ю.С. Шойгу мебошад, ки чунин ибрази назар намудааст: таъмини чаҳорҷӯбаҳои ҳуқуқӣ ва танзимкунанда барои амалияи равонӣ вазифаи мураккаб ва бисёрҷанба аст, аммо ҳалли он, пеш аз ҳама, ҷиҳати таъмини ҳуқуқи ҳар як шахрванди кишвар барои гирифтани кӯмаки таҳассусӣ ва нигоҳ доштани саломатии равонии ҳар як шахс ва умуман миллат хеле муҳим арзёбӣ мегардад [10, с. 23]. Ҳар кас табиатан ҳуқуқ ба саломатӣ дорад, зеро ин ҳуқуқ ҷузъи таркибии ҳуқуқ ба ҳаёт мебошад.

Бояд тазакурр дод, ки мутобиқи Конститутсия ҳар кас ба ҳуқуқ гирифтани ёрии ҳуқуқӣ ҳақ дорад. Аммо, чӣ тавр тасдиқ кардан мумкин аст, ки ҳар кас ба гирифтани ёрии равонӣ ҳақ дорад? Ва ё кадом санади ҳуқуқӣ мутахассисони соҳаи психологияро уҳдадор мекунад, ки ба шахс ёрии равонӣ расонанд? Ин ва дигар саволҳо боз ҳам аз мубрамияти масъалаи таҳқиқшаванда дарак дода, зарурати қабули санади ҳуқуқиро нишон медиҳад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар ин маврид таъкид шудааст, ки айни замон зарурати қабули қонуни махсус, ки ба расонидани кӯмаки равонӣ ба аҳоли бахшида шудааст, ба миён омадааст. Набудани чунин санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи истилоҳоти ягонро дар робита ба расонидани кӯмаки равонӣ номумкин намуда, фарқи байни шаклҳои давлатӣ ва ғайридавлатии кӯмаки равониро мушкил мегардонад [6, с. 142]. Тавре маълум мегардад, таҳияи чаҳорҷӯбаи нави қонунгузорӣ, ки ба танзими кӯмаки равонӣ ба аҳоли нигаронида шудааст, муайян ва таҳлили қоидаҳои амалкунандаро дар ин соҳа талаб мекунад.

Бо назардошти таҳлили андешаҳои боло таҳия ва қабули қонуни алоҳидаро дар самти саломатии равонӣ ва расонидани кӯмаки равонӣ саривақтӣ мешуморем. Маҳз дар натиҷаи қабули чунин қонун метавон мушкилоти дар ин самт ҷойдоштаро ҳал намуд. Мавҷуд набудани чунин қонуни алоҳида ва танзими ҳуқуқии соҳа метавонад мушкилот ва хатарҳоро барои равоншиносон ва муштариёни онҳо ба миён оварад, ба монанди расонидани кӯмаки равонии ноқобил, пастсифат ё зараровар аз ҷониби равоншинос ва ғайра. Ин оқибати манифиро бо чунин мисол шарҳ додан мумкин аст: шахсе бо равоншинос дар асоси тавсияи дӯсташ ё табиғоти онлайн машварат кард. Муштарӣ натавонист, ки маълумот, таҳассус ва иҷозатномаи равоншиносро расман тасдиқ намояд, бинобар ин, танҳо ба ӯ бовар кард. Пас аз мубодилаи мушкилоти худ, муштарӣ интизор буд, ки кӯмаки касбӣ гирад, аммо ба ҷои ин маслиҳати зараровар гирифт, ки ҳолати ӯро бадтар намуд. Ё “мутахассис” метавонад табобатҳои ҷодугарӣ ё қалбакии илмиро пешниҳод намояд, ки ягон асоснокии илмӣ надоранд ва метавонанд барои саломатии муштарӣ зараровар бошанд. Дар сурати мазкур муштарӣ чӣ тавр метавонад муайян кунад, ки ба мутахассиси касбӣ муроҷиат кардааст? Чи гуна метавонад муайян кунад, ки усулҳои истифодашудаи равоншинос асосноканд, расмианд ва зараровар намебошанд? Ин мисол нишон медиҳад, ки чӣ гуна набудани огоҳии ҳуқуқӣ ва ҳимояи равоншиносон ва муштариён аз хидматҳои равонии ноқобил, пастсифат ё зараровар метавонад барои ҳарду ҷониб оқибатҳои ҷиддӣ ба бор орад.

Мушкилии дигар, ки ба танзими ҳуқуқӣ ниёз дорад ин набудани феҳристи ягонаи равоншиносон аст, ки имкон медиҳад то таҳсилот, таҳассус, иҷозатнома ва номгуӣ мутахассисони касбии дорони иҷозати расмӣ доштаро тасдиқ намояд. Оид ба ин масъала дар адабиёти илмӣ қайд мегардад, ки набудани феҳристи ягонаи равоншиносон, ки имкон медиҳад таҳсилот, таҳассус ва иҷозатномаи мувофиқи

онҳоро тасдиқ кунанд, яке аз мушкилот дар бахши нигоҳубини равонӣ мебошад. Ин боиси пайдоиши мутахассисони ноқобил ва бевичдон мегардад, ки метавонанд ба муштариёни худ зарар расонанд ё аз эътимоди онҳо сӯиистифода кунанд [5, с. 431]. Барои ҳифзи одамон аз чунин ҳодисаҳо, зарур аст, ки феҳристи ягонаи равоншиносонро таъсис диҳем, ки танҳо он мутахассисонро дар бар мегирад, ки таҳсилот, таҳассус ва иҷозатномаи мувофиқ барои расонидани кӯмаки равонӣ доранд. Ҳамчунин зарур аст, ки усулҳои равоншиносонро тасдиқ кунем ва сифат ва беҳатарии онҳоро назорат намоем.

Қабули қонуни миллӣ дар бораи кӯмаки равонӣ як қадами муҳим дар роҳи ҳалли ин масъалаҳо ва баланд бардоштани мақом ва эътибори касби равоншиносӣ хоҳад буд. Чунин қонун мафҳумҳо ва таърифҳои асосиро дар соҳаи кӯмаки равонӣ, инчунин намудҳо, шаклҳо ва усулҳои пешниҳоди онро муайян мекунад. Он инчунин ҳуқуқ ва масъулиятҳои равоншиносон ва муштариён, инчунин меъёрҳо ва стандартҳои рафтори ахлоқӣ ва касбии равоншиносонро муқаррар мекунад. Ғайр аз ин, он талаботро барои таҳсил, таҳассус ва иҷозатномадиҳии равоншиносон, инчунин системаи омӯзиш, таҳсилоти давомдор ва такмили ихтисоси равоншиносон танзим менамояд. Чанбаи дигари муҳим танзими системаи назорат ва арзёбии сифати кӯмаки равонӣ, инчунин системаи махфият ва ҳифзи маълумоти шахсии муштариён хоҳад буд. Ниҳоят, он механизмҳои назорат ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонун, инчунин усулҳои ҳалли низоъҳо ва баҳсҳо байни равоншиносон ва муштариёнро фароҳам меорад.

Яке аз мушкилоти дигар дар бахши расонидани кӯмаки равонӣ ин танзимоти нодурусти фикрронии аҳоли мебошад [1; 3]. Дар ин хусус муҳаққиқон ба маврид зикр намудаанд, ки хусусияти мушаххаси муоширати байни муштарӣ ва психолог, хусусияти иттилооте, ки дар давоми ин раванд ифшо мешавад ва нигарониҳо дар бораи ифшои он ва фитнаю ғайбатҳои минбаъда одамонро аз ҷустуҷӯи кӯмаки равонӣ дар кор ё мактаб бозмедоранд [9, с. 24]. Барои ҳалли ин масъала баргузор намудани чорабиниҳои мухталифи илмию оммавию оид ба нақши равоншиносӣ дар ҳалли мушкилоти аҳоли самаранок меҳисобем. Дар минтақаҳо ва маҳалҳо бояд ҳарчӣ бештар чунин чорабиниҳо баргузор карда шаванд, то фикрронии аҳоли нисбат ба кӯмаки равонӣ ва касби равоншинос танзимоти мусбиро касб намояд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлилу баррасии масъалаи саломатии равонӣ ва мушкилиҳо дар самти расонидани кӯмаки равонӣ ҳулосаю тавсияҳои зеринро манзур намудан мумкин аст:

1. Дар шаҳру ноҳия ва маҳалҳо, ҳамзамон аксари корхонаю муассисаҳои, ки бунгоҳи тиббӣ доранд, дар баробари он марказҳои хизматрасонии равонӣ ташкил карда шаванд.

2. Қонуни ҶТ «Дар бораи ёрии равонӣ ва фаъолияти равоншиносон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия ва қабул карда шавад.

3. Стратегияи дарозмуддати ташаккули соҳаи равоншиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул карда шуда, дар заминаи он барномаю нақша-чорабиниҳо тасдиқ ва барои иҷроиши оммавию ҳатмӣ паҳн карда шаванд.

Муқарриз: Ализода И.И. – н.и.х., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Бобохонов Ф.А. Қувваи фикр ва сухан: воситаи психологӣ таълимию тарбиявӣ ва таҳлилию амалӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов. – Душанбе, 2025. – 400 с.

2. Бобохонов Ф. А. Танзими ҳуҷуҷи масъалаҳои психологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – № 2(99). – С. 26-31.

3. Бобохонов Ф.А. Таъсири қувваи фикр ва сухан дар фаъолияти кормандони муассисаҳо [Матн] / Ф.А. Бобохонов. – Душанбе: Ашуриён, 2024. – 208 с.

4. Васильева Т.В. Психологическое здоровье личности сегодня [Текст] / Т.В. Васильева // Психологическое здоровье субъектов педагогического процесса. Сборник материалов всероссийской научно-практической конференции. – Орехово-Зуево: МГОГИ, 2009. – С. 3-5.

5. Гармаш П.А. Современное состояние нормативно-правового регулирования в сфере психологии: проблемы и пути их решения [Текст] / П. А. Гармаш // Естественные и гуманитарные науки в современном мире: материалы VI Международной научно-практической конференции, посвященная 115-летию Лакина Г.Ф., Орёл, 15–17 мая 2023 года. – Орёл: Орловский государственный университет им. И.С. Тургенева, 2023. – С. 430-434.

6. Голиченков А.К., Белицкая А.В., Барабанщикова В.В., Вайпан В.А., Давидян Г.М., Зинченко Ю.П., Молотников А.Е., Тимофеева Л.Н., Шойгу Ю.С. Современное состояние правового регулирования психологической помощи [Текст] / А.К. Голиченков, А.В. Белицкая, В.В. Барабанщикова, В.А. Вайпан, Г.М. Давидян, Ю.П. Зинченко, А.Е. Молотников, Л.Н. Тимофеева, Ю.С. Шойгу // Национальный психологический журнал. – 2018. – №1(29). – С. 141-150.

7. Коробко К.И. Правовое регулирование оказания психологических услуг в Российской Федерации: современное состояние и перспективы совершенствования [Текст] / К.И. Коробко // Вестник Государство и право. – 2020. – № 27. – С.25-29.

8. Практическая психология образования [Текст] / под ред. И.В. Дубровиной. – СПб.: Сфера, 2004. – 592 с.

9. Сидорова А.В., Макушева С.В. Правовое регулирование бесплатной психологической помощи: анализ и перспективы развития [Текст] / А.В. Сидорова, С.В. Макушева // Юридический вестник Самарского университета Juridical Journal of Samara University. – 2024. – Т. 10, № 4. – С. 22-27.

10. Шойгу Ю.С. К вопросу о нормативно-правовом регулировании психологической практики [Текст] / Ю.С. Шойгу // Прикладная юридическая психология. – 2017. – №1. – С.15-23.

11. Шувалов, А.В. Психологическое здоровье человека [Текст] / А.В. Шувалов // Вестник ПСТГУ. – 2009. – Вып. 4 (15). – С. 87-101.

Literature:

1. Bobokhonov F.A. The power of thought and speech: a psychological educational and educational and analytical and practical tool: a teaching tool [Text] / F.A. Bobokhonov. – Dushanbe, 2025. – 400 p.

2. Bobokhonov F. A. Legal regulation of psychological issues in the Republic of Tajikistan [Text] / F.A. Bobokhonov // News of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Social Sciences. – 2024. – No. 2(99). – P. 26-31.

3. Bobokhonov F.A. The influence of the power of thought and speech on the activities of employees of institutions [Text] / F.A. Bobokhonov. – Dushanbe: Ashuriyon, 2024. – 208 p.

4. Vasilyeva T.V. Psychological health of the individual today [Text] / T.V. Vasilyeva // Psychological health of subjects of the pedagogical process. Collection of materials of the All-Russian scientific and practical conference. – Orekhovo-Zuyevo: MGOGI, 2009. – P. 3-5.

5. Garmash P.A. The current state of legal regulation in the field of psychology: problems and solutions [Text] / P.A. Garmash // Natural sciences and humanities in the modern world: materials of the VI International scientific and practical conference dedicated to the 115th anniversary of Lakin G.F., Orel, May 15-17, 2023. - Orel: Oryol State University named after I.S. Turgenev, 2023. - P. 430-434.

6. Golichenkov A.K., Belitskaya A.V., Barabanshchikova V.V., Vaypan V.A., Davidyan G.M., Zinchenko Yu.P., Molotnikov A.E., Timofeeva L.N., Shoigu Yu.S. Current state of legal regulation of psychological assistance [Text] / A.K. Golichenkov, A.V. Belitskaya, V.V. Barabanshchikova, V.A. Vaypan, G.M. Davidyan, Yu.P. Zinchenko, A.E. Molotnikov, L.N. Timofeeva, Yu.S. Shoigu // National Psychological Journal. - 2018. - No. 1 (29). - P. 141-150.

7. Korobko K.I. Legal regulation of the provision of psychological services in the Russian Federation: current state and prospects for improvement [Text] / K.I. Korobko // Bulletin of the State and Law. - 2020. - No. 27. - Pp. 25-29.

8. Practical Psychology of Education [Text] / edited by I.V. Dubrovina. - St. Petersburg: Sfera, 2004. - 592 p.

9. Sidorova A.V., Makusheva S.V. Legal regulation of free psychological assistance: analysis and development prospects [Text] / A.V. Sidorova, S.V. Makusheva // Juridical Journal of Samara University. - 2024. - Vol. 10, No. 4. - Pp. 22-27.

10. Shoigu Yu.S. On the issue of normative-legal regulation of psychological practice [Text] / Yu.S. Shoigu // Applied Legal Psychology. – 2017. – No. 1. – P. 15-23.

11. Shuvalov, A.V. Human psychological health [Text] / A.V. Shuvalov // Bulletin of PSTGU. – 2009. – Issue. 4 (15). – P. 87-101.

ҲУҚУҚ БА САЛОМАТИИ РАВОНӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТАЪЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақола масъалаи ҳуқуқ ба саломатии равонӣ: мушкилот ва дурнамои рушди таъзими ҳуқуқӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқи масъалаи мазкур андешаҳои олимони ватанию хориҷиро ба инобат гирифта, мушкилиҳои ҷойдоштаро дар самти татбиқи ҳуқуқ ба кӯмаки равонӣ ва ҳамзамон дурнамои рушди онро муайян кардааст. Хулоса ва тавсияҳои таҳқиқот метавонанд ба рушди илми психологияи ватанӣ, ба хусус дар бахши расонидани кӯмаки равонӣ мусоидат намоянд. Бо ин назардошт, таҳқиқоти анҷомпазирфта дорои аҳаммияти баланди илмию амалӣ мебошад.

Муаллиф зимни таҳқиқот хулосабарорӣ намудааст, ки барои беҳтар кардани вазъияти таъмини саломатии равонӣ ва расонидани кӯмаки равонӣ дар кишвар андешидани чунин чораҳои афзал меҳисобем: яқум, таҳия ва қабули қонун дар бораи фаъолияти равонӣ, ки меъёрҳо ва стандартҳои равшанро барои равшаносон муқаррар мекунад ва ҳуқуқи манфиатҳои муштариёро ҳифз

мекунад; дуҷум, маблағгузорӣ ва дастгирии нигоҳубини равониро дар ҳама сатҳҳо, махсусан дар замони бӯҳрон ва низоъҳо, ки стресс ва изтиробро дар ҷомеа афзоиш медиҳанд, бештар намудан лозим аст; сеюм, гузаронидани чорабиниҳои бештари таълимӣ ва огоҳӣ дар соҳаи равоншиносӣ барои баланд бардоштани саводнокии равонӣ ва огоҳӣ дар байни аҳоли ва коҳиш додани таъъиз нисбат ба одамони гирифтори мушкилоти солимии равонӣ; чорум, ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва коршиносони соҳаи равоншиносӣ барои мубодилаи таҷриба ва дониш ва риояи стандартҳои байналмилалӣ ва принципҳои ахлоқӣ дар соҳаи равоншиносӣ.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, кӯмаки равонӣ, мушкилот, дурнамои рушд, саломатии равонӣ, танзими ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ.

ПРАВО НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье анализируется и обсуждается вопрос о праве на психологическое здоровье: проблемы и перспективы развития правового регулирования. Автор при исследовании данного вопроса учел мнения отечественных и зарубежных ученых и определил существующие проблемы в направлении реализации права на психологическую помощь и вместе с тем перспективы его развития. Выводы и рекомендации исследования могут способствовать развитию науки отечественной психологии, особенно в области психологической помощи. Учитывая это, выполненные исследования имеют высокую научную и практическую значимость.

В ходе исследования автор пришел к выводу, что для улучшения ситуации с психологическим здоровьем и оказанием психологической помощи в стране предпочтительно принять следующие меры: во-первых, разработать и принять закон о психологической деятельности, устанавливающий четкие нормы и стандарты для психологов и защищающий права и интересы клиентов; во-вторых, необходимо увеличить финансирование и поддержку психиатрической помощи на всех уровнях, особенно во время кризисов и конфликтов, которые усиливают стресс и тревогу в обществе; в-третьих, проводить больше образовательных и информационно-просветительских мероприятий в области психологии для повышения уровня психологической грамотности и осведомленности населения и уменьшения дискриминации в отношении людей с проблемами психического здоровья; в-четвертых, наладить сотрудничество с международными организациями и экспертами в области психологии для обмена опытом и знаниями и соблюдения международных стандартов и этических принципов в области психологии.

Ключевые слова: права, психологическая помощь, проблемы, перспективы развития, психическое здоровье, правовое регулирование, законодательство.

THE RIGHT TO MENTAL HEALTH: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION

The article analyzes and discusses the issue of the right to psychological health: problems and prospects for the development of legal regulation. In examining this issue, the author considered the opinions of domestic and international scholars and identified existing challenges in implementing the right to psychological assistance, as well as prospects for its development. The study's conclusions and recommendations can contribute to the advancement of Russian psychology, particularly in the field of

psychological assistance. Given this, the research conducted has significant scientific and practical significance.

The author concluded that the following measures would improve the situation with mental health and the provision of psychological assistance in the country: first, develop and adopt a law on psychological activity that would establish clear norms and standards for psychologists and protect the rights and interests of clients; second, increase funding and support for mental health care at all levels, especially during crises and conflicts that increase stress and anxiety in society; third, conduct more educational and awareness-raising activities in the field of psychology to increase the level of psychological literacy and awareness among the population and reduce discrimination against people with mental health problems; fourth, establish cooperation with international organizations and experts in the field of psychology to exchange experience and knowledge and comply with international standards and ethical principles in the field of psychology.

Key words: rights, psychological assistance, problems, development prospects, mental health, legal regulation, legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аламшозода Фаридун Аламшо – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Мухиддин-63. Телефон: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

Сведения об автор: Аламшозода Фаридун Аламшо – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, доцент кафедры права и государственного управления, кандидат юридических наук. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

Information about author: Alamshozoda Faridun Alamsho – Tajik pedagogical institute in Rasht district, associate professor of the department of law and public administration, candidate of legal sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

ТДУ: 342.41

ХУСУСИЯТ ВА МУСТАҲКАМИИ МЕЪЁРҶОИ КОНСТИТУТСИЯ

Ахмедов Н.С.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Пайдо шудани қонунҳои танзимкунандаи сохтори давлатӣ муносибатҳои байни шаҳрвандон ва ташкилоту созмонҳои ҷамъиятӣ дар давраи авҷи тараққиёти ҷамъияти сармоядорӣ пайдо шуданд. Ҷамъияти сармоядорӣ инкишоф меёфт. Иқтисодиёт пеш мерафт, вале тарзи идоракунии давлатҳои пешрафта, ҷавобгӯи талаботи давр набуд. Қишри пешқадами ҷомеа ба чунин хулоса омад, ки барои беҳтар кардани низоми идоракунии ҷомеа қонуни асосиро таҳия ва қабул бояд кард, ки сарварони давлат ва ҳукумат аз доираи он қонун берун набароянд. Яъне, ин қонун чорҷӯбае бояд мешуд, ки ҳукуматдоронро водор мекард, ки аз доираи ин қонуни асосӣ берун набароянд.

Воқеаҳои сиёсии Аврупо ва махсусан, Фаронса равшанфикронро водоркард, ки ҳамингуна, қонунҳо эҷод кунанд. Соли 1787 Конститутсияи ИМА қабул карда шуд. Ин аввалин Конститутсия дар таърихи давлатдорӣ буд. Соли 1791 бори аввал дар таърихи давлатдории Фаронса дар ин кишвар Конститутсия қабул шуда буд. Вале номи Конститутсия ҳанӯз аз давраи мавҷудияти империяи Руми қадим маълум буд. Санадҳои алоҳидаи ҳуқуқиро Конститутсия ном мебарданд [5, с. 4].

Конститутсияҳои солҳои 1787 ва 1791 бо вучуди бисёр камбудихояшон таҷкурсии ҳуқуқии давлатҳои дунявиро бунёд карданд, барои демократисозии ҳаёти ҷамъиятӣ асос гузоштанд, ба ташаккули давлатҳои ҳуқуқбунёд мусоидат карданд. Ба ақидаи эҷодкунандагони қонуни асосӣ- Конститутсия бояд сохтори фаъолияти ҳукуматдорон ва рафтори одамонро ба танзим мебаровард ва барои пешгирии беназмиҳо хотима мегузоштанд. Баъдтар Конститутсия дар ҳамаи кишварҳои дунё қабул карда шуданд. Вале на дар мазмуни ҳама Конститутсияҳо талаботҳои демократию гуманистӣ пурра инъикос ёфтаанд.

Таи ин замон буд, ки мафҳуми машрутият (конститутсионизм) ба ҳайси афкори назариявӣ, ҷунбиши ғоявӣ сиёсӣ ва амалияи ҳуқуқию давлатӣ ру ба ҳастӣ ниҳод, ки пояи аслии онро мавҷудияти Қонуни асосӣ ҳамчун танзимкунандаи сохтори давлатӣ, таъминкунандаи дифои сарқонунии ҳуқуқ ва озодии афрод дар равобити мутақобилаи он бо давлат ташкил меод [6, с. 3].

Зарурати қабули конститутсияи нав дар баробари соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш омадааст, ки мебояд онро ҳамчун конститутсияи даврони истиқлолият муаррифӣ намуд.

Конститутсия ҳаҷун санади олий ва муҳимтарини сиёсӣ-ҳуқуқӣ асоси ҳуқуқии бунёди ҷомеа ва давлат мебошад ва мувофиқи хусусияти сиёсии худ ҳуҷҷати ҷозибаноки муттаҳид ва сафарбаркунандаи тамоми мардум аст. Аз ин рӯ Конститутсия дар ҳар як давлат меъёри ҳуқуқии олий, нишонаи асосии давлатдорӣ, заминаи ҳуқуқии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, сарчашмаи асосии низоми миллии ҳуқуқи ба ҳисоб меравад. Бо ин назардошт Конститутсия ҳамчун Қонуни асосии давлат шакли сиёсии мавҷудияти ҷомеа, низоми мақомоти давлатиро муайян ва тартиботи ташаккул ва тарзи фаъолияти онҳоро муқаррар менамояд, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро мустаҳкам мекунад.

Ба шарофати Конститутсия Тоҷикистон ҳамчун субекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ ва халқи тоҷик ҳамчун мардуми бунёдкор ва сулҳпарвару фарҳангӣ шинохта шуд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун санади меъерӣ ҳуқуқӣ эътибори олии ҳуқуқӣ дошта, арзиши олии миллат ба ҳисоб меравад. Мувофиқи ин қонун давлат ҳуқуқ, озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ҳуқуқу вазифаҳои инсон аз тарафи давлат эътироф ва кафолат дода мешаванд. Тибқи Конститутсия ҳеч як мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори давлатӣ ҳуқуқ надоранд, ба ягон вазҳ, ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандонро поймол кунанд. Масъалаи муҳими дигар ин дахлнопазирии шахсият, моликият ва монанди инҳо мебошад.

Мардуми Тоҷикистони соҳибистиқлол баробари қабули аввалин Конститутсияи худ озодӣ ва ҳуқуқи инсонро муқаддас ва бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ эълон карда, унсурҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандиро муайян намуданд. Нақши таърихии Конститутсия, пеш аз ҳама, дар он аст ки аз солҳои аввали истиқлолият мардуми Тоҷикистон ҳамчун баёнгари соҳибхитиёрӣ

ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ сарнавишти худро маҳз тибқи муқаррароти ҳамин ҳуҷҷати тақдирсоз муайян намуда, самтҳои тараққиёти ҳамаи соҳаҳои зиндагиашро мушаххас гардонид. Ба ҳамагон маълум аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз ҷумлаи дастовардҳои бузурги мардуми Тоҷикистон, заминаи ҳуқуқии бунёди давлати соҳибистиқлоли тоҷикон, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдорӣ миллӣ, ҳимояи ҳадафҳо ва манфиатҳои миллӣ, осори таърихӣ ва фарҳанги миллӣ ҳисобидаанд.

Таҳия ва қабули нахустин Конститутсияи давлати мустақили Тоҷикистон ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба он марҳалаҳои гуногун ва хеле мушкилу маҳсусро сипарӣ кард. Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми сиёсии даврони муосир бунёд гузошт. Бояд гуфт, ки низоми сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсия бо риояи арзишҳои дигари умумибашарӣ барои рушди ояндаи кишвар мусоидат менамояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи ирода ва манфиати халқи Тоҷикистон буда, мавофиқи он меъёрҳои муқаррар мекунад, ки таркиби сохтори ҷамъият, сохтори давлат вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, низом ва таъсису фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ, ҳолати ҳуқуқии шахсони мансабдор ва салоҳияти онҳоро муайян менамояд.

Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ мазмуни ба худ хос дошта, одатан дар он шакли ҳуқуқии масъалаҳои муҳимтарини ба соҳибистиқлолии давлат, шакли он, ба ҳокимияти давлатӣ, сохтори давлатӣ, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, шаклҳои моликият алоқаманд, муқаррар карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки Конститутсия ва ҳолати меъёрҳои он дар ташаккулёбии низоми ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, пойдор гардидан ва камолоти давлатдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти муайянкунанда дорад.

Конститутсия санади маҳсуси олии ҳуқуқиест, ки бо эътибори олии ҳуқуқии худ аз ҳаргуна дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ мекунад. Ҳеҷ як қонуни дигар бо эътибори ҳуқуқии худ ба он баробар шуда наметавонад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд [1].

Қувваи олии ҳуқуқии Конститутсия дар ҷамъи хусусиятҳои ҳуқуқии он ниҳон аст, ки дар маҷмӯи онҳо мавқеи конститутсияро дар низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ, дар байни санадҳои олии ҳуқуқӣ ва сиёсӣ муайян менамоянд. Бо ҳамин назардошт Яценко В.В. ба он андеша аст, ки таъсири бевоситаи Конститутсия маънои онро дорад, ки меъёрҳои он бевосита бидуни қабули санадҳои иловагӣ татбиқ мешаванд [7, с. 148].

Риоя ва иҷрои меъёрҳои Конститутсия дар қаламрави давлат, ҳатмист. Ҳеҷ ягон мақомоти давлатӣ, шахси мансабдор, шаҳрванд ва иттиҳодияҳои онҳо берун аз талаботи Конститутсия амал карда наметавонанд. Аз ин рӯ Конститутсия санади маҳсуси олии ҳуқуқиест, ки бо эътибори олии ҳуқуқии худ аз ҳаргуна дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ мекунад. Ҳеҷ як қонуни дигар бо эътибори ҳуқуқии худ ба он баробар шуда наметавонад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал

мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конституцияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Шахрвандони хориҷӣ ва шахсони шахрвандӣ надошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истиснои ҳолатҳои қонунгузорӣ пешбинӣ карда, низ бояд мувофиқи усули волоияти Конституция қору фаъолият ва зиндагӣ кунанд. Санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, барномаю оинномаи иттиҳодияи ҷамъиятӣ дар ҳолати ба конституция хилоф будан, аз лаҳзаи қабулашон ғайриконституционанд ва қувваи ҳуқуқӣ надоранд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки тибқи конституция қабул гардиданд, барои риоя ва иҷро ҳатмӣ мебошанд [2, с. 201].

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ҳамаи он хусусиятҳое, мебошад, ки умуман ба қонунҳо хосанд. Дар баробари ин, ӯ хосиятҳои ҳуқуқие дорад, ки қонуни махсус будан ва нисбат ба дигар қонунҳо бартарӣ ва қувваи махсуси олии ҳуқуқӣ доштани ӯро нишон медиҳанд. Бо ҳамин назардошт хусусиятҳои махсуси ҳуқуқии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунинанд:

- меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаи асосгузоридаи на фақат соҳаи ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ҳамаи дигар соҳаҳои ҳуқуқии ҷумҳурӣ: маъмурӣ, маданӣ, ҷиноӣ, муҳофизатӣ, соҳибкорӣ, никоҳу оила, меҳнатӣ, экология, маъмурӣ, молиявӣ, андоз, гумрук, ва ғайра мебошад;

- меъёрҳои ҳуқуқии он ҳамчун манбаи асосии қонунгузорию ҷумҳурӣ хусусияти асосгузорида дорад. Асоси таснифи қонунҳо, аз ҷумла қонунҳои конституционӣ, қонунҳои ҷорӣ ва кодексҳо дар Конституция пешбини шудааст;

- мазмун ва табиоти қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои ҷорӣ бояд ба Конституция мувофиқ оянд, дар ҳолати мувофиқ наомадан, меъёрҳои конституционӣ амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи конституцияанд, аз лаҳзаи қабул эътибори ҳуқуқӣ надоранд;

- ба меъёрҳои санадҳои эътирофшудаи байналмилалӣ мувофиқат намудани Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Санадҳои байналмиллалӣ, ки хилофи Конституция Тоҷикистон мебошанд, набояд аз тарафи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шаванд;

- шахсони мансабдори олии давлатӣ ва мақомоти қонунгузорию Тоҷикистон, ҳамон санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул карда метавонанд, ки дар Конституцияи Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд;

- бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ Конституция бо ҳамон тартибе, ки пешбинӣ кардааст, қабул ва тағйир дода мешавад. Тартиби қабули конституцияҳо, тартиби тағйироту иловаҳо дохил кардан ба он бештар дар ҳуди Конституция ё ки дар қонуни конституционии махсус муқаррар карда мешавад;

- Конституция ифодакунандаи манфиатҳои на қишри муайяни ҷомеа ё гурӯҳи иҷтимоӣ, балки ифодакунандаи манфиат ва иродаи кулли ҷомеа мебошад. Ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ ва фард дар он манфиати худро дида тавонад;

- бо ҳамон тартибе, ки пешбинӣ кардааст Конституция бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ қабул ва тағйир дода мешавад. Тартиби қабули конституцияҳо, тартиби тағйироту иловаҳо дохил кардан ба он бештар дар ҳуди Конституция ё ки дар қонуни конституционии махсус муқаррар карда мешавад;

- ҳамчун ифодакунандаи манфиатҳои на қишри муайяни ҷомеа ё гурӯҳи иҷтимоӣ, балки ифодакунандаи манфиат ва иродаи кулли ҷомеа мебошад. Ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ ва фард дар он манфиати худро дида тавонад [3, с. 164].

Тақия бо чунин хусусиятҳо бояд зикр намуд, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ғояҳои башардӯстона иборат буда, он инъикоскунандаи сунатҳои ғании халқи тоҷик мансуб меёбад ва аз барҷастатарин намунаҳои фарҳанги ниёгон, аз ҷумла аз китобҳои муқаддаси “Авесто” ва “Куръони маҷид”, анъанаҳои давлатдорӣи Сосониёну Сомониён ва мероси бузургони таъриху адабиётӣ аз ҷониби онҳо эътироф гардидамон сарчашма мегирад. Дар муайян кардани мазмуну таъиноти қонунҳои нави сершумор ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон ва дар татбиқи асосҳо ва заминаҳои нави давлатдорӣ мавқеи Конститутсия хело калон аст. Аз ин рӯ, Конститутсия ва ҳолати меъёрҳои он дар ташаккули низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣи ҷумҳурӣ, дар пойдор гардидан ва камолоти давлатдорӣ дар Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Меъёрҳои конститусионӣ - ин қоидаҳои олии ҳуқуқие мебошанд, ки асосҳои сохтори давлат, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва тартиби ҳокимиятро мустақкам мекунад. Онҳо бартариҳои олии ҳуқуқӣ дошта, заминаи низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳанд.

Ҳар як меъёри Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯи меъёру принципҳои умумӣ эътирофшудаи байналмиллалӣ мебошанд, зеро асоси он бевосита аз Эълумияи умумӣи ҳуқуқи башар сарчашма мегирад. Тибқи моддаи 1-уми Эълумияи умумӣи ҳуқуқи башар, тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ ба ҳам баробар ба дунё меоянд [4]. Дар ин самт Тоҷикистон ҳамчун узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмиллалиро, ки эътироф менамояд, ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқии кишвар эълон намудааст.

Бо ҳамин назардоштҳо Конститутсия ҳуҷҷати бевосита амалкунанда буда, сарфи назар аз он ки дар заминаи ҳар як ҳолат ва меъёрҳои он санадҳои бешумори ҳуқуқи қабул гардида амал мекунад, хусусияти доимамалкунандаи худро худро ҳамеша нигоҳ медорад.

Конститутсияи амалкунандаи мо бунёди ҳуқуқиро ба вуҷуд овард, ки он минбаъд ҳам метавонад ягонагии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣи кишварамонро таъмин намояд. Конститутсия асоси ифодакунандаи арзишҳои ҳуқуқӣ гардида, симои муосир ва таърихӣи Тоҷикистонро дар худ таҷҷасум намуд. Дар ин замина, он аввалин шуда кишвари моро ба қатори кишварҳои пешрафта ворид сохт.

Тибқи моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷойи аввал меистад, ва эътибори олии ҳуқуқӣ дорад.

Ин талабот дар моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, ки “Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд”. Дар қисми аввали моддаи мазкур ин ҳуҷҷати муҳим афзалияти меъёрҳои Конститутсия нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (қонунҳои конститусионӣ, қонунҳо, қарорҳои мақомоти қонунгузор, иҷроия ва ғайра) муқаррар шудаанд. Ҳамаи санадҳои

меъриии ҳуқуқӣ аз Конститутсия сарчашма мегиранд ва набояд ба он зид бошанд. Дар мавриди зиддият доштани санадҳои меъриии ҳуқуқӣ ба Конститутсия, онҳо эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Аз ин лиҳоз, меъёрҳои Конститутсия эътибори олии ҳуқуқиро доро мебошанд. Конститутсияи замони истиқлолият аз ҷиҳати назариявӣ пурра ба талаботи қонунофаринии ҷаҳон ҷавобгӯ буда, ҳар як моддаи он бо омодагии махсуси касбӣ ва бо назардошти ирода ва орзуву ормонҳои тамоми мардуми кишварамон қабул карда шудааст. Аммо то кадом сатҳ дар амал истифода шудани ин меъёрҳо ва аз бар намудани ҳуқуқҳои худ аз сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии сокинони кишварамон низ вобаста мебошад.

Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки ба шарофати шӯроати сиёсату маърифати баланди ҳуқуқии мардуми шарафманд ва сулҳдӯсту тамадунофар ҳамчун санади тақдирсози таърихӣ қабул гардидааст, истиқлолияти давлатии моро аз лиҳози ҳуқуқӣ расмӣ гардонид ва Тоҷикистонро ба оламиён ҳамчун давлати соҳибхитиёру ҳуқуқбунёд, демокративу дунявӣ ва пешбарандаи сиёсати сулҳҷӯёна муаррифӣ намуд. Ҷамъияте, ки одамони он дорои маърифати баланди ҳуқуқӣ мебошанд, пайваста аз ҳуқуқҳои конститусионии худ дифоъ менамоянд ва сатҳи зиндагии онҳо низ баланд мебошад.

Бо ҳамин мазмун, дар маҷмӯъ таъмини волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар ҷомеа боиси пешрафти давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мегардад. Дар ин асос мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки маҳз бо риояи меъёрҳои Конститутсия, қонунгузориҳои миллий, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тарбияи ҳуқуқӣ, ҳамчунин дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як шаҳрванди тоҷикистони соҳибистиқлол метавонад дар боло бурдани маърифати ҳуқуқӣ, риояи қонуният, таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ва волоияти қонун шахсан ширкат варзида, дигар ҳамватанони ҳешро ба ин кори муфиди ҷамъиятӣ ҷалб намояд.

Муқарриз: Муқимов С.Д. – н.и.ҳ., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 13.08.2021).
2. Диноршоҳ А.М. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ - методӣ / А.М. Диноршоҳ, Б.С. Гадоев, М.С. Сулаймонов, Ҳ.Н. Аламов, Б.А. Ҳамидов. – Душанбе, 2021. – 232 с.
3. Имомов А. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: «Офест Империя», 2017. – 760 с.
4. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10-уми декабри соли 1948 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 13.08.2021).
5. Эркаев А.С., Эркаев С.А. Конститутсия-шоҳсутун ва шиносномаи давлат. – Хуҷанд-2014. – С. 3.
6. Ҳомидов Х. Конститутсия ва хусусиятҳои он // Садои мардум. – Душанбе 1992. – С.3.

7. Яценко В.В. Конституционное право [Текст]: учеб. пособие / В.В. Яценко; Юго-Западный гос. ун-т. – Курск, 2020. – 210 с.

Literature:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan of November 6, 1994, with amendments and additions of September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016 [Electronic resource]. Source of access: URL: <http://mmk.tj> (access date: 13.08.2021).

2. Dinorshoh A.M. Constitutional law of the Republic of Tajikistan. Educational and methodological tool / A.M. Dinorshoh, B.S. Gadoev, M.S. Sulaymonov, H.N. Alamov, B.A. Hamidov. – Dushanbe, 2021. – 232 p.

3. Imomov A. Constitutional law of the Republic of Tajikistan. Textbook. Fourth edition with amendments and additions. – Dushanbe: “Ofest Imperia”, 2017. – 760 p.

4. Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948 [Electronic resource]. Source of access: URL: <http://mmk.tj> (access date: 13.08.2021).

5. Erkaev A.S., Erkaev S.A. Constitution-the pillar and the passport of the state. – Khujand-2014. – P. 3.

6. Homidov H. Constitution and its features // Voice of the people. – Dushanbe 1992. – P.3.

7. Yatsenko V.V. Constitutional Law [Text]: textbook / V.V. Yatsenko; South-Western State University. - Kursk, 2020. - 210 p.

ХУСУСИЯТ ВА МУСТАҲКАМИИ МЕЪЁРҲОИ КОНСТИТУТСИЯ

Меъёрҳое, ки Конститутсияи мо муқаррар кардааст, диққати олимони ва мутахассисони ҷомеаи ҷаҳониरो ба худ ҷалб намудааст. Зеро, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси омӯзиши таҷрибаи байналхалқӣ, урфу одати мардуми тоҷик, бо дарназардошти арзишҳои миллии кишвари азизамон таҳия ва қабул гардид. Агар мо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намоем, маълум мегардад, ки дар он оид ба тамоми соҳаҳои ҳуқуқи кишвар меъёр муқаррар шудааст.

Муаллиф ба он назар аст, ки мушоҳида намудани холиғӣ дар Конститутсияи кишварамон оид ба ин ё он соҳаи ҳуқуқ ғайриимкон аст, зеро мустаҳкамии меъёрҳои он баргарафкунандаи тамоми камбудии эҳтимолиест. Ба таври мушаххас ифоданамоии иродаи халқи тоҷик дар дебочаи Конститутсия воқеан ҳам арзиши ин санади ҳуқуқиро дар миёни дигар давлатҳои ҷаҳон эътироф намуд.

Меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи ҳуқуқӣ мустаҳкам, пурра, пайдарҳам ба шумор рафта, дар танзимнамоии муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши бағоят калон дорад. Бинобар ин, ин ҳуҷҷати тақдирсозро коршиносони байналхалқӣ дар шумори Конститутсияи беҳтарину мардумитарин эътироф намудаанд, ки боиси ифтихори ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Калидвожаҳо: Конститутсия, меъёрҳо, хусусиятҳо, маърифати ҳуқуқӣ, ҳуқуқи озодиҳои инсон, принцип, раъйпурсии умумихалқӣ, мақомоти қонунгузор, санадҳои ҳуқуқӣ, бунёди давлати соҳибистиқлол.

СПЕЦИФИКА И СИЛА НОРМ КОНСТИТУЦИИ

Нормы, установленные нашей Конституцией, привлекли внимание ученых и специалистов мирового сообщества. Это объясняется тем, что Конституция Республики Таджикистан была разработана и принята на основе изучения международного опыта, обычаев и традиций таджикского народа, с учетом

национальных ценностей нашей любимой страны. Анализ Конституции Республики Таджикистан показывает, что она устанавливает нормы для всех областей права страны.

Автор считает, что в Конституции нашей страны невозможно обнаружить пробел в той или иной области права, поскольку сила ее норм устраняет все возможные недостатки. Специфическое выражение воли таджикского народа в преамбуле Конституции действительно признало ценность этого правового документа среди других стран мира.

Нормы Конституции Республики Таджикистан являются юридически сильными, полными, последовательными и играют очень важную роль в регулировании общественных отношений. Таким образом, этот судьбоносный документ был признан международными экспертами лучшей и самой популярной Конституцией, являющейся предметом гордости каждого гражданина Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Конституция, нормы, особенности, правовое образование, права и свободы человека, принципы, национальный референдум, законодательные органы, правовые акты, создание независимого государства.

THE SPECIFICITY AND STRENGTH OF THE NORMS OF THE CONSTITUTION

The norms established by our Constitution have attracted the attention of scientists and specialists of the world community. Because the Constitution of the Republic of Tajikistan was developed and adopted on the basis of the study of international experience, customs and traditions of the Tajik people, taking into account the national values of our beloved country. If we analyze the Constitution of the Republic of Tajikistan, it becomes clear that it establishes norms for all areas of the country's law.

The author believes that it is impossible to observe a gap in the Constitution of our country in this or that area of law, since the strength of its norms eliminates all possible shortcomings. The specific expression of the will of the Tajik people in the preamble to the Constitution has truly recognized the value of this legal document among other countries of the world.

The norms of the Constitution of the Republic of Tajikistan are legally strong, complete, consistent, and play a very important role in regulating public relations. Therefore, this fateful document has been recognized by international experts as the best and most popular Constitution, which is a source of pride for every citizen of the Republic of Tajikistan.

Key words: Constitution, norms, features, legal education, human rights and freedoms, principles, national referendum, legislative bodies, legal acts, creation of an independent state.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедов Нурахмад Сафарович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин 63. Телефон (+992) 937600556. E-mail: nurakhmad.akhmedov.62@bk.ru

Информация об авторе: Ахмедов Нурахмад Сафарович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры права и государственного управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан,

город Гарм, ул. Э. Мухиддина, 63. Телефон: (+992) 937600556. E-mail: nurakhmad.akhmedov.62@bk.ru

Information about the author: Akhmedov Nurakhmad Safarovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, senior lecturer of the Department of Law and Public Administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Gharm city, E. Muhiddin 63. Phone (+992) 937600556. E-mail: nurakhmad.akhmedov.62@bk.ru

ТДУ: 342.733

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МАҚОМИ ОМЎЗГОР

Олимшозода Ф.О.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Собирова П.М.

Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №100-и ш. Гарм, ноҳияи Рашт

Мо бояд ба омӯзгорон ҳамчун раҳнамоёни маънавии миллат арҷ гузорем,
зеро онҳо парчамбардори илму маърифатанд.

Эмомалӣ Раҳмон

Тибқи моддаи 41-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад. Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян мекунад [1].

Дар шароити муосири ҷаҳонишавии босуръат ва афзоиши рақобати зеҳнӣ, масъалаи баланд бардоштани мақому манзалати омӯзгорон аз ҷумлаи масъалаҳои калидӣ маҳсуб меёбад. Дар анъанаҳои таърихии тоҷикон, омӯзгорон ҳамеша соҳиби мавқеи баланд буда, ба гуфти мутафаккирони бузург “Касе, ки муаллимо эҳтиром намекунад, илму маърифатро қадр намекунад”.

Барои исботи гуфтаҳои боло суханҳои як омӯзгорро, аниқтараш суханони як омӯзгори солхӯрдаеро, ки солиёни зиёд умри худро ба ин соҳа, ба умеди рӯзҳои нек, ояндаи дурахшони муаллиму муаллимӣ бахшидааст, барои мисол ба тавачҷӯҳи шумоёни азиз мерасонам. Он шахс, муаллими солхӯрда нафаси чуқуре кашиду сипас суханонашро давом дод ва дар интиҳои сӯҳбат бо як шукргузори аз фазои тинҷиву оромии кишвари азиз, сулҳу субот ва ободии диёри хеш, ки тамоми вучуди поки муаллимиашро фаро гирифта буд, гуфт: “Ташаққури зиёд ба Президенти маҳбубамон ба Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон барои ранҷу заҳмати зиёди кашидашон, қадру қиммат, мавқеъ ва мақоми омӯзгорро баланд бардошта ба аҳли ҷомеа муаррифӣ намуданд. Бинобар ин моро зарур аст, ки як лаҳза форифболӣ накунем, ки ин моро солҳо ба ақиб мебарад, раванди таълиму тарбия дар кулли таълимгоҳҳо ба таври амиқу фарогир ба роҳ монда шавад, ба муассилин ваъзи ҷаҳони муосирро тавзеҳ бахшида, онҳоро бо донишҳои муосир мусаллаҳ бояд гардонид, то ба қадри сулҳу субот, истиқлолу озодӣ бирасанд ва дар роҳи таҳкими неъматҳои бузурги зиндагӣ талоши бештар намоянд”.

Дар воқеъ, пешаи омӯзгорӣ ба маънои то маш касби басо пуршараф, масъулиятнок ва зарурии ҷомеа буда, агар инсоният бо ақлу заковат ва заҳмати худ табиатро тағйир диҳад, омӯзгор бо донишу маҳорати волои хеш табиати худ

инсонро ташаккул медиҳад, зеро пойдорӣ ва устувории ҳар ҷома аз сиришту солимии наслҳои барӯмандаш вобаста мебошад. Маҳз наслҳои солиму солимфикр, соҳибмаълумот ва дорои ҷаҳонбинии васеъву комил метавонад суръати ривочу равнақи ҷамаи соҳаҳои илму фарҳанг, иқтисодиёту сиёсати давлатро ба сӯи соҳили мақсуд бирасонад. Қадамҳои натиҷабархши ҳамин наслҳои солимфикр ва олимақом аз бисёр ҷиҳат ба заҳмати фидокоронаи омӯзгорони гиромикадр вобастагии ногусастание дорад.

Давлати соҳибистиқлоли демократию ҳуқуқбунёд ва дунявии мо дар асоси талаботҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва “Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон” мазмуни нави маълумоти мактаб ва сохтори онро дар нақшаю барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ зимни назардошти афкори педагогикаи гуманистии халқӣ, ниёгон, комёбиҳои пешқадами мактаби ҷумҳурӣ муайян кард. Чунин мазмуни маълумот, аз як тараф, ба манфиатҳои давлати соҳибистиқлол ва мактаби миллии созгор бошад, аз тарафи дигар, ба стандартҳои умумиҷаҳонии маълумот мувофиқанд [2].

Сарвари маорифпарвари мо, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзи аввали давлатдорӣ маориф ва илмо ба сифати соҳаи афзалиятнок шуморида, ҷиҳати рушди ҷамаҷонибаи соҳаҳои мазкур, кадр қиммат ва эътибори омӯзгор, кадрдонӣ, заҳматкашӣ ва мақоми омӯзгор тадбирҳои мушаххас меандешанд. Яке аз муҳимтарин иқдомоти Пешвои миллат иштирок ва суҳанронии пурмӯҳтавои худ, бахшида ба Рӯзи дониш, Рӯзи омӯзгор ва дигар ҷашнҳои муҳими миллии Президенти мамлакат ҷойгоҳ ва нақши омӯзгорро дар ҷома хеле баланд арзёбӣ карда, таъкид намуданд: “Омӯзгорон бояд дар қалби хонандагон муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба арзишҳои миллий ва ифтихори ватандориро парвариш намоянд. Ҷамчунин Пешвои миллат изҳор доштанд: “Омӯзгорон на танҳо равшаннамоёни роҳи илм, балки тарбиятгарони аслии инсон ҳастанд, ки тақдири наслҳои ояндаро муайян месозанд”. Хонандаи азиз, бубинед чи хел суҳанҳои пурмӯҳтаво дар ситоиш, кадр қиммат ва мақоми омӯзгор аз ҷониби Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Ин суҳанҳоро, ин гуна муносибати ғамхоронаро нисбати омӯзгору касби омӯзгорӣ дар давоми хизмати содиқона ба миллату давлат, ба Пешвои муаззами миллат борҳо шунидаву татбиқашро амалан дар ҳаёт дидаам ва кӯшиш ба харҷ медиҳам, ки ба ин суҳанҳо содиқ бимонам.

Нақши сиёсати маориф дар раванди ташаккул ва рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати соҳибихтиёр, демокративу мустақил хеле бузург аст. Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дирӯз имрӯз ва фардои сиёсати маорифро аз масъалаҳои меҳварӣ шуморидаанд ва нуктаҳои зерин ифодагари моҳияти ин меҳварро нишон медиҳанд:

1. Баланд бардоштани сифати таълим дар ҷамаи зинаҳои таҳсилот;
2. Баргараф кардани норасоии кадрҳои омӯзгорӣ;
3. Баланд бардоштани касбияти омӯзгорон;
4. Такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русиву англисӣ [3].

Имрӯз соҳаи маорифи кишвар ба марҳилаи нави рушд ворид гардидааст ва дар ҷамаи зинаҳои таҳсилот шароити мусоиди таълим фароҳам оварда шудааст. Дар шароити муосир омӯзгорон бо мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ

рӯбарӯ гардидаанд, ки ин ҳолат метавонад ба пастравии нуфузи онҳо ва коҳиши сифати таълим мусоидат намояд.

Қабули Қонун “Дар бораи мақоми омӯзгор” ин қадами қатъӣ ва хеле устувори саривақтӣ дар бобати омӯзгор ва мавқеи калидии он дар ҷомеаи муосир ба ҳисоб рафта, ба рушди соҳаи маориф ва баланд бардоштани сифати таълим, мавқеъ, эътибор ва нуфузи иҷтимоии омӯзгорро дар ҷомеа мусоидат мекунад. Бо боварии комил метавон гуфт, ки дар соҳаи маориф, хусусан дар мазмуну мундариҷаи мақоми омӯзгорон тағйиротҳои кулӣ пайдо мешаванд. Омӯзгор доимо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки шогирдонашро фақат ва фақат ба роҳи рост, ба гуфтори нек, пиндори нек, рафтори нек ҳидоят куна, зеро ки ин рисолати омӯзгории ӯст. Пас, суоле ба миён меояд, чаро дар даврони муосир, дар замоне, ки илму техника, технологияи нав ва ҳатто нанотехнология бо суръати кайҳонӣ ба пеш бошитоб рафта истодааст, мавқеи омӯзгор, ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, обурӯю эътибор, нуфузи ӯ чи хеле, 30 сол пеш буд, ҳоло ҳам барои ҷомеа бефарқ мондааст.

Ҳоло сиёсати давлат дар соҳаи маориф бештар ба баланд бардоштани сифати таълим, тайёр намудани мутахассиси дар бозори меҳнат рақобатпазир, гузариш ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ равона карда шудааст. Ислоҳоти соҳаи маориф ва мувофиқ кардани низоми миллии таҳсилот ба стандартҳои ҷаҳонӣ тавассути гузариш ба низоми бисёрзинагии таҳсилот ва татбиқи технологияи кредитии таълим амалӣ гардонида мешавад. Мақсадҳои ин сиёсат аҳли маорифро вазифадор менамояд, ки насли наврасро дар баробари мусаллаҳ намудан бо донишҳои касбӣ, инчунин дар руҳияи худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, ватандӯстӣ, ватанпарастӣ ва одобу ахлоқи ҳамида тарбия намоянд. Зеро ин масъалаест, ки аз ҳалли дурусти он таҳкими ваҳдати миллӣ ва сифати ба ҷомеа пайвастании ҷавонон вобаста аст [4].

Аз ин рӯ, таъкиди Пешвои миллат ба баланд бардоштани мақому манзалати омӯзгор ва беҳтар намудани шароити фаъолияти онҳо ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи давлат ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Дар Иҷлосияи дуюми Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати ҳафтум, ки санаи 15 октябри соли 2025 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, Лоихаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақоми омӯзгор” қабул карда шуд [5].

Хеле ба маврид аст, ки барои хонандаи гиروмиқадр каме бошад ҳам қонуни мазкурро бо дарназардошт ва муқоиса бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” аз 22.07.2013, махсусан боби 5, моддаи 47-ро таҳлил менамудем [6].

Ҷоиз ба ёдоварист, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.07. 2013, №1004 “Дар бораи маориф” дар боби 5 (Ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъектҳои раванди таълиму тарбия, мақоми омӯзгор), моддаи 47 (Мазмуни мақоми омӯзгор) чунин омадааст:

Мазмуни мақоми омӯзгор вобаста ба хусусиятҳои касбӣ маҷмӯи омилҳои зеринро, ки мақоми омӯзгорро дар ҷамъият муайян менамоянд, дар бар мегирад:

- қадру қиммати касби омӯзгорӣ;
- талабот ба меъёрҳои тайёрии касбӣ ва маҳсули меҳнати омӯзгор;
- дараҷаи эътироф ва дастгирии омӯзгор аз тарафи давлат;
- ҳурмату эҳтироми омӯзгор дар ҷамъият, муассисаи таълимӣ, оила ва байни таълимгирандагон;

- шароити таъминоти моддии омӯзгор;
- ҳолати ҳифзи ҳуқуқӣ ва кафолатҳои ҳифзи иҷтимоии омӯзгор.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақоми омӯзгор” аз 6 бобу 16 модда иборат буда, ҳадаф аз он баланд бардоштани мақоми омӯзгор, таъмини кафолатҳо, таъмин намудани ҳуқуқҳои омӯзгорон, ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқии устувор барои фаъолияти онҳо пешбинӣ шудааст.

Боби 1. Муқаррароти умумӣ. Қонуни мазкур принципҳои муайян менамояд, ки фаъолияти омӯзгорон бояд дар доираи онҳо сурат гирад: ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо, дастрасӣ ба шароити муносиб, фаъолияти касбии озод. Таҳлил: Ин боб хеле муҳим аст, зеро он муҳити ҳуқуқӣ ва намунаи ахлоқиро барои омӯзгоронро фароҳам меорад. Он ба ҷомеа паём медиҳад, ки омӯзгор ҳамчун шахси дорои мақоми махсус эътироф шудааст.

Боби 2. Вазъи ҳуқуқии омӯзгор. Қонун омӯзгоронро бо ҳуқуқҳо ва кафолатҳо таъмин менамояд, масалан, дар моддаи 4 банди 1 омадааст: Шаъну шарафи омӯзгор дахлнопазир аст;

- дар моддаи мазкур банди 2 омадааст: Эҳтироми шаъну шарафи омӯзгор аз ҷониби давлат ва ҷомеа таъмин карда мешавад;
- дар моддаи мазкур банди 3 омадааст: Амалҳое, ки бевосита ва бавосита ба паст задани шаъну шарафи омӯзгор равона шудаанд, манъ аст;
- дар моддаи мазкур банди 12 омадааст: Дар давраи фаъолияти омӯзгорӣ хизмати ҳарбии мӯҳлатнокро тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъхир гузорад;

Қонун меъёрҳои пешбинӣ мекунад, ки фаъолияти омӯзгорон бояд аз масъалаҳое, ки ба вазифаҳои таълимӣ вобаста нестанд, дур бошад. Масалан, ҷалби омӯзгорон ба фаъолияти сиёсӣ ё ҳарбӣ. Таҳлил: Ин қисм барои ҳифзи мустақилияти омӯзгорон ва ҷилавгирӣ аз даҳлати нолозим муҳим аст. Ба таври махсус, дар лоиҳа моддаи 4 банди 12 пешбинӣ мекунад, ки дар фаъолияти омӯзгорӣ хизмати ҳатмии ҳарбӣ ба таъхир гузошта мешавад. Аммо метавон савол гузошт: Оё ҳамин таъхирро тамоми омӯзгорон метавонанд истифода баранд?

Ин ҷо мо каме истода мегузарам ва таҳлили фишурдае оиди ин масъала пешкаши хонандаи гиромӣ мекунам, ки аз муфидӣ дур нест:

Дар моддаи 43-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шахрванд аст. Тартиби хизмати ҳарбиро қонун муайян мекунад [7].

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ўҳдадорихои ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 20 январи соли 2021 №302 ва қарори ҳукумат “Дар бораи тартиби адои хизмати ҳарбӣ дар ҳайати захираҳои давлати сафарбарӣ” дар бобати фаъолият ва мақоми омӯзгор омода кардааст, ки бо камоли майл пешкаши шумоёни азиз мекунам, инак:

1. Киҳо аз хизмати ҳарбӣ озоданд?

Зербанди 5. Онҳое, ки унвони илмӣ номзади илм, доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисос, доктори илм ё доктори ҳабилятатро (Доктори ҳабилят ё ҳабилятсионӣ-унвони илмиест, ки баъд аз гирифтани унвони доктори илм (ё дар баъзе аз кишварҳо ҳатто баъд аз доктрантураи PhD) дода мешавад. Ин унвон бештар да Аврупои Марказӣ маъмул аст, аз ҷумла дар Олмон, Швейтсария,

Лаҳистон, Венгрия, Русия ва дигар кишварҳои пасошӯравӣ. Дар Русия ва Тоҷикистон ин унвон ба унвони доктори илм наздик ё мувофиқ аст) доранд.

2. Ба кӣҳо таъхир гузоштани даъват ба хизмати ҳарбӣ иҷозат дода мешавад?

Зербанди 3. Таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ – то хатми муассисаҳои таълимии мазкур [8].

- дар моддаи мазкур банди 17 омадааст: Шахсоне, ки ба раванди таълиму тарбия дахл надоранд, ба дарс роҳ надиҳад;

- дар моддаи мазкур банди 18 омадааст: Новобаста ба нафақа баромадан дар сурати хоҳиш доштан фаъолияти омӯзгориро идома диҳад [9].

- дар моддаи 6 банди 7 омадааст: Дар раванди таълиму тарбия ба тарғибу ташвиқи ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ роҳ надиҳад ва таълимгирандагонро ба азхудкунии ғояҳои сиёсӣ динӣ водор накунад;

- дар моддаи мазкур банди 9 омадааст: Ба гирифтани ва ҷамъоварии маблағҳо барои таҳсил, таъмири биноҳои муассисаҳои таълимӣ, обунаи нашриётҳо, гузаронидани дарсҳои кушод, зодрузи омӯзгор, занги камолот, рӯзи омӯзгор, атестатсияи аз синф ба синф гузаронидан ва хатм, театр, кино, корҳои ободонӣ, харидани маводи таълимӣ, методӣ, айёниятҳо, воситаҳои техникӣ ва лавозимоти дигари таълимӣ аз таълимгиранда роҳ надиҳад.

Шароити мусоид барои фаъолият ва ҳимояи ҳуқуқӣ ва ҳамзамон уҳдадорӣҳои онҳоро (тавре, ки таълиму тарбияи беғаразона кардан) муайян мекунад. Таъйини равандҳои амалии уҳдадорӣҳои метавонад ба такмили сифати таълим мусоидат кунад. Аммо барои беҳдошти иҷроиши он зарур аст, ки назорат ва механизми иҷро мавҷуд бошад.

Боби 3. Кафолат ва ҳавасмандгардонии омӯзгор. Қонун ҳуқуқ ва кафолатҳои иҷтимоии омӯзгоронро муқаррар мекунад: аз ҷумла таъмин бо манзил ё замин, ҳавасмандгардонӣ барои меҳнати шоиста. Таҳлил: Ин боб барои баланд бардоштани мавқеи иҷтимоии омӯзгорон хеле муҳим аст. Агар омӯзгор эҳсос кунад, ки давлат ба ӯ эътибор дорад, ин метавонад ба мотиватсия ва сифати кор таъсир дошта бошад, аммо муҳим он аст, ки ин кафолатҳо воқеан татбиқ шаванд, на танҳо ба сатҳи қонунӣ.

- дар моддаи 8 банди 4 омадааст: Давлат ба омӯзгороне, ки дар деҳот фаъолият мекунанд, ташкили шароити заруриро кафолат медиҳад. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки дар доираи имкониятҳои буҷети маҳаллӣ ҷиҳати бо манзили истиқоматӣ таъмин намудани омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ маблағҳои заруриро пешбинӣ карда, барои ҷудо намудани қитъаи замин барои сохтмони манзили истиқоматӣ ба онҳо бенавбат чораандешӣ намояд;

- дар моддаи 8 банди 5 омадааст: Омӯзгорони муассисаҳои давлатии томақтабӣ ва таҳсилоти умумӣ аз пардохти андозаи замин озод мебошанд;

- дар моддаи 8 банди 6 омадааст: Пардохти музди меҳнат ба омӯзгор ва пардохти музди рухсатиҳои меҳнатӣ аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Батаъхиргузори пардохти музди меҳнат ва маблағи рухсатиҳои меҳнатии омӯзгор манъ аст. Аз музди меҳнати омӯзгор пардохт намудани маблағ барои обунаи нашрияҳои ғайрисохавӣ, корҳои ободонӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, харидани маводи таълимӣ, методӣ, айёниятҳо, воситаҳои техникӣ ва лавозимоти дигари таълимӣ манъ аст;

- дар моддаи 8 банди 7 омадааст: Ҳаққи роҳкирои омӯзгорон барои гузаштани курсҳои такмили ихтисос ва сафарҳои хизмати дигари берун аз воҳиди маъмурию ҳудудӣ аз ҷониби муассисаи таълимӣ пардохт карда мешавад;

- дар моддаи 9 банди 5 омадааст: Ба омӯзгор ҳамасола барои пардохти хизматрасониҳои коммуналӣ ба андозаи як нишондиҳанда барои ҳисобҳо маблағ пардохт карда мешавад.

Боби 4. Дахлнопазирии фаъолияти касбии омӯзгор ва ӯҳдадориҳои мақомотҳои давлатӣ. Қонун меъёрҳоеро пешбинӣ мекунад, ки фаъолияти омӯзгорон бояд аз ӯҳдадориҳои мақомотҳои давлатӣ дахлнопазир бошад, масалан:

- дар моддаи 10 банди 1 омадааст: Фаъолияти касбии омӯзгор дахлнопазир аст. Омӯзгор ҳангои иҷрои вазифаҳои касбӣ аз даҳолати мақомоти ғайрисиҳавӣ, таҳқир, зӯроварӣ ва фишор ҳифз карда мешавад;

- дар моддаи 10 банди 2 омадааст: Амалҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ набояд монеаи иҷрои вазифаҳои касбии омӯзгор гарданд. Фаъолияти омӯзгор, ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон, ҳангоми раванди таълиму тарбия мавриди санҷиш ва назорат қарор дода намешавад. Омӯзгор набояд бо даҳолати падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) ва шахсони алоҳида аз раванди таълиму тарбия дур карда шавад;

- дар моддаи 10 банди 3 омадааст: Мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дигар вазифадоранд, ки чиҳати дахлнопазирии фаъолияти касбии омӯзгор тадбирҳои зарурӣ андешанд;

- дар моддаи 11 банди 2 омадааст: Омӯзгорро ба қору фаъолият, ки берун аз раванди таълиму тарбия вобаста намебошад, ҷалб накунанд. Омӯзгорон ба хариду фурӯши либосҳои мактабӣ, даъват ба хизмати ҳарбӣ, ҷамъовариҳои маблағҳо барои андозҳо, обунаи рӯзномаю маҷаллаҳо, фурӯши чиптаҳои чорабиниҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ, фаъолияти кишоварзӣ ҷалб карда нашаванд;

- дар моддаи 11 банди 4 омадааст: Фаъолияти касбии омӯзгоронро берун аз раванди таълиму тарбия мавриди санҷиш ва назорат қарор надиханд;

- дар моддаи 11 банди 7 омадааст: Ҳангоми фаъолияти касбии омӯзгор аз талаб намудани маълумоти давравӣ оид ба доштани доғи судӣ худдорӣ намоянд;

- дар моддаи 11 банди 13 омадааст: Барои бенавбат гирифтани замини наздиҳавлигӣ ба омӯзгоре, ки дар деҳот фаъолият мекунад, мусоидат намоянд;

- дар моддаи 11 банди 14 омадааст: Омӯзгороне, ки аз воҳидҳои маъмурию ҳудудии дигар ба деҳот барои таълиму тарбия сафарбар мешаванд, бо манзили истиқоматӣ ё иҷораи маблағи манзили истиқоматӣ таъмин намоянд;

- дар моддаи 11 банди 15 омадааст: Иловапулӣ ба музди меҳнати омӯзгорро аз лаҳзаи гирифтани дараҷаи таҳассусӣ пардохт намоянд;

- дар моддаи 11 банди 18 омадааст: Омӯзгорро ба таври афзалиятнок барои сарфароз гардонидан бо мукофотҳои давлатӣ пешниҳод намоянд;

Боби 5. Омодасозии омӯзгор. Қонун ба масъалаҳои касбии омӯзгорон, бозомӯзӣ, такмили ихтисос, аттестатсия диққат медиҳад. Таҳлил: Ин хеле муҳим аст, зеро барои таъмини сифати таълим омӯзгор бояд доимо наовар бошад. Ҳамчунин, баробари тайёри, кафолатҳои илмӣ-педагогӣ мавҷудаст, ки дар беҳбудии фаъолияти омӯзгорон нақш мегиранд. Аммо, дар шароити Тоҷикистон,

махсусан дар манотиқи дурдаст анҷом додани такмили ихтисос ва дастрасӣ ва бозомӯзӣ метавонад душворию мушкилот дошта бошад.

- дар моддаи 12 банди 2 омадааст: Омӯзгор дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбии давлатӣ ба таври ройгон таҳсилоти олии дуҷуми равияи омӯзгориро мегирад;

- дар моддаи 14 банди 2 омадааст: Аттестатсияи омӯзгор тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Боби 6. Муқаррароти хотимаӣ. Қонун меъёрҳои ҷавобгарӣ барои омилҳое, ки талаботҳои қонунро вайрон мекунад, муқаррар мекунад. Таҳлил: Сурат гирифтани ҷавобгарӣ барои вайронкунӣ нишон медиҳад, ки қонун таъмини иҷро карданро дорад.

Саволе ба миён меояд, чи бояд кард, ки қонуни мазкур, махсусан дар манотиқи дурдасти кӯҳсор дар амал татбиқи худро ёбад? Дар ин миён мушкилоте пайдо мешавад, яъне татбиқи қонуни мазкур, масалан оиди дастрасӣ ба бозомӯзӣ, таъмини манзил, замин ва ғайраҳо. Бояд чораҳои амалӣ андешида шаванд ва зарур аст, ки механизмҳои иҷроӣ, мониторинг ва назорат мустақкам шаванд. Бояд қайд кард, ки ин ҳуқуқҳое, ки ба омӯзгор аз тарафи давлат ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хушбахтона пешниҳод шудаанд, ба амал табдил додан лозим аст на танҳо бо суҳан.

Бинобар ин омӯзгорон, роҳбарони муассисаҳои таълимӣ ин қонуни мазкурро биомӯзанд ва дар ҷараёни фаъолияти худ самаранок истифода баранд ва дар ҳолате, ки ҳуқуқи онҳо поймол мешаванд ба роҳбари муассиса ё мақомоти дахлдор муроҷиат намоянд. Дар бобати роҳбарони муассисаҳо ҳаминро гуфтан ҷоиш аст, ки онҳо бояд, эҳтироми касбии омӯзгоронро риоя намоянд, омӯзгоронро ба корҳои ғайритаълимӣ ҷалб накунад ва барои омӯзгорон шароити хуби корӣ фароҳам оваранд. Падарону модарон ва ҷомеа низ мавқеи худро нисбати эҳтироми омӯзгорон хуб дарк намоянд, зеро ки ин талаботи қонуни мазкур аст.

Бояд қайд намуд, ки пас аз ба имзо расидани қонуни мазкур омӯзгорон дар ҷараёни фаъолияти худ мавқеи устувори ҳуқуқӣ нисбати шаъну шарафи худ пайдо мекунад ва омӯзгор ба коре, ки ба соҳаи таълиму тарбия алоқае надорад ҷалб карда нашавад, шояд баъд аз ин тавачҷӯҳи омӯзгор ба омили асосӣ, яъне таълиму тарбия оварда расонад.

Дар сурате, ки агар аз тарафи қонун кафолатҳои муайяншуда оиди манзил, истироҳат, сабукиҳо ҳангоми ба нафақа баромадан пайгирӣ шаванд, шароити корӣ, меҳнати омӯзгор беҳтар мешавад.

Агар мо ба қонунгузории кишварҳои ҷаҳон нисбат ба системаи маориф ва махсусан дар бобати қонуни дар боло зикршуда ва мавқеи омӯзгор дар ҷомеаи муосир назаре биандозем, мебинем, ки дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Русия, Қазоқистон, Узбекистон ва ғайраҳо, қонун дар бораи мақоми омӯзгор қабул шудааст ва дар ин қонунҳо маош, ҳифзи ҳуқуқӣ, тартиби таълими такмили ихтисос, таъмини манзил ва барномаҳои ҳавасмандкунӣ дақиқ танзим шудааст. Мо низ дар навбати худ метавонем ин таҷрибаҳоро омӯзем ва барои фаъолияти пурсамараи ояндаи худ баҳрабардорӣ кунем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки нақш ва таҷрибаи Асосгузори ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ислоҳоти қонунгузории миллӣ (дар партави стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030) "...барои мо як мактаби

бузурги ҳаёт ва сабақи нотакрори давлату давлатдорӣ, марҳилаи ибратомӯзи расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ, як қадами чиддии рӯ овардан ба нақшаҳои азими офарандагӣ гардид, ки ҳадафҳои бузурги он ба тақдири наслҳои оянда пайвастанд” [10].

Мо омӯзгоронро воҷиб аст, ки фаъолияти ҳешро беш аз пеш густариш дода, барои соҳиб гаштан ба натиҷаҳои хуб, мутобиқ гардидан ба низоми маориф ва маданияти ҷаҳонӣ талош кунем. Дар навбати худ устодону омӯзгорон бояд бо масъулияти баланд ва ҳисси худшиносиву худогоҳӣ фаъолияти ҳешро идома бахшида, бо мақсади бедор кардани шавқу рағбати бештар ба донишомӯзии шогирдон, машғулиятҳои ҳешро бо шогирдон рангину ҷолиб ба роҳ монанд.

Воқеан ҳам, дар замоне, ки ҷаҳон ба марҳалаҳои хатарвори нооромӣ расидааст, моро зарур аст, наслеро ба камол расонем, ки ба қадри сулҳу ободӣ, ки бузургтарин дастоварди миллати мо мебошанд, бирасанд, бо омӯзиши илму дониш дар ҷараёни бунёдкориву созандагии кишвар саҳм гузошта, дар ҳифзи арзишҳои милливу давлатӣ талош намоянд.

Дар шароити рушди устувори Тоҷикистон, ки ба рушди инсонӣ, нерӯи зеҳнӣ ва таълиму тарбияи насли наврас таъки мекунад, қабули Қонуни “Дар бораи мақоми омӯзгор” амри зарурист ва ин Қонун бояд ба баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва нуфузи омӯзгор дар ҷомеаи муосир замина гузорад ва боиси рушди ҳамҷонибаи соҳа гардад.

Муқарриз: Аламшозода Ф.А. – н. и. ҳ., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Нашриёти ганҷ”, 2016. - С.21.
2. Олимшозода Ф.О. Мазмун ва мундариҷаи таълим дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш. Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. - № 4 (20), 2024. - 145 с.
3. Олимшозода Ф.О. Пешвои сулҳофар. Маҷмӯаи мақолаҳо илмӣ дар васфи Президент, давлат, ваҳдат. - Душанбе: ООО “Сармад-Компания” 2024. - С.-76.
4. Назарияи ваҳдат. Китоби дуюм. - Душанбе, 2012. - С.172.
5. АМИТ “Ховар”, [https://hovar:tj](https://hovar.tj)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” аз 22.07.2013, №1004 боби 5 моддаи 47, саҳ. 63.
7. Қарори Ҳукумати Тоҷикистон оид ба лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақоми омӯзгор”. ш. Душанбе, 31 июли соли 2025 сол, № 424.
8. Абдулхонов М. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: Масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди 3. - Душанбе: Матбааи ҶДММ “Фасл-4”, 2021. - С.139.

Literature:

1. Constitution of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe: “Ganj Publishing House”, 2016. - P.21.
2. Olimshozoda F.O. The content and content of education in the field of physical education and sports. Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. - No. 4 (20), 2024. - 145 p.

3. Olimshozoda F.O. Peacemaker Leader. Collection of scientific articles in praise of the President, the state, unity. - Dushanbe: ООО “Sarmad-Company” 2024. - P.-76.

4. Theory of unity. Book two. - Dushanbe, 2012. - P.172.

5. NIAT “Khovar”, <https://hovar.tj>

6. Law of the Republic of Tajikistan “On Education” dated 22.07.2013, No. 1004, chapter 5, article 47, p. 63.

7. Resolution of the Government of Tajikistan on the draft Law of the Republic of Tajikistan “On the Status of a Teacher”. Dushanbe, July 31, 2025, No. 424.

8. Abdulkhonov M. Emomali Rahmon's School of Statehood: Issues of Formation and Development. Volume 3. - Dushanbe: Printing House LLC “Fasl-4”, 2021. - P.139.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МАҚОМИ ОМУЪЗГОР

Дар мақолаи мазкур ба масоили мубрами замони муосир, омуъзгор ва мақоми он дар ҷоеаи муосир, ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии омуъзгор, вазъи ҳуқуқӣ, кафолат ва ҳавасмандгардонӣ, инчунин вазъи сиёсати имрӯзаи маориф бо таҳлили мушаххаси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақоми омуъзгор” дар баробари дигар соҳаҳои илму фан диққати махсус зоҳир карда шудааст.

Роҷеъ ба гуфтанист, ки дар мақолаи мазкур инчунин сухан дар бораи таҳсилоти ройгон, вазъи муассисаҳои таълимии давлатии кишвар, фаъолият ва рушди соҳаи маориф сухан меравад.

Муаллифони мақолаи мазкур таваҷҷуҳи хоса ба сиёсати имрӯзаи маорифи кишвар зоҳир карда, афзалитнокии ин соҳаро ҳамчун омили асосии пешрафту тараққиёти давлату миллат дар меҳвари пешгирифтаи хеш қарор доданд ва дар бунёди институти маориф саҳми ночизи хешро гузоштанд. Ин таваҷҷуҳи хоса ба муҳиммии институти маориф дар рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистони имрӯза дарки онро муайян месозад, ки ояндаи кишвар ба он вобаста аст, ки низоми миллии маориф дар навбати худ инро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи таҳсили ройгон, муассисаҳои таълимии давлатӣ, ҷаҳонишавии босуръат, рақобати зеҳнӣ, мақому манзалати омуъзгор, касби пуршараф, давлати соҳибистиқлол, концепсияи миллии таҳсилот, тарбиятгарони асли, сиёсати маориф, сифати таълим, ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии омуъзгор, вазъи ҳуқуқӣ, кафолат ва ҳавасмандгардонӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАТУСА УЧИТЕЛЯ

В данной статье особое внимание уделено актуальным вопросам современности - роли и положению учителя в современном обществе, его социально - экономической жизни, правовому статусу, гарантиям и стимулированию, а также современному состоянию образовательной политики с кратким анализом Закона Республики Таджикистан “О статусе учителя” наряду с другими сферами науки и знаний.

Следует отметить, что в статье также рассматриваются вопросы бесплатного образования, состояние государственных образовательных учреждений страны, деятельность и развитие системы образования.

Авторы статьи проявляют особый интерес к современной образовательной политике страны, рассматривая приоритетность этой сферы, как один из главных факторов прогресса и развития государства и нации, и внесли свой посильный вклад в укрепление института образования. Такое особое внимание к значению

института образования в социально -экономическом развитии современного Таджикистана показывает понимание того, что будущее страны зависит от него, а национальная система образования, в свою очередь, требует этого.

Ключевые слова: право на бесплатное образование, государственные образовательные учреждения, быстрая глобализация, интеллектуальная конкуренция, статус и престиж учителя, почётная профессия, суверенное государство, национальная концепция образования, истинные воспитатели, политика в области образования, качество образования, социально-экономическая жизнь учителя, правовое положение, гарантия и стимулирование.

LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF A TEACHER

This article pays special attention to the pressing issues of modern times-the teacher and the their role in contemporary society, the socio-economic life of the teacher, their legal status, guarantees and incentives, as well as the current state of education policy, analyzed through the Law of the Republic of Tajikistan “On the Status of the Teacher”, alongside other fields of science and knowledge.

It should be noted that the article also discusses free education, the condition of state educational institutions in the country, and the activities and development of the education sector.

The authors of this article show particular interest in the current education policy of the country, considering the priority of this sector as a key factor in the progress and development of the state and nation, and have made their modest contribution to strengthening the institute of education. This special attention to the importance of modern Tajikistan reflects understanding that the country’s future depends on it, and that the national education system itself demands this.

Key words: Right to free education, State educational institutions, Rapid globalization, Intellectual competition, Status and prestige of the teacher, Honorable profession, Sovereign state, National education concept, true educators, Education policy, Quality of education, Socio-economic life of the teacher, Legal status, Guarantee and encouragement.

Маълумот дар бораи муаллифон: Олимшозода Фарҳодшо Олимшо – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифоӣ ҳарбӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э.Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988420705. E-mail: f_olimsho@mail.ru

Собирова Парвина Мирбайзоевна – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №100-и ш. Фарм, н. Рашт, омӯзгори фанни таърихи халқи тоҷик. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э.Муҳиддин-36. Телефон: (+992) 927570705 E-mail: p_mir@mail.ru

Сведение об авторах: Олимшозода Фарҳодшо Олимшо –Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры физического воспитания и военной подготовки. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988 42 07 05 E-mail: f_olimsho@mail.ru

Собирова Парвина Мирбайзоевна – Среднее учебное заведение № 100 города Гарм, Раштского района, преподавательница истории таджикского народа. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-36. Телефон: (+992) 927570705, E-mail: p_mir@mail.ru

Information about the authors: Olimshozoda Farhodsho Olimsho – Tajik pedagogical institute in Rasht district, big teacher of the department of physical education and primary military training. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 988420705. E-mail: f_olimsho@mail.ru

Sobirova Parvina Mirbajzoevna, – Secondary educational institution No. 100 of the city of Garm, Rasht district, teacher of the history of the Tajik people. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-36. Phone: (+992) 988 420705. E-mail: p_mir@mail.ru

ТДУ: 347.113

**ҚОНУНИ ШАХСИИ ШАХСИ ҲУҚУҚИИ ХОРИЧӢ (LEX SOCIETATIS)
ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ: РАВИШӢОИ НАЗАРИЯВӢ**

Идибеков А.А.

Донишкадаи омӯзгори Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар шароити муосири рушди муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ масъалаи танзими ҳуқуқи фаъолияти шахси ҳуқуқи хориҷӣ аҳамияти махсуси илмӣ ва амалӣ пайдо намудааст. Равандҳои ҷаҳонишавӣ, васеъшавии муомилоти иқтисодии фаромиллӣ, афзоиши сармоягузори мустақими хориҷӣ ва ташаккули сохторҳои корпоративии байналмилалӣ боиси он мегарданд, ки шахси ҳуқуқи хориҷӣ фаълоне ба муносибатҳои хусусие ворид шаванд, ки дорои унсури хориҷӣ мебошанд. Дар чунин шароит, зарурати таъмини низоми устувор, пешгӯишаванда ва ҳамоҳангшудаи ҳуқуқӣ ба миён меояд, ки тавонад ҳам манфиатҳои иштирокчиёни муомилоти байналмилалиро ҳифз намояд ва ҳам манфиатҳои давлатҳоро таъмин созад [1, с. 118–121].

Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ҳамчун соҳаи мустақили илм ва низоми ҳуқуқӣ маҳз барои ҳалли чунин масъалаҳо равона гардидааст. Яке аз вазифаҳои асосии он танзими муносибатҳои хусусии дорои унсури хориҷӣ тавассути истифодаи меъёрҳои коллизсионӣ мебошад. Меъёрҳои коллизсионӣ муносибати ҳуқуқиро мустақим танзим намеkunанд, балки қонуни татбиқшавандаро муайян менамоянд. Аз ин рӯ, онҳо ҳамчун василаи асосии ҳамоҳангсозии низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ баромад меkunанд [2, с. 85–96].

Яке аз масъалаҳои марказии ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ муайян намудани мақоми ҳуқуқи шахси ҳуқуқи хориҷӣ мебошад. Мақоми ҳуқуқӣ на танҳо қобилияти иштирок дар муносибатҳои гражданиро ифода меkunанд, балки доираи ҳуқуқи уҳдадорӣ, шакли фаъолияти ҳуқуқӣ, тартиби намояндагӣ ва масъулияти ҳуқуқи чунин субъектҳоро муайян месозад. Ҳузури унсури хориҷӣ боиси ба вучуд омадани коллизияи қонунҳо мегардад, зеро муносибатҳои ҳуқуқӣ метавонанд ҳамзамон ба чанд низоми ҳуқуқӣ вобаста бошанд [3, с. 210–214].

Дар доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мафҳуми «шахси ҳуқуқи хориҷӣ» бо равишҳои гуногуни назариявӣ тавсиф меёбад. Бо вучуди фарқиятҳои мавҷуда, аксари олимони бар он ақидаанд, ки хусусияти хориҷии шахси ҳуқуқӣ пеш аз ҳама бо вобастагии он ба қонуни давлати дигар муайян мегардад. Ба ибораи дигар, хориҷӣ будани шахси ҳуқуқӣ на ба шахрвандӣ, балки ба қонуни таъсис ва қонуни шахсии он алоқаманд аст [4, с. 268–271].

Аз ин лиҳоз, таҳлили назариявии категорияи «қонуни шахсӣ» (*lex societatis*) аҳамияти махсус пайдо мекунад. Қонуни шахсӣ ҳамчун яке аз мафҳумҳои калидии коллизииносноӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои вобаста ба таъсис, сохтори дохилӣ, қобилияти ҳуқуқӣ ва қатъи фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ҳал карда шаванд. Дар адабиёти илмӣ таъкид мегардад, ки маҳз қонуни шахсӣ «ядрои ҳуқуқии» шахси ҳуқуқиро ташкил медиҳад ва асоси муайян намудани мақоми ҳуқуқии он дар муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад [1, с. 121–124].

Дар назарияи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ду равиши асосӣ нисбат ба муайян намудани қонуни шахсӣ ташаккул ёфтааст: принципи инкорпоратсия ва назарияи маркази идоракунии воқеӣ. Ҳар яке аз ин равишҳо дорои асосҳои назариявӣ, афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои хоси худ мебошад. Принципи инкорпоратсия устувориҳои ҳуқуқӣ ва пешгуишавандагиро таъмин мекунад, дар ҳоле ки назарияи маркази идоракунии воқеӣ кӯшиш менамояд воқеияти иқтисодии фаъолияти шахси ҳуқуқиро ба эътибор гирад [9, р. 92–95; 13, р. 98–101].

Ҳамзамон, дар шароити муосир масъалаи ҳамтаъсирии қонуни шахсӣ ва қонуни давлати қабулкунанда аҳамияти афзоянда пайдо мекунад. Давлати қабулкунанда метавонад бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ, амнияти иқтисодӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ маҳдудиятҳои муайян ҷорӣ намояд. Ин ҳолат дар маркази баҳсҳои назариявии муосир қарор дошта, зиддияти байни устувориҳои ҳуқуқӣ ва адолати танзими ҳуқуқиро бозгӯ менамояд [5, с. 89–92].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, таҳлили амиқи назариявии қонуни шахсӣ (*lex societatis*) ва меъёрҳои коллизииносноӣ вобаста ба мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ аҳамияти калидӣ дорад. Чунин таҳлил имкон медиҳад, ки меъёрҳои коллизииносноӣ на танҳо ҳамчун воситаи техникаи интиҳоби қонун, балки ҳамчун падидаи концептуалӣ дар низоми ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ баррасӣ гарданд.

Дар назарияи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ қонуни шахсӣ (*lex societatis*) на танҳо ҳамчун пайванди техникаӣ барои интиҳоби қонуни татбиқшаванда, балки ҳамчун категорияи концептуалӣ баррасӣ мегардад. Тавре М.М. Богуславский таъкид мекунад, қонуни шахсӣ шакли ҳуқуқии «*пайвастишавии доимии*» шахси ҳуқуқиро бо низоми муайяни ҳуқуқӣ ифода намуда, ҳувияти ҳуқуқии онро дар муносибатҳои байналмилалӣ таъмин месозад [1, с. 121–124].

Аз нигоҳи коллизииносноӣ, қонуни шахсӣ вазифаи дугона иҷро менамояд. Аз як тараф, он қонуни татбиқшавандаро ба масъалаҳои таъсис, сохтори ташкилии дохилӣ, қобилияти ҳуқуқӣ ва тартиби фаъолияти шахси ҳуқуқӣ муайян месозад. Аз тарафи дигар, он ҳамчун воситаи таъмини устувориҳои ҳуқуқӣ дар муносибатҳои дорои унсурҳои хориҷӣ хизмат мекунад, зеро имкон медиҳад, ки мақоми ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ новобаста аз тағйирёбии ҷойи фаъолияти он муайян боқӣ монад [2, с. 85–96].

Дар ҳамин замина Л.А. Лунц қайд менамояд, ки қонуни шахсӣ барои шахсони ҳуқуқӣ нақше монанд ба нақши қонуни шаҳрвандӣ барои шахсони воқеӣ дорад. Ин шабоҳат на танҳо хусусияти назариявӣ, балки аҳамияти амалӣ низ дорад, зеро тавассути қонуни шахсӣ «таърихи ҳуқуқии» шахси ҳуқуқӣ ташаккул меёбад [2, с. 95–97].

Дар назарияи классикии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ду равиши асосӣ нисбат ба муайян намудани қонуни шахси шахси ҳуқуқӣ ташаккул ёфтааст: принципи инкорпоратсия ва назарияи маркази идоракунии воқеӣ. Принципи

инкорпоратсия бар он асос меёбад, ки шахси ҳуқуқӣ ба ҳуқуқи ҳамон давлат тобеъ аст, ки дар он таъсис ёфта ва ба қайд гирифта шудааст. Аз нигоҳи назариявӣ, ин равиш ба принсипи шакли ҳуқуқӣ таъя намуда, устувории ҳуқуқӣ ва пешгӯишавандагии танзими ҳуқуқиро таъмин мекунад [9, p. 92–95]. Маҳз ҳамин хусусият боиси паҳн гардидани принсипи инкорпоратсия дар низомҳои ҳуқуқии англосаксонӣ гардидааст.

Бо вучуди ин, дар адабиёти илмӣ таъкид мешавад, ки принсипи инкорпоратсия на ҳамеша воқеияти иқтисодии фаъолияти шахси ҳуқуқиро инъикос менамояд. Чези рва Норт Фосетт зикр мекунад, ки истифодаи мутлақи ин равиш метавонад ба пайдоиши сохторҳои ҳуқуқии «номиналӣ» оварда расонад, ки танҳо бо мақсади интихоби қонуни мусоид таъсис дода мешаванд [10, с. 118–121].

Назарияи маркази идоракунии воқеӣ (*назарияи воқеии нишаст*) қонуни шахсиро бо ҷойгиршавии мақомоти асосии идоракунӣ ва маркази қабули қарорҳои стратегӣ мепайвандад. Аз нуқтаи назари назариявӣ, ин равиш кӯшиш менамояд воқеияти иқтисодии фаъолияти шахси ҳуқуқиро ба эътибор гирад ва аз формализми ҳуқуқӣ канорагирӣ намояд [13, с. 98–101].

Ба андешаи Ф. Юнгер, бартарии асосии ин назария дар он ифода меёбад, ки он имкон медиҳад фаъолияти воқеии иқтисодӣ ва иҷтимоии шахси ҳуқуқӣ ҳамчун меъёри муайянкунанда истифода шавад, ки ин ба адолати танзими ҳуқуқӣ мусоидат мекунад [13, с. 144–147].

Бо вучуди ин, дар доктринаи муосир таъкид мегардад, ки татбиқи амалии назарияи маркази идоракунии воқеӣ бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Ҷаҳонишавии иқтисод, рақамисозии идоракунӣ ва истифодаи сохторҳои фаромиллӣ муайян намудани маркази воқеии идоракуниро душвор мегардонад, ки ин метавонад ба ноустувории ҳуқуқӣ оварда расонад [12, с. 201–204].

Яке аз масъалаҳои калидии назарияи коллизииносноӣ бархӯрди байни устувории ҳуқуқӣ ва адолати танзим мебошад. Принсипи инкорпоратсия устувориро таъмин мекунад, аммо на ҳамеша адолати воқеиро инъикос менамояд. Назарияи маркази идоракунии воқеӣ бошад, адолатро тақвият медиҳад, аммо пешгӯишавандагии ҳуқуқиро коҳиш медиҳад [11, с. 67–69].

Ин зиддият дар маркази баҳсҳои назариявии муосир қарор дошта, ҳалли ягонаи универсалӣ надорад. Дар ин замина, Ч. Баседов пешниҳод менамояд, ки қонуни шахсӣ бояд бо дарназардошти хусусияти муносибатҳои ҳуқуқӣ ва манфиатҳои дахлдор муайян карда шавад, на бо истифодаи як меъёри қатъӣ [12, с. 201–204].

Дар натиҷаи таҳлили равишҳои классикӣ ва муосир, бисёр олимони ба ҳулосае меоянд, ки истифодаи равиши омехта дар муайян намудани *lex societatis* мувофиқтар мебошад. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳам устувории ҳуқуқӣ ва ҳам адолати танзим ба инобат гирифта шаванд [14, с. 144–147].

Р. Майклс қайд мекунад, ки равиши омехта ба судҳо ва қонунгузoron имкон медиҳад, ки вобаста ба хусусияти фаъолияти шахси ҳуқуқӣ ва манфиатҳои ҷамъиятӣ пайванди коллизииносноии мувофиқро интихоб намоянд, ки ин ба рушди устувори ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мусоидат мекунад [14, с. 146–149].

Дар доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ қонуни шахсӣ (*lex societatis*) на танҳо ҳамчун пайванди коллизииносноии интихоби қонун, балки ҳамчун василаи ҳифзи ҳувияти ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад.

Хувияти ҳуқуқӣ дар ин маврид маҷмӯи унсурҳои устувореро дар бар мегирад, ки мақоми ҳуқуқии шахси ҳуқуқиро новобаста аз муҳити фаъолияти он муайян месозанд. М.М. Богуславский таъкид мекунад, ки маҳз тавассути қонуни шахсӣ муттасилии мавҷудияти ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ дар фазои байналмилалӣ таъмин карда мешавад [1, с. 121–124].

Аз ин нуқтаи назар, *lex societatis* на танҳо ба масъалаҳои таъсис ва сохтори дохилӣ, балки ба қобилияти шахси ҳуқуқӣ барои иштирок дар муомилоти байналмилалӣ таъсири бевосита мерасонад. Л.А. Лунц ишора мекунад, ки бидуни қонуни шахсӣ шахси ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ вучуд дошта наметавонад, зеро маҳз он «чорчӯбаи ҳуқуқӣ»-и фаъолияти онро муайян менамояд [2, с. 95–97].

Дар ҳамин замина, қонуни шахсӣ ба сифати унсури стабилизатсионии низоми коллизсионӣ баромад мекунад. Он имкон медиҳад, ки мақоми ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ аз таъсири тағйирёбии муваққатии муҳити иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ҳифз карда шавад, ки ин барои пешгӯишавандагии ҳуқуқӣ аҳамияти калидӣ дорад [3, с. 212–214].

Яке аз масъалаҳои муҳими назариявии коллизионшиносӣ эҳтимоли суиистифодаи пайвандҳои коллизсионӣ мебошад. Дар адабиёти илмӣ ин падида аксар вақт бо истилоҳи «*интихоби суди мусоид*» ё «*интихоби қонуни мусоид*» ифода меёбад. Моҳияти он дар интихоби қонуни мусоид тавассути таъсиси формалии шахси ҳуқуқӣ дар давлати муайян зоҳир мегардад.

Дар ин робита, принсипи инкорпоратсия, сарфи назар аз афзалиятҳои худ, метавонад шароити мусоид барои чунин суиистифода фароҳам оварад. Чези рва Норт Фосетт қайд мекунад, ки таъсиси ширкатҳо дар юрисдиксияҳои дорои танзими мулоим на ҳамеша бо фаъолияти воқеии иқтисодӣ мутобиқат мекунад [10, с. 118–121]. Ин ҳолат боиси коста гардидани адолати танзими ҳуқуқӣ мегардад.

Бо мақсади пешгирии чунин зуҳурот, дар доктрина пешниҳод мешавад, ки қонуни шахсӣ бояд на танҳо ба меъёри шаклӣ, балки ба омилҳои воқеӣ низ така намояд. Ф. Юнгер чунин мешуморад, ки маҳз ба ин васила метавон тавозуни байни устувории ҳуқуқӣ ва адолати танзимро таъмин намуд [13, с. 144–147].

Аз нуқтаи назари назариявӣ, қонуни шахсӣ дар фазои «холӣ» амал намекунад. Он ҳамеша бо қонуни давлати қабулкунанда дар ҳамтаъсирӣ қарор дорад. Ин ҳамтаъсирӣ яке аз мушкилтарин масъалаҳои назарияи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ба ҳисоб меравад [5, с. 89–92].

Қонуни давлати қабулкунанда метавонад бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ, амнияти иқтисодӣ ё тартиботи ҳуқуқӣ маҳдудиятҳои муайян ҷорӣ намояд. Дар адабиёти илмӣ таъкид мешавад, ки чунин маҳдудиятҳо бояд дорои хусусияти императивӣ бошанд ва ба принсипи баробарии субъектҳои ҳуқуқ ҳалал нарасонанд [6, с. 201–204].

Аз ин лиҳоз, *lex societatis* бояд ҳамчун унсури динамикӣ баррасӣ гардад, ки қобилияти мутобиқшавӣ ба талаботи қонуни миллиро дорад. Маҳз ҳамин хусусият қонуни шахсиро ба воситаи ҳамоҳангсозии низомҳои ҳуқуқӣ табдил медиҳад, на ба манбаи ихтилоф [4, с. 268–271].

Дар шароити муосир таҳаввулоти иқтисодӣ ва технологӣ ба назарияи қонуни шахсӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Ҷаҳонишавии иқтисод, ташаккули

корпоратсияҳои фаромиллӣ ва истифодаи идоракунии рақамӣ мафҳуми классикии «маркази идоракунии воқеӣ»-ро зери шубҳа мегузоранд [12, с. 201–204].

Р. Майклс таъкид мекунад, ки дар чунин шароит қонуни шахсӣ бояд ҳамчун категорияи чандқабата баррасӣ гардад, ки омилҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад [14, с. 144–147]. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ба воқеияти муосир мутобиқ гардад.

Дар натиҷа, дар доктринаи муосир тамоюли гузариш аз равишҳои қатъии классикӣ ба моделҳои чандир ва омехта мушоҳида мешавад. Ин тамоюл нишон медиҳад, ки *lex societatis* на танҳо институти техникӣ, балки падидаи рушдбандаи назариявӣ мебошад, ки ҳамеша дар ҳоли такмил қарор дорад [11, с. 67–69].

Аз нуқтаи назари илмӣ, таҳлили қонуни шахсӣ аҳамияти васеътар аз доираи масъалаҳои амалӣ дорад. Он ба ташаккули назарияи умумии коллизииносноӣ, рушди мафҳумҳои асосии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ва фаҳмиши табиати ҳамтаъсирии низомҳои ҳуқуқӣ мусоидат мекунад [8, с. 45–49].

Қонуни шахсӣ имкон медиҳад, ки меъёрҳои коллизииносноӣ на танҳо ҳамчун воситаи интиҳоби қонун, балки ҳамчун механизми мувозинат байни устувории ҳуқуқӣ, адолат ва воқеияти иқтисодӣ баррасӣ гарданд. Аз ин рӯ, таҳқиқи амиқи он барои рушди минбаъдаи илми ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Таҳлили назариявии масъалаҳои коллизииносноӣ-ҳуқуқии мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ нишон медиҳад, ки қонуни шахсӣ (*lex societatis*) яке аз институтҳои калидии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз тавассути қонуни шахсӣ ҳувияти ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ муайян гардида, доираи қобилияти ҳуқуқӣ, сохтори ташкилии дохилӣ ва тартиби фаъолияти он дар муносибатҳои дорои унсуре хориҷӣ шакл мегирад [1, с. 121–124].

Муайян гардид, ки *lex societatis* на танҳо вазифаи техникӣ интиҳоби қонуни татбиқшавандаро иҷро менамояд, балки дорои аҳамияти концептуалӣ буда, ҳамчун унсуре устуворкунандаи низоми коллизииносноӣ хизмат мекунад. Он имкон медиҳад, ки мақоми ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ новобаста аз тағйирёбии муҳити иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ пешгӯишаванда боқӣ монад, ки ин барои амнияти муомилоти байналмилалӣ аҳамияти бунёдӣ дорад [2, с. 95–97].

Таҳлили равишҳои асосии муайян намудани қонуни шахсӣ нишон дод, ки ҳам принсипи инкорпоратсия ва ҳам назарияи маркази идоракунии воқеӣ дорои афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои хоси худ мебошанд. Принсипи инкорпоратсия устувории ҳуқуқӣ ва соддагии татбиқро таъмин мекунад, аммо на ҳамеша воқеияти иқтисодии фаъолияти шахси ҳуқуқиро инъикос менамояд [9, с. 92–95]. Назарияи маркази идоракунии воқеӣ бошад, адолати танзими ҳуқуқиро тақвият медиҳад, вале метавонад ба ноустувории ҳуқуқӣ ва кам шудани пешгӯишавандагӣ оварда расонад [13, с. 98–101].

Дар натиҷа, дар доктринаи муосири ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ тамоюли истифодаи равиши омехта ба назар мерасад, ки муттаҳид намудани устувории ҳуқуқӣ ва адолати танзимро ҳадаф қарор медиҳад. Ин равиш имкон медиҳад, ки хусусиятҳои мушаххаси фаъолияти шахси ҳуқуқии хориҷӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ ва воқеияти иқтисодӣ ба эътибор гирифта шаванд [14, с. 144–147].

Ҳамзамон, таҳқиқ нишон дод, ки қонуни шахсӣ ҳамеша дар ҳамтаъсирий бо қонуни давлати қабулкунанда қарор дорад. Давлати қабулкунанда ҳуқуқ дорад бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва амнияти иқтисодӣ маҳдудиятҳои

муайян қорӣ намояд, аммо чунин маҳдудиятҳо бояд хусусияти императивӣ дошта, бо принципи баробарии субъектҳои ҳуқуқ ва пешгӯишавандагии ҳуқуқӣ мувофиқат намоянд [5, с. 89–92].

Аз нуқтаи назари назариявӣ, қонуни шахсӣ бояд ҳамчун категорияи динамикӣ баррасӣ гардад, ки қобилияти мутобиқшавӣ ба таҳаввулоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологиро дорад. Ҷаҳонишавӣ ва рушди сохторҳои фаромиллӣ нишон медиҳанд, ки равишҳои классикӣ ба *lex societatis* ниёз ба бознигарӣ ва такмил доранд [12, с. 201–204].

Ҳамин тариқ, таҳлили амиқи назариявии қонуни шахсӣ (*lex societatis*) аҳамияти калидӣ барои рушди минбаъдаи назарияи коллизииносноӣ дорад. Он имкон медиҳад, ки меъёрҳои коллизииноӣ на танҳо ҳамчун воситаи техникаи интихоби қонун, балки ҳамчун механизми мувозинати байни устувории ҳуқуқӣ, адолат ва воқеияти иқтисодӣ баррасӣ гарданд. Рушди минбаъдаи ҳуқуқӣ байналмилалӣ хусусӣ бояд ба ҷустуҷӯи чунин мувозинат равона гардад, зеро маҳз он заминаи танзими самараноки муносибатҳои хусусии дорои унсурҳои хориҷиро фароҳам меорад.

Муқарриз: Ализода И.И. – н.и.х., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт

1. Богуславский М.М. Ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ. – М., 2021. – 720 с.
2. Лунтс Л.А. Курси ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ. - М., 2019. - 432 с.
3. Звекон В.П. Ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ. – М., 2020. - 560 с.
4. Ерпылева Н.Ю. Ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ. – М., 2021. - 615 с.
5. Тихомиров Ю.А. Ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ. – М., 2018. - 384 с.
6. Саидов А.Х. Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ. - Душанбе, 2017. -420 с.
7. Дисси, Моррис ва Коллинз. Низоми қонунҳо. - Лондон: Свит ва Максвелл, 2020. - 1800 с. (2 ҷилд)
8. Чешир, Норт ва Фосетт. Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ. - Оксфорд: Нашриёти Донишгоҳи Оксфорд, 2019. - 1200 с.
9. Симеонидс С. Кодификация интихоби қонун. - Оксфорд: Нашриёти Донишгоҳи Оксфорд, 2014. - 430 с.
10. Баседов Ҷ. Қонуни ҷомеаҳои кушода. - Гаага: Нашриёти Мартинус Нийхофф, 2018. - 520 с.
11. Юенгер Ф. Интихоби қонун ва адолати бисёрдавлатӣ. - Гаага: Нашриёти Мартинус Нийхофф, 2016. - 416 с.
12. Майклс Р. Ҷаҳонишавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ. - Оксфорд: Нашриёти Донишгоҳи Оксфорд, 2017. - 360 с.
13. Най П. Мухторият дар шартномаҳои байналмилалӣ. - Оксфорд: Нашриёти Донишгоҳи Оксфорд, 2015. - 450 с.

Literature:

1. Boguslavsky M.M. Private international law. Moscow, 2021, 720 p.
2. Lunts L.A. Course of private international law. Moscow, 2019, 432 p.
3. Zvekov V.P. Private international law. Moscow, 2020, 560 p.
4. Erpyleva N.Yu. Private international law. Moscow, 2021, 615 p.
5. Tikhomirov Y.A. Public and private law. Moscow, 2018, 384 p.
6. «Saidov A.Kh. Private international law. — Dushanbe, 2017. — 420 p.

7. Dicey, Morris and Collins. Conflict of laws. — London: Sweet and Maxwell, 2020. — 1800 p. (2 volumes)
8. Cheshire, North and Fawcett. Private International Law. — Oxford: Oxford University Press, 2019. — 1200 p.
9. Simeonides S. Codification of Choice of Law. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 430 p.
10. Basedow J. The Law of Open Societies. — The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2018. — 520 p.
11. Juenger F. Choice of Law and Multinational Justice. — The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2016. — 416 p.
12. Michaels R. Globalization and Private Law. — Oxford: Oxford University Press, 2017. — 360 p.
13. Nye P. Autonomy in International Treaties. — Oxford: Oxford University Press, 2015. — 450 p.

ҚОНУНИ ШАХСИИ ШАХСИ ҲУҚУҚИИ ХОРИЧӢ (LEX SOCIETATIS) ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ: РАВИШӢОИ НАЗАРИЯВӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявии танзими коллизсионӣ-ҳуқуқии мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор мегиранд. Мафҳуми шахси ҳуқуқии хориҷӣ ва нақши қонуни шахсӣ (lex societatis) дар муайян намудани мақоми ҳуқуқии он дар низоми ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ баррасӣ мешавад. Равишҳои асосии коллизсионӣ, аз ҷумла принципи инкорпоратсия ва назарияи маркази идоракунии воқеӣ, аз нигоҳи доктринаи классикӣ ва муосир таҳлил мегарданд. Диққати махсус ба масъалаи ҳамтаъсирии қонуни шахсӣ ва қонуни давлати қабулкунанда равона шуда, зиддияти назариявӣ байни устувории ҳуқуқӣ ва адолати танзим ошкор карда мешавад. Муаллиф ба хулосае меояд, ки таҳлили амиқи меъёрҳои коллизсионӣ барои рушди назарияи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ва такмили механизмҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои хусусии дорой унсури хориҷӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, меъёрҳои коллизсионӣ, қонуни шахсӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, мақоми ҳуқуқӣ, коллизсионшиносӣ.

ЛИЧНЫЙ ЗАКОН ИНОСТРАННОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА (LEX SOCIETATIS) В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

В статье проводится теоретический анализ коллизсионно-правовых вопросов правового статуса иностранных юридических лиц. Рассматривается понятие иностранного юридического лица и значение личного закона (lex societatis) в системе международного частного права. Анализируются основные коллизсионные подходы к определению личного закона юридического лица, в том числе принцип инкорпорации и теория фактического места управления. Особое внимание уделяется проблеме соотношения личного закона и права государства пребывания, а также теоретическому конфликту между правовой определённостью и справедливостью правового регулирования. Делается вывод о том, что развитие доктрины коллизсионного права имеет фундаментальное значение для эффективного регулирования частноправовых отношений с иностранным элементом.

Ключевые слова: международное частное право, коллизионные нормы, личный закон, иностранные юридические лица, правовой статус, коллизионное право.

THE PERSONAL LAW OF A FOREIGN LEGAL ENTITY (LEX SOCIETATIS) IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW: THEORETICAL APPROACHES

The article provides a theoretical analysis of conflict-of-laws issues related to the legal status of foreign legal entities. It examines the concept of a foreign legal entity and the role of personal law (lex societatis) within the system of private international law. The main conflict-of-laws approaches to determining the personal law of legal entities, including the incorporation principle and the theory of the real seat, are analyzed. Particular attention is paid to the interaction between the personal law and the law of the host state, as well as to the theoretical tension between legal certainty and fairness in legal regulation. The author concludes that the further development of conflict-of-laws doctrine is essential for the effective regulation of private legal relations involving a foreign element.

Keywords: private international law, conflict-of-laws rules, personal law, foreign legal entities, legal status, conflict-of-laws doctrine.

Маълумот дар бораи муаллиф: Идибеков Абдулҳамид Амирмусаябович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, декани факултаи иқтисод ва идора. Суроға: 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт кучаи Э.Муҳиддинов 63. Тел.: (+992) 909300149.

Сведения об авторе: Идибеков Абдулхамид Амирмусаябович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, декан факультета экономика и управление. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Раштский район, ул. Э. Мухиддинова, 63. Тел.: (+992) 909 300 149.

Author information: Idibekov Abdulhamid Amirmusayabovich – Tajik pedagogical institute in the Rasht district, dean of the faculty of economics and management. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Rasht District, 63 E. Muhiddinov Street. Phone: (+992) 909 300 149.

ТДУ: 340.12

НАҚШИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ПЕШГИРИИ НИЗОЪҲО

Давлатзода Н.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Низоъ бесабаби муайян вучуд дошта наметавонад. Ҳар як низоъ сабабҳои пайдоиши худро дорад. Омилҳои дохилӣ-ботинӣ ва берунӣ-зоҳирии инсон ҳамеша байни якдигар дар бархӯрд қарор доранд. Идора кардани ин омилҳо ба ҳар шахс ба осонӣ муяссар намегардад. Як масъаларо гурӯҳе аз одамон бо муносибати хуб ба итмом расонида, гурӯҳи дигари одамон бо муносибати дағалона анҷом медиҳанд. Низоъ аввал аз нигоҳ ва тарзи фикронии ҳар як шахс вобастагӣ дорад. Дар муносибатҳои байнишахсӣ ва оилавӣ сабаби асосӣ ин хусумату бадбинӣ, нобоварии якдигар, эҳтиром накардани якдигар, даҳлати

шахсони сеюм, доира пасти маърифати оиладорӣ-ҳуқуқӣ, таъсири муҳити носолим ифода меёбад.

Ҳар як кирдори бад ва ё сухани гӯшхарош сабаби оғоз гардидани низоъ ва ба вуқӯъ омадани ҳодисаҳои нахӯш гардида, таъсири он ба муҳити атроф мерасад. Масалан, дар муҳити оила чиқадра суханҳои хуб гуфта шавад, таъсири ин суханҳо ба тамоми аъзои оила, аз ҷумла дар таълиму тарбияи фарзандон низ мусбат арзёбӣ мегардад. Ба андешаи мо яке аз омилҳои пешгирии низоъ ин аз синни наврасӣ дурст тарбия намудани фарзанд ва дар тафаккури вай ҷо кардани ҳисси эҳтиром ба миллат, дуст доштани Ватан-Модар, эҳтиром гузоштан ба ҳамаи аъзоёни оила, ҳамсояҳо, калонсолон, омӯзгорон ва монанди инҳо ифода меёбад. Бо иборати дигар чи қадар ба инсон ғизои маънавӣ диҳем ҳамон қадар аз низоъ дур мемонад.

Аммо, агар мо хоҷем, ки сабабҳои асливу ниҳони низоъро кашф кунем, бояд он занҷири сабабиятро, ки одамону ҳодисаҳоро бо ҳам алоқаманд мекунад, ба тафсил аз назари таҳқиқ гузаронем. Сабабҳои рафторҳои тарафҳоро дар низоъҳои гуногун таҳқиқ карда истода, ба осонӣ пай бурдан мумкин аст, ки онҳо ба тамоили тарафҳо барои қонеъ гардонидани манфиатҳои алоқаманд мебошанд. Ҳавои нафс, ҳисси интиқом, бухлу ҳасад, кинаву адоват, бадхоҳӣ ранҷишу хафагӣ, ҳисси ноқаноатмандӣ аз қарори қабулшуда-ҳамаи инҳо як қисмати кӯчаки сабабу маромҳои хоси низоъҳои маишӣ мебошанд, ки дар таҷрибаи судӣ ошкор карда шудаанд [1, с. 44-45].

Дар айни ҳол тамоми мушкилоти ҳаётро бе сабаби муайян тасаввур кардан ғалат аст. Омилҳои дигаре, ки сабаби бавуҷуд омадани низоъ мегардад ин нобаробарӣ дар байни субъектон аст. Нобаробарӣ ҷойгир шудани захираҳои табиӣ омилҳои асосии сар задани низоъ дар байни давлатҳо гаштааст. Воқеъан ҳам давлатҳои абарқудрат чи дар гузашта ва чи имрӯз баҳри аз худ кардани захираҳои табиӣ ба ҳар роҳу восита истиқлолияти дигар давлатҳоро ҳалалдор карда, бо ин роҳ талаботи хешро қонеъ карда истодаанд. Маҳз, ин гуна нобаробарӣҳо сарчашмаи асосии низоъ баромад мекунанд. Дар сатҳи давлатҳои миллии нобаробарии иҷтимоӣ бештар ба назар мерасад. Низоъи иҷтимоӣ сабабҳои объективӣю субъективиро дорад. Он аксаран дар вақту макони мушаххас ба амал меояд. Инсон ҳамчун субъекти низоъ метавонад раванди онро зери назорат гирад, аммо наҳамаи инсонҳо аз уҳдаи ин мебароянд.

Ҳар як фард дар муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба сину сол вазифаҳои мушаххас дорад. Ба монанди фарзанд, бародар, хоҳар, мусофир, шавҳар, зан, падар, модар, роҳбар, тоҷир, корманд, дуст, душман ва монанди инҳо. Дар ҳамаи вазифаҳои болозикр на ҳама шахс масъулиятҳои хешро ба таври бояду шояд иҷро карда метавонад. Мисол, на ҳар як фарзанд ба падару модар, бародару хоҳар эҳтиром қоиладор аст. На ҳар мард ба ҳамсари хеш бо меҳрубони муносибат мекунад. На ҳар роҳбар ба зердастони хеш одилона муносибат мекунад. На ҳар шахс дар дустии хеш содиқ мемонад.

Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки иштирокчиёни низоъ на ҳама вақт одилона амал мекунанд. Аксаран дидаю дониста ба тарафи дигар ҳуҷумҳои ноҳалаф мекунанд. Қариб ҳар як муносибати ҷамъиятӣ метавонад бо роҳи гуфтушунӣ бе низоъ ҳал гардад. Ёфт мешавад гуруҳҳои муайяне дар ҷамъият, ки роҳи ҳалли мушкилотҳои хешро наёфта, ба низоъ даст мезананд. Қариб то солҳои 50-уми асри XX олимони Аврупо модели ҷомеаи бенизоъро пешниҳод намуданд, ки бо гузашти вақт ин назарияро дигар олимони соҳа рад намуданд. Дар ин замин қайд

бояд кард, ки ҷомеаи бенизоъ вучуд дошта наметавонад. Инсонҳо то як андозае метавонанд муносибатҳои хешро тавассути қонун ё санадҳои байналмилалӣ танзим кунанд, аммо пурра сади роҳи низоъро гирифта наметавонанд. Ҳатто дар даврони Шуравӣ идеологҳо қайд менамуданд, ки дар собиқ СССР гӯё низоъҳои иҷтимоӣ вучуд надоштаанд, ки ин андеша қобили қабул нест. Ба андешаи низоъшиноси рус И. В. Соколов сабаби асосии пайдоиши низоъҳои иҷтимоӣ ин нобаробарии имконияти одамон мебошад [13, с. 97]. Ин аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки нобаробарии иҷтимоӣ нерӯи ҳаракатдиҳандаи инкишофи шахс ва ҷамъият аст. Ҳарчое ки инсон аст дар он ҷо зиддият барои манфиат ҳатман ҷой дорад. Ҳеч як низоъ аз манфиат ороӣ нест. Ҳарчанде низоъ ва ихтилоф ҳамсафари ҳаёти инсон ба ҳисоб мераванд, дар ин сафар барои бархе бурди манфиат ва барои бархе бохт меорад. Паҳлуҳои гуногуни низоъ сабабҳо ва омилҳои низоъро таҳлил намуда, муайян мегардад, ки мақсади ниҳони он манфиат аст.

Муайян кардани сабабҳои низоъ дар пешгирӣ намудани он мусоида намуда, аз ҳар шахс масъулияти баландро талаб мекунад. Мо сабабҳои асосии ба вучуд омадани низоъро чунин пешниҳод мекунем.

1. Сатҳи пасти шуурнокӣ ва муоширати дағалона;
2. Нобаробарии иҷтимоӣ ва идора карда натавонистани фикрронӣ;
3. Мавҷудияти ду ва зиёда қувваҳои ба ҳам зиддиятдошта;
4. Маҳалгарой ва миллатчигӣ.

Шарҳи табиати низоъҳои ҷамъиятӣ дер боз ба ҳукми анъана даромада, асосан дар таҳқиқи зиддияти манфиатҳо ҷараён гирифтааст. Дар миқёси умумичаҳонӣ чунин бархӯрд дар муборизаи давлатҳо барои тағйир додани меъёрҳои шартҳои тақсими захираҳо, аз худ кардани марзҳо ва ғайраҳо ифода меёбад [1, с. 54].

Манфиат дар низоъ ба андешаи мо нуқтаи асосии оғоз ва анҷоми низоъ аст. То манфиат набошад низоъе вучуд дошта наметонад. Манфиат аз сатҳи шахсӣ то сатҳи давлатӣ фарогири низоъ аст. Агар дар низоъи шахсӣ манфиати ду ё се нафар бошад, доираи таъсири низоъи давлатӣ кулли ҷомеаро фаро мегирад. Албатта манфиати давлатӣ аз манфиати шахсӣ дида васеътар ва муҳимтар аст. Ҳар ҷо ки манфиати давлат аст баргарӣ онҷост. Низоъ дар муносибатҳои байнишахсӣ ба монанди низоъҳои оилавӣ дорои манфиат моддӣ ва маънавӣ буда, субъектони низоъ барои чунин манфиатҳо пайваста муқобили ҳам мешинанд. Масалан, низоъ байни ду шахс, ки ҳарду барои харидории як автомашин ё баро як ҷойи нишаст мубориза мебаранд. Кам ҳолатҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки манфиат баробар тақсим карда шавад. То яке аз тарафҳо дар низоъ мағлуб нагардад ва аз идомаи низоъ даст накашад, низоъ хотимаёфта дониста намешавад.

Дар амалия низоъҳоеро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки заминаи субъективӣ доранд. Чунин низоъҳо бештар дар сатҳи оила, мактаб, корхона ва ташкилотҳо сар мезананд. Ин гуна низоъҳо ҳарчанд дар аввал камаҳаммият ба назар расанд, аксаран идома пайдо намуда, оқибатҳои нохушро ба бор меоранд. Бархӯрди моҷарои байни ҳамсарон вақте ба амал меояд, ки яке аз тарафҳои нисба ба дигар беэҳтиромӣ, муносибати бераҳмона ва суҳанони таҳқиромезро пайваста раво дида, дар натиҷаи чунин амалҳои ношоам оилаи онҳо пош мехӯрд. Чунин моҷароҳои оилавӣ оқибати хуш надошта, дар ҳаёти ҳамсарон ҳамчун як доғ боқӣ

момонад. Дар баробари ин, чунин низоъҳо ба таълиму тарбияи фарзандон таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, ба сабабҳои субъективии низоъ хусусияти ҷаҳонбинӣ, ҳувияти миллӣ, дараҷаи дарку фаҳм ё ақлонӣ дохил мешавад. Ба андешаи Л. А. Петровская ин омилҳои субъективӣ дар эҳсосот, боварӣ, таваҷҷуҳ, мақсад, идеяҳо зоҳир шуда, субъектони иҷтимоиро ба рафтори низоъ водор менамояд. Маҳз ин омилҳо боис мешаванд, ки низоъҳои иҷтимоӣ ба ҳам таъсири мутақобил расонанд [12, с. 126-143].

Дигар масъали муҳим ин дар ин ё он минтақа нигоҳ доштани нуфузи ду ё зиёда давлатҳо мебошад. Имрӯзҳо равандҳои геополитикӣ ҳамоно мураккабу печида боқӣ монда, боиси афзоиши муҳолифату низоъҳо, шиддат гирифтани рақобат ва талоши кишварҳо барои тавсеаи нуфуз дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон гардидаанд [9]. Масъалаи мазкурро дар саҳифаҳои таърих бисёр мушоҳида мекунем. Оқибати ин гуна бархӯрдҳо боиси аз харитаи сиёсӣ нест гардидани як қисм давлатҳо, ё зери мустамлика қарор гирифта ва ё бевосита заминаи бавучуд омадани давлатҳои нав гаштааст. Имрӯз низ бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат дар минтақаҳои алоҳида баръало мушоҳида мешавад.

Кишвари мо аз ҷомеаи ҷаҳонӣ боз ҳам даъват ба амал меоварад, ки ҳамаи низоъҳо танҳо бо роҳи музокирот ва муколама ҳал карда шаванд. Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ҳамаи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Созмони ҳамкориҳои исломӣ, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ, Созмони Аҳдномаи амнияти дастҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва ниҳодҳои дигар ба фароҳамсозии шароит ва имконот барои тақвияти мавқеи кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва иштироки фаъоли он дар равандҳои глобалӣ ва барномаву заминаҳои мухталиф равона гардидааст [10].

Бояд гуфт, ки бархӯрди манфиатҳо дар мисолҳои овардашуда баръало мушоҳида шуда, манфиати яке аз тарафҳо боиси нобудии тарафи дигар гашта, зиддият пайваста идома меёбад. Аз таъсири чунин бархӯрдҳо истиқлолияти дигар давлатҳо низ зери хатар қарор мегирад.

Дар ҳар як низоъ мавзуи он муҳим доништа шуда, тарафҳои даргир барои ин масъаларо ба манфиати хеш ҳал кардан бисёр талош меварзанд. Мавзуи низоъро ба маънои предмети низоъ низ истифода мебаранд. Муайян намудани предмети низоъ дар аксари мочароҳо масъалаи баҳсомез ба ҳисоб рафта, дастрас ё пайдо кардани он кори мушқил аст. Мавзуи низоъ дар бандубасти парванда, муайян кардани манфиати тарафҳо дар ҳама намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Муайян намудани роҳҳои ҳалли низоъ танҳо ва танҳо аз доништани мавзуи он оғоз мегардад. Бе доништани мавзуи низоъ баҳо додан ба рафтори тарафҳои низоъкунанда ғайриимкон аст.

Мавзуи низоъ гуфта, масъалаи объективан ё дар фикрамон вучуддоштаро мефаҳмем, ки сабаби пайдо шудани зиддият дар байни тарафҳои низоъ гардидааст. Предмети низоъ ин ҳамон зиддияти асосӣ, ки аз барои ҳалли он шуда, субъектҳо ба низоъ мегараванд. Ин масъала (предмети низоъ) ҳар хел буда метавонад: ҳокимият, ғасб ё ҷимоя кардани ин ё он разиш, бартарӣ пайдо кардан бар дигарон, ҳамзистӣ ва ғайра дар низоъҳои махфӣ (конгнитивӣ) онро предмети баҳс меноманд [1, с. 64].

Гуногунрангии мавзуъ ё худ предмети низоъ боиси диққати ҷиддӣ додан ба ин масъала буда, дар омӯхтани самти тараққиёти ҳама намуди низоъ мусоидат мекунад. Як нуқтаи асосиро бояд қайд кард, ки худи предмети баҳс ифодакунандаи манфиати низоъкунандагон аст.

Дар муқоиса аз предмети низоъ мафҳуми объекти низоъ васеътар аст. Объекти низоъ гуфта маҷмуи он арзишҳои моддӣ ва маънавие фаҳмида мешавад, ки тарфҳои даргир барои соҳиб шудан ба онҳо мубориза мебаранд. Ба андешаи В.А. Ядов дар ҳақиқати ҳол, дар ҳамаи низоъҳо сухан дар бораи ду чиз ва ҳатто як чиз меравад: захираҳо ва назорат кардан аз болои онҳо [14, с. 44]. Аз ин нуқтаи назар, ҳокимият-шакли назорат кардан аз болти захираҳо ва моликият-худи захираҳо мебошанд. Захираҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: моддӣ ва маънавӣ [2, с. 24].

Захираҳои моддӣ гуфта - маҷмуи он захираҳои фаҳмида мешавад, ки дар умум муҳити моро фаро гирифтаанд. Соҳиб шудан ба ҳамин захираҳо чи дар сатҳи оила ва чи дар сатҳи давлатҳо низоъҳои зиёдеро бавучуд овардааст. Масалан, муноқишаи байни ҳамсарон барои чизу чора, муноқишаи кудакон барои бозича, ё баробар харид накардан ба аъзоёни оила ва монади инҳо. Дар муносибати байни ду ва зиёда давлатҳои ҳамсарҳад муайян кардани марзи давлатӣ масъалаи баҳсталаб буд, дар бисёр ҳолатҳо ба задухӯрди мусалаҳхона оварда мерасонад. Хушбахтона дар соли 2025 ҳалли пурраи масъалаҳои сарҳадии тайи беш аз сад соли охир ҳалношудаи байни ду давлат – Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон бо имзои шартнома дар бораи муайян кардани хатти сарҳади давлатӣ дастоварди муҳими таърихӣ доништа мешавад. Ҷамчунин, шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи нуқтаи пайвастиши сарҳади давлатии се кишвар ва Ёлломиёи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ аз ҷониби сарони давлатҳо ба имзо расид, ки барои рушди минтақа ва идомаи ҳамкориҳои судманд заминаи мустақами ҳуқуқиро фароҳам месозанд [11].

Захираҳои маънавӣ маҷмуи он арзишҳои олие мебошанд, ки аз ботини инсон бармеоянд. Захираҳои маънавию шартан ба ду қисм ҷудо мекунем.

1. Захираҳои маънавӣ дар сатҳи давлатӣ

2. Захираҳои маънавӣ дар сатҳи шахсӣ

Ба захирҳои маънавӣ дар сатҳи давлат дохил мешавад: истиқлолият, ваҳдат, расму оинҳои миллӣ, ҳифзи арзишҳои фарҳангию таърихӣ, забон, муқаддасоти миллӣ ва монанди инҳо. Масалан, дар ҷанги шаҳрвандӣ соли 1992 ҳисси ноқаноатмандии мардум дар аввал боиси оғоз гардидани низоъ гашт. Дар ин низоъ бисёре аз шаҳрвандон ҷони хешро аз даст доданд. Дар ин солҳои ниҳоят вазнин Ватани азизамон Тоҷикистон фарогири мушкilotи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ буд. Хушбахтона бо ҳисси баланди ватандӯсӣ, зиракии сиёсӣ Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва захираҳои маънавӣ мардум аз ҷанги хонумонсӯз раҳо ёфт. Имрӯз миллати тоҷик дар як фазои оромӣ осоишад, сулҳу ваҳдат, шукргузорӣ аз Ватан ва Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон намуда, барои пайдории миллату давлат аз сиёсати сулҳҷуёнаи Пешвои миллат ба хотири ояндаи дурахшон ҳамеша пуштибонӣ мекунем.

Ба захираҳои маънавӣ дар сатҳи шахсӣ бошад дохил мешавад: муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба хорду калон, инсондӯстӣ, адолату покҷидонӣ, муоширати хуб ва монади инҳо. Муҳаббат ба Ватан нишонаи имондорист. Эҳтиром ба хурду калон махсусан ба падару модар, хоҳару бародар, ҳамсару фарзандон,

мураббӣёну омӯзгорон ва дигар аъзои оилаву ҷомеа аз маърифати ҳуқуқии ҳар шахс вобастагӣ дорад. Ҳар ки худро дӯст дорад дигарон ӯро низ дӯст медоранд. Инсондӯст будан дар сухани хуб, муносибати хуб, нигоҳи хуб бо атрофиён ифода меёбад. Адолатро барқарор кардан кори ҳар фард нест. Тибқи моддаи 84 Конституцияи ҶТ адолати судиро Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ мекунанд [3]. Бояд қайд намуд, ки адолат ифодакунандаи баробарии имконияту манфиат, рафтори дуруст, гуфтани ҳақиқат ва монади инҳо. Яке аз арзишҳои муҳимтарини инсоният адолат ба ҳисоб рафта, дар мустаҳкамӣ ва покии иродаи ҳар як фард ифода меёбад. Поквичдонӣ аз хӯрдани луқмаи ҳалол сарчашма мегирад. Ҳар Ватандӯсти асил поквичдон, адолатхоҳ, боинсоф ва китобхон аст.

Миллати тоҷик аз қадимулайём пайи омӯзиш буда, фарзандони баруманди он бо эҷоди асарҳои илмӣ, тарбиявӣ, ахлоқӣ, ихтирокорию навоарӣ дар арсаи ҷаҳонӣ машҳур гардидаанд ва моро водор ба он месозанд, ки илми замони ҳешро аз бар намуда, бо ин роҳ таъриху фарҳанги ҳешро ба ҷаҳониён муаррифӣ намоем.

Мо бо ҷавонони созидаи худ ифтихор мекунем, чунки ҷавонони даврони соҳибистиқлолии Ватанамон имрӯз бо нангу номуси миллӣ, ташаббусҳои шоиста ва эҳсоси баланди ватандорӣ дар рушди Тоҷикистони азиз ҳиссаи арзишманд мегузоранд ва ба Модар - Ватани худ содиқона хизмат мекунанд. Дар шароити ташаннуҷи рӯзафзуни авзои сиёсии ҷаҳон ва тағйиру таҳаввулоти босуръати он, торафт вусъат гирифтани низоъҳои байнидавлатию байнимазҳабӣ ва авҷи ҷиноятҳои муташаккили фаромарзӣ ҳимояи марзу буми кишвар ва ҳифзи амнияти давлату миллат барои мо масъалаи аввалиндараҷа ва ҳаётан муҳим ба шумор меравад [6]. Баҳри ҳифзи ин сарзамини аҷдодӣ доштани донишҳои мукаммали илмӣ, зиракию ҳушёрӣ сиёсӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, сатҳи баланди забондонӣ ва мисоли инҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

Имрӯз ҳам мардуми сарбаланди тоҷик чун гузашта кӯшиш менамоянд, ки дар ҷодаи илму маърифат ба комёбиҳои нав ба нав ноил гарданд. Зеро, ҳеч як давлат бе соҳаи маориф ва илм умри дароз надорад. Инкишоф додани донишҳои замонавӣ дар ҳама самтҳо аз ҷумла: илмҳои гуманитарӣ, техникӣ, илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ талаботи замон аст.

Дар ҷомеаи имрӯза мушкilotи асосие, ки ба инкишофи нутқи ақлию равонии инсон таҳдид менамояд, дур будан аз мутолиаи китоб аст. Шахсоне, ки ба хондани китоб дар муассисаҳои таълимӣ аҳаммият намедиҳанд, ба мушкilotи зиёд дучор мегарданд. Аз ин рӯ, мо аҳли ҷомеа вазифадорем, ки барои аз лиҳози маънавию моддӣ ҳаёти ошошта бархӯрдор будан аз мутолиаи китоб ғофил набоем, дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ фаъолона иштирок намем ва дар омода намудани шогирдон дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ саҳмгузор бошем. Дар баробари ин волидайнро зарур аст, ки ба фарзандон вақти муайян ҷудо намуда, ба хондани китобҳои бадеӣ шароити мусоид муҳайё намоянд.

Бори дигар таъкид менамоем, ки ояндаи мамлакат аз фаъолияти омӯзгорон ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад. Дар хотир бояд дошт, ки танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд [6].

Бе мутолиаи пайвастаи китоб, мо наметавонем ояндаи рангине дошта бошем. Китоб инсонро роҳнамоӣ мекунад. Китоб илҳобахши қалб аст. Ҳар инсоне, ки аз пайи омӯзиши илм мебошад, дар фаъолияти хеш ба муваффақиятҳои бузург ноил мегардад. Муттаасифона, аксрияти волидон ба китобхонии фарзанди худ аҳаммияти ҷиддӣ намедиҳанд. Дар натиҷа, фарзанд аз бесаводӣ, сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ, ҳувияти миллӣ ба ҳар гуна намуди ҷиноят даст мезанад. Ин раванд боис мешавад, ки сафи ҷиноят ва ҷинояткорӣ афзоиш ёбад. Аз ин лиҳоз, ҳар як шаҳрванди ҷумҳуриро зарур аст, ки ба мутолиаи китоб аҳаммияти аввалиндараҷа дода, ҳаёти ошошта басар барад. Китоб ин роҳнамо ба суи муваффақиятҳост. Ҳар инсоне, ки китоб мехонад, хушбахт ҳасту осуда аз ҳар гуна таҳдид.

Дар тӯли солҳои истиқлолияти давлатӣ кишвари азизамон ба як қатор дастовардҳои назаррас ноил гардид. Аз ҷумла, дар соҳаи мориф ва илм. Дар саросари кишвар муассисаҳои таълимию китобхонаҳои замонавӣ сохта ба истифода дода шудаанд. Дар тамоми муассисаҳо новобаста ба шакли фаъолиятшон, чи дар сатҳи ноҳиявӣ, шаҳриву ҷумҳуриявӣ китобхонаҳо бо шароити зарурӣ барои мутолиа намудани китоб ба хонандагон муҳайё сохтаанд. Бунёди Китобхонаи миллӣ дар маркази пойтахти кишварамон гувоҳи ин гуфтаҳост.

Баргузориҳои озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон ватани азизи ман», «Илм - фурӯғи маърифат», ««Тоҷикон» – оинаи таърихи миллат», «Шоҳномаҳои» намунае аз иқдомҳои созандаи Пешвои муаззами миллат ба ҳисоб рафта, таваҷҷуҳи бештари шаҳрвандон, хонандагон, донишҷӯён, омӯзгорон ва кормандони касбу кори гуногунро ба китобхонӣ, аз худ намудани осорҳои адибони ватанию хоричӣ, ҳисси баланди ватандӯстӣ, арҷ гузоштан ба таъриху тамаддуни миллати тоҷик, рушди фанҳои дақиқ, риёзӣ ва табиатшиносӣ равона карда, дар дарёфти ҷеҳраҳои нави суҳанвар, эҷодкор, ихтироъкор, навоар такони ҷиддӣ бахшид. Мо – ҷавонони кишвар ифтихор аз он мекунем, ки чунин ватани зебову Сарвари ғамхор дорем ва барои мо ҷавонони бошавқу рағбат баҳри соҳибкасб шудан, тамоми шароитҳо муҳайё гардидааст.

Ин ҳама дастовардҳо аз ғамхориҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ин ғамхориҳоро бояд қадр намуд ва ҳар як фарди ҳудогоҳ бояд ба қадри ғамхориҳои Сарвари давлат расида, аз шароити муҳайё гардида самаранок истифода намояд. Зеро, инсонӣ боақл, хирадманду одил оиларо дуруст роҳбарӣ намуда, манфиаташ ба ҷомеаю давлат мерасад ва маҳз оилаи солим пояи устувори давлат аст.

Дар тӯли солҳои истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор барномаҳои давлатӣ қабул шуд, ки барои баланд бардоштани савияи донишандӯзии шаҳрвандон заминаи ҳуқуқӣ гузошт. Ҳастии инсонро маҳз ақли солим доштаниаш ташкил медиҳад. Давлати соҳибистиқлолро маҳз фарзандони хирадмандаш идора мекунанд. Дарвоқеъ, инсон аз дигар мавҷудоти зинда маҳз бо рафтору кирдор, ақлу тафаккур ва муносибати одилонааш фарқ менамояд. Ашхоси донишмандро қадрдонӣ ва эҳтиром намудан зарур аст, пас, биёед, имрӯз бо як дили кушод ва бо хоҳири ҷамъ аз пайи мутолиаи китоб шавем. Бузургони мо аз мутолиаи мудовим ба мартабаҳои олӣ расидаанд. Ҳаққо, ки китоб ин қадар барои рушду камол ёфтани инсон манбаи асосӣ бошад мо қадраш надонем, яқин

аст, ки бесаводӣ ба ҷомеа бадбахтӣ меорад ва албатта садди роҳи ин бесаводиро бояд гирифт.

Мо, мардуми сарбаланди тоҷик, бояд аз рӯзгори ибратомези бузургон панд гирифта, кӯшиш намоем, ки барои ба хондан ҷалб намудани фарзандони худ, беаҳаммиятӣ зоҳир накарда, ба инкишофи ақлию ҷисмонии онҳо мусоидат намоем. Зиндагӣ ба инсон як маротиба насиб мегардад ва хуш ё бад гузарониданаш аз худи ӯ вобастааст. Умрро мо бояд тарзе гузаронем, ки аз рафтани пушаймон нагардем. Мусаллам аст, ки зиндагии шоистаро инсон бо донишҳои омӯхтааш соҳиб шуда, барои дигарон намунаи ибрат мегардад:

Инсонии солим бояд чизеро ихтироъ намояд, ки манфиати он ба ҷомеа ва давлат бирасад. Ҳамзамон, илмеро аз худ кунад, ки талаботи замон ва ба ҷомеа манфиатовар бошад. Ҳар як ихтирооте, ки имрӯз рӯи кор меояд, бояд аз озмоиши зарурӣ гузашта, амалеро иҷро намояд ва истифодаи он танҳо ва танҳо баҳри босифат, дар мӯҳлати кӯтоҳ ва осон намудани мушкилоти ҷомеа нигаронида шуда бошад. Аз ин баъд метавонад харидори худро дар бозори ҷаҳонӣ пайдо намояд.

Агар мо фикр кунем, ки кори мушкилтарин ин мутолиаи китоб аст, мо хато мекунем ва ин амали баръакс аст, танҳо барои мутолиа вақти муайян ҷудо намудан зарур аст. Албатта, нахуст каме сабр бояд кард, то мо ба хондан одат кунем. Баъди чанде соатҳои дароз ба мутолиаи китоб машғул гардида, ҳатто хӯрокхӯриро низ аз хотир мебарорем.

Китоб равшание чун моҳ аст, ки аз хонданаш адолатро дармеёбӣ. Китоб қалби инсонро ба зиндагонӣ гарм мегардонад. Ҳар нафаре, ки китоб мехонад, роҳи некро аз бад фарқ карда метавонад. Китоб маҳзари нӯр буда, ба дилҳо равшанӣ медиҳад. Китоб ин оромиши қалб аст. Бо боварӣ метавон гуфт, ки мардуми сарбаланди тоҷик сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро хуб дарк намуда, аз пайи омӯзиши илм мебошанд. Насли даврони истиқлол бояд китоб хонад ва баҳри созандагиву ободкорию ин диёри биҳиштго сӯшиш намояд, чунки бидуни мутолиаи китоб наметавон ормонҳои миллиро амалӣ намуд.

Хусусияти объективии низоъҳо бисёр аҷиб аст. Ин шакли низоъ дар ду шакл арзи ҳастӣ мекунад: 1) Дар шали ошкоро; 2) Дар шакли пинҳонӣ. Шакли ошкорои низоъҳо дар доираи хеле ками муносибатҳои субъектон мушоҳида мешаванд. Масалан, ду нафар команди илм дар бораи як мавзӯи мубрам байни якдигар баҳс намуда, асосҳои пешниҳодшудаи ягдигарро инкор намуда, баҳси онҳо ба низоъ табдил меёбад. Аксарани низоъҳои хусусияти объективӣ дошта, дар шакли пинҳонӣ сурат мегиранд. Низоъҳои пинҳонӣ дорои ду ва зиёда субъектон буда, ҳар яки онҳо барои соҳиб шудан ба чизе мубориза мебаранд. Низоъҳои пинҳониро ба ибораи дигар низоъҳои когнитивӣ-яъне алоқаманд бо шууру идроки инсон алоқаманд медонанд. Хусусияти пинҳонии ин низоъҳо асар вақт ба субъектон имкон медиҳад, ки аз нияту ҳадафҳои якдигар ба пуррагӣ хабар наёфта, ин ҳолат боиси бурди яке аз тарафҳои муқобил ва ё соҳиб шудан ба моликият ё мақоми муайяни мавриди назар замина мегузорад.

Дар баъзе ҳолатҳо як низоъи қаблан содиршуда, сабаби бавучуд омадани низоъҳои нав мегардад. Масалан, дар низоъҳои байни ҳамсоягон. Мубориз писари ҳамсояшро, ки аз ӯ ду сол хӯрдтар буд, дар бозии футбол қасдан зада, дар натиҷа пойи ин писарбачаи хӯрдака мешиканад. Низоъ дар байни волидайнӣ онҳо сар зад. Падари Мубориз, ки марди хоксор буд, пули ҷарроҳии писари ҳамсояро

пардохт карда, аз волидйни ӯ узрхоҳй кард. Бо гузашти замон баъди даҳ сол ҳама писари ҳамсоя дар натиҷаи безҳтиётй аз боми хона афтода, боз ҳамон пойи қаблан ҷарроҳй шудааш мешиканад. Гарчанде ин навбат моҷаро ба ҳамсоя рабт надошта бошад ҳам волидони писар боз ҳам Муборизро гунаҳгор дониста, аз ӯ пул талаб мекунад. Мубориз, ки аз кирдори қаблан кардаи худ сидқан пушаймон шуда буд ва подоши корашро гирифта буд, аз пардохти пул ба писари ҳамсоя худорй намуда, аз бегуноҳй худ пуштибонй мекард. Хусумату бадбинии ин ду ҳамсоя дар ҳама шакл идома меёбад.

Пешгирии низоъ ин маҷмуи чораҳои аз ҷониби давлат муқарраршудае мебошад, ки баҳри аз байн бурдани ҳама гуна мухолифатҳо дар ҷомеа равона шудааст. Ба ҳар роҳу восита пеши роҳи низоъҳоро бояд гирифт. Шумораи низоъҳо чй қадар бисёр шавад, ҳавфи он ба амнияти ҷамъиётй ва давлатй бештар гашта, сабаби норомии омма мегардад. Пешгирии низоъ аз оғозу анҷоми он дида муфидтар баҳогузорй мегардад. Пешгирй намудани низоъ, таъмини амнияти давлатй ва ҳифзи ин сарзамини бихиштосо субъектони муайяни хешро дорад. Ба сифати субъектони муборизабаранда ба ҳама намуди низоъҳо Қувваҳои Мусаллаҳ ва мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ баромад мекунад. Баҳри пешгирй намудани низоъҳо давлат ҳама чораҳои заруриро андешида, то пеши роҳи оғози ҳама гуна зиддияту бархӯрдҳоро гирад. Дар сатҳи байналмилалй низ ниҳодҳои алоҳида ба монанди Шурои Амният ва Ассамблеяи генералии СММ, созмонҳои ҳарбй – сиёсии минтақавй баҳри пойдории сулҳ ба ҳам гуна низоъҳо то андозае, ки дар он манфиат аст мубориза мебаранд. Новобаста аз ин низоъҳо дар ҷаҳони имрӯз ба мисли туфон ногаҳон дар ин ё он гӯшаи дунё ё давлатҳои алоҳида ба амал омада, оқибатҳои нохушero ба бор меоранд.

Дар ин замина ёдовар шудан аз Паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалй Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маврид аст. Вазифаи аз ҳама муҳим – ҳимояи марзу буми давлат, таъмини амнияти давлату миллат ва ҳифзи суботу оромии ҷомеа, пешгирй ва бартараф кардани ҳама гуна таҳдиду хатарҳои берунй, таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҷамъиётй ба зиммаи Қувваҳои Мусаллаҳ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вогузор гардидааст [8]. Бояд қайд кард, ки яке аз роҳҳои пешгирй кардани низоъ ин фаҳмондадиҳии меъёрҳои қонунгузории миллй ва санадҳои байналмилалие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро қабул намудааст ба шаҳрвандон маҳсуб ёфта, бо ин роҳ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолй, кам кардани шумора ва шиддатнокии низоъҳо метавон тақони ҷиддй бахшид.

Бояд гуфт, ки ҳамкориҳои судманд кафили ҳаёти осоишта ва яке аз роҳҳои пешгирии низоъ дар сатҳи миллй ва байналмилалй маҳсуб меёбад. Ҳамкориҳои пайвастаи мақомотҳои давлатй, сохторҳои низомй, муассисаҳои корхонаҳо ва аҳолй бо ҳамдигар дар рушди ҷомеаи шаҳрвандй мусоидат намуда, дар пешгирии низоъ ва пешрафти сиёсати дохилй ва хориҷии кишвар имкониятҳои бештарро фароҳам меорад. Ҳамкорй байни мақомотҳо дар шакли гуфтушунид, ташкили конференсияҳо, семинарҳо, симпозиумҳо, вохӯрй дар сатҳи ноҳияҳо, ҷамоати шаҳраку деҳотҳо ва умуман ҳамаи маҳалҳои аҳолинишин сурат мегирад.

Ҳар як мақомоти давлатй баҳри иҷро намудани талаботҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи раъйпурсии умумихалқй қабулгардида, санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қонунҳои конституционй, кодексҳо, қонунҳо,

қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [4], низомнома ва вазифаҳои дигаре, ки ба самти фаъолиятҳои мансуб аст, кӯшиш менамояд дар муҳлати муқарраршуда бо сифати баланд анҷом диҳад. Аммо, бе ҳамкорӣ, фаъолияти ҳеҷ як мақомоту муассисаи давлатию ғайридавлатӣ босамар ҳисобида намешавад.

Ҳамкории хориҷӣ – қисми таркибии фаъолияти давлатро дар бар гирифта, аз ҷониби Роҳбари давлат, Ҳукумати ҷумҳурӣ, Вазорати корҳои хориҷӣ ва дигар мақомоти тибқи қонун ваколатдор, ба роҳ монда мешавад. Ҳамкории хориҷӣ бо субъектони байналмилалӣ муҳим арзёбӣ гардида, дар пешрафти соҳаҳои афзалиятноки ҷумҳурӣ нақши асосиро мебозад.

Таърихи ҳаёти инсон гувоҳӣ медиҳад, ки ҳамкории хориҷӣ яке аз роҳҳои асосии муаррифии фарҳангу тамаддун ва дустии халқҳо ба ҳисоб меравад. Яке аз омилҳои асосие, ки зарурати ҳамкориро дар байни давлатҳо, давлат ва созмонҳои байналмилалӣ ба вуҷуд овардааст, ин нобаробар ҷойгир шудани захираҳои табиӣ ва гуногунии иқлим ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, субъектони байналмилалӣ зарур аст, ки баҳри таъмини вазъи некуаҳволии шаҳрвандон ва шароити зиндагии арзандаи онҳо байни ҳамдигар шартномаҳои дуҷониба ва бисёрҷониба ба тасвиб расонанд.

Ҳеҷ як намуди фаъолият бе ҳамкорӣ пешрафт надорад. Ҳамкорӣ сарчашмаи муваффақият ва дастовардӣ беназири давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз, натиҷаи густариши ҳамкории пайвастаи дохилӣ, минтақавию байналмилалӣ мебошад, ки имрӯз вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони мо дар муқоиса бо даврони Шуравӣ дар сатҳи хеле хуб қарор дорад.

Имрӯз, ки таҳдиду хатарҳои басо сангине мисли терроризму ифротгарӣ, қочоқи маводи муҳаддиру ҷинояткорӣ фаромарзӣ ва даҳҳо дигар падидаҳои хатарнок ба ҳуди асли зиндагии мову шумо таҳдид менамоянд, вақти он расидааст, ки мушкilotи дуҷуминдараҷаи сунъиро як сӯ гузошта, сари ҳамкорӣ созанда, тақвияти эътимоду боварӣ ва таҳкими ҳамёрӣ биёем, то ба наслҳои оянда минтақаи ободу осоишта ва равобити дӯстонаву бародаронаро мерос гузорем. Роҳи ҳалли ҳамаи ин масоил – танҳо ҳамкорӣ ва фақат ҳамкорист [5]. Ҳамзамон, баҳри мусоидат, пешрафт, дастгири ошкор намудани ҷиноятҳои нав, дигар мушкилию камбудии дар ин самт ҷойдошта ва дар маҷмӯъ ҳалли мушкilotи глобалии ҷаҳони имрӯза, ҳамкорӣ пайвастаи дохилию байналмилалӣ дар ҳама самтҳо густариш бояд дод. Албата дуруст аст, ки низоъ ҳамеша бадбахтӣ оварда, пешрафти ҷомеа ва давлатро халалдор месозад. Аз ин рӯ, ин амали номатлуб бояд, дар қадамҳои аввал бо нақшачорабиниҳои дохилӣ дар сатҳи мақомотҳои махсусгардонидашудаи давлатӣ пешгирӣ карда шуда, ҳамкорӣ бо субъектони байналмилалӣ низ муфид арзёбӣ мегардад.

Ҷангу низоъ ва муҳолифати мусаллаҳона даҳшат аст, қатлу куштори одамони бегуноҳ аст, қашшоқиву бенавой, бадбахтӣ, касодии иқтисодӣ ва шикасти низоми қонуниятро давлатдорист [7].

Пешгирии низоъ натавонанд вазифаи мақомотҳои махсусгардонидашудаи давлатӣ аст, балки дар он ҳамаи аҳолии ҷомеа метавонанд саҳмгузор бошанд. Масалан, дар пешгирии низоъҳои байни фарзандон, хонандагон, донишҷӯён ва

дигар қишрҳои ҷомеа волидайн, калонсолон ва омӯзгорон низ масъул ва вазифадор мебошанд. Низоъ аз табиати худи инсон баромада боз ба ӯ бармегардад.

Робита ва ҳамкорӣ бо ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат ба ҳисоб рафта, дар пешгирии низоъ дар байни ҷавонон, оммавиғардонии варзиш, дӯстии ҷавонон ва баланд бардоштани худшиносии онҳо заминаи гузошт. Таъсис додани марказҳои ҷавонон дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои кишвар, ташкили стипендияҳои Президентӣ, ташкили ҷоизаҳои махсус барои олимону ихтироъкорони ҷавон аз ғамхории давлат ва ҳукумати кишвар нисбат ба ҷавонон гувоҳӣ медиҳад. Ҳамасола дар ҷумҳурӣ 23-май ҳамчун рӯзи ҷавонон ҷашн гирифта мешавад.

Илова бар ин яке аз муҳимтарин чорабиниҳои, ки ба муносибати рӯзи ҷавонон баргузор мегардад, ин мулоқоти Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ҷавонони фаъоли кишвар мебошад. Баргузори ин чорабиниҳои муҳим бори дигар шаҳодат медиҳад, ки роҳбарияти кишвар ба ҷавонон тавачҷуҳи махсус дошта, барои баровардани ниёзҳои ормонҳои онҳо мусоидат мекунад. Бинобар ин ояндаи дурахшони Тоҷикистон аз сатҳи маънавияту фарҳанг, донишу маҳорат, сулҳҳои, инсондӯстӣ ва кушишу ғайрати ҷавонони саодатманд вобаста аст.

Ҳамин тавр, хулоса бояд кард, ки роҳҳои пешгирии низоъ вобаста ба инкишоф ёфтани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ боз ҳам васеъ гашта, ба сатҳи касбияти субъектони пешгирикунандаи низоъ, маърифати ҳуқуқии аҳоли, рӯ овардан ба мутолиаи китоб, эҳтироми пиру ҷавон, роҳбарону фармондеҳон ва омӯзгорон саҳт вобастагӣ дорад.

Муқарриз: Аламшозода Ф.А. – н.и.ҳ., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт

1. Ашуров М.Қ. Низоъшиносии ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «Сино», 2011. – 446 с.

2. Бродкин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание, конфликт! - Новосибирск, 1989. – 106 с.

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (Санаи муроҷиат: 10.01.2026).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 19.07.2019 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (Санаи муроҷиат: 01.01.2026).

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, аз 24.04.2010.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз соли 2016.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз соли 2018.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз соли 2021.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022.

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023.

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 16.12.2025.

12. Петровская Л.А. О понятийной схеме социально – психологического анализа // Теорет. – методол. Проблемы соц. Психологии. – М.: изд – во МГУ, 1977. – С. 126-143.

13. Соколов И. В. Социология конфликтологии. – М., 2001, – С. 97.

14. Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технология разрешения. Вып. 1. – С. 44.

Literature:

1. Ashurov M.K. Legal Conflictology. Textbook. – Dushanbe: “Sino”, 2011. – 446 p.

2. Brodtkin F.M., Koryak N.M. Attention, conflict! - Novosibirsk, 1989. – 106 p.

3. Constitution of the Republic of Tajikistan dated November 6, 1994, with amendments and additions dated September 26, 1999, June 22, 2003 and May 22, 2016 [Electronic resource]. Source of access: URL: <http://mmk.tj> (Access date: 10.01.2026).

4. Law of the Republic of Tajikistan “On Regulatory Legal Acts” dated 19.07.2019 [Electronic resource]. Source of access: URL: <http://mmk.tj> (Access date: 01.01.2026).

5. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan on the domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, dated 04/24/2010.

6. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” from 2016.

7. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” from 2018.

8. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” from 2021.

9. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” from 12/23/2022.

10. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” from 12/28/2023.

11. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” dated 16.12.2025.

12. Petrovskaya L.A. On the conceptual scheme of social and psychological analysis // Theorem. - Methodology. Problem of social. Psychology. - M.: ed. - in MGU, 1977. - P. 126-143.

13. Sokolov I. V. Sociology of conflictology. - M., 2001, - P. 97.

14. Social conflicts: Examination, forecasting, resolution technology. Issue 1. - P. 44.

НАҚШИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ПЕШГИРИИ НИЗОЪҲО

Ҳарчое ки инсон аст дар он ҷо зиддият барои манфиат ҳатман ҷой дорад. Ҳеҷ як низоъ аз манфиат ӯрӣ нест. Ҳарчанде низоъ ва ихтилоф ҳамсафари ҳаёти инсон ба ҳисоб мераванд, дар ин сафар барои бархе бурди манфиат ва барои бархе бохт меорад. Паҳлуҳои гуногуни низоъ сабабҳо ва омилҳои низоъро таҳлил намуда, муайян мегардад, ки мақсади ниҳони он манфиат аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки иштирокчиёни низоъ наҳама вақт одилона амал мекунанд. Аксаран дидаю дониста ба тарафи дигар ҳуҷумҳои нохалаф мекунанд. Қариб ҳар як муносибати ҷамъиятӣ метавонад бо роҳи гуфтушунид бе низоъ ҳал гардад.

Пешгирии низоъ аз оғозу анҷоми он дида муфидтар баҳогузори мегардад. Роҳҳои пешгирии низоъ вобаста ба инкишоф ёфтани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ боз ҳам васеъ гашта, ба сатҳи касбияти субъектони пешгирикунандаи низоъ, маърифати ҳуқуқии аҳоли, рӯ овардан ба мутолиаи китоб, эҳтироми пиру ҷавон, роҳбарону фармондеҳон ва омӯзгорон саҳт вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: низоъ, сабабҳои низоъ, нобаробарии иҷтимоӣ, субъектони низоъ, қонун, эҳтиром, оила, фарзанд, тарбия, роҳҳои пешгирии низоъ.

РОЛЬ ПРАВОВАЯ ПОЗНАНИЯ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ

Везде, где есть человек, всегда существует конфликт интересов. Ни один конфликт не обходится без интересов. Хотя конфликт и разногласия считаются спутниками человеческой жизни, на этом пути одни получают выгоду, а другие теряют. Анализируя различные стороны конфликта, определяются его причины и факторы, а также его конечная цель – интересы.

Анализ показывает, что участники конфликта не всегда действуют справедливо. Часто они намеренно совершают необоснованные нападки на другую сторону. Практически любые социальные отношения можно разрешить путем переговоров без конфликта.

Предотвращение конфликтов оценивается более полезно, чем их начало и конец. Способы предотвращения конфликтов расширяются в связи с развитием новых социальных отношений и в значительной степени зависят от уровня профессионализма субъектов предотвращения конфликтов, правового просвещения населения, обращения к чтению книг, уважения к старшим и молодежи, руководителей, командиров и учителей.

Ключевые слова: конфликт, причины конфликта, социальное неравенство, субъекты конфликта, закон, уважение, семья, ребёнок, воспитание, пути предотвращения конфликта.

THE ROLE OF LEGAL KNOWLEDGE IN CONFLICT PREVENTION

Wherever there is a person, there is always a conflict of interests. No conflict is without interests. Although conflict and disagreement are considered the companions of human life, some gain and others lose in this process. By analyzing the various aspects of a conflict, its causes and factors are determined, as well as its ultimate goal – interests.

Analysis shows that parties to a conflict do not always act fairly. Often, they deliberately make unfounded attacks on the other side. Almost any social relationship can be resolved through negotiation without conflict.

Conflict prevention is considered more valuable than its beginning and end. Conflict prevention methods are expanding in line with the development of new social

relations and largely depend on the level of professionalism of those involved in conflict prevention, legal education of the population, the promotion of reading, respect for elders and youth, leaders, commanders, and teachers.

Key words: conflict, causes of conflict, social inequality, subjects of conflict, low, respect, family, child, upbringing, ways to prevent conflict.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзода Насимҷон Маҳмадҷон – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири шуъбаи магистратура. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 933-888-844. E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Сведения об автор: Давлатзода Насимдҷон Маҳмадҷон – Таджикского педагогического института в Раштском районе, заведующий отдела магистратуры. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин – 63. Телефон: (+992) 933-888-844. E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Information about author: Davlatzoda Nasimjon Mahmadjon – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the masters department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin – 63. Phone: (+992) 933-888-844. E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ:930.85.008

АҲМАДИ ДОНИШ – ПЕШВОИ МАОРИФПАРВАРОНИ ТОЧИК ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Одинаев Б.А.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Маорифпарварӣ чараёни фалсафӣ-иҷтимоист, ки пайравони он муҳолифи «кӯтоҳандешии оммавӣ» буда, ҷаҳонбинии васеи илмиро талқин менамуданд. Роҳи ба даст омадани чунин ҷаҳонбиниро онҳо дар тағйири сохти таълимгоҳҳо, баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия, тадриси фанҳои дунявӣ, омӯзиши забонҳои гуногуни хориҷӣ ва ғ. медонистанд. Дар «Фарҳангии тафсирии забони тоҷикӣ» истилоҳи «Маорифпарварӣ» ба гунае зер шарҳ дода шудааст, ки бо шарҳи дар боло овардаи мо ҷамоҳангӣ дорад: «Маорифпарварӣ чараёни адабию фарҳангӣ ва иҷтимоию сиёсест, ки пайравони он дар ҷаҳлу нодонӣ мондани оммаро сабабгори асосии рӯзгори бади халқ ҳисоб мекарданд ва роҳи наҷотро танҳо дар баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия, ҷорӣ кардани адолат ва ғ. миданд» [9, с. 758]. Асосгузори равияи мазкур Аҳмади Дониш ба шумор меравад. Дар ғояҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш ҳақиқатан ҳам ҷиҳатҳои мусбии афкори фалсафӣ ва иҷтимоию сиёсии халқи тоҷик таҷассум ёфтаанд.

Аҳмад ибни Носир соли 1827 дар Бухоро ба дунё омада, соли 1897 дар ҷамонҷо вафот намудааст. Ӯ шоир, рассом, хаттот, меъмор ва пеш аз ҷама файласуфи бузурги тоҷик ба шумор меравад. Падару модари Аҳмади Дониш аз аҳли фазл буданд, аз ин рӯ, ӯ саводи ибтидоиро дар назди модари бузургвора аз худ намудааст. Пасон таҳсилро дар мадраса идома дода, баробари таҳсил ӯ инчунин нозуқиҳои ҳунари хаттотию лавҳакории китобхоро хеле хуб ёд мегирад. Аҳмади Дониш ҷамаи илмҳои ҷорӣи замонашро аз қабилӣ забони арабӣ, мантиқ, нҷум, табиёт, риёзиёт, фалсафаи калом, тиб, таърих, адабиёт ва шеършиносиро хеле хуб аз худ мекунад.

Муҳандис буд, сайри собиту сайёро мекард,
Мунаҷҷим буд, бо хуршеду моҳаш гармҷавлонӣ.
Ба тарроҳӣ, ба тасвиру ба тазҳибу ба тақрираш,
На ҳамто буд Беҳзоду на ҳамтарҳаш бувад Монӣ.

(Мирсиддиқхони Ҳашмат)

Дар «Ёддоштҳо» бо таҳлили С. Айнӣ аз рӯзгори Аҳмади Дониш мисолҳои намунавӣ оварда шуда, мавқеи ҳунарии ӯ чунин нишон дода шудааст: «... даромади асосии Аҳмадмахдум аз роҳи меҳнати худаш буд... ӯ бисёр хушхат ва лавҳои ҳунарманд буда, даромади ин пеша хароҷоти «валинеъматона»-и ӯро мебардошт. Ӯ на танҳо лавҳо ва ҷадвалкаш буд, балки рассоми ҳунарманд ҳам буд, ки расмҳои бисёр зинда мекашид» [3, с. 285].

Мутафаккир ба унвони меъмор ва наққош ба дарбори амир Насруллоҳ ҷалб карда шуд, вале амир бештар аз ҳунари хаттотии ӯ баҳра бурда, ӯро ба китобати рисола, девонҳо ва коғазҳои расмӣ вазифадор намуд. Ӯ дар як муддати кӯтоҳ маҳз бо донишу иродааш дар байни дарбориён мавқеи муҳим пайдо мекунад. «Аҳмади Дониш ба ивази озодфикрӣ ва ақидаҳои танқидиаш ба «кофирӣ» ном бароварда

буд. Бо вучуди ҳамин ҳам, дониш ва маълумоти фавқуллодаи ӯ амиро маҷбур мекард, ки ба вай бо назари эътибор нигарад... Аҳмади Дониш дар ақидаҳои фалсафии худ дар мавқеи идеалист монда, монанди Абӯалӣ ибни Сино ва Умари Хайём ба таълимоти абадияти олам ва офариданашудани он мухлис будани худро низ изҳор доштааст, ки ин дар шароити онвақтаи пуртаассуби Бухоро ҳамаи пояҳоро ба ларза мебаровард... Тамоми одамони боистеъдоду поквичдони он солҳои Бухоро дар атрофи Аҳмади Дониш гирд меомаданд... Бузургтарин хизмати Аҳмади Дониш аз ин иборат аст, ки ӯ тавонист дар атрофи худ як гурӯҳ пайравон – маорифпарварони асри XIX тоҷикро муттаҳид кунад» [4, с. 738-739]. «Маорифпарварони тоҷик Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шоҳин, Возеҳ, Ҳайрат, Аҷзӣ, Садриддин Айнӣ, Мунзим ва дигарон буданд» [7, с. 155].

Фаъолияти маорифпарварии Аҳмади Дониш пас аз нахустин сафари ӯ ба шаҳри Петербурги Русияи Подшоҳӣ (соли 1857) шуруъ мешавад. Аз ин рӯ, «нақши мутафаккир дар густариши гуфтугӯи тамаддунҳо низ бориз ба назар мерасад» [10, с. 72]. Сафари Русия доираи фикронӣ ва ҷаҳонбинии файласуфро васеъ намуд. Дар ҷараёни сафарҳои худ Аҳмади Дониш бо илму маданият, тартиботи давлатдорӣ, баъзе воқеаҳои сиёсии Россияву Аврупо хубтар шинос шудааст. Яъне ин сафарҳо дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва фикру ақидаҳои ӯ таъсири бузург гузоштааст. Аҳмади Дониш боварӣ ҳосил намуд, ки агар инсон аз илму маърифат бархурдор бошад, қодир аст, ки дар рӯи замин шоҳкориҳои ҳайратангезе анҷом диҳад.

«Асарҳои машҳури Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ», «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ва ғайраҳо мебошанд» [8, с. 57]. Миёни мероси илмию адабӣ ва пеш аз ҳама таърихию фалсафии Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» аҳамияти калон дорад. Доир ба ин масъала устод С. Айнӣ чунин овардааст: «Аз Аҳмадмахдум дар пуштҳои китоб, дар маҷмӯаҳои мутафартқа, дар дафтарҳо ва дар коғазпораҳо хеле осори мансура мондааст. Аммо номдортарин осори мансурааш «Наводир-ул-вақоеъ» ном китоби мудавван аст, ки тахминан дорои 750 сафҳа аст. Мундариҷоти ин китоб воқеаҳои мутафарриқа ва саргузаштҳои парешон ва баъзе масоили илмӣ буда, забонаш форсии сода, тартибаш наздик ба румон аст, ки дар зимни саргузаштҳои ҳаёли хеле ибратбахшаст» [2, с. 201-202]. Ӯ барои таълифи «Наводир-ул-вақоеъ» зиёда аз даҳ соли умри худро сарф намудааст. Муаллиф дар он доир ба тарбияи насли наврас – «Пас, сабили абавайн (вазифаи падару модар – О.Б.) он бошад, ки то фарзанд дар иёли эшон аст, ӯро тарбият кунанд ва баъд аз рушд чун (ӯро) касбу илм омӯхтанд, занаш бидиҳанд» [1, с. 101], дар бораи усули таҳсили нодуруст ва аз талаботи ҳаёт дур будани мактабҳо муфассал ақидаронӣ намудааст.

«Мутафаккир ва маорифпарвари бузург Аҳмади Дониш бар он назар аст, ки агар фарзанд аз ҷониби падару модар тарбияи хуб дида бошад, ӯ муқбили (қабулкунанда)-и таълим мешавад, ки ганҷи саодат насиби ӯ ва мураббӣну муаллимон мегардад. Аммо, фарзанде, ки аз тарафи волидайн тарбияи солим нагирифтааст, ӯ мудбири (пушткунанда)-и илму дониш шуда, бори зиёд бар дӯши омӯзгорону аҳли хонавода мегардад» [8, с. 126]; [6, с. 176]. Аҳмади Дониш ба ин васила мардуми Бухоро ташвиқу тарғиб намудааст, ки илмҳои дунёӣ ва санъату ҳунари инсониро, ки дар Россияи Подшоҳӣ хеле ривочу равнақ доранд, омӯзанд ва дар тараққиёти ҷамъияти истифода намоянд.

Андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш дар таърихи афкори иҷтимоиву фарҳангии тоҷикон ва умуман Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи хеле муҳим доранд. Ӯ яке аз нахустин маорифпарварон, мутафаккирон ва ислохталабон буд, ки бо ҷасорат бар зидди ҷаҳолат, хурофот ва худкомагии амирон баромад. Аҳмади Дониш илм ва донишро асоси пешрафти ҷомеа мешуморид. Ба андешаи ӯ сабаби асосии қафомондагии Бухоро ва кишварҳои шарқӣ нодонӣ ва бемаърифатӣ буд. Ҷонибдори он буд, ки дар баробари илмҳои динӣ, илмҳои ҳисоб, ҷуғрофия, тиб, астрономия ва ғ. низ бояд хонда шаванд. Илм инсонро ба озодаӣ, адолат ва шуурмандӣ мерасонад. Ӯ бар он буд, ки миллате, ки ба илм рӯй намеорад, маҳкум ба таназул аст. Яке аз ҷанбаҳои муҳими андешаҳои ӯ муқоисаи ҷомеаи Шарқ бо Ғарб мебошад. Пас аз сафарҳои ба Русия, ӯ пешрафти кишварҳои аврупоиро дида, ба хулоса омадааст, ки пешрафти Ғарб аз илм, қонун, тартибот ва масъулияти давлатдорӣ сарчашма мегирад. Ӯ исбот кардан мехост, ки ақибмондагии Шарқ натиҷаи тақдир нест, балки натиҷаи сиёсати нодуруст ва ҷаҳолат аст.

Аҳмади Дониш зидди дин набуд, вале бо таассуб, хурофот ва рӯҳониёни нодон мубориза мебард. Динро бо ақл ва илм дар зиддият намедид. Таъкид мекард, ки дин бояд инсонро ба ахлоқи нек ва дониш раҳнамоӣ кунад. Ӯ пешқадами ҳаракати маорифпарварӣ буда, заминаи бедории миллӣ ва ислохоти минбаъдaro гузошт. Яке аз навғониҳои муҳим дар андешаҳои Аҳмади Дониш тарбияи тафаккури интиқодӣ мебошад. Ӯ мехост, ки инсон кӯр-кӯрона ба ҳар сухан бовар накарда, ҳодисаҳои иҷтимоиро бо ақли худ таҳлил намояд. Ба назари ӯ, ҷомеае, ки тафаккур надорад, осон фиреб меҳӯрад ва зери истибдод мемонад. Маорифпарварии Аҳмади Дониш танҳо ба хондану навиштан маҳдуд намешуд. Ӯ ба тарбияи ахлоқӣ ростгӯӣ, масъулият, эҳтиром ба дигарон, адолатпарварӣ ва ғ. низ аҳамияти калон додааст. Ӯ бар ин ақида буд, ки олиме, ки ахлоқ надорад, метавонад ба ҷомеа зарар расонад. Ӯ ба ҳуди равшанфикр масъулияти бузург мегузошт, ҳақиқатро гуфтани, хизмат ба миллат, на ба манфиати шахсӣ Бо ҳамин, ҳуди Аҳмади Дониш намунаи амалии маорифпарвар буд. Андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш бедории шуурро ҳадаф мегирифтанд, инсонро маркази ислоҳ мешумориданд, маорифро роҳи асосии наҷоти ҷомеа медонистанд. Ӯ маорифпарваре буд, ки на танҳо таълим меод, балки фикр карданро низ меомӯзонд.

Муқарриз: Махсудов А.М. – доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси таърих, дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Аҳмади, Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Матни илмии интиқодӣ. – Душанбе: Дониш, 2017. – 462 саҳ.
2. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик. / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 саҳ.
3. Айни, С. Ёддоштҳо. Куллийет, ҷ. 7 / С. Айни. – Душанбе: Нашр. дав. тоҷик, 1962. – 618 с.
4. Б.Ғ. Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Ғафуров Б.Ғ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 саҳ

5. Исроилов, И.Н., Одинаев, Б.А, Фақиров, Ф.Л. Фалсафа (воситаи таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олий) [Матн] / И.Н. Исроилов, Б.А. Одинаев, Ф.Л. фақиров. – Душанбе: - 2022, 276 саҳ.

6. Одинаев, Б.А. Нақши бевоситаи падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд [Матн] / Б.А. Одинаев, М.М. Лиёсов, Г.Х. Пирматова // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №1 (5). – С. 176.

7. Одинаев, Б.А., Фалсафа (Воситаи таълимӣ) [Матн] / Б.А. Одинаев. – Душанбе: «Ашуриён», 2026. – 184 саҳ.

8. Пирматова, Г.Х., Одинаев, Б.А. Андешаҳо перомуни масоили гуногуни иҷтимоӣ-тарбиявӣ [Матн] / Г.Х. Пирматова, Б.А. Одинаев. – Душанбе: - 2022, 180 саҳ.

9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1 [Матн] / Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 950 саҳ.

10. Фарҳангшиносӣ. Воситаи таълимӣ: нашри аввал / Зери таҳрири номзади илмҳои фалсафа, дотсент Одинаев Б.А. – Душанбе, 2025. – 400 саҳ.

Literature:

1. Ahmadi Donish. Navodir-ul-vaqo'e. Critical scientific text. – Dushanbe: Donish, 2017. – 462 p.

2. Aini S. A model of tajik literature. / S. Aini. – Dushanbe: Adib, 2010. – 448 p.

3. Aini S. Memoirs. Collection, vol. 7 / S. Aini. – Dushanbe: Nashr. dav. tajik, 1962. – 618 p.

4. B.G. Gafurov. Tajiks: The history of the oldest, ancient, medieval and modern era / Gafurov B.G. – Dushanbe: Donish, 2008. – 870 p.

5. Isroilov I.N., Odinaev B.A., Fakirov F.L. Philosophy (teaching material for higher education students) [Text] / I.N. Isroilov, B.A. Odinaev, F.L. Faqirov. – Dushanbe: - 2022, 276 p.

6. Odinaev B.A. The direct role of parents in the education and upbringing of children [Text] / B.A. Odinaev, M.M. Liyosov, G.Kh. Pirmatova // Message of the Pedagogical Institute of Tajikistan in the Rasht district. – 2021. – №. 1 (5). – P. 176.

7. Odinaev B.A., Philosophy (Teaching tool) [Text] / B.A. Odinaev. – Dushanbe: «Ashuriyon», 2026. – 184 p.

8. Pirmatova G.Kh., Odinaev B.A. Thoughts on various socio-educational issues [Text] / G.Kh. Pirmatova, B.A. Odinaev. – Dushanbe: - 2022, 180 p.

9. Explanatory dictionary of the tajik language (consisting of 2 volumes). Volume 1 [Text] / Edited by Sayfiddin Nazarzoda, Ahmadjon Sanginov, Said Karimov, Mirzo Hasani Sulton. – Dushanbe, 2008. – 950 p.

10. Cultural Studies. Educational tool: first edition / Edited by candidate of philosophy, associate professor Odinaev B.A. – Dushanbe, 2025. – 400 p.

АҲМАДИ ДОНИШ – ПЕШВОИ МАОРИФПАРВАРОНИ ТОҶИК ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Дар мақола доир ба фаъолияти маорифпаравии Аҳмади Дониш суҳан рафтааст, ки ӯ ҳамчун пешвои маорифпарварони тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX васф карда шудааст. Муаллиф бо истифода аз маводҳои таҳқиқотӣ масъалаи мазкурро баррасӣ намуда, сараввал «маорифпарварӣ»-ро ҳамчун истилоҳ ва ҷараёни иҷтимоӣ шарҳу тавзеҳ дода, Аҳмади Донишро ба унвони асосгузори ҷараёни мазкур муаррифӣ намудааст. муаллиф дар идомаи ин қисмати мақола

қайл кардааст, ки дар ғояҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш ҳақиқатан ҳам ҷиҳатҳои мусбии афкори фалсафӣ ва иҷтимоию сиёсии халқи тоҷик таҷассум ёфтаанд. Пас аз итмоми ин матлаб муаллиф ба шарҳи мухтасари тарҷумаиҳолии Аҳмади Дониш пардохта, дар идома ӯро ҳамчун шоир, рассом, хаттот, меъмор ва пеш аз ҳама файласуфи бузурги тоҷик ба қалам додааст. Ба хоҳири аҳамияти бештари илмию таърихӣ пайдо намудаи мақола муаллиф доир ба ҳаёт фаъолияти Аҳмади Дониш таҳлилҳоро андешаҳои сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айни ва аллома Бобочон Ғафуровро низ ҷой додааст. Ҳамин тариқ дар мақола ҷойгоҳи андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш дар таърихи афкори иҷтимоиву фарҳангии тоҷикон ва умуман Осиёи Марказӣ хеле муҳим арзёбӣ шуда, ӯ яке аз нахустин маорифпарварон, мутафаккирон ва ислохталабон нишон дода шудааст, ки бо ҷасорат бар зидди ҷаҳолат, хурофот ва худкомагии амирон баромад намудааст. Қайд гардидааст, ки Аҳмади Дониш илм ва донишро асоси пешрафти ҷомеа мешуморид. Ба андешаи ӯ сабаби асосии «қафомондагӣ»-и Бухоро ва кишварҳои шарқӣ нодонӣ ва бемаърифатӣ буд.

Калидвожаҳо: таърих, афкор, ахлоқ, маорифпарварӣ, Аҳмади Дониш, таълим, тарбия, илм, ислохот, «Наводир-ул-вақоеъ», ҷаҳонбинӣ, фарҳанг.

АХМАДА ДОНИША – ЛИДЕР ТАДЖИКСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье рассматривается образовательная деятельность Ахмада Дониша, которого называют лидером таджикских педагогов второй половины XIX века. Автор, используя исследовательские материалы, обсуждает этот вопрос, прежде всего, объясняя и разъясняя понятие «просветительство» как термин и социальный процесс, и представляет Ахмада Дониша как основателя этого процесса. В продолжении этой части статьи автор заключает, что образовательные идеи Ахмада Дониша действительно воплощают позитивные аспекты философской и социально-политической мысли таджикского народа. После завершения статьи автор дает краткий перевод имени Ахмада Дониша, а затем описывает его как поэта, художника, каллиграфа, архитектора и, прежде всего, великого таджикского философа. Для придания статье большей научной и исторической значимости автор также включает анализ и размышления великих писателей современной таджикской литературы, Садриддина Айни и Алламы Бободжона Гафурова, о жизни и творчестве Ахмада Дониша. Таким образом, в статье оценивается место педагогических идей Ахмада Дониша в истории социально-культурной мысли таджиков и Центральной Азии в целом, и он представлен как один из первых педагогов, мыслителей и реформаторов, смело выступивших против невежества, суеверий и самодержавия эмиров. Отмечается, что Ахмад Дониш считал науку и знания основой социального прогресса. По его мнению, главной причиной «отсталости» Бухары и восточных стран было невежество и недостаток образования.

Ключевые слова: история, мысль, этика, просветительство, Ахмад Дониш, образование, воспитание, наука, реформа, «Наводир-уль-вако'е», мировоззрение, культура.

AHMADI DONISH IS THE LEADER OF TAJIK EDUCATORS OF THE SECOND HALF OF THE XIX TH CENTURY

The article discusses the educational activities of Ahmad Donish, who is described as the leader of Tajik educationalists in the second half of the 19th century. The author,

using research materials, discusses this issue, first of all, explaining and explaining «enlightenment» as a term and social process, and presents Ahmad Donish as the founder of this process. In the continuation of this section of the article, the author concludes that the educational ideas of Ahmad Donish truly embody the positive aspects of the philosophical and socio-political thought of the Tajik people. After completing this article, the author gives a brief translation of Ahmad Donish, and then describes him as a poet, artist, calligrapher, architect, and, above all, a great Tajik philosopher. In order to give the article greater scientific and historical significance, the author also includes analyzes and thoughts of the great writers of modern Tajik literature, Sadriddin Aini and Allama Bobojon Ghafurov, on the life and work of Ahmad Donish. Thus, the article assesses the place of Ahmad Donish educational ideas in the history of social and cultural thought of the Tajiks and Central Asia in general, and shows him as one of the first educators, thinkers and reformers who courageously spoke out against ignorance, superstition and autocracy of the emirs. It is noted that Ahmad Donish considered science and knowledge to be the basis of social progress. In his opinion, the main reason for the «backwardness» of Bukhara and the eastern countries was ignorance and lack of education.

Keywords: history, thought, ethics, enlightenment, Ahmad Donish, education, upbringing, science, reform, «Navodir-ul-vaqo'e», worldview, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Одинаев Баҳодур Абдуҷаборович** – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳраки Гарм, к. Э. Муҳиддинов – 63. Телефон: 988-32-83-88. E-mail: bakhodur.odinayev.87a@mail.ru

Сведение об авторах: **Одинаев Баҳодур Абдуҷаборович** –Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат философских наук, доцент кафедры социальные науки. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддинов – 63. Телефон: 988-32-83-88. E-mail: bakhodur.odinayev.87a@mail.ru

Information about the authors: **Odinaev Bahodur Abdujaborovich** – Tajik pedagogical institute in the Rasht region, candidate of philosophical sciences, senior lecturer of the department of social sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddinov - 63. Phone: 988-32-83-88. E-mail: bakhodur.odinayev.87a@mail.ru

ТДУ: 930.85.17.023.36

АЗ ТАЪРИХИ БУНЁДИ НБО-И НОРАК

Маҳсудов А.М., Розикова Н.С.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Соҳтмони НБО-и Норақ бо тамоми мушкилиҳояш қариб 13 сол давом кардааст. Ба ҳамаи ин мушкилиҳо нигоҳ накарда сарварони Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистон аз иҷрои ин вазифаи муҳим сарбаландона бароманд. Сарбанди сохташуда ва обанбори Норақ 4500 шабонарӯз давом кардааст. Аз ин рӯ, он нафақат таҷрибаи ватанӣ, балки таҷрибаи умумиҷаҳонӣ дар масъалаи бунёди нерӯгоҳҳои обии барқӣ гашт. Моҳи октябри соли 1979 як солу се моҳ пеш аз мӯҳлат дар анҷумани ҲКИШ НОБ-и Норақ бо иқтисодии бузурги тавлиди барқ – 2700

ҳазор киловат ба истифода дода шуд. Дар муддати сохтмони нерӯгоҳ дар ҳудуди Тоҷикистон шахри нави барқчиён – Норақ бунёд гардид, ки дар он ду ҳазор коргарон, муҳандисон, симонгарон, васлгарон, экскаваторчиён ва мошинистон истиқомат мекарданд. Дар солҳои сохтмони НОБ-и Норақ коллективи бузурге, ки зиёда аз чил халқияту миллатҳоро ташкил меоданд ҳам омада буданд.

Дар сохтмони НБО-и Норақ саҳми олимони ватании созандагони нерӯгоҳи обии барқӣ назаррас аст. Сарбанди нерӯгоҳ ба заминларза тобовар буда, ба он масолеҳи зиёди сохтмонӣ сарф шудааст, ки 52 млн метри кубиро ташкил медиҳад. Дар натиҷа обанбори бузург низ ба вуҷуд омад, ки он ба миқдори 10, 5 млрд метри кубӣ обро мегунҷонад. Дар он комплекси гузаргоҳи зеризаминӣ ба андозаи 36 километр сохта шудааст. Майдони сохтмони нерӯгоҳи Норақ ҳамчунин мактаби бузурги илмию амалӣ барои бинокорони иншооти бузурги гидроэнергетикӣ гашта буд.

Дар аввал барои бунёди ин иншооти азим мутахассисону бинокорон аз тамоми ғӯшаю канори Иттиҳоди Шӯравӣ ҳам омада буданд, ки дар миёни онҳо сокинони Тоҷикистон хеле кам ба назар мерасиданд. Вале ҷавонони заҳматнописанди тоҷик низ корро аз вазифаҳои коргарӣ оғоз намуда, оҳиста-оҳиста ба зинаҳои баланди кордонӣ ва тахассусӣ расидаанд. Аз ҳаваси кори техникаю механизмҳои пуриқтидор ба монанди булдозеру экскаватор, кран ва мошинҳои бузурги боркаш, ба мисли БелАЗ-у КрАЗ ҷавонони зиёди Норақ ва дигар шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ба омӯзишгоҳи техникаи шахри Қӯрғонтеппа, дигар мактабҳои касбомӯзӣ ва ҳам муассисаҳои таҳсилоти олии техникаи шомил мешуданд. Дар ҳуди шахри Норақ ҳам Комбинати махсуси таълимию истеҳсоли таъсис дода шуд. Имрӯз низ «Таълим ва таҳсилот дар ҳамаи муассисаҳои таълиму тарбиявӣ талаботи замон ва ҷомеаи муосир буда, аз он Тоҷикистон чун давлати соҳибистиқлол, демократӣ, дунявӣ ва ягона берун буда наметавонад. Кишвари мо ба фазои ягонаи таҳсилотӣ ворид гардида, аз дастовардҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи таълиму тарбияи насли наврас ҳамарӯза истифода мебарад» [8, с. 111]; [9, с. 19].

Яке аз ташаббускорони таъсиси Комбинати махсуси таълимию истеҳсолии Норақ муовини сардори идораи «Норақтоҷик-гидроэнергосохтмон» Шамсулло Юсуфов буд. Ин шахси маъруфи замони худ, ки яке аз аввалин кадрҳои миллӣ дар соҳаи сохтмони иншооти гидроэнергетикӣ ва ташаббускори ҷалби васеи кадрҳои маҳаллӣ ба касбомӯзӣ ва сохтмони нерӯгоҳи Норақ буд. Мавсуф 16 октябри соли 1911 дар деҳаи Сангтӯдаи ноҳияи Данғара зода шудааст. Соли 1960 то соли 1974 ӯ дар бунёди нерӯгоҳи Норақ, ки иншооти умумиттифоқӣ эълон гардида буд, роҳбари дуум буд. Шамсулло Юсуфов аз ҷумлаи 20 нафар нахустин бинокорони ин нерӯгоҳ буд, ки дар соҳили рӯди Вахш дар назди Пули Сангин – ҷойи минбаъдаи сарбанди нерӯгоҳи Норақ хайма зада, ба кор шурӯъ намудаанд. Ин марди қавиירוда на танҳо худ ба омӯзиши амиқи корҳои сохтмонӣ камар баст, балки садҳо кадрҳои маҳаллиро дар ин ҷода тарбият карда ба воя расонидааст.

Тавре болотар зикр гардид, ҷавонони маҳаллӣ ба дидани техникаю механизмҳои бузургчусса ва ҷӯшу хурӯши кори сохтмон ба омӯзишгоҳи техникаи Қӯрғонтеппа ва дигар муассисаҳои ба он соҳа вобастаи таълимӣ барои таҳсил шомил мешуданд. Ба нақли Сафар Раҳим, ки яке аз ҷавонон буд, барои ба кор гирифтани тарбият кардани кадрҳои маҳаллӣ Шамсулло Юсуфов нақши муҳим гузоштааст. Шамсулло Юсуфов ба онҳое, ки ба ин кор монё мешуданд, чунин мегуфтааст: «Дар кучо онҳо таҷриба омӯзанд? Дар зодгоҳашон чунин сохтмони

бузург чараён дорад, онҳо дар канор бошанд?» Шамсулло Юсуфов ҳамчунин изҳор медоштааст: «Шумо медонед, чӣ қадар маблағ сарф мешавад барои аз дигар ҷумҳуриҳо даъват кардани мутахассисон, барои омаду рафт, таъмин бо ҷойи истиқомат ва ғайра? Ба инҳо бошад, танҳо кор лозим аст, ҷойи истиқомату дигар шароити заруриро худашон доранд. Гузашта аз ин, онҳо мутахассисони кордон шуда, ба садҳо ҷавонони маҳаллии дигар кор ёд медиҳанд». Бо ҳамин тартиб оянда шогирдони Шамсулло Юсуфов дарвоқеъ маҳаки асосии кадрҳои соҳаи гирдроэнергетикаи Тоҷикистонро ташкил доданд.

Сафар Раҳим, ки зикраш намудем, 47 сол бо экскаватор кор карда, дар бунёди чандин иншооти азими Тоҷикистон ширкати фаёл доштааст. Ӯ сазовори Ордени Ленин, Ордени Парчами Сурхи Меҳнат, унвони зиёди фахрӣ ва мукофотҳои дигари давлатӣ гардидааст.

Шогирдони зиёди Шамсулло Юсуфов имрӯз дар вазифаҳои роҳбарии соҳаи энергетикаи Тоҷикистон ва берун аз кишвар фаъолият доранд, аз ҷумла Нурулло Шулашов, Маҳмадсаид Шамсуллоев, собиқ роҳбари Ширкати «Барқти Тоҷик» Абдулло Ёров, собиқ вазири энергетикаи Тоҷикистон Ҷӯрабек Нурмаҳмадов ва бисёр кадрҳои обрӯманди дигар.

Минбаъд маҳз мутахассисоне, ки дар бунёди нерӯгоҳи оби Норак обутоб ёфта, корозмудаю соҳибтаҷриба шуданд, аз ҷумлаи кадрҳои болаёқати тоҷик гардида, маҳаки асосии бинокорони нерӯгоҳҳои Бойғозӣ, Роғун, Помир – 1, Сангтӯда – 1 ва Сангтӯда – 2-ро ташкил доданд. Аксараияти ҳайати роҳбарони соҳаи энергетикаи Тоҷикистон имрӯз ҳам кадрҳои мебошанд, ки дар мактаби сохтмони нерӯгоҳи Норак обутоб ёфтаанд. Бинокорон ва мутахассисони муҳандисию техникаи сершумор, ки дар бунёди таҷҳизонидан ва ҳам идораи кори нерӯгоҳи Норак фаъолият намудаанд, имрӯз на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ қору фаъолият намуда, соҳиби обрӯ ва эътибори баланд мебошанд.

Агар аз мавқеъ ва нақши иқтисодии НОБ-и Норак сухан ронда шавад маълум мегардад, ки ҷиҳати мусбии обёришавандагии азимро низ доро аст. Обанбори он ғунҷоиши оби зиёдро доро аст ва барои танзими оби дарёи Вахш ба дарёи Аму ҷоришаванда низ хизмат мерасонад ва дар баробари сатҳи обёрии заминҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Туркманистонро беҳтар сохта, инчунин барои азхудкунии садҳо гектар заминҳои бекорхобида хизмат мерасонад, ки ба обёрӣ кардани кишоварзӣ – кишти пахта ва дигар зироатҳо мусоидат мекунад.

Сохтмони НОБ-и Норак ва обанбори он марҳилаи нав дар таърихи нерӯгоҳи барқӣ, обёрӣ ва дигар қишрҳои хоҷагии халқ маҳсуб меёбад. Солҳои 60-80-уми асри гузашта дар таърихи ИҶШС, аз ҷумла ҶШС Тоҷикистон ҳамчун давраи сохтмони васеи сотсиализм маҳсуб мешуд. Халқи тоҷик ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва маънавии худро фаёл гардонда, дар тамоми соҳаҳои сохтмони сотсиалистӣ комёбиҳои бузург ба даст овард. Тоҷикистониён баҳри шукуфоии ҷумҳурӣ ва пуриқтидории ИҶШС меҳнати фидокорона мекарданд [9, с. 426]. Аввалин маротиба конструксияи заводи ба номи Киров дар Харков мавҷудбуда лоиҳаи техникаи турбинаҳои иқтидорашон 310 киловаттаро тайёр карданд. Он дар Нерӯгоҳи оби барқии Норак, ки дар чараёни дарёи Вахш дар Тоҷикистон насб карда шуд. Турбина ба фишори об аз 275 метр фароянда ба нақша гирифта шудааст, ки дар як дақиқа 214,3 маротиба чарх мезанад. Дар як сол Нерӯгоҳи оби барқии Норак 12 миллиард киловтг-соат барқ истеҳсол мекунад. Дар

Тоҷикистони мо стансияи электрикии обии Норақ сохта мешавад, ки вай азиму муқтадир ва аз ҷиҳати сохти худ дар олам беназир хоҳад буд [11, с. 105-106].

Турсун Ўлчабоев бисёр меҳост, ки ҷануби Тоҷикистон низ саноатӣ шуда, гул-гул шукуфад. Бинобар ин, барои оғози сохтмони НОБ-и Норақ ва вобаста ба он бунёд кардани якчанд корхонаҳои калон ҷидду ҷаҳд намуд. Бояд гуфт, ки масъалаи сохтмони НОБ-и Норақро бори нахуст Т. Ўлчабоев дар анҷумани ХХI КПСС, ки он асосан масъалаи тараққиёти хоҷагии халқи ИҶШС-ро барои солҳои 1959-1965 муҳокима мекард ба миён гузошт. 3-уми феввали соли 1959 дар маҷлиси 13-уми КПСС диққати ҳозиронро баромади ду нафар вакил ба худ ҷалб намуд. Яке Турсун Ўлчабоев ва дигаре директори институти энергияи атомии АИ ИҶШС Курчаков Игор Василевич. Турсун Ўлчабоев зимни баромади худ гуфт, ки дар Тоҷикистон бояд нерӯгоҳи обии барқии дорои 2 миллиону 700 ҳазор киловатт сохта шавад. Сохтмони ин иншоот имкон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Туркманистон бо қувваи арзони барқ таъмин гарданд. Он рӯз Турсун Ўлчабоев ба Н.С. Хрущёв рӯ оварда гуфт: «Аз сабаби он ки дар ҷумҳурии мо сӯзишвории арзон кам ва сохтмони стансияҳои барқии аловӣ қимат меафтад, аз ин рӯ, мо масъалаи сохтмони НОБ-и Норақро гуфта, аз роҳбарони ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мепурсем, ки ин лоиҳа тасдиқ карда шавад» [1, с. 76].

Лоиҳаи НОБ-и Норақ душманони зиёд дошт, ки ба ҳар роҳ зарурати онро барои Тоҷикистон инкор карданӣ мешуданду ба чор тараф даву тоз карда, аризаҳо менавиштанд, ки ин сохтмон оғоз нагардад. Вале ҷиҳати рафъи ин монеаҳо ва оғоз кардани сохтмон Турсун Ўлчабоев бо ҷидду ҷаҳди зиёд талош мекард. Дар ин кор ба Турсун Ўлчабоев ҷасорату мардонагӣ, ҳисси баланди миллатдӯстиву ватанпарастӣ ва чеҳрагармиву дилёбӣ ёрӣ мерасонид. Т. Ўлчабоев ва Н. Додхудоев барои ҳалли ин масъала назди котиби дуюми КМ ҶКИШ П. Крилинко рафтанд. Ў онҳоро дар дафтари кориаш хуб пазирой намуда, матлабашонро шунид. Сипас даме ба фикр фуру рафта, афзуд: «Кори хуб, вале онро бе маслиҳати Никита Сергеевич Хрушев ҳал кардан имкон надорад». Ва ҳамон лаҳза гӯшаки телефонро бардошта, ба Н.С. Хрушев занг мезанад ва иброз медорад, ки тоҷикон наздаш нишастаанд. Шуморо дидан мехоҳанд. Н.С. Хрушев онҳоро қабул намуда, арзашонро шунид, мегӯяд: «Турсун Ўлчабоевич, ман тақлифатонро дар анҷумани ХХI ҶКИШ нағз дар хотир дорам. Ин қувваи бузурги барқро дар кучо истифода мекунед? Т. Ўлчабоев аз харита масофаи тӯлонии байни Душанбе ва Кобулро ба Н.С. Хрушев нишон дода мегӯяд: «Шарқ ба чунин рӯшноӣ ниёз дорад». Н.С. Хрушев ба ин кор розигии худро медиҳад ва мефармояд, ки сараввал мутахассисони Госплан онро санҷанд.

Рӯзи дигар раёсати ҶКИШ барпо мегардад ва қарори Госплан бо Вазорати энергетикаи ИҶШС омода карда мешавад. Пас аз се моҳ ҷавоби рад меояд, яъне қарор бароварда мешавад, ки сохтмони нерӯгоҳи Норақ харҷи зиёдро талаб мекунад, ғойдаи маблағи сарфшударо намегирад ва Тоҷикистон барои ин қадар нерӯи барқ эҳтиёҷ надорад. Турсун Ўлчабоев ин корро ба ҳоли худ нагузошта, маҷбур месозад, ки аз Госплан ба ҳамаи роҳбарон ва Шӯрои вазирони Ўзбекистон, Қирғизистон ва Туркманистон занг зананд. Пас аз ҷидду ҷаҳди зиёд масъаларо мусбӣ ҳал намуданд, вале роҳбари онвақтаи Ўзбекистон розигии худро надодааст [1, с. 77].

Дар ин бора аз талошҳои пайгирона дар бораи сохтмони НОБ-и Норақ раиси вақтии Шӯрои вазирони Тоҷикистон Назаршо Додхудоев ҷолиб ва мавриди

назар қарор дорад. Дар маҷлисгоҳи Шӯрои вазирони Ўзбекистон олимони ўзбек Фозилов ва Олимов, лоиҳаи сохтмони Норахро саҳт танқид карда, арз намуданд, ки ба онҳо қувваи барқи Норақ лозим нест. Аввал дар ҳудуди Ўзбекистон се истгоҳи барқӣ сохта, пас масъалаи сохтмони НОБ-и Норахро гап задан лозим меғуфтанд онҳо. Дар ин маҷлис фикри олимони ўзбекро Н. Додхудоев саҳт танқид намуда муқобилияти фикрӣ нишон медиҳад. Дар бораи он ки сохтмони НОБ-и Норақ ба иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна фоида мерасонад, мактубро Н. Додхудоев омода намуда, Усубалиев аз Қирғизистон, Авезов аз Туркманистон ва Обносову худ имзо меғузоранд. Пасон мактуб назди котиби якуми КМ ҲК Ўзбекистон Шароф Рашидов дароварда мешавад, ки ӯ имзо нағузошта, сохтмони иншооти мазкурро қатъиян рад менамояд.

Ҳамин тавр, боз ба ин лоиҳа ҷонишини Раиси Шӯрои вазирони ИҶШС Засядко кӯмак мекунад. Ӯ доир ба стансияҳои насосӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва дар оянда бо барқи Норақ чи қадар заводҳо метавон соҳт санҷиши иловагӣ таъйин менамояд. Дар натиҷа сохтмони нақби Бойғозӣ, азхуд кардани Бешкент, Ғароватӣ ва Ашти Калон ва бо насос об додани ноҳияи Совет ба нақша гирифта мешавад. Ба ғайр аз он Засядко барои сохтмони дигар иноотҳои муҳими давлатӣ кӯмак ва маслиҳатҳо додааст, ки дар заминаи он сохта шудани НОБ-и Норақ низ муҳим арзёбӣ мегардид [3].

Маслиҳати тасдиқи сохтмони НОБ-и Норақ моҳҳои феврал-марти соли 1960 ҳини сафари таърихии Н.С. Хрушев бо Т. Ўлҷабоев ба Индонезия, Ҳиндустон, Бирмаю Афғонистон ба вуқӯъ пайваст. Собиқадори барқофариин тоҷик Шамсулло Юсуфов дар хотироти худ чунин менависад: «Моҳи марти соли 1960 Никита Сетгеевич Хрушев ба мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ роҳакӣ шуд. Ба ин ҳайат Т. Ўлҷабоев дохил буд. Ман чун сардори управленияи корҳои КМ ҳамроҳи раиси Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон Н. Додхудоев барои гусел ба Тошканд рафтем. Дар вақти бозгашт дар Афғонистон, дар митинге, ки ба ин сафари сарвари советӣ доир шуд, Н.С. Хрушев баромад кард ва аз ҷумла ба таъкид оиди сохтмони НОБ-и Норақ сухан ронд. Ҳамон замон ин хабар дар рӯи дунё овоза шуд ва душманону муқобилони ин сохтмони бузург моту шарманда шуданд» [12].

Моҳи марти соли 1960 баъди бозгаштан Т. Ўлҷабоев ба масъалаи сохтмони НОБ-и Норақ ҷиддӣ машғул мешавад. Ҳамон сол котиби КМ ҲКИШ Нуриддин Акрамович Муҳиддинов ба Тоҷикистон омад, Норахро аз наздик дид ва бо сардори ҷумҳурий оиди тараққиёти соҳаи барқ сӯҳбатҳои самимӣ дошт. Ва охири соли 1960, аниқтараш 17 декабр, Шӯрои Вазирони ИҶШС дар бораи сохтмони НОБ-и Норақ қарор қабул кард. Ин ҳуҷҷати муҳим на танҳо нерӯгоҳи бузургро ба ҷумҳурии мо тўхфа намуд, балки барои сохтмони комплекси территориявию истеҳсолии ҷануби Тоҷикистон, яъне як силсила корхонаву муассисаҳои пуриқтидори саноатӣ асоси бозғимода гузошт.

«Охири соли 1962 хатти шиддаташ 220 килваттии НБО-и Сарбанд подстансияи «Новат» дар шаҳри Душанбе ба кор андохта шуд, ки дарозиаш 126 километр аст... Шоҳаи ҳамин хат-Зардолу-Норақ сохтмони НБО-и Норахро бо энергия таъмин кардааст» [6].

Баъди ин ҳам Турсун Ўлҷабоев осуда нашуд, пайваста аз ҳоли сохтмон огоҳ мегашт, ба вазоратҳои марказӣ рафта ва ё занг зада, хоҳишу дархостҳо мекард. Маҳз ҷидду ҷаҳд ва дилёбии ӯ буд, ки вазоратҳои дахлдор яқдилона ба ёрии Тоҷикистон ва НОБ-и бузурги он бархостанд ва ҳатто бо тавсияи онҳо Н.С.

Хрушев фармоне омода кард, ки сохтмони Норақ бояд аз ягон ҷиҳат эҳтиёҷ надошта бошад.

Соли 1960 бо таклифу ташаббуси сарвари ҷумҳурӣ Т. Ўлҷабоев дар Академияи улуми Тоҷикистон машварати илмӣ дар мавзӯи «Силсилаи НОБ-и Вахш ва нақши он дар тараққиёти барқофарии Осиёи Миёна» доир гардид.

Оиди саҳму талоши Т. Ўлҷабоев баҳри сохтани НОБ-и Норақ дар ҷумҳурӣ Султон Мирзошоев дар хотироти хеш чунин менависад: «Масъалаи сар кардани сохтмони стансияи обию барқии Норақ чандин маротиба дар Бюрои КМ ҲК Тоҷикистон бо иштироки энергетикҳою сохтмончиёни машҳури мамлакат муҳокима шуд ва дар назди ҳукумати мамлакат барои зудтар оғоз намудани сохтмон ҷиддан масъала гузоштанд. Ниҳоят, бо талошҳои зиёди шахсан Т. Ўлҷабоев ва Н. Додхудоев масъалаи сохтмони стансияи калонтарини барқӣ дар Осиёи Миёна ҳал шуд ва ба ин муносибат дар боғчасарои ҳукумати дар дараи Варзоб зиёфат ораста шуд. Ҳама хурсанд будем ва хурсандии Т. Ўлҷабоев ва Н. Додхудоев ҳадду канор надошт. Имрӯз ҳам ҳар гоҳе, ки аз ағбаи Шар-Шар мегузарему чашмамон ба обанбори бузурги Норақ меафтад, ба ҷасорату матонати Т. Ўлҷабоев ва Н. Додхудоев аҳсан мехонем ва ба ёд меоварем, ки чӣ тавр онҳо ин иншооти бузургро аз Н.С. Хрушев «зада гирифтанд». Хуб мебуд, агар дар як гӯшаи стансия бо ҳарфҳои калону хоно номҳои аввалин поягузори ин корхонаи азими энергетикӣ сабт шавад» [7, с. 13].

Баъди чанд сол дархости неки С. Мирзошоев ҷомаи амал пӯшид. Хеле рамзист, ки дар арафаи 25-солагии ба кор андохта шудани нахустин агрегати нерӯгоҳ бо фармони раиси Ҳукумати ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 8 сентябри соли 1997 ба ин нерӯгоҳи азим номи фарзанди шоистаи кишвар Т. Ўлҷабоев дода шуд. Тамоми мардум ва махсусан аҳли ҷомеаи нерӯгоҳи оби барқии Норақ аз ин хабари нек шоду мамнун гардиданд [2, с. 81].

Саҳми Абдулаҳад Қаҳҳоров низ дар қатори Турсун Ўлҷабоеву Назаршо Диноршоев дар сохтмони НОБ-и Норақ бузург аст. Аввал барои тасдиқ кунонидани чунин нақша котиби якуми КМ ҲКТ Турсун Ўлҷабоев раиси Госплан Абдулаҳад Қаҳҳоровро сафарбар карданд, шахсеро ки ба ҳар коре даст зананд, ба иҷрояш саҳт кӯшиш намуда, нек ба сомон мерасониданд. Абдулаҳад Қаҳҳоров барои иҷрои ин кор борҳо ба Маскав сафари хизмати кардааст. Тавассути ҳамкориаш бо раиси Госплни ИҶШС Николай Константинович Байбаков робитаи дерин ва матин доштааст, ҳар ду дар аксари масъалаҳо ҳамдигарро мефаҳмиданд, дар роҳи амалӣ шудани нақшаи давлатӣ аҳлона заҳмат мекашиданд. Номбурда мегӯяд, ки барои ба нақшаи давлатӣ гирифтани сохтмони ин иншооти азими барқӣ розист, аммо ин кор бидуни ризояти роҳбари дараҷави аввали ИҶШС Никита Хрушев имкон надорад. Пас, Абдулаҳад Қаҳҳоров, Турсун Ўлҷабоев ва Назаршо Додхудоев бо ҳам маслиҳат намуда, ба хулосае меоянд, ки ба ҳар чораву тадбир дили Хрушевро ёфта, барои сохтмони дарғоти Норақ иҷозат бояд гирифт. Баъди ҳамин сафари таърихӣ Н.С. Хрушев ба Т. Ўлҷабоев маслиҳат медиҳад, ки ягон нафар аз депутатҳои Шӯрои Олии ИҶШС аз Тоҷикистон дар иҷлосияи навбатии он баромад карда, таклиф намояд, ки Шӯрои Вазирони ИҶШС бояд ба сохтмони НОБ-и Норақ маблағи заруриро ҳарчи тезтар ҷудо карда, ба сохтмони азим шурӯъ кунанд [4, с. 71].

Имрӯз бояд касе шубҳа накунад, ки пойдории давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон [5, с. 72]. чанд рукни муҳим дорад ва яке аз онҳо истифодаи оқилонаи

захираҳои барқӣ аст. Аз ин ҷиҳат мо худододем, танҳо як дарёи Вахш чархи даҳҳо нерӯгоҳҳои (стансияҳои) обии барқиро гардонида, садҳо шаҳру ноҳияҳоро фурузон ва ҳазорон корхонаҳои хурду калонро бо иқтидор таъмин карда метавонад. Алҳол чандин нерӯгоҳҳои барқӣ аз ҷиҳати ин диёри бузург гардон мебошанд, ки яке аз онҳо нерӯгоҳи Норақ мебошад. Замоне он ҳамчун афсона вирди забонҳо буд, имрӯз бошад ҳақиқати ширини ҳаёти мост. 15 ноябри соли 1972 нахустин агрегати нерӯгоҳи обии барқии Норақ ба кор даромада буд.

Муқарриз: Садиров Ш.А. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Ғаффоров, У. Турсун Ёлҷабоев [Матн] / У. Ғаффоров. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – С. 76.
2. Ғаффоров, У. Турсун Ёлҷабоев [Матн] / У. Ғаффоров // Садои мардум. – 25 сентябри 1998. – С. 81.
3. Додхудоев, Н. Ободӣ кардем, ҷаллодӣ накардем [Матн] / Н. Додхудоев // Адабиёт ва санъат. – 1 ноябри 1990.
4. Қаҳҳоров, А. Ҳаёти республикаро дар адабиёт пурра инъикос намоем [Матн] / А. Қаҳҳоров // Шарқи Сурх. – № 7. – 1961. – С. 71.
5. Лиёсов, М.М., Одинаев, Б.А., Пирматова, Г.Х., Нуров, А.С. Истиқлолият – рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ миллат [Матн] / М.М. Лиёсов, Б.А. Одинаев, Г.Х. Пирматова, А.С. Нуров // Паёми Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №2 (6). – С. 72.
6. Махсудов, А.М., Розикова, Н.С. Заминаҳои ташаккул ва рушди электроэнергетика дар Тоҷикистони Шӯравӣ. Паёми Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Баҳши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод. – 2025. – №3(5).
7. Мирзошоев С. Арзи дил (ҳикояҳо, драма ва мақолаҳо). [Матн] / С. Мирзошоев. – Душанбе: Адиб, 1996. – С. 13.
8. Неъматов, Р.Ҳ., Одинаев, Б.А. Нақши мактабҳои маълумоти умумӣ дар тарбияи меҳнатии ҷавонон [Матн] / Р.Ҳ. Неъматов, Б.А. Одинаев // Паёми Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №3 (7). – С. 111.
9. Пирматова, Г.Х., Одинаев, Б.А. Андешаҳо перомунӣ масоили гуногуни иҷтимоӣ-тарбиявӣ [Матн] / Г.Х. Пирматова, Б.А. Одинаев. – Душанбе: - 2022, 180 саҳ.
10. Раҳматуллоев, М. Таърихи халқи тоҷик [Матн] / М. Раҳматуллоев. – Душанбе: ЭР-Граф, 2011. – С. 426.
11. Турсунзода, М. Куллиёт [Матн] / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1985. – Ҷилди 4. – С. 105-106.
12. Юсуфов, Ш. Норақро ӯ оғоз кард [Матн] / Ш. Юсуфов // Садои мардум. – 20 декабри 1997.

Literature:

1. Ghafforov, U. Tursun Uljaboev [Text] / U. Ghafforov. – Dushanbe: Sharqi azod. – P. 76.
2. Ghafforov, U. Tursun Uljaboev [Text] / U. Ghafforov // Sadoi mardun. – September 25, 1998. – P. 81.

3. Dodkhudoev, N. We have developed, we have not executed [Text] / N. Dodkhudoev // Literature and Art. – November 1, 1990.
4. Kahhorov, A. Let's fully reflect the life of the republic in literature [Text] / A. Kahhorov // Sharqi Surkh. – No. 7. – 1961. – P. 71.
5. Liyosov, M.M., Odinaev, B.A., Pirmatova, G.Kh., Nurov, A.S. Independence - a symbol of statehood and patriotism of the nation [Text] / M.M. Liyosov, B.A. Odinaev, G.Kh. Pirmatova, A.S. Nurov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2021. – No. 2 (6). – P. 72.
6. Makhsudov, A.M., Rozikova N.S. Basis for the formation and development of electric power in soviet Tajikistan. Message from the Tajik Pedagogical Institute in Rasht district. Department of Law, History and Economics. - 2025. - №3(5). - P.
7. Mirzoshoev, S. The desire of the heart (stories, dramas and articles). [Text] / S. Mirzoshoev. – Dushanbe: Adib, 1996. – P. 13.
8. Nematov, R.H., Odinaev, B. A. The role of general education schools in the labor education of youth [Text] / R.H. Nematov, B.A. Odinaev // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2021. – No. 3 (7). – P. 111.
9. Pirmatova, G.Kh., Odinaev, B.A. Thoughts on various socio-educational issues [Text] / G.Kh. Pirmatova, B.A. Odinaev. – Dushanbe: - 2022, 180 p.
10. Rahmatulloev, M. History of the Tajik people [Text] / M. Rahmatulloev. – Dushanbe: ER-Graf, 2011. – P. 426.
11. Tursunzoda, M. Collection [Text] / M. Tursunzoda. – Dushanbe: Irfon, 1985. – Volume 4. – P. 105-106.
12. Yusufov, Sh. He started the light [Text] / Sh. Yusufov // Sadoi mardun. – December 20, 1997.

АЗ ТАЪРИХИ БУНЁДИ НБО-И НОРАК

Мақола аҳамияти илмӣ-таърихӣ дошта, дар он доир ба таърихи бунёд ва сохтмони нерӯгоҳи барқӣ обии Норак маълумот дода шудааст. Дар ибтидои мақолаи мазкур гуфта шудааст, ки сохтмони НБО-и Норак 13 сол давом карда, дар масъалаи бунёди нерӯгоҳи обии барқӣ на фақат таҷрибаи ватанӣ, балки таҷрибаи умумичаҳонӣ гаштааст. Он моҳи октябри соли 1979 як солу се моҳ пеш аз мӯҳлат бо иқтидори бузурги тавлиди барқ – 2700 ҳазор киловат ба истифода дода шудааст. Дар солҳои сохтмони НОБ-и Норак коллективи бузурге, ки зиёда аз чил халқияту миллатҳоро ташкил медоданд чамъ омада буданд. Дар сохтмони НБО-и Норак саҳми олимони ватании созандагони нерӯгоҳи обии барқӣ назаррас нишон дода шудааст. Дар қисмати поёнии мақола муаллифон истифодаи оқилонаи захираҳои барқиро рукни муҳими пойдеории давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон доништа, идроз намудаанд, ки танҳо як дарёи Вахш чархи даҳҳо нерӯгоҳҳои обии барқиро гардонида, садҳо шахру ноҳияҳоро фурузон ва ҳазорон корхонаҳои хурду калонро бо иқтидор таъмин карда метавонад. Алҳол чандин нерӯгоҳҳои барқӣ аз ҷаҳати ин диёри бузург гардон мебошанд, ки яке аз онҳо нерӯгоҳи Норак мебошад.

Вожаҳои калидӣ: таърих, саҳм, бунёд, НБО, Норак, сохтмон, Иттиҳоди Шуравӣ, Истиқлолият, гидроэнергетикӣ, иншоот, обанбор, иқтидор.

ИЗ ИСТОРИИ ОСНОВАНИЯ НОРАКСКОЙ ГЭС

Статья имеет научно-историческое значение, она предоставляет информацию об истории создания и строительства Нурекской гидроэлектростанции. В начале статьи отмечается, что строительство Нурекской

гидроэлектростанции длилось 13 лет и стало не только отечественным, но и мировым опытом в строительстве гидроэлектростанций. Она была введена в эксплуатацию в октябре 1979 года, на год и три месяца раньше запланированного срока, с огромной мощностью выработки электроэнергии в 2700 тысяч киловатт. За годы строительства Нурекской гидроэлектростанции собралась большая команда людей, представляющих более сорока национальностей и этнических групп. Вклад отечественных ученых, создавших гидроэлектростанцию, в ее строительство был значительным. В заключительной части статьи авторы рассматривают рациональное использование энергетических ресурсов как важную опору стабильности независимого государства Таджикистан, отмечая, что река Вахш сама по себе может обеспечивать энергией десятки гидроэлектростанций, сотни городов и районов, а также тысячи малых и крупных предприятий. В настоящее время на этой обширной территории работают несколько гидроэлектростанций, одной из которых является Нурекская гидроэлектростанция.

Ключевые слова: история, вклад, основание, ГЭС, Нурек, строительство, Советский Союз, независимость, гидроэнергетика, сооружение, водохранилище, мощность.

FROM THE HISTORY OF NUREK HPP

The article has scientific and historical significance, it provides information on the history of the creation and construction of the Nurek hydroelectric power station. At the beginning of this article, it was said that the construction of the Nurek hydroelectric power station lasted 13 years and became not only a domestic, but also a global experience in the construction of hydroelectric power stations. It was put into operation in October 1979, a year and three months ahead of schedule, with a huge power generation capacity of 2,700 thousand kilowatts. During the years of construction of the Nurek hydroelectric power station, a large team of people representing more than forty nationalities and ethnicities gathered. The contribution of domestic scientists who created the hydroelectric power station to the construction of the Nurek hydroelectric power station was significant. In the final part of the article, the authors consider the rational use of energy resources as an important pillar of the stability of the independent state of Tajikistan, noting that the Vakhsh River alone can power dozens of hydroelectric power plants, power hundreds of cities and districts, and provide thousands of small and large enterprises with capacity. Currently, several hydroelectric power plants are operating from the grace of this vast land, one of which is the Nurek hydroelectric power plant.

Keywords: history, contribution, foundation, HPP, Nurek, construction, Soviet Union, Independence, hydropower, facility, reservoir, capacity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махсудов Аслиддин Муҳабатович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои таърих, дотсент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 985022982. Email: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Розиқова Насиба Сайчаҳфаровна – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Рашт, кӯчаи Э. Муҳиддинов 63. Телефон: +992 98-797-91-62.

Сведение об авторах: Махсудов Аслиддин Мухабатович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат исторических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 985022982 E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Розиқова Насиба Сайджаҳфаровна – Таджикского педагогического института в Раштском районе, ассистент кафедры социологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, р. Рашт, улица Е. Мухиддинова 63. Телефон: +992 98-797-91-62.

Information about the authors: Makhsudov Asliddin Mukhabatovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of historical sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 985022982. E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Roziqova Nasiba Sayjahfarovna – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the sociology department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Rasht district, E. Mukhiddinov street 63. Phone: +992 98-797-91-62.

ТДУ: 93/94

ТАЪРИХНИГОРИИ ВОДИИ ҚАРОТЕГИН ДАР ТАҲҚИҚОТИ МУАЛЛИФОНИ МАҲАЛЛӢ

Мудабирзода З.Б.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Тоҷикон дар миёни дигар халқҳои Осиёи Миёна хеле барвақт ба таърихдонӣ таърихнависӣ мароқ зоҳир намуда, пешсаф буданд. Дар давраи нав низ муаррихони тоҷик паҳлуҳои гуногуни таърих, баҳусус, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёнаро баррасӣ кардаанд. Минтақаи Рашт (Қаротегин) низ дар ин марҳила аз мадди назари муаррихони маҳаллӣ дур намонда, оид ба паҳлуҳои гуногуни он дар асарҳои онҳо маълумот оварда шудааст. Гарчанде ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа дар асарҳои муаррихони тоҷики давраи мазкур ба таври хеле маҳдуд инъикоси худро ёфта бошад ҳам, аммо вазъи сиёсии Қаротегин бошад дар ҳамбастагӣ бо ҳодисоти аморати Бухоро ва хонигарии Қўқанд нисбатан муфассалтар баён гардидааст.

Дар охири асри XIX ҳудуди чуғрофии Рашт аз сарҳади Олой то Дарвоз, сарҳади Зарафшону Қаротегин ва поёноби дарёи Хингобро дар бар мегирифт. Дар таърихнигорӣ тоҷик ин минтақаҳо бо сабаби ҳамсарҳад будан бо дигар минтақаҳо ва вучуд доштани роҳҳои байниминтақавӣ аз тарафи олимони ҳамчун минтақаи муштараки омӯзишӣ доништа шудааст.

Масоили гуногуни таърихӣ минтақаи Рашт дар осори муаррихони маҳаллии давраи нав, яъне, муаррихони тоинқилобӣ, хусусан, асарҳои таърихӣ муаррихони хонигарии Қўқанд, аморати Бухоро, манотиқи ҳамчавор ва намояндагони доираи адабии ҳуди Раштонзамин инъикос гардидааст. Муаррихи ин давра Маҳмуд ибни Валӣ дар асараш «Баҳр-ул-асрор» оид ба баъзе масъалаҳои таърихӣ Қаротегин маълумоти пароканда овардааст. Ҳарчанд ин асар пурра ба масоили таърихӣ бахшида нашудааст, аммо муаллиф

дар он қайд менамояд, ки моҳи январи соли 1636 12 000 хонаводаи қирғиз тавассути Қаротегин (Рашт) ба мулки Ҳисор ворид шуданд [2, с. 167]. Сабабҳои ҳичрати ин мардум ба Ҳисор ва дигар паҳлуҳои ин масъала дар асари «Баҳрул-асрор» зикр намегардад. Вале муҳим он аст, ки дар давраи тоинқилобӣ роҳи бузурге ба воситаи Қаротегин мегузаштааст. Ин масъала дар дигар таърихномаҳои маҳаллии давраи нав зикр нашудааст.

Ба андешаи мо, бо вучуди он ки минтақаи Қаротегин дар қисмати кӯҳии Бухорои шарқӣ ҷойгир буд, ба дигар минтақаҳои ҳамсарҳади худ роҳҳои хурду бузург дошт. Ин роҳҳо дар рушди тичорат ва дигар муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоии мардум мусоидат мекарданд.

Муаррихи дигари охири асри миёнагӣ Хучамқулбеки Балхӣ дар асари худ «Таърихи қипчоқхонӣ» аз тохтутози қалмиқҳо ба Қаротегин ёдовар шудааст. Муаллифи ин сарчашма менигорад, ки муддате тоҷикони Рашт ва Дарвоз ба қалмиқҳо хироҷ меоданд. Хучамқулбеки Балхӣ ҳаводисро шарҳ надода, аз сабабҳои тохтутози онҳо, санаи ҷанг ва сабабҳои шикасти тоҷикони Қаротегину Дарвоз хабар надода, бо як ҷумлаи кӯтоҳ ба ин масъала хотима гузоштааст. Эҳтимол меравад, ки ин муаррих ба тобеияти хонигарии Қуқанд даромадани Қаротегину Дарвозро дар назар доштааст. Воқеан, соли 1834 лашкари хони Қуқанд таҳти фармони Мадалихон (1821-1842) ба ҷониби Қаротегин, Кӯлоб ва Дарвоз лашкар кашида, онҳоро муддате дар ихтиёри худ қарор дод. Дар ин давра Қаротегин ба монанди дигар мулкҳои истилошуда маҷбур буд, ки ба хонигарии Қуқанд андоз диҳад.

Оид ба ин масъала дар дигар таърихномаҳои он давра низ маълумот оварда шудааст. Аз ҷумла, Муҳаммад Ҳакимхон дар асари худ «Мунтахаб-ут-таворих» менигорад, ки муддате мулкҳои Қаротегин, Кӯлоб ва Дарвоз дар итоати хонҳои Қуқанд будаанд [3]. Муаррихони дигари ин давра Ниёзмуҳаммад Хуқандӣ ва Мирзо Олим Маҳмуд Ҳоҷӣ ин ахбори Муҳаммад Ҳакимхонро тасдиқ карда, дар хусуси лашкари хонигарии Қуқанд маълумот дода, менависанд, ки он аз ҳисоби тоҷикони кӯҳистон таъсис дода мешуд, ки асосан аз қаротегинҳо, дарвозиҳо, вахониҳо, рушониҳо, шуғнониҳо, читролиҳо, кӯлобиҳо, ҳисориҳо иборат будааст [12]. Ин масъала дар асари «Анҷуман-ут-таворих»-и Худоёрзода низ инъикос шудааст [13]. Аммо то ҳучуми хони Қуқанд ба Қаротегин сипоҳиёни қаротегин дар байни артиши Қуқанд набуданд. Ончи ки ин муаррихон ишора намудаанд, танҳо пас аз забти Қаротегин сурат гирифтааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки хони Қуқанд Олимхон дар миёни ҳокимони сулолаҳои туркии Осиёи Миёна шояд аз аввалин нафаре буд, ки ҳайати лашкари худро аз ҳисоби тоҷикони кӯҳистон таъсис меод. Сафири рус дар хонигарии Қуқанд Филипп Назаров ҳам қайд менамояд, ки Ҳангоме мо ба дарбори хон ташриф овардем, дар назди мо сафирони шоҳигариҳои тоҷикони қуҳистон-қаротегинҳо, рушониҳо ва шуғниҳо ҳам интизори пазироии худ аз ҷониби хон буданд [12].

Худоёрзода оиди дар Қаротегин сипарӣ намудани ҳукми бадарға ва бастании никоҳи писари хони Қуқанд Иброҳимбек (Атолиқбек) бо духтари шоҳи Қаротегин ва дигар масоили вобаста ба авзои сиёсии минтақа маълумот додааст [13]. Дар асари ӯ муҳорибаи дастаҳои хони Қуқанд ва дастаҳои мардуми Дарвозу Қаротегин бо сардорони ҳокими Дарвоз Султон Маҳмуд дар миёнароҳи

Ҳоит ва Сарипул инъикос шудааст, ки дар ин ҳарб Қуқанд ғалаба ба даст овардааст.

Муҳаммад Ҳакимхон ҳам хабар медиҳад, ки дар натиҷаи ҷанги мазкур Муҳаммадқули парвоначӣ ҳокими Қаротегин таъин карда шуда, лашкари Қуқанд пас мегардад [3]. Аз ахбори манобеъи хаттӣ натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки хонигарии Қуқанд борҳо ба минтақаҳои Қаротегину Дарвоз лашкар кашидааст. Мардуми ин минтақаҳо ба муқобили лашкари Қуқанд мубориза бурда, бо сабаби нобаробарии қувваҳо шикаст хӯрданд. Ҳамин тавр, ин минтақаҳо аз ҷониби хонигарии Қуқанд забт гардида, ба ҳокимияти хонии он ҳамроҳ карда шудаанд. Эҳтимол меравад, ки хони Қуқанд маҳз ҷасорати тоҷикони куҳистонро мушоҳида карда, минбаъд онҳоро ба лашкариёни худ ҳамроҳ кардааст.

Тоҷикони Қаротегин барои истиқлоли сиёсии худ борҳо мубориза бурданд. Аз ҷумла, соли 1839 дар минтақа бар зидди тартиботи хонигарии Қуқанд шӯриш сар зада, оқибат байни Бухоро ва Қуқанд барои минтақаи мазкур низоъҳо оғоз гардиданд.

Қорӣ Эмомалӣ, ки бо таҳаллуси Комӣ (вафоташ 1855) маъруф аст, шоҳиди ҳуҷуми Хонигарии Қуқанд ба Қаротегину Дарвоз будааст ва дар асари худ «Таърихи манзума» фатҳи мулкҳои куҳистони Қаротегину Дарвозро дар риштаи назм тасвир намудааст. Аз мисраҳои шеъри ӯ маълум мегардад, ки дар калимаҳои «Ғарм», «Ҳоит», «Сарипул» ва «Пои шаҳи Дарвоз» моддаи таърих мавҷуд буда, санаи ҳуҷуми Хони Қуқанд Мадалихон ба Қаротегин соли 1249-и ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 1833-1834 мелодӣ аст [9].

Мувофиқи таҳлили манбаъҳои таърихӣ профессор Ҳ. Пирмушов ба хулосае меояд, ки дар муддати асри XIX Қаротегин се бор ба ҳуҷуми хонҳои Қуқанд рӯ ба рӯ гардидааст. Бори нахуст қуқандиҳо соли 1834 ба минтақа дар замони ҳукмронии Муҳаммадалихон ҳуҷум карда, Қаротегин ва Дарвозро тобеъ кардаанд, даъфай дуюм соли 1858 дар замони ҳукмронии Мадалихон ва ниҳоят соли 1869 дар замони ҳукмронии Худоёрхон қуқандиҳо ба минтақа сар дароварданд [10].

Аз мазмуни асарҳои мазкур бармеояд, ки дар онҳо бештар таърихи сиёсии минтақа зикр шуда, маълум мегардад, ки Қаротегин муддате, ки ба хонигарии Қуқанд итоат мекард, барои хизмат дар артиши хонигарӣ аз минтақа сарбозон сафарбар намуд. Тибқи хулосаи муаллифони замон ва муҳаққиқони муосир, аз ҷумла, Б.Р. Турсунов тоҷикони қуҳистон қисми асосии лашкари хонигарии мазкурро ташкил меодаанд. Аз миёни онҳо дар оянда сарфармондеҳони номӣ баромаданд, ки дар ҷангҳо аллайҳи мамолики атроф ном бароварданд [10].

Муҳаққиқи тоҷик Б. Р. Турсунов асарҳои таърихӣ муаллифони дарбори Қуқандро таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки Қаротегин дар давраи ҳукмронии Муҳаммадалихон аз ҷониби Қуқанд забт гардида, муддати муайян дар ҳайати он буд [10].

Муаллифи «Таърихи Шоҳрухия» Мулло Ниёз Муҳаммад ибни Ошури Қуқандӣ, ки дар лашкари хони Қуқанд хизмат карда, дар чандин юришҳо бевосита иштирок дошт, дар асари худ мефармояд, ки дар натиҷаи забти Қаротегин Шоҳ қушбегӣ волии Қаротегин таъин гардида, ғолибон шоҳи Дарвоз Султон Маҳмуро ҳамчун асир бо худ ба Қуқанд бурданд, ки эшон дар

роҳ чон дода, дар мазори Шоҳимардон дафн карда шуд [12]. Ҳамчунин, дар китоби «Таърихи Шоҳрухия» маълумоти муфассал ва дорои аҳамияти таърихӣ оиди шаҷараи шоҳони Қаротегин оварда шудааст. Муаллиф шахсияти яке аз амалдорони маҳаллӣ - Қаноатшоҳи Атолиқро тавсиф намуда, ўро ҳамчун сарлашқари бошучоат, хунсард ва таҳаммулпазир муаррифӣ мекунад [12].

Таърих гувоҳ аст, ки Қаротегин то замони салтанати хони Қуқанд Мадалӣ (Муҳаммадалӣ, солҳои 1822-1842 милодӣ) шоҳигарии мустақил буд. Соли 1834 милодӣ ба хони Қуқанд хабар мерасад, ки писарони хони аз тахт маҳрумшудаи Қуқанд - Олимхон бо номҳои Иброҳимбек ва Муродбек, ки онҳоро амири Фарғона Умархон аз салтанат ронда буд, ба Қаротегин рафта, паноҳ бурданд ва ният доранд, ки қувва ҷамъ карда, Қуқандро ба даст оранд ва соҳиби тоҷу тахти падарашон шаванд. Аз ин нияти онҳо хавф бурда, хони Қуқанд Мадалӣ ба Қаротегин бо сарвари Машариф Атолиқ лашқар фиристод. Дар мавзеи Сарипули наздикии ноҳияи Фарм ҷанг сар зад ва сипоҳи қаротегиниҳову дарвозиҳо шикаст хӯраданд. Пас аз он Қаротегину Дарвоз ба тобеияти Аморати Фарғона даромада, хонҳои Қуқанд аз ин сарзаминҳо барои лашқари худ сарбоз мегирифтанд [1].

Муҳаққиқ М. Амирбеков қайд менамояд, ки Қаноатшоҳ, ки ҷавони далеру шучоъ буд, дар аввал чун сарбоз ба лашқари хони Қуқанд ҷалб шуда буд ва дар ҷангҳо қаҳрамониҳо нишон дода, ба дараҷаи сарлашқарӣ расид. Лашқари махсуси низомии Қаноатшоҳ комилан аз тоҷикони кӯҳистон: қаротегинҳо, ваҳҷиҳо, дарвозиҳо, кӯлобиҳо, рушонҳо ва шугнониҳо иборат буд. Бо ин лашқари худ Қаноатшоҳ дар замони салтанати Олимхону Мадалихон қаламрави Аморати Фарғонаро васеъ намуда, шаҳрҳои Тошканд, Хуҷанд ва Уротеппаро фатҳ карда, қабилаҳои қазоқу қипчоқро низ ба ин хонигарӣ тобеъ намуданд. Дар аҳди салтанати худ Умархон (солҳои 1810-1822 милодӣ) дар ҳама лашқаркашиҳо сипаҳсолор Қаноатшоҳи Қаротегиниро бо худ мебард ва зафарёб мегардид [1].

Охириҳои солҳои 60-уми асри XIX ҳокимони Кӯлобу Ҳисор Сарахону Абдулқаримбий бо мақсади тобеъ намудани мулкҳои Қаротегину Дарвоз лашқар кашиданд. Дар давраи мазкур шоҳи Дарвоз Исмоилшо (1845-1863) шоҳигарии Қаротегину Ванҷро дар ихтиёр дошт. Аз рӯи маълумоти мавҷуда маълум аст, ки Исмоилшо Қаротегинро ба зулми шамшер ба даст оварда, ба мардум фасодро раво дида буд [9, с. 62]. Шоҳ Исмоилшо аз ҳучуми ҳокимони Кӯлобу Ҳисор воқиф гардида, бо лашқари зиёде дар минтақаи Обигарм сари роҳи онҳоро гирифт. Ҳокимони Кӯлобу Ҳисор бо 50-ҳазор сарбозони ҷангӣ бо ҳокимони Қаротегину Дарвоз мубориза намуданд. Шоҳ Исмоилшо дар ҷанги навбатӣ шикаст хӯрда, ба Тавилдара, ки маркази ҳамонвақтаи шоҳигарии Дарвоз буд, фирор намуд.

Шоҳ Исмоилшо баъди ба Тавилдара расиданаш гумон дошт, ки лашқари душман аз роҳи хавфноки Шаҳкандгай гузашта натавониста, ақибнишинӣ мекунад, аммо лашқари Кӯлобу Ҳисор баъди машақатҳои зиёд ба Тавилдара расиданд. Шоҳ Исмоилшо таслим гардида, ҳокимияти Дарвозу Қаротегин ва Олою қирғиз ба дасти онҳо гузашт.

Мулло Муҳаммадраҷаб мутаххалис ба Парии Ҳисорӣ дар достони «Зафарнома»-и худ рафти ҳучуми мазкурро дар риштаи назм тасвир намудааст [11, с. 125].

Соли 1877 амири Бухоро Қаротегинро забт намуда, ба тасарруфи худ даровард. Дар ин бора муаррихи асрҳои XVIII-XIX Мирзоасалбек дар рисолаи худ «Таърихи Салимӣ» ишора намудааст. Аз ҷумла, ӯ хунхориву бераҳмии лашкари амири Бухоро дар Қаротегин, қатли мардуми бегуноҳ ва ғорати моли мардумро аз ҷониби лашкари Бухоро инъикос карда, ин ғочиро ба ғочиаҳои анҷомдодаи Чингизхон баробар донистааст, ки ба андешаи мо ба дурустии ахбори ӯ ҷой шубҳа нест.

Аз ин пас, дар минтақа таъсири сиёсии манғитҳо боло гирифта, шоҳигарии Қаротегин мустақилияти худро пурра аз даст дода, ба сифати бекигарии алоҳида ба ҳайати Аморати Бухоро шомил гардид. Яъне, маҳз бо рухсати генерал Скобелев амир Музаффар соли 1878 ба Қаротегин лашкарашро бо сардории Худойназар додхоҳ фиристод. То омадани Худойназар-додхоҳ шоҳи Қаротегин Саид Муҳаммадшо бо ҳиллаи корфармудаи амир Музаффар, ки гӯё ӯро аз таҳдиди русҳо халос мекарда бошад, ба ҳимояи худ ба ҷояш Раҳимшоро шинонданд. Раҳимшо дар тобеият байни хони Хуқанд ва амири Бухоро каловиш дошт. Ҳамин баҳона шуду соли 1878 Раҳимшо ҳам аз дасти Худойназар додхоҳ асири амир гардид» [4, с. 31-32].

Ҳамин тариқ, Қаротегин агарчи бевосита ба Россия ҳамроҳ карда нашуда бошад ҳам, аммо таъсири сохти иҷтимоӣ ва фарҳангии он ба сарзамини мазкур низ аз худ нақше гузошта буд. Ҳамчунин, дар асоси таҳлили маъхазҳои таърихӣ ҳавзаи Қуқанд ба ҷунин хулоса расидан мумкин аст, ки замина ва ҳайати артиши хонигарии Қуқандро тоҷикони Қаротегин, Қўҳистони Бадахшон ва Қўлоб ташкил меодаанд.

Дар асари Мирзо Азими Сомӣ вобаста ба ҳаёти сиёсии аморати Бухоро, хусусан, ба ҳаводиси таърихӣ бекигарии Қаротегин ишора шудааст. Аз ҷумла, муаллиф оид ба Муҳаммад Муродбекбӣ, ки дар Ғарм ба мансаби парвоначии Амири Бухоро таъин шуда буд, роҷеъ ба рафтани Тура тавассути Қаротегин ба Қуқанд ва дигар масоили таърихӣ маълумот оварда шудааст [5, с. 298].

Ҳодисаҳои таърихӣ, хусусан, вазъи сиёсии Қаротегин дар асари «Таърихи Бадахшон»-и Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар инъикос ёфтааст [5, С.99]. Муаллифони зикршуда дар гуфтори «Зикри рафтани мир Муҳаммадшоҳ ба Дарвоз ва кумак хостани ӯ аз Шоҳ Мансурхон» аз мулки Қаротегин ҷунин ёд мекунанд: «Боре мир Муҳаммадшоҳ ба Мансурхон - шоҳи Дарвоз ба талаби кумаку имдод рафта буд. Шоҳи Дарвоз Мансурхон, он чи ки шароити расму русуми қадрдонӣ буд, дукарата иҷро намуд. Дар вақти бозгашт шаб маҳалли Лойёбаро гузашта, дар Дуоба ном маҳалле шабро гузарониданд... Қазоро ҳамон шаб, ки шоҳ дар Дуоба буд, яке аз шоҳони Қаротегин - Шоҳ Болту ном соҳиби лашкару ҳашаму хадам буд, ба андешаи ҳаёли фосид хост, ки шоҳро ҳамон шаб бигиранд ва он чи аз дасти ӯ биёяд, сарфа накунад... Чунки ба Дарвоз ба Қалъаи Хум расид, Шоҳ Болтуро дар ҳузури худ дошта фармуд, ки: «Туро ба хонаи худ ба тамомии низому эҳтишоми худ бояд рафтан ва тадоруки истехкоми худ бояд кардан, ки армон дар хотират намонад, ки мо ҳам инак ба таъқиб мерасем ва ҳар чи бо ҳам дорем, ҳам он ҷо мекунем» [5, с. 99].

Оид ба ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, мардумшиносӣ ва фарҳангии мулки Қаротегин миёни муаллифони маҳаллии тоинқилобӣ ба таври муфассал Муҳаммад Содиқхоҷа Гулшанӣ маълумоти бештар додааст. Ӯ дар асари худ «Таърихи Хумоюн» ба ҳама шахру навоҳии аморати Бухоро тавачҷух намуда,

масоили сиёсӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву мардумшиносии онҳоро аз натиҷаи дидаву шунидаҳояш инъикос намудааст. Аз ҷумла, оид ба иёлати Қаротегин мефармояд, ки «Ин иёлат аз касир-ун-нуфустарин иёлати кӯҳистон аст» [16, с. 150]. Яъне, Содикхоҷаи Гулшанӣ аҳолии ин минтақаро нисбат ба дигар аҳолии шаҳру ноҳияҳои Бухорои Шарқӣ зиёд донистааст. Ҳамзамон ӯ шумораи қурғончаҳо ва қазоҳои онро ба ҳаҷдаҳ адад баробар дониста, дар бораи ҳар яки он маълумоти таърихиву ҷуғрофӣ медиҳад.

Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ бо тавачҷуҳ ба масоили сиёсии Қаротегин менигорад: «Дар солифу-з-замон ин иёлат як ҳукумати мустақил будаасту худсар. Ва амиру-л-муъминин, ҷаноби олии мархумм ин ҳукуматро тасарруф намуда, замимаи давлати Бухорои Шариф намуданд» [6, с. 150]. Ин ахбори Гулшанӣ бори дигар собит месозад, воқеан, Қаротегин дар гузашта на ба Қуқанд ва на ба Аморати Бухоро итоат намекард. Аммо тавре қайд гардид, дар давраи ҳукмронии амир Музаффар ба Аморати Бухоро ҳамроҳ карда шуд. Ҳарчанд Гулшанӣ бо тавачҷуҳ ба амирони манғитӣ мардуми ин минтақаро худсар номада бошад ҳам, аз ҷониби дигар, аз ин ахбор бармеояд, ки мардуми Қаротегин баҳри озодӣ ҳамеша талаш мекард ва бар зидди аҷнабиён мубориза меборад.

Содикхоҷаи Гулшанӣ мардуми Бухорои Шарқиро «Ғалча» ном мебарад. Ғалча аз рӯи маълумоти Гулшанӣ аз тоҷикон ва туркҳо иборат буда, шумораи он як лак ва бист ҳазор хоҷагиро ташкил меод. Гулшании Бухороӣ шумораи аҳолии ин минтақаро аз 30 ҳазор хонаводаи қарақирғиз дар баландҳои Помир ва 120.000 хонаводаи тоҷик дар водӣҳои минтақаи Қаротегин нишон медиҳад [6, с. 153-154]. Ҳамзамон, ӯ дар охири асари худ қуллияи саканаи иёлатҳои Қаротегинро ба 225000 хонавор ва шумораи аҳолиро ба 675000 нисбат додааст. Аммо ба ин ахбори ӯ боварӣ ҳосил кардан ғайриимкон аст. Зеро ин ахбори ӯ тахминӣ буда, дар он замон аҳолии минтақаҳо ба рӯйхат гирифта намешуд. Ин масъаларо муаррихони тоинкилобии рус низ борҳо дар асарҳояшон мунъақис кардаанд.

Содикхоҷаи Гулшанӣ ҳудуди ин водиро мухтасар ба тариқи зайл зикр кардааст: «Ҳудуди арбаи он шарқан кӯҳи Помир, шимолан водии Зарафшон, ғарбан кӯҳистони Сағониён, ҷанубан Чилдараи тавобеи Дарвоз аст. Дарози (пахнои)-и он тамоман бисту як ҳазору панҷсаду сию панҷ (21,535) мил (қадам, газ)-и мураббаъ заминро дорост» [6, с. 152]. Аз ин ҳисоб маълум мегарад, ки масоҳати умумии ин водӣ 86,140-мило ташкил дода, дар муқоисаи мураббаъ (квадрат)-и мил бо метр нишондоди Гулшанӣ аз нишондоди Кисляков ду маротиба бартарӣ дорад. Пас, дақиқ муайян намудани масоҳати ин водӣ, ки тобеъияти ҳудудии ноҳияҳои он то кунун тайғир наёфтааст, аз рӯи ҳисоби имрӯза имконпазир мебошад. Гулшанӣ тақсимбандии манотиқи ин водиро дар мисоли қалъаи Ғарм, қалъаи Лаби Об, қалъаи Яхак, қалъаи Пунбачӣ ва дигар ба 18 қурғон муаррифӣ намудааст.

Дар китоби Гулшанӣ омадааст, ки «Қаротегин иёлати ҳаштум аст аз миёни иёлоти Бухоро ва ин иёлат касиру-н-нуфустарин иёлоти кӯҳистон мебошад. Масофа аз ин иёлат то Бухорои Шариф ҳафтоду чаҳор фарсахро ташкил медиҳад» [6, с. 152-157]. Муаллиф қайд мекунад, ки ин минтақаро кӯҳҳои Помир, водии Зарафшон, Сағониён ва чихилдараи тавобеи Дарвоз ихота мекунанд. Ҳаҷми заминҳои он бисту як ҳазору панҷсаду сиву панҷ мили мураббаъро доро мебошад. Маълумоти Гулшанӣ хеле дақиқ инфрасохтори тичоратии ин минтақаро инъикос мекунад. Вай қайд мекунад, ки роҳҳо аз ин

макон бо минтақаҳои вилояти Фарғона, Андиҷон, Уротеппа, Қошғар, Сарикул, Хатлону Ҳисор пайваст мешаванд, ки ин барои тоҷирон имконияти хубро фароҳам месозад. Оиди кишоварзӣ Гулшанӣ менависад, ки «зироати ин мамлакат гандум аст. Гандуми обӣ ба хубӣ мерасад» [6, с. 152-157].

Кишти заминҳои лалмиро нишон дода, вай усули хеле аҷибро мушоҳида мекунад. Яъне, сокинони Рашт болои барфи обшудаистода хок пошида, дар он тухмӣ мекоранду мераванд. Чун моҳи саратон омад, зироатро хабар мегиранд ва он ҳосили хуб медиҳад. Ба қавли Гулшанӣ боигарии табиати ин макон аз хирс ва нахчир фаровон аст. Қутоспарварӣ низ дар ин макон маъмул будааст [6, с. 152-157].

Оид ба шавқу рағбати мардум ба маърифатпарварӣ дар Рашт Гулшанӣ ибраз медорад, ки «аҳли талабаи илм дар ин ҷо фаровон аст ва аҳолии он закитабӯ ҳуззол (бозарофат ҳазлкаш) ва забоновару бадеҳагӯянд, аксари онҳо аҳли хатту савод аст. Аҳолии он бағоят соҳиби фасоҳату балоғат, аксари онҳо шуъарою удабоанд, ҳама закитабеӯ базлаҷӯй ва латифагӯю забоноваранд, шуарои ширинқалам бисёр дорад» [6, с. 248].

Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ сифатҳои одамдустӣ, меҳмонавозӣ ва дигар расму одатҳои хуб ва ҳамидаи мардуми кӯҳистони Қаротегинро хеле васеъ шарҳ медиҳанд. Вай менависад, ки «Тамоми аҳолии ҳаҷдаҳ қурғони он ҳама тоҷиканд, ҳама мардуми қавиҳайкалу қавибуниянд, ба заковату фаросат ва имтиёзи сухан машҳуранд. Ба касби илм иштиғоли тамом доранд ва олимони мутабаҳҳир (доно, донишманд) дар ин вилоят бисёранд ва талабаи он низ фаровон аст, аксари онҳо ба Бухорои Шариф омада, касби улуми мутадовилаи байналуламоро намуда, ба ватани худро рафтаанд. Аз ин қабил асҳоби арбоби дониш бисёр доранд» [6, с. 248].

Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ маркази иёлати Қаротегин қурғони Фармо зикр кардааст. Ӯ мефармояд: «Қурғони Фарм ба даруни як сойст ба канори дарё ва ҳавои он назар ба соири ғурғонҳои он паст аст. Ва қурғону қасабаи Қалъаи Лаби об аз он хушҳаво ва фараҳфизост ва баъд аз он Қалъаи Яҳак низ хушманзар аст, сахнаи гулистони кӯҳӣ ва канори дарё ва сабзор ва марғзор аст, бағоят хушнишасту дилкаш аст» [6, с. 152].

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ аз аввалин муаррихони маҳаллиест, ки оид ба масоили сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, этникӣ ва фарҳангии минтақаи Фарм дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар рисолаи худ «Таърихи хумоюн» маълумоти муфасссал медиҳад. Ин ахбори ӯ қимати баланди илмӣ дошта, дар омӯзиш, таҳқиқ ва баррасии масоили таърихиву ҷуғрофии на танҳо Қаротегин, балки дигар шаҳру навоҳии Бухорои Шарқӣ аҳаммияти муҳим дорад.

Муаррихи дигари охири асри XIX ва ибтидои асри XX Муҳаммадали Балҷувонӣ дар асари худ «Таърихи нофесӣ» ба ҳаводиси таърихии Бухорои Шарқӣ тавачҷуҳ намудааст. Аз ҷумла, ҳаводиси таърихии минтақаи Рашт низ дар давраи зикршуда аз назари ӯ дур намонда, муаллиф дар асараш ба таври мухтасар аз ҳаёти сиёсии водии Қаротегин зикр менамояд. Муҳаммадали Балҷувонӣ дар ин рисолаи худ ба монанди дигар муаррихон низ зикр менамояд, ки давлати Бухоро дар тобеияти худ шаҳру минтақаҳо, аз ҷумла, Қаротегинро низ дар ихтиёр дошт [7, с. 32]. Аммо ин муаррих аз рафти ҳаводиси ҳуҷуми лашкари манғития ба Қаротегин ва хунхориву ғоратгарихои лашкари амир хабар намедиҳад, балки дар ҷойи дигари асараш оид ба ҳуҷуми лашкари Сурх ба водии Ҳисор нақл мекунад, ки дар ин ҳуҷум аскари Русия шаҳри Деҳнав ва

Сариҷӯро гирифта, озими шаҳри Қаратоғ ва Ҳисор мегардад. Дар ин рӯзҳо амир дар шаҳри Душанбе буд. Дар байни қадим ва ҷадид шуҳрати тамом дошт. Бисёр касонро ҷадид гуфта ба қатл расонид. Мегӯянд, ки ҳокими Қаротегин Баротбек ҳидоичиро ҷадид гуфта, ба қатл расонидааст [7, с. 32].

Муҳаммадалӣ аз босмачиҳои Ҳисор, Кӯлоб, Қаротегин ва Балҷувон хабар дода, менависад: «Ин ҷамоаро ба истилоҳи бухороӣҳо босмачиёни Шарқ меноманд. Маҳдумбек аз Қаротегин, аз ҷумлаи аҳли сулук ва соҳиби хонақову мурид буд. Бо ҳамроҳии ҳукумати шуро ҷиҳодро фарзи айн доништа, чандин муддат дар шаҳрҳои шарқи Бухоро муҳориба ва муқобала намуда, оқибат дар сарҳади Кӯлоб бо дасти одамони худаш дар соли 1922-и милодӣ ба қатл расонида шуд. Фузайл Махсум сардори босмачиёни Қаротегин буд. Кори ӯ хунрезӣ, муҳориба ва бенизомӣ буд. Муддати як сол дар Қаротегин ҳукумронӣ карда, оқибат тоқат накарда ба Афғонистон гурехта рафт» [7, с. 95].

Дар омӯзиши ин минтақа асари хотиравии донишманди тоҷик Садри Зиё бо номи «Рӯзнома» аҳаммияти хосса дорад. «Рӯзнома»-и Садри Зиё воқеаҳои давраи охири асри XIX ва аввали асри XX-ро дар бар мегирад. Дар муқаддимаи китоби худ Садри Зиё менависад, ки дар он тасвири воқеаҳо аз соли 1300 (1882) оғоз гардида, соли 1335 (1918) ба охир мерасад. Садри Зиё ба мисли Аҳмади Дониш аз равшанфикрони Бухоро буда, мехост, ки дар Бухоро ба мисли дигар кишварҳои пешрафтаи дунё парламентаризм бунёд гардад. Дар асари Садри Зиё «Таърих», ки он соли 1931 дар шаҳри Қаршӣ бо забони тоҷикӣ нашр гардида, аз давраи ҳукумронии Темур то давраи ба Афғонистон гурехтани амир Олимхон маълумот ҷамъоварӣ шудааст. Дар ин асар маълумот оиди ваҳшонияти амир Музаффар ҳангоми паҳши исён дар Ҳисор ва зикри ҳокимони вилоятҳои Балх, Ҳисор, Қаротегин ва Дарвоз оварда шудааст [8, с. 146].

Вобаста ба маводҳои зиёди ин асар арзиши он барои омӯхтани таърихи Осиён Миёна, аз ҷумла, Қаротегин аҳаммияти хосса дорад.

Маълумоти мухталифи таърихӣ ва ҷуғрофӣ минтақаи Рашт дар асари Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик» (Маълумот оиди кишварҳо), асари Мирзо Сирочи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро» (Ҳадяи бухориён), асари Абдурауфи Фитрат «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ» оварда шудааст.

Дар баробари манбаҳои таърихӣ диққати моро, инчунин, маълумоти дастнависҳои шоирони давраи тоинқилобӣ ҷалб намуданд. Аз ҷумла, шоир Мавлавӣ Шоҳидии Раштӣ дар асари худ «Гулшани тавҳид», шоир Муҳаммад Қосимӣ оид ба ҳаёти сокинони минтақа дар шакли наср маълумот овардаанд.

Ҳамин тавр, гарчанде ки муаррихони маҳаллӣ характери муташаккил надоштанд, аммо таҳлили умумии онҳо нишон медиҳад, ки тамоми ин таҳлилҳо як раванди омӯзиши таърихи минтақаро ташкил ва тартиби муайяни таърихнигориро тақозо мекунанд.

Дар қисмати таърихнигорӣ ва тазкиранависии Рашт асарҳои донишмандони маъруф, ба монанди Афзалмаҳдуми Пирмастӣ («Афзалу-т-тазкор»), Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ («Тухфат-у-лаҳбоб фи тазкират-у-ласҳоб»), Мир Муҳаммадсиддиқи Ҳикмат («Тазкирату-ш-шуаро»), Муҳаммадшариф Садри Зиё («Тазкор-ул-ашъор», «Фузалои мутааххирин ва шуарои муосирин»), Аҳмади Дониш («Наводиру-л-вақоеъ» ва «Путишествие из Бухары в Петербург») Абдулазими Сомӣ («Таърихи салотини Манғития»), Мирзо Ҳомид («Давраи охиринаи таърихи Бухоро»), Муҳтарам («Тазкиратушшуаро»), Ҳомид Бақоев («Таърихи амирони Манғития»), Абдурауфи Фитрат, Садриддин Айни

ва дигаронро бояд ёдрас шуд, ки чанбаҳои гуногуни давлатдорӣ Бухороро таҳлил карда, минтақаи Қаротегинро ёдрас мешаванд.

Хулоса, муаррихони маҳаллии тоинқилобӣ вобаста ба ҳаводиси сиёсии охири асри XIX ва ибтидои асри XX асарҳо таълиф намудаанд. Дар ин сарчашмаҳо ҳаводиси сиёсиву иҷтимоии минтақаи Қаротегин, ки дар ибтидо ҳамчун мулки ниммустақил ба хонигарии Қуқанд ва баъдан ба бекигарии Аморати Бухоро табдил ёфт ва дар он чангу хунрезии зиёде ба миён омад, аз мадди назари бисёр муаррихон дур намондааст. Аммо бештари он муаррихоне, ки ба ин масъала тавачҷуҳ намуда, шоҳиди ҳодисаҳо набуда, ҳаводиси таърихро аз нақлу гузоришҳои шоҳидони воқеаҳо инъикос намудаанд.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки бо вучуди ин, ахбори муаррихони нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX ба ҳамдигар мувофиқ буда, ба ҳақиқат наздиканд. Ғайр аз ин, оид ба таърихи индавраинаи Қаротегин асари алоҳидае аз муаррихони маҳаллӣ вучуд надорд.

Дигар масъалаҳои марбут ба таърихи Қаротегин, аз ҷумла, масоили иҷтимоиву иқтисодӣ, фарҳангиву маданияи Қаротегин дар манобеи хаттӣ пурра инъикос нашуда, ғаху гузаре дар ин ва ё он манбаъ ишора шудааст. Аз омӯзиш ва таҳлили ҳаводиси таърихӣ дар сарчашмаҳои хаттӣ натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки Қаротегин то соли 1838 ҳамчун мулки мустақил қарор дошта, ба он мирони маҳалӣ сарварӣ мекарданд. Аз соли 1838 тохтутози лашкари Қуқанд оғоз мешавад, ки дар натиҷа на танҳо Қаротегин, балки Дарвозро низ забт менамоянд ва ин мулкҳо ба мулкҳои ниммустақил табдил меёбанд. Сипас, лашкари Аморати Бухоро ба ин мулкҳо лақар қашида, онҳоро ба итоати худ мебарорад ва ин мулкҳо ниммустақилияти худро аз даст дода, пурра ба бекигарии Бухоро табдил меёбанд ва то лаҳзаи сарнагун шудани ҳокимияти амирӣ дар тахти тасарруфи онҳо боқӣ мемонад. Оид ба масоили иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар осори муаррихони маҳаллии охири асри XIX ва ибтидои асри XX маълумот ниҳоят кам аст.

Дар натиҷаи баррасӣ ва таҳлили асарҳои таърихӣ муаллифони давраи тоинқилобии маҳаллӣ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

-доираи таърихнигорӣ маҳаллиро, ки дар онҳо таърихи Қаротегин инъикос гардидааст, метавон ба се ҳавза тақсим намуд: муаллифони доираи адабии хонигарии Қуқанд, Аморати Бухоро ва ёддошту хотирот, инчунин, насабномаву дастнависони дигар хусусиятдоштаи доираи адабии ҳуди Қаротегин;

-дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ нишондиҳандаҳои оморӣ, сохти сиёсӣ, муборизаҳои сиёсӣ ва ҳаёти иқтисодӣ минтақа кам инъикос карда шуда, бештар ҳаёти сиёсии минтақа зикр шудааст;

-дар рафти таҳқиқот хусусияти хоси таърихнигорӣ маҳаллӣ муайян карда шуд, ки асоси онро саргузаштгӯӣ ва насабшиносӣ ташкил медиҳад. Ҳар як муаллиф дар асари худ насабнома ва корномаи шахсиятҳои маъруфро бо хатти хешовандӣ нишон медиҳад, ки ин як навъи методологияи таърихнигориро дар худ таҷассум мекунад;

-дар миёни муаллифони маҳаллии давраи тоинқилобӣ маълумоти васеътарро оид ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Қаротегин дар осори муаррих, сайёҳ ва ҷуғрофидони бухорӣ Муҳаммад Содикҷоҷаи Гулшанӣ пешкаш менамояд.

Муқарриз: Махсудов А.М. – доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси таърих, дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Амирбеков М. Фарзонагони Раштонзамин. - Душанбе: «ЭР-Граф», 2015. - 488 с.
2. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (география). Введение, перевод с персидского, примечания и указания Б. А. Ахмедова. - Ташкент, 1977. -167 с.
3. Муҳаммад Ҳақимхон. Мунтахаб-ут-таворих // Ба чоп ҳозиркунанда, муаллифи сарсухан ва феҳристи асар Е. Кавахара ва К. Хонеда. - Токио, 2006. – 716 с.
4. Муҳиддинов Э. Қисмате аз таърихи Рашти куҳан. – Душанбе, 1991.
5. Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ, Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар. Таърихи Бадахшон. - Душанбе, 2007. - 213 с.
6. Муҳаммад Содикқочаи Гулшанӣ. Таърихи Ҳумоюн. – Душанбе, 2006.- 184 с.
7. Муҳаммадалии Балҷувонӣ. Таърихи Нофеъӣ. – Душанбе, 1994. -112 с.
8. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой, Садри Бухоро, Чопи дувум, Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо. - Душанбе, 2004. - С.146.
9. Пирумшоев Х. Таърихи Дарвоз (аз қадим то замони муосир). – Душанбе: Ирфон, 2008. – 704 с.
10. Пирумшоев Х. Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX–начала XX вв. - Душанбе, 1992.-132 с.
11. Парии Ҳисорӣ. Ашъори мунтахаб. – Душанбе: “Адиб”, 2008. -176 с.
12. Таарих Шахрохи. История владетелей Ферганы. Сочинение моллы Ниязи Мухаммед бин Ашур Мухаммед, хокандца, изданная П. Н. Понтусовым. - Казан, 1885. – 468с.
13. Худоёрзода. Анҷум-ат-таворих. – Тошкент, 2011. - 320 с.

Literature:

1. Amirbekov M. Children of Rashtonzamin. - Dushanbe: "ER-Graf", 2015. - 488 p.
2. Mahmud ibn Vali. More Tain relative to noble nobles (geography). Introduction, translation from Persian, notes and instructions B. A. Akhmedova. Tashkent, 1977. -167 p.
3. Muhammad Hakim Khan. Muntahab-ut-tavarih // Published by E. Kawahara and K. read - Tokyo, 2006. - 716 p.
4. Muhiddinov E. A part of the history of old Rasht. - Dushanbe, 1991.
5. Mirzo Sangmohammadi Badakhshi, Mirzo Fazlalibek Surkhafsar. History of Badakhshan. Dushanbe, 2007.- 213 p.
6. Muhammad Sadikhhojai Gulshani. History of Humayun. Dushanbe-2006.- 184 p.
7. Muhammadalii Baljuvoni. History of Nofi'i. Dushanbe.1994.-112 p.
8. Muhammadjoni Shakurii Bukharai, Sadri Bukhara, Second Edition, With Corrections, Improvements and Additions, Dushanbe - 2004.-P.146.
9. Pirumshoev H. History of Darvoz (from ancient times to the present day). - Dushanbe: Irfon, 2008. - 704 p.

10. Pirumshoev H. Russian pre-revolutionary researchers about the cities of Eastern Bukhara at the end of the XIX-beginning of the XX centuries. Dushanbe, 1992.-132 p.
11. Parii Hissori. Selected poems. - Dushanbe. "Adib", 2008. -176 p.
12. History Shahrokhi. History of Fergana rulers. Written by Molly Niyazi Muhammed bin Ashur Muhammed, Khokandtsa, izdannaya P. N. Pontusov. Kazan, 1885. - 468p.
13. Khudoyarzoda. Anjum-at-tavarih. Tashkent. 2011- 320 p.

ТАЪРИХНИГОРИИ ВОДИИ ҚАРОТЕГИН ДАР ТАҲҚИҚОТИ МУАЛЛИФОНИ МАҲАЛЛӢ

Мақола дар мавзуи таърихнигории муаллифони маҳалли доир ба омӯзиши Қаротеги ва иникоси воқеоти таърихӣ даврони наву навтарини водиро дар бар гирифта, дорои ҷанбаҳо ва таҳлилҳои муҳими илми мебошад. Муаллиф тавонистааст, ки тамоми он порчаҳо ва қисматҳоеро ки доир ба Қаротегин нигошта шудаанд ба риштаи таҳлил кашида хулосаҳои амиқи худро баровардааст.

Маврид ба зикри хос аст, ки маълумот оид ба Қаротегин дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ дар шакли порча, саргузаштгӯӣ, ривоёт, ҳамчунин, қисман мазмуни ёддошти дошта ва дигар шаклҳои адабӣ ва илмӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ки бевосита характери таърихӣ инъикоси ҳодисаҳоро дар бар мегиранд ва аз ҳамин лиҳоз, ҳамчун сарчашмаи таҳқиқот истифода мегарданд.

Таҳлили нашрияҳо ва асарҳои шоирон ва нависандагони маҳаллӣ нишон дод, ки дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ нақли ҳодисаҳои таърихӣ аз нигоҳи муҳаббат ба ватан ва зодгоҳ тасвир шуда, характери эҳсосоти роҳи доро мебошад. Ин гуна услуби таърихнависиро мо дар асари Мирзоасалбек «Таърихи Салимӣ» мушоҳида мекунем.

Калидвожаҳо: Қаротегин, Дарвоз, Аморати Бухоро, муаллифони маҳаллӣ, Қуқанд, таърихнигорӣ, бекигарӣ, амир.

ИСТОРИЯГРАФИИ ДОЛИНЫ КАРАТЕГИН В ИССЛЕДОВАНИИ МЕСТНЫХ АВТОРОВ

Статья посвящена историографии местных авторов, изучающих Каратегин и отражающих исторические события новой и самой поздней эпохи долины, и содержит важные научные аспекты и анализы. Автор смог проанализировать все сохранившиеся фрагменты и части, посвященные Каратегину, и сделать собственные глубокие выводы.

Стоит отметить, что были изучены сведения о Каратегине в произведениях местных авторов в виде фрагментов, рассказов, повествований, а также частично мемуарного содержания и других литературно-научных форм, которые непосредственно содержат исторический характер отражения событий и, следовательно, используются в качестве источника исследования.

Анализ публикаций и произведений местных поэтов и писателей показал, что в произведениях местных авторов повествование об исторических событиях изображено с точки зрения любви к родине и носит эмоциональный характер. Подобный стиль историографии мы наблюдаем в работе Мирзоасалбека «История Салими».

Ключевые слова: Каратегин, Дарваз, Бухарский эмират, местные авторы, Коканд, историография, бекство, эмир.

KARATEGIN VALLEY HISTORY AND GRAPHY AS STUDIED BY LOCAL AUTHORS

This article is devoted to the historiography of local authors studying Karategin and reflecting on the historical events of the valley's early and latest periods, and contains important scholarly aspects and analyses. The author was able to analyze all surviving fragments and sections dedicated to Karategin and draw his own insightful conclusions.

It is worth noting that information about Karategin was examined in the works of local authors in the form of fragments, stories, narratives, as well as partially memoir-like content and other literary and scholarly forms that directly reflect the historical nature of the events and, therefore, are used as a source of research.

An analysis of the publications and works of local poets and writers revealed that in the works of local authors, the narrative of historical events is depicted from the perspective of love for the homeland and motherland and is emotional in nature. A similar style of historiography is observed in Mirzoasalbek's work "The History of Salimi."

Key words: Karategin, Darvaz, Bukhara Emirate, local authors, Kokand, historiography, bekdome, emir.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мудабирзода Зафарҷон Бадридин – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси таърих, муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими он. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Ғарм, к.Э. Муҳиддин-63. Телефон 931-80-26-46

Сведения об авторе: Мудабирзода Зафарҷон Бадридин – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, доктор философии (PhD) по истории, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Муҳиддина, 63. Телефон: 931-80-26-46

About the author: Mudabirzoda Zafarjon Badridin – Tajik pedagogical institute in the Rasht district, doctor of philosophy (PhD) in history, senior lecturer in the Department of History and Teaching Methods. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm city, Mukhiddin street, 63. Phone: 931-80-26-46.

ТДУ: 930.85.17.023.36

ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪСИСЁБИИ ҲИЗБУ СОЗМОНҶО ДАР СОЛҶОИ 80-УМ ВА ИБТИДОИ СОЛҶОИ 90-УМИ АСРИ ХХ

Саидов С., Сайвалиев Н.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар охири солҶоИ 80-уми асри ХХ дар натиҷаи ислоҳотҶоИ сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоии бозсозӣ, ки ба сиёсати расмии давлати Шӯравӣ табдил ёфта буд, дар ҳаёти ҷамъиятии мамлакат нишонаҳои озодандешӣ ва ошкорбаёнӣ зоҳир гардиданд. Сиёсати озодандешӣ дар раванди ҳудодоҳии миллӣ таъсири амиқ гузошт. Нерӯҳои демократии Тоҷикистон қотейона талаб намуданд, ки қонун дар бораи забони тоҷикӣ қабул карда шавад. Дар натиҷаи талаби нерӯҳои демократӣ 22 июли соли 1989 Қонун дар бораи ба забони тоҷикӣ додани

мақоми давлатӣ ба тасвиб расид. Мақоми давлатӣ пайдо кардани забони тоҷикӣ дар масъалаи Эҳёи давлати миллӣ омили асосӣ маҳсуб меёфт.

Бозсозӣ фаъолнокии сиёсии мардумро баланд бардошта, барои зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилотҳои нави сиёсӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ин марҳилаи таърихи сиёсии Тоҷикистон (аз зуҳури нахустин ташкилотҳои сиёсӣ, воқеаҳои феввали соли 1990 то ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ) дар аксар таҳқиқоти муҳақиқони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос гардидааст.

Бояд тазакурр дод, ки масоили марбут ба роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон ва дар партави он таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, зуҳури озодандешӣ ва худогоҳии миллӣ ва билохира, пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст омадани Истиқлолият, қабл аз ҳама дар гузоришу баромадҳо ва шоҳасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд [19;20;21;22].

Дар инъикоси роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон, заминаҳо ва раванди ба даст овардани Истиқлолияти Давлатӣ асарҳои Г.Ҳ. Ҳайдаров [28], И.Усмонов [25], А.Холиқзода [26;27], Н.М.Назаршоев [14], Р. Масов [12], Ҳ.Пирумшоев [18], А.Мамадазимов [31], Д.Назриев ва И.Сатторов, Ғ.Ғоибов [3], Ҷ.Мирзоев [13], инчунин асарҳои “Бунёди давлатдорӣ навин” [2] ва “История таджикского народа” [7], “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол” [17], “Таджикистан в огне”, С. Кобилова [9], Б.Шокиров [31]-ро махсус қайд кардан бамаврид аст. Муаллифони мазкур мӯътақиданд, ки зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилоту маҳфилҳои нави сиёсӣ натиҷаи роҳандозии сиёсати ҷадиди Давлати Шӯравӣ сиёсати бозсозӣ буда, ин созмонҳо дар раванди демократи-кунонии ҷамъият, озодандешӣ ва ба даст омадани Истиқлолияти давлатӣ нақши муассирдоранд.

Дар асари Б. Шокиров ва А. Маҳмадкаримов, ки бевосита ба таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ бахшида шуда, “Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992)” унвон дорад, масоили зиёд, ба амсоли пайдоиш ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои шахрвандӣ инъикос гардидаанд. Ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ба ақидаи муаллифон, яқсон набуда, дар онҳо се ҷараён мушоҳида мегардад: куҳнапарастон-консерваторҳо, ислоҳотчиён-либералҳо ва радикалҳои иртиҷой. Муаллифон сабабҳои объективӣ ва субъективӣи бӯҳрони ҲКИШ ва ҲК Тоҷикистонро муайян намуда, мутаассифона, муносибати ин ҳизбро бо руҳониён ва умуман диндорон изҳор надоштаанд [31, с. 83].

Дар солҳои 1989-1990 дар шахру ноҳияҳо ва вилоятҳои ҷумҳурӣ ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, аз қабилӣ фронти халқии “Ваҳдат” дар Истаравшан, ҳаракати халқии “Ошкоро” дар шаҳри Кулоб, ҳаракати халқии “Эҳёи Хучанд”, “Диравши Ковиён”, “Бохтар”, “Самарқанд”, “Куруши Кабир”, “Суғдиён”, “Ваҳдат”, “Пайванд” дар дигар шахру навоҳии ҷумҳурӣ таъсис ёфтанд. Раванди таъсисёбӣ ва мақсади ниҳонии ин ҳаракатҳои минтақавӣ дар китоби “Бунёди давлатдорӣ навин” [2] муфассал инъикос гардидааст. Ба ақидаи муаллифони ин таҳқиқот аъзоёни ин ташкилотҳои ҷамъиятӣ асосан зиёиёни рӯҳияи демократидошта – муаллимон, кормандони соҳаи фарҳанг, нашру таъб, адабиёт маҳсуб меёфтанд. Дар байни ин ҳаракатҳои ҷамъиятӣ маҳфили “Ошкоро”, ки ҷонибдори гуногун-андешии сиёсӣ, бисёрҳизбӣ ва адолати

иҷтимоӣ буд, бештар ҷанбаи сиёсӣ касб карда, аз роҳбарияти ҷумҳурӣ талаб мекард, ки ҳуқуқи минтақаҳоро сарфи назар накарда, баҳри иштирок дар идоракунии давлат ба намояндагони онҳо имконияти мусоид фароҳам биёранд [2, с. 8].

Фаъолияти ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсиро, ки дар шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ таъсис ёфта буданд, муовини раиси созмони мардумии “Растохез” Абдуқодир Холиқзода низ дар асари “Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол” [27, с.34.] таҳлил кардааст. Ба андешаи ӯ, сарфи назар аз ҳадафҳои неки худ созмону маҳфилҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ на танҳо ба раванди баҳамии миллат, ба ваҳдати миллӣ ҳалал ворид мекарданд, балки “ба вусъат ёфтани маҳалгарой ва ҷудои миллӣ мусоидат мекарданд” [27, с. 53], ки ҳақ ба ҷониби ӯст.

Бояд зикр кард, ки дар ташаккулёбии тафаккури сиёсии аҳолии шаҳри Душанбе маҳфили сиёсии “Рӯ ба рӯ” нақши муассир дошт, ки ин нуқтаҳо тамоми муҳаққиқони ҳаракатҳои халқӣ ва маҳфилҳои сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри ХХ таъкид кардаанд. Аммо маҳфили сиёсии “Рӯ ба рӯ” дар ибтидоӣ соли 1990 мавҷудияти худро хотима дод. Мавқеи онро созмони мардумии “Растохез”, ки дар охири моҳи декабри соли 1989 таъсис ёфта буд, ишғол кард. Раиси ин ташкилот корманди Институти иқтисодӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ Тоҳири Абдуҷаббор интихоб гардид. “Растохез” ақидаҳои табақаҳои мухталифи ҷамъиятро инъикос намуда, нуфузи он ба зудӣ дар байни зиёиёни тоҷик хеле боло рафт. Ба ақидаи И. Усмонов созмони мардумии “Растохез” дар воқеаҳои сиёсии солҳои 1989-1990 нақши умдатарин дорад [25, с. 24].

Тибқи барнома “Растохез” созмони иҷтимоӣ буд, ки ба он ҳам шахсони алоҳида ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ дохил шуда метавонистанд. Зеро ҳар фард сарфи назар аз миллат, дин, ҳизбият, аъзогӣ дар иттифоқи касаба, вазъи иҷтимоӣ агар “Ойиннома” ва барномаи “Растохез” -ро эътироф намояд, аъзои он буда метавонист. Ҳатто коммунист метавонист аъзои “Растохез” бошад. Зеро “Растохез” на муборизаи сиёсӣ, балки таҳаввулоти фарҳангиро ҳадафи худ эълон дошта буд. Аз ин рӯ дар “Растохез” шахсиятҳои маъруфи илмию фарҳангӣ гирд омада буданд. Онҳо ба ин васила меҳостанд, ки дар ҳаёти фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба манфиати забони тоҷикӣ таҳаввулоти фарҳангӣ ба вучуд оваранд [25, с. 24].

Ба андешаи И. Усмонов “таъсис ва фаъолияти “Растохез” аз як тараф, далели он аст, ки талабот ба чунин созмонҳо дар Тоҷикистон мавҷуд буд ва аз тарафи дигар ба он далолат медиҳад, ки гуногун-андешии сиёсӣ дар саросари Иттиҳоди Шӯравӣ реша медавонад” [25, с. 25].

Ба нақши созмони мардумии “Растохез” дар бедории тафаккури миллии халқи тоҷик Абдуқодир Холиқзода, ки вазифаи муовини раиси ин созмонро ба уҳда дошт, баҳои мусбат дода, дар таҳқиқоти хеш таҳти унвони “Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол” [27] қайд менамояд, ки ташкил ёфтани созмони “Растохез” дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ воқеаи муҳим буд. Созмони “Растохез” аз рӯзҳои аввал ба нафъи миллат корҳои муфиду аҳамиятнокро анҷом дода, “дар масъалаи иқтисодӣ концепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумҳуриро пешниҳод кард, ки он бояд масъалаҳои гузаштанро ба бозори озоди иқтисодӣ, шаклҳои гуногуни моликият, дар ҷумҳурӣ мавриди

баҳрабардорӣ қарор додани маводи хом, ташкил намудани хазинаи зарҳои ҷумҳурӣ, бонки миллий ва ғайраро дарбар мегирифт” [27, с. 155].

Воқеан, бояд қайд кард, ки аз тарафи гуруҳи кории созмони мазкур концепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумҳурӣ тартиб дода шуда, ба ҳукумат пешниҳод гардид. Вале тартибдиҳандагони концепсия дар баробари пешниҳоди мустақилияти иқтисодии ҷумҳурӣ, инчунин батамом гусастани равобитро бо “марказ” ва умуман бо кишварҳои ғарб ва рӯ овардан ба мамлакатҳои шарқро таъкид мекарданд, ки ба назари мо хатои маҳз буд” [27, с. 155].

Дар соли 1993 А. И. Кузмин низ, ки худ шоҳиди воқеаҳои сиёсии солҳои 90-ум буд, ба фаъолияти созмони мардумии “Растохез” баҳои мусбат дода, назари хешро оид ба мавқеи ин созмон дар ҳаёти ҷамъиятии Тоҷикистон чунин баён намудааст: “Созмони мардумии “Растохез”, ки ҳизби демократӣ аз он ҷудо шудааст, дар эҳёи ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ ва ташвиқи аҳолии шаҳр баҳри демократикунонии ҷомеа нақши муассир дошт” [8, с. 4].

Ба андешаи мо низ созмони мардумии “Растохез” воқеан ҳам дар бедории тафаккури сиёсӣ ва миллии халқи тоҷик ва демократи-кунонии ҷомеа нақши муҳим дошт. Аммо амалҳои зӯрварӣ ва ғайри-қонунии иттифоқчиёнаш аз ҷабҳаи исломӣ- демократӣ нуфузи ин созмонро дар байни мардум коҳиш доданд.

Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон дар тӯли 74-соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ як қисми таркибии ин давлат буда, дар ҷумҳурӣ низоми якҷаҳизбӣ амал мекард. Вале дар партави сиёсати бозсозӣ дар аввали солҳои 90-уми қарни XX дар ҷумҳурӣ даҳҳо ҳизбҳои сиёсӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ пайдо шуда, ба фаъолият пардохтанд” [13, с. 15].

Дар ташаккули низоми бисёрҳизбӣ қонуни Ҷумҳурии Тоҷик-истон “Дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон” ва “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ”, ки моҳи декабри соли 1990 ба тасвиб расида буданд, мусоидат намуд [13, с. 15].

Бояд зикр кард, ки раванди таъсисёбии ҳизбу созмонҳои бешумор ва мақсаду мароми онҳо, нақш ва мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъият, ташаккулёбии бисёрҳизбӣ дар шароити Тоҷикистон, характер ва махсусиятҳои рақобати байниҳизбӣ ва муборизаи онҳо баҳри ба даст даровардани ҳокимият аз ҷониби муҳаққиқони зиёд, назари И. Усмонов [25], А. Холиқзода [26;27], Ҳ. Пирумшоев [18], Д. Назриев ва И. Сатторов [15], Ғ. Ғоибов [3], Ҷ. Ниёзов, Н. Б. Ҳотамов [29], Р. Набиева [16], Н. Ҳакимов [30], Н. Давлатбеков [4], Б. Шокиров [31], Ш. Д. Шабдолов, М. Диноршоев, И. Каландаров, Т. Каримов [32], А. Достиев [5], Г. Х. Хайдаров [28], Ш. М. Султонов [23;24], И. Каландаров [10], инчунин асарҳои бунёдии “Бунёди давлатдорӣ навин” [2] ва “История таджикского народа” [7], “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳиб-истиклол” [17], хеле амиқ инъикос гардидааст. Тибқи маълумоти ин манбаъҳои зикршуда нахустин ҳизбе, ки дар солҳои 90-уми асри XX созмон ёфт, ҳизби демократии Тоҷикистон буд. Ба ақидаи А. Кузмин ҳизби демократии Тоҷикистон аз созмони мардумии “Растохез” ҷудо шудааст [8, с. 4].

Муҳаққиқони номбурда санаи таъсисёбии ҳизби демократиро 10-уми августи соли 1990 арзёбӣ кардаанд. Зеро дар ин сана, ба ақидаи собиқ раиси ҳизби демократии Тоҷикистон Ҷумабой Ниёзов конфронси муассисони ҳизб дар шаҳри Душанбе баргузор гардида, дар он органҳои роҳбарикунанда, оиннома ва барномаи муваққатии ҳизб тасдиқ гардиданд. Раиси ҳизби демократии Тоҷикистон ходими илмии шуъбаи фалсафаи АИ ҶТ Шодмон Юсуф интиҳоб

шуд. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон 21-уми июни соли 1991 ҳизби демократии Тоҷикистонро ба қайд гирифт. Вале бо ҷурми дар ҳодисаҳои солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) ширкати фаёл доштан, фаёлияти ҳизби Демократии Тоҷикистон бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми июни соли 1993 қатъ гардид [13, с. 27].

Бояд тазакур дод, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол фаёлияти ҳизби демократии Тоҷикистонро манфӣ арзёбӣ намуда, дар бархӯрди сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ даст доштани онро собит намудаанд. Донишманди тоҷик Ҳ. Пирумшоев, ҳатто дар ҳақиқат демократ будани демократҳои ҷадиди Тоҷикистонро зери шубҳа мегузорад. Ба назари ӯ, демократҳои ҷадиди Тоҷикистон, ки “оддитарин принципи демократия итоати аққалият ба аксариятро тамоман ба инобат гирифт-анӣ нестанд” гардид [18, с. 58] ҳақ надоранд худро демократ номанд.

Доктори илмҳои таърих Ҳ. Пирумшоев андешарониҳои хешро дар мавриди ҳизби демократии Тоҷикистон идома дода, дар ҷои дигар изҳор мекунад, ки яке аз усулҳои дӯстдоштаи онҳо ифвоангезии миллӣ буд. Ба ақидаи ӯ “изҳороти сабукфикронаи раиси ҳизби демократ Шодмони Юсуф, ки русҳоро гаравғони фоҷиаҳои суратгирифтаи қувваҳои мухталифи сиёсӣ Эълон намудааст, сабаби кӯч баста, аз ҷумҳурӣ баромада рафтани ҳазорҳо оилаҳои русзабон ва ўзбекҳо гаштааст” [18, с. 63], ки ҳақ ба ҷониби ӯст.

Ҳ. Пирумшоев ҳизби демократии Тоҷикистонро ба писарбачае ташбеҳ медиҳад, ки “филмҳои голливудӣ ё тарғибкунандаи мушт-зӯриро дида, мехоҳад худ ба онҳо тақлид намояд, қувваташро дар шарикдарсон ва аз он калонтарҳо санҷад. Бинобар ин, доимо дасту лағатпартоӣ мекунад. Махсусан, агар фаҳмад, ки ин амали ӯ бечавоб мемонад, он гоҳ худро мағлубнопазир Эълон карда, ба роҳгузарҳо ҳам ҳамла менамояд” [18, с. 63].

Бояд қайд кард, ки аксари муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистонро дар бархӯрди сиёсии солҳои 90-уми асри ХХ гунаҳкор дониста, кӯшиши онҳоро ҷиҳати табдил додани низоми давлатдорӣ дунявӣ ба динӣ яке аз сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) арзёбӣ кардаанд [1, с. 39].

Масоили марбут ба раванди таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ ва мақсаду мароми онҳо дар монографияҳои доктори илмҳои таърих Ш. М. Султонов [23, с. 189] хеле хуб таҷассум ёфтаанд. Ба ақидаи ӯ “Ҳизби демократии Тоҷикистон”, “Ҳизби Наҳзати Исломи”, созмонҳои “Растохез” ва “Лаъли Бадахшон” мақсаду ниятҳои муштараку ягона доштанд. Ҳамаи онҳоро мафкураи ягона ва умумии зиддишӯравӣ ва зиддикоммунистӣ муттаҳид месохт” [24, с. 537].

Мавриди зикр аст, ки дар ҷумҳурӣ пас аз гузаштани мавҷи ҳизбсозӣ маъракаи ташкил намудани созмонҳои гуногуни хусусияти маҳалӣ дошта вусъат ёфт. Ташаббускори таъсис додани ҷунин созмонҳо асосан онҳое буданд, ки дар вақташ аз мансаб дур шуда буданд. Аз ин рӯ онҳо мехостанд, ки ба созмонҳои маҳали худ таъяс карда, ба арсаи сиёсат бароянд [13, с. 33]. Дар давоми солҳои 1991-1992 созмонҳои ҷамъиятӣ - сиёсии “Лаъли Бадахшон”, “Меҳри Хатлон” ва “Ҳамдилон” ташкил ёфтанд. Ҷунин созмонҳо дар водии Рашт, Истаравшан, Зарафшон низ арзи ҳастӣ намуданд. Ташкил ёфтани ин созмонҳо, ки ба принципи маҳалгарой асос ёфта буданд, ба назари муаллифи китоби дарсии “Таърихи

афкори ҷамъияти-сиёсии халқи тоҷик” Н. Давлатбеков на танҳо ба ваҳдати миллӣ мусоидат карда наметавонианд, балки ҷудоандозию маҳалгароиро ба вучуд оварда, сабабгори ҷанги дохилӣ гардиданд [4, с. 367], ки ҳақ ба ҷониби ӯст.

Ба ақидаи Н. Давлатбеков, мутаасифона, дар чунин шароити барои ҷумҳури ҳассос кормандони давлатӣ ва қувваҳои низомӣ низ ба ҷои ҳимояи манфиатҳои умумимиллӣ ба гуруҳҳои маҳаллӣ-қавмӣ ва авлодӣ тақсим шуда, мардуми кишварро ба ду лангари муқобил ҷудо карданд [4, с. 234]. Лозим ба зикр аст, ки яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри ХХ, ки то имрӯз дар адабиёти илмӣ садои духӯра дошта, баҳри инкишофи минбаъдаи демократия ва гуногунандешӣ дар Тоҷикистони замони Шӯравӣ нақши умда дорад, воқеаҳои феввали соли 1990 маҳсуб меёбад. Аз 11 то 17-уми феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе гирдиҳамоӣ, намоишҳои эътирозӣ, бесарусомонӣ ва ҳар гуна тазохуроти сиёсӣ ба амал омаданд, ки дар натиҷаи онҳо ба ақидаи И.Усмонов [25, с. 28] “14 кас”, аз рӯи маълумоти Ҷ.Ниёзов [29, с. 8] “зиёда аз 20 нафар” ва ба ақидаи Ғ. Ғоибов, ки ба хулосаи Комиссияи Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон “Оид ба тафтиши ҳолатҳои воқеаҳои вобаста ба 12, 13, 14 феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе” асос ёфтааст, 25 нафар қурбон гардида, 856 нафар захм бардоштанд [3, с. 666].

Ба ақидаи муҳаққиқи воқеаҳои февралӣ – Сулҳия Қобилова “ин муборизаи идеологияи ҷонибдорони роҳи исломии тараққиёт ва онҳое, ки тарафдори ҳукумати дунявӣ буданд, маҳсуб меёбад. Воқеаҳои февралӣ ин кӯшиши дарҳам шикастани низоми консти-тутсионии коммунистӣ ва дар вайронаҳои он бунёд намудани давлати исломӣ буд” [9, с. 17].

Лозим ба зикр аст, ки муносибат ба воқеаҳои феввали соли 1990 баёнгари психология ва рафтори одамон маҳсуб меёбад. Гуруҳе ин фоҷиаро исён, балво ва кӯшиши муташанниҷ гардонидани вазъияти сиёсӣ, гуруҳи дигар шӯриши халқӣ меҳисобанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ Э. Раҳмон борҳо ба ин мавзӯи доғ дахл карда, гунаҳкорони аслии ин фоҷиаро ёдрас шудааст. Сарвари давлат таъкид мекунад, ки вазъият дар ҷумҳури бо он, ки “баъд аз баромади аввали нерӯҳои исломӣ дар моҳи феввали соли 1990 ҳукумати расмӣ ба муросои бесубот бо қозӣёт моил гардида, бо ин ба таҳқири маънавии кормандони милитсия ва амният, ки ба вазифаи хизмати хеш содиқ монда буданд, роҳ дод ва гузашта аз ин, баръакс, нафароне, ки бетартибҳои оммавию тарҳрезӣ карда буданд, ҳамчун қаҳрамони халқӣ муаррифӣ гардиданд, шиддат гирифт” [21, с. 511].

Бояд қайд кард, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол низ ба воқеаҳои февралӣ баҳои манфӣ дода, ин воқеотро амали мутташакилонаи гуруҳҳои ҷиноятпеша, ки аз як марказ идора мешуданд, медонанд. Беҳуда нест, ки академик Р. Масов воқеаҳои феввали соли 1990-ро “саҳифаҳои нангин дар таърихи мо” номидааст. Ба ақидаи ӯ “худсарихо, сӯхторҳо, ғорат-гарихо ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ аз ҷониби гуруҳҳои авбош ва ҷиноятпеша солҳои тӯлонӣ, ба тариқи махфӣ аз тарафи душманони халқи тоҷик омода гардиданд” [12, с. 185].

Р. Масов ақидаеро, ки воқеаҳои феввалиро баданешони халқи тоҷик, ҷӣ дар дохили ҷумҳури ва ҷӣ дар хориҷи кишвар тарҳрезӣ намудаанд, ҷонибдорӣ карда, қайд менамояд, ки “онҳо мақсад доштанд моро на танҳо дар

назди халқҳои мамлакатҳои шӯравӣ, балки дар назди тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ шарманда созанд” [12, с. 186].

Дар китоби Б. Каримов “Қурбонии дузахма” сабабҳо ва оқибатҳои воқеаҳои дар моҳи феввали соли 1990 дар ҷумҳурӣ ба амал омада инъикос гардидаанд. Муаллиф дар мавриди «фитнаҳои дарборӣ» дар доираҳои олии ҳукмронии замон ва корношоямии баъзе роҳбарони ҷумҳурӣ санадҳои зиёд оварда, ҳамзамон хулосаҳои шахсии хешро, ки баъзан бо фарзияҳои бепоя асоснок шудаанд, ибраз медорад. Дар китоб бархӯрди хунини санаҳои 12, 13, 14 феврал, анҷуманҳои XVI, XVII, XVIII КМ ҳизби коммунистии Тоҷикистон хеле муфассал тасвир ёфтаанд. Муаллиф худро қурбони дасисаҳои сиёсӣ ҳисобида, кӯшиш мекунад, ки ҳақ буданашро собит намояд [13, с. 34].

Бояд зикр кард, ки арбоби барҷастаи ҷамъиятӣ ва давлатии ҷумҳурӣ А. Достиев [5] низ ба омӯзиши таърихи Тоҷикистон дар охири асри XX-ибтидои асри XXI машғул гардидааст. Асарҳои ӯ бо таҳлили амиқи равандҳои мураккаби сиёсӣ ва содиқият ба усулҳои таърихият фарқ мекунад. Дар таълифоти И.Усмонов [25] низ воқеоти фоҷиабори моҳи феврал хеле возеҳ таҷассум ёфтаанд. Лозим ба зикр аст, ки масоили сабабҳои сар задани воқеаҳои февралӣ дар адабиёти таърихӣ гуногун арзёбӣ шудааст. Баъзе муҳаққиқон овозаи аз ҷониби Ҳукумати Тоҷик-истон бо манзил таъмин намудани гурезагони арманиро сабаби ба вуқӯъ омадани тазохуроти моҳи феврал медонанд, ки ба назари мо ин омил баҳонае беш нест.

Ба андешаи мо сабабҳои сар задани воқеаҳои феввалиро бояд дар масоили ҳалталаби ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии мардум ҷустуҷӯ кард, ки ин амалро муҳаққиқ Ғ.Ғоибов хеле хуб анҷом додааст. Мавсуф чор масоили ҳалталаби иҷтимоӣ-иқтисодиро ба сифати сабабҳои сар задани ин рӯйдоди нангин қарор медиҳад:

1) бекории сунъӣ - ба андешаи Ғ.Ғоибов корхонаҳо сохта мешуданд, вале барои кор кардан дар онҳо коргарон аз Россия, Украина ва Белорусия даъват мешуданд. Ҳадаф русикунонии мардуми маҳаллӣ буда, мавқеи забони тоҷикӣ ба таври фоҷиавӣ танг шуда буд;

2) таъминот ба манзил -манзил асосан ба русзабонҳо дода мешуд;

3) дин -диндорон таъқиб карда мешуданд;

4) масъалаи миллӣ – ба андешаи Ғ.Ғоибов мардуми тоҷик дар ватани худ мақому манзалате надошт, қудрат ва сарвату боигарӣ бештар дар дасти бегонагон қарор дошт ва беҳуда нест, ки яке аз шиорҳои рӯзи 13 феврал “Тоҷикистон ба тоҷикон” буд [3, с. 660].

Масоили марбут ба воқеаҳои феввали соли 1990 дар мақолаҳои А.Генелин, Э. Саидов, Н.Козлова, В.Пономарёв, А.Азимов ва бисёр дигарон, ки дар китоби “Таджикистан в огне” [13, с. 34] гирдоварӣ шудаанд, низ инъикос гардидаанд.

Оид ба таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ ва алаҳхусус инъикоси воқеаҳои фоҷиабори моҳи феввали соли 1990 рисолаҳои номзадӣ низ дифоъ гардидаанд, ки дар онҳо ҷабҳаҳои алоҳидаи бунёди давлати соҳиб-истиқлол таҳқиқ шудааст. Масалан, дар рисолаи номзидии Сулҳия Қобилова таҳти унвони “Обострение общественно-политической ситуации в Таджикистане в период перестройки: 1985 - 1991 гг.” [9] (“Тезутундшавии вазъи ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар Тоҷикистон дар

даврони бозсозӣ: солҳои 1985-1991”), ки боби дуҷуми таҳқиқот маҳз ба воқеаҳои феввали соли 1990 бахшида шуда, аз се зербоб таркиб ёфтааст, бори нахуст шароитҳо ва сабабҳои андозандаи фоҷиаи миллии моҳи феввали соли 1990 ба таври возеҳ инъикос гардида, раванди ҷараён-ёбии он, инчунин табиат, мавқеъ ва рафтори илҳомбахшони фаъоли маънавии бетартибҳои омавӣ нишон дода шудааст. Илова бар ин дар рисола моҳият ва решаҳои иҷтимоии маҳалгарой, инчунин пайомадҳои таърихии ин воқеоти фоҷиабор таҳлил гардидаанд.

Хулоса, истиқлолият беҳтарин неъмат ва гаронмоятарин арзиш барои ҳар давлату миллат буда, омили аслии рушду тараққӣ ва заминасозӣ ҳузур дар арсаи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Истиқлолият, ки орзуи ҳамешагии ҳар миллати озода аст, маҳз бо қабули Изҳороти Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар санаи 9 сентябри соли 1991 ба миллати тоҷик насиб гардид, ки ин бозгашти давлати тоҷикон баъд аз садсолаҳо ба арсаи сиёсати байналхалқӣ ба ҳисоб меравад.

Муқарриз: Махсудов А.М. – доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси таърих, дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон. [Матн] / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикиского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 39.
2. Бунёди давлатдорӣ навин. – М., 2002. - 416 с.
3. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография [Матн] / Ғ. Ғоибов. - Душанбе, 2006. - 906 с.
4. Давлатбеков Н. Таърихи афкори ҷамъияти-сиёсии халқи тоҷик. Китоби дарсӣ. [Матн] / Н. Давлатбеков. - Душанбе, 2011. - 367 с.
5. Достиев А. Мавқеъ. Достиев А. Тоҷикистон. Шикастанҳо ва бастанҳо. [Матн] / А. Достиев. - Душанбе: Ирфон, 2003. —224 с.
6. Из история развития демократического движения в Таджикистане // [Электронный ресурс]. - www.ca-c.org/journal/091997/st_16_niezov.shtml (дата обращения: 1.12.2025).
7. История таджикского народа. Т.6. - Душанбе, 2011. - С. 438-488.
8. Кузьмин А. Проблемы «Ближнего зарубежья». Уроки Таджикистана [Текст] / А. Кузьмин // [Электронный ресурс]. - <http://observer.materik.ru/observer/№1393/010.НТМ> (дата обращения: 1.12.2025).
9. Кобилова С.Я. Обострение общественно-политической ситуации в Таджикистане в период перестройки: 1985 - 1991 гг. : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 [Текст] / С.Я. Кобилова. – Худжанд, 2007. - 187 с.
10. Каландаров И. Шоди Шабдолов - лидер коммунистов Таджикистана / И. Каландаров. - Душанбе, 2003.
11. Кенчаев С.К. Табаддулоты Тоҷикистон. К.1 [Матн] / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. - 496 с.
12. Масов Р. Пазорная страница в нашей истории [Текст] / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. - Душанбе, 2005. - С. 185-192.

13. Мирзоев Ҷ. А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол: дис. ном. илм. таъ: 07.00.09 [Матн] / Мирзоев Ҷ. А. – Душанбе, 2020. – 201 с.

14. Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана [Текст] / Н.М.Назаршоев.– Душанбе: Матбуот, 2002. - 573 с.

15. Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости [Текст] / Д.Назриев, И.Сатторов. - Душанбе, 2002. - Т.1. - 337 с.

16. Набиева Р. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ [Матн] / Р. Набиева, Ф. Зикриёев, М. Зикриёева. - Душанбе: Собириён, 2010. - 328 с.

17. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол [Матн] / зери таҳрири З.Акрамӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. - 463 с.

18. Пирумшоев Ҳ. Бозсозӣ:сохтем ё бохтем? [Матн] / Ҳ. Пирумшоев. - Душанбе: Шарқи озод, 2008. - 112 с.

19. Раҳмон Э. Таджикистан: десять лет независимости и националь-ного единства. В 4-х томах [Текст] / Э. Раҳмон.- Душанбе: Шарқи озод, 2001.

20. Раҳмон Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах [Текст] / Э. Раҳмон.- Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009.

21. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд [Матн] / Э. Раҳмон.- Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008.

22. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. - 512 с.

23. Султонов Ш.М. Демонтаж СССР: Великая катастрофа XX-го столетия. Таджикистан на пороге гражданской войны (1990 – 1991 гг.) [Текст] / Ш.М.Султонов. - Худжанд: Хуросон, 2014. - С.189-230.

24. Султонов Ш. Ёддоштҳои зиёии шӯравӣ [Матн] / Ш.Султонов. - Хуҷанд: Хуросон, 2015. - С. 536-569.

25. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол [Матн] / И.Усмонов. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. - 178 с.

26. Холиқзода А. Таърихи сиёсии тоҷикон [Матн] / А. Холиқзода. - Душанбе, 1994.

27. Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол [Матн] / А.Холиқзода. - Душанбе, 1997. - 182 с.

28. Хайдаров Г.Х.. История таджикского народа: XX век [Текст] / Г.Х. Хайдаров. - Худжанд, 2003. - 508 с.

29. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ [Матн] / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов.- Душанбе, 2011. - 582 с.

30. Ҳақимов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ [Матн] / Н.Ҳақимов.- Душанбе: Ирфон, 2008. - 492 с.

31. Шокиров Б. Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992) [Матн] / Б. Шокиров, А. Маҳмадқаримов. - Душанбе, 1994. - 50 с.

32. Шабдолов Ш. Д. Материалы по истории Компартии Таджик-истана (1991-1996 гг.) [Текст] / Ш.Д.Шабдолов, Диноршоев М., Каландаров И., Каримов Б. и др. - Душанбе, 1996.

Literature:

1. Abulhaev R. Internal and external causes of the civil war in Tajikistan. [Text] / R. Abulhaev // Questions of the modern history of the Tajik people. (Collection of selected articles and publications). Part 2.- Dushanbe, 2016. - P. 39.
2. Foundation of modern statehood. [Text] /– M., 2002. -416 p.
3. Goibov G. History of Khatlon from the beginning to the present. Monograph [Text] / G. Goibov // -Dushanbe, 2006. -906 p.
4. Davlatbekov N. History of socio-political thought of the Tajik people. Textbook. [Text] / N. Davlatbekov.// Dushanbe, 2011.- 367 p.
5. Dostiev A. Position. Dostiev A. Tajikistan. Breaks and ties. [Text] / A. Dostiev.// - Dushanbe: Irfan, 2003. -224 p.
6. From the history of the development of democratic movement in Tajikistan// [Electronic resource].-www.ca-c.org/journal/091997/st_16_niezov. Shtml (access date: 1.12.2025).
7. History of the Tajik people. [Text] /Т.6. - Dushanbe, 2011. - P. 438-488.
8. Kuzmin A. The problem of "Blizhnego zarubezhya". Tajikistan lesson [Text] / A. Kuzmin // [Electronic resource]. - <http://observer.materik.ru/observer/No.1393/010.NTM> (date of circulation: 1.12.2025).
9. Kobilova S.Ya. Aggravation of the social and political situation in Tajikistan in the period of perestroika: 1985 - 1991. : dis. ... sugar. stop Science: 07.00.02 [Text] / S.Ya. Kobilova.// – Khujand, 2007. -187 p.
10. Kalandarov I. Shodi Shabdolov - leader of communists in Tajikistan / I. Kalandarov.// - Dushanbe, 2003.
11. Kenjaev S.K. Tajikistan coup. K.1 [Text] / S.K. Kenjaev. //– Dushanbe: Kenjaev Foundation, 1993. -496 p.
12. Masov R. Pazornaya page in our history [Text] / R. Masov // Actual problems of historiography and history of the Tajik nation. - Dushanbe, 2005. - S. 185-192.
13. Mirzoev J. A. Historiography of the political history of independent Tajikistan: dis. nom. ilm. ta: 07.00.09 [Text] / Mirzoev J. A.// -Dushanbe, 2020.-201 p.
14. Nazarshoev N.M. Military history of Tajikistan [Text] / N.M. Nazarshoev. // -Dushanbe: Press, 2002.-573 p.
15. Nazriev D. Republic of Tajikistan: history of independence [Text] / D.Nazriev, I.Sattorov. // -Dushanbe, 2002.-Т.1.-337 p.
16. Nabieva R. History of the Tajik people. Textbook [Text] / R. Nabieva, F. Zikriyoev, M. Zikriyoeva. // -Dushanbe: Sobiriyon, 2010. -328 p.
17. Essays on the history of independent Tajikistan [Text] / edited by Z. Akrami.// -Dushanbe: Donish, 2016. - 463 p.
18. Pirumshoev H. Reconstruction: did we build or lose? [Text] / H. Pirumshoev.// - Dushanbe: Sharqi ozod, 2008. -112 p.
19. Rahmon E. Tajikistan: ten years of independence and national unity. In 4 volumes [Text] / E. Rahmon. // - Dushanbe: Sharqi ozod, 2001.
20. Rahmon E. Independence of the Republic of Tajikistan and the revival of the nation. In 7 volumes [Text] / E. Rahmon. // - Dushanbe: Sharqi ozod, 2002-2009.
21. Rahmon E. Tajikistan's independence and national revival. Consisting of seven volumes [Text] / E. Rahmon. // - Dushanbe: Sharqi azod, 2002-2008.
22. Rahmonov E. Tajikistan: ten years of independence, national unity and creativity. Consisting of three volumes. Volume one [Text] / E. Rahmonov. //– Dushanbe: Irfon, 2001. -512 p.

23. Sulstonov Sh.M. Dismantling the USSR: The Great Catastrophe of the 20th Century. Tajikistan on the Threshold of Civil War (1990 - 1991) [Text] / Sh.M. Sulstonov.// - Khujand: Khuroson, 2014. - P.189-230.

24. Sulstonov Sh. Memoirs of a Soviet intellectual [Text] / Sh. Sultanov.// - Khujand: Khuroson, 2015. P. 536-569.

25. Usmonov I. Political history of independent Tajikistan [Text] / I. Usmonov. // - Khujand: Nuri marifat, 2003, - 178 p.

26. Kholikzoda A. Political history of the Tajiks [Text] / A. Kholikzoda. // - Dushanbe, 1994.

27. Kholikzoda A. Tajiks of Transoxiana from the Russian occupation to independence [Text] / A. Kholikzoda. // -Dushanbe, 1997.-182 p.

28. Khaidarov G.Kh.. History of the Tajik people: XX century [Text] / G.Kh. Khaidarov.// - Khujand, 2003.- 508 p.

29. Hotamov N. History of the Tajik people. Textbook [Text] / N. Hotamov, D. Dovudi, S. Mullojonov, M. Isomatov.// - Dushanbe, 2011. - 582 p.

30. Hakimov N. History of the Tajik people. Textbook [Text] / N. Hakimov. // - Dushanbe: Irfon, 2008. -492 p.

31. Shokirov B. The emergence of new parties and organizations in Tajikistan and their activities (1989-1992) [Text] / B. Shokirov, A. Mahmadvakarimov. // -Dushanbe, 1994. -50 p.

32. Shabdolov Sh.D. Materials on the history of the Tajik Communist Party (1991-1996) [Text] / Sh. D. Shabdolov, Dinorshoev M., Kalandarov I., Karimov B. etc.// - Dushanbe, 1996.

ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪСИСЁБИИ ҲИЗБУ СОЗМОНҶО ДАР СОЛҶОИ 80-УМ ВА ИБТИДОИ СОЛҶОИ 90-УМИ АСРИ ХХ

Истиқлолият яке аз неъматҳои волотарин ва бургтарин барои ҳар як халқу миллат ба ҳисоб меравад. Пос доштан ва ҳифзи истиқлолият соҳибхитории миллату давлат вазифаи аввалиндараҷаи ҳар шаҳрваанд ба ҳисоб меравад.

Аз нимаи дуюми солҳои 80-уми асри гузашта сар карда, бо эълони “бозсози” ва “ошкорбаёнӣ” заминаи таъсиси ҳаргуна ҳаракатҳо, созмонҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятию-сиёсӣ дар мамлакат ба вучуд омаданд. Мақсад ва ҳадафҳои созмону ҳаракатҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии мазкур аз як тараф соҳиб шудан ба мансабҳои ҳукумати, бархе дигар нооромии мамлакатро тақозо доштанд.

Дар мақолаи мазкур муаллифон кушиш ба харҷ дода, доир ба таърихнигории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 80-ум ва 90-уми асри гузашта, инчунин доир ба таъсис ва фаъолияти созмонҳо, ҳизбу ҳаракатҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиву сиёсӣ дар асоси таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ маълумоти арзишманд додаанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, таърихи сиёсӣ, истиқлолият, сулҳ, созмонҳо, ҳизбҳо, иттиҳодияҳо, таърихнигорӣ.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ПАРТИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ В 80-Х И НАЧАЛЕ 90-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА

Независимость считается одним из высших и наиболее ценных благ для каждого народа и нации. Сохранение и защита независимости и суверенитета нации и государства -первостепенная обязанность каждого гражданина.

Начиная со второй половины 80-х годов прошлого века, с объявлением “перестройки” и “публичности”, была создана основа для формирования

различных общественно-политических движений, органи-заций и объединений в стране. Цели и задачи этих организаций, движений и общественных объединений, с одной стороны, требовали получения государственных должностей, а с другой-некоторые стрем-ились дестабилизировать страну.

В данной статье авторы предприняли попытку представить ценную информацию об историографии Республики Таджикистан в 1980-х и 1990-х годах, а также о создании и деятельности организаций, партий, движений и общественно-политических объединений на основе исслед-ований отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, политическая история, независимость, мир, организации, партии, объединения, историография.

A HISTORICAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF PARTIES AND ORGANIZATIONS IN THE 1980s AND EARLY 1990s

Independence is considered one of the highest and most valuable blessings for every people and nation. Preserving and protecting the independence and sovereignty of the nation and state is the primary responsibility of every citizen.

Beginning in the second half of the 1980s, with the announcement of "perestroika" and "publicity," the foundation was laid for the formation of various socio-political movements, organizations, and associations in the country. The goals and objectives of these organizations, movements, and public associations, on the one hand, required obtaining government positions, while on the other, some sought to destabilize the country.

In this article, the authors attempt to provide valuable information on the historiography of the Republic of Tajikistan in the 1980s and 1990s, as well as on the creation and activities of organizations, parties, movements, and socio-political associations, based on research by domestic and foreign scholars.

Keywords: Republic of Tajikistan, political history, independence, peace, organizations, parties, associations, historiography.

Маълумот дар бораи муаллифон: Саидов Саймурод Чамолиддинович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калон, мудири кафедраи таърих ва методикаи таълими он. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин–63. Телефон: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidzoda@mail.ru

Сайвалиев Начибулло Сафаралиевич – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълими он. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин– 63. Телефон: (+992) 918-81-71-66 E-mail: saivaliev.93@mail.ru

Сведения об авторах: Саидов Саймурод Джамолиддинович – Таджикский педагогический институт Раштского района, старший преподаватель, заведующий кафедрой истории и методики преподавания. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Е. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidzoda@mail.ru

Сайвалиев Наджибулло Сафаралиевич – Таджикский педагогический институт Раштского района, ассистент кафедры истории и методики преподавания. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Е. Мухиддина-63. Телефон: (+992) 918-81-71-66. E-mail: saivaliev.93@mail.ru

About the authors: Saidov Saimurod Jamoliddinovich – Tajik pedagogical institute of the Rasht district, senior lecturer, head of the department of history and teaching methods. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, E. Mukhiddin Street - 63. Phone: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidzoda@mail.ru

Saivaliev Najibullo Safaralievich – Tajik pedagogical institute of the Rasht district, associate professor of the department of history and teaching methods. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, E. Mukhiddin Street - 63. Phone: (+992) 918-81-71-66. E-mail: saivaliev.93@mail.ru

ТДУ: 93/94

**ҚОЗИДАВЛАТ ҚОИМДОДОВ: ҲАМСАФАРИ СОДИҚИ ПЕШВОИ
МИЛЛАТ ДАР ЗАМОНИ ИЧЛОСИЯИ XVI ШУРОИ ОЛӢ**

Махсудов А.М., Ақназаров Ҳ.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон, аз охири соли 1991 ва ибтидои соли 1992 низоъҳои иҷтимоиву сиёсӣ сар заданд, ки ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонд. Ин раванд боиси ноустувории сиёсӣ ва заъфи сохторҳои давлатӣ шуд. Ҷомеа ба гурӯҳҳои маҳаллӣ тақсим гашт ва ҳамбастагии миллӣ суст гардид. Дар чунин шароит ҳизбу ҳаракатҳои нав бидуни барномаи мушаххас фаъол шуданд, ки оқибат ба бӯҳрони амиқи сиёсӣ иқтисодӣ овард. Зери фишори гурӯҳҳои мусаллаҳ Президенти вақти ҷумҳурӣ Раҳмон Набиев аз мансаб истеъфо дод ва идоракунии давлат ба зиммаи Шӯрои Олӣ гузашт. Парлумон дар вазъи ниҳоят душвор барои бартарафсозии бӯҳрон талош варзид. Маҳз қарори раёсати Шӯрои Олӣ буд, ки ҷаласа дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд баргузор шавад. Он вақт иҷроқунандаи вазифаи Президент ва ҳамзамон иҷроқунандаи вазифаи раиси Шӯрои Олӣ Акбаршо Искандаров буд. Қариб 90 Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вакил аз Бадахшон – Қозидавлат Қоимдодов муовини Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб мегарданд. Қозидавлат мисли дигар афроди давлатсози авоили истиқлолият, ба идеяҳои созандаи Сарвари Давлат содиқ, ки ҳатто то ҳанӯз чун фарди покгинату поквичдон боқӣ мондаанд.

Ин ҷо зарур мешуморем, ки доир ба ҳаёт ва фаъолияти ӯ чанд нуқта қайд карда шавад. Қозидавлат Қоимдодов 7 октябри соли 1949 дар ноҳияи Шуғнони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таваллуд ёфтааст. Пас аз хатми таҳсилоти миёна, соли 1971 факултети зоотехникии Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистонро бо ихтисоси “зоотехник” хатм намуд. Бо ҳадафи такмили донишҳои сиёсӣ ва идорӣ, соли 1986 Мактаби олии ҳизбӣ-сиёсии шаҳри Тошкандро ба итмом расонд. Фаъолияти меҳнати Қозидавлат Қоимдодов соли 1971 аз вазифаи зоотехники колхозии “Анҷумани XX ҳизбӣ”-и ноҳияи Шуғнон оғоз ёфт. Аз соли 1971 то 1972 дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Иттиҳоди Шӯравӣ хизмат кардааст. Дар давоми солҳои 1973–1978 дар сохторҳои кор бо ҷавонони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон фаъолият дошт. Аз соли 1978 то 1992 дар мақомоти ҳизбии сатҳи шаҳрӣ

ва вилоятии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон дар ВМКБ ба ҳайси мудирӣ шуъба, котиби кумитаи шаҳрӣ ва сипас котиби якуми кумитаи ҳизбии шаҳри Хоруғ фаъолият намудааст. Аз соли 1990 вакили Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Дар ҳамин давра, солҳои 1991–1992, дар шаҳри Маскав ҳамчун раиси Кумитаи Шӯрои Олии ИҶШС оид ба масъалаҳои аграрӣ ва озуқаворӣ фаъолият дошт. Вале чун дид, ватанаш дар варта аст, ҳамаро партофту Душанбе омад. Пас аз истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, соли 1992 дар Иҷлосияи XVI, муовини раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид [7]. Бояд гуфт, ки аз ҷиҳати синну сол роҳбарони навинтихобшуда ҷавон буданд, Қоимдодови 43 сола паҳлӯи Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов 40 сола ҷо гирифт. Чунин насли ҷавон, ки дигарон ҳам ба онҳо баъдан пайвастанд, қадамҳои устувортаринро дар роҳи давлатсозӣ гузошт.

Ҷ дар мусоҳибаҳои бо рӯзноманигорони кишвар ва дар асарҳои ёддоштиаш – “Аз сӯзандагӣ ба созандагӣ”, “Дидор” аз баргузории Иҷлосияи сарнавиштсоз ва иродаи қавии Сарвари ҷавони навинтихобшуда ёд кардааст. Ҳамчун шоҳиди ин ҷаласа навиштааст, ки “... дар ҷаласаи мазкур даъватшудагон ақидаҳои ҳархела доштанд. Ҳатто аз ҳамдигар хеле дур буданд ва фосола мегирифтанд. Агар пештар бо ҳам тифоқу якҷо ҷой менӯшиданд, он замон сояи ҳамдигарро аз девор метарошиданд. Одамон гурӯҳ-гурӯҳ ҳар ҷо меистоданд ва бо як нобоварӣ ба ҳам менигаристанд. Дар ин ҷаласа номзадии ягон шахс пешакӣ муайян набуд. Дар вақти муҳокимарониҳо Иззатулло Ҳаёев номзадиашро гирифт. Номзади дигар ҳам розӣ нашуд. Эмомалӣ Раҳмонов танҳо монд. Дар он лаҳзаҳои хеле вазнин бар уҳда гирифтани масъулияти роҳбарии раиси Шӯрои Олии хеле мушкил буд. Бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ: роҳҳо маҳкам, дар маҷмӯъ, Тоҷикистон дар бунбаст қарор дошт. Вақте ки ба муҳокимаи номзад гузаштем, чанд омиле буд, ки мардум якбора ба Эмомалӣ Раҳмонов тавачҷуҳ карданд. Дар оғози суханронӣ Эмомалӣ Раҳмонов дар минбар малҳаме ба дили мардум гашт. Якум, ӯ қайд кард, ки дар ҷанги Тоҷикистон мо гунаҳгорем. Ҳам ҳукумат, ҳам парлумон. Агар ҳамаи мо якҷо кор мекардем ва мардумро ба минтақаҳо ҷудо намекардем, ватани мо ба чунин аҳвол намерасид. Дуюм, гуфт, маро интихоб кардед, ба шумо ваъда медиҳам, ки сулҳ меорам. Мардуми гурезаро ба ватан бармегардонем” [3]. Аҳамияти таърихии Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии аз нигоҳи Қ.Қоимдодов, интихоби дурусти Раиси Шӯрои Олии, ҳамчунин, Роҳбари давлат, муайян кардани мавқеи сиёсӣ ва тағйир додани сохти идоракунии давлат буд, ки барномаи тақдирсози сулҳи умум, зиндагии осоишта ва раҳӣ аз бӯҳрони иқтисодӣ ва таърихии сиёсиро матраҳ намуд. Дар он давраи ҳассос вакилони Шӯрои Олии ба иштибоҳ роҳ надоданд. Зеро, аз иштибоҳ то вартаи ҳалокат як қадам монда буд [1, с. 145].

Баъди ба охир расидани Иҷлосияи таърихӣ, бинобар сабаби муҳим будани масъалаи барқарории роҳи оҳани Тоҷикистон – Ўзбекистон ва таъмини озуқаворӣ, Раиси Шӯрои Олии - Эмомалӣ Раҳмон аз Хуҷанд чанд рӯз роҳбариро давом доданд. Бо супориши ӯ гурӯҳҳои корӣ таъсис дода шуда, ба кор шурӯъ карданд. Маҳмадсаид Убайдуллоев бо гурӯҳи кориаш ба минтақаи Кӯлоб ва Абдумачид Достиев ба Бохтар фиристонида шуданд ва муовини Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон Қ.Қоимдодов низ бо 30 нафар аъзои ҳукумат ва намояндагони мардумӣ ба пойтахт фиристонида шуданд, вале бо сабабҳои гуногун ба Душанбе ҳамагӣ 15 нафар расиданд. Кам шудани шумораи вакилони мардумӣ ва аъзои

ҳукумат аз тарси ҷон буд. Ҳангоме, ки ҳайати мазкур аз шаҳри Хуҷанд ба Душанбе омада буданд, пойтахт алақай дар дасти силоҳбадастон қарор дошт. Бо пешниҳоди раиси Кумитаи иҷроияи шаҳри Душанбе М. Икромов ҳайати Ҳукумати нав бо гурӯҳи муҳолифин ва силоҳбадастон вохӯрданд. Ба қавли Қ.Қоимдодов “Сухбатҳо пасту баланд ва дуру дароз буданд. Тарафи мо ба созандагӣ ва якпорчагии Тоҷикистон даъват мекарданд, онҳо бошанд, ба харобкорӣ”. Чунин вазъи хатарноки кишварро Қ. Қоимдодов ёдоварӣ карда, чунин навиштааст: “Қариб як ҳафта бо гурӯҳи кориам дар парлумон ман танҳо будам. Дар таъмини беҳатарии мо вазири амният Сайидамир Зухуров нақш дошт. Баъзе аъзоёни ҳукумат ва роҳбарони навтаъини қудратӣ масъалаи ҳалли силоҳро ба миён гузоштем. Бояд қайд намуд, ки кори ҷаласа дар тӯли 18 рӯз бо тариқи радио ва телевизион нишон дода ва шунавонида мешуд, ки мардуми Тоҷикистон аз қарорҳои ҷаласа хабардор буданд ва ин кори моро осонтар мекард” [12, с. 4]. Ҳамсафари содиқи Пешвои миллат Қ.Қоимдодов доимо ҷаҳду чадал мекард, ки алангаи ҷанг дубора дар Тоҷикистон нахезад. Аз ин сабаб ӯ бо гурӯҳи мухталифи ҷамъиятамон вохӯрда, то ҳадди имкон кӯшиш намуд, ки вазъи пуршиддати кишварамон тадриҷан паст фуруяд. Он айём ӯро гоҳ дар ноҳияи Ғозималику шаҳри Турсунзода ва гоҳе дар шаҳри Кӯлоб меидидем. Ҳатто ба саҳттарин нуқтаҳои доғи ҷумҳурӣ Дашти Шери ноҳияи Тавилдара ва Сағирдашти ноҳияи Дарвоз паи ҷанг ҳанӯз хомӯш набуд, сафар кард. Бо гурӯҳҳои размҷӯй сӯхбатҳои тӯлонӣ дошт [11].

Дар мусоибҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои кишвар баҳри ҳифзи сулҳу суботи мардуми кишвар, чунин суханонро борҳо такрор намудааст: “Ба назари ман беҳтарин савоб имрӯз бахшидани ҳамдигар аст. Имрӯз набояд тоҷик аз паи кинаву адовате, ки ашхоси бадният дар дилаш кишта, ӯро алайҳи бародари хеш қарор дода буданд, равад ва ҳамдигарро қурбон кунад. Имрӯз бори дигар мегӯем, бояд бародар бародарро бубахшад. Албатта Ҳукумати Тоҷикистон аз ин лиҳоз корҳои зиёдеро ба субут расонд, бахшишҳои зиёде кард. Ин ҳама ба хотири сулҳу оромии Тоҷикистон, ба хотири пайдории миллати тоҷик. Ман фикр мекунам, ки хушбахттарин рӯзе хоҳад буд, агар тоҷикон силоҳ бигзоранду даст ба оғӯши ҳам бикшояд” [12, с. 3].

Умуман зиндагӣ баъди ҷанги бародаркуш хеле душвор буд, зеро обод кардану вайрон кардан тафовути ҷиддие доранд. Барои сокинони Кӯҳистони Бадахшон, ки бар асари зимистони саҳт аз пойтахт ҷудо монда, ба бӯҳрони иқтисодӣ ва иттилоотӣ гирифтанд, ин солҳо вазнинтар буданд. Шахсони манфиатҷӯй аз ин истифода бурда, байни мардуми Бадахшон ва Ҳукумати навинтиҳобшуда тухми низоъ мекоштанд. Бо ҳар роҳ дар дили мардуми кӯҳистон нобоварӣ ва кинаву адоватро зиёд мегардонданд. Душманони миллат тамоми воситаҳои несткунии миллатро ҷӯё гашта, меҳоҳанд Тоҷикистонро дарунаш тарконанд. Бо ҳар восита меҳоҳанд оташи ҷангро аз Бадахшон аланга зананд. Чун кишвар маҳалҳо тақсим шуданд, 11 апрели соли 1992 Шӯрои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон якҷониба ин вилоятро Ҷумҳурии Мухтори Бадахшон эълон кард. Он аз ҷониби Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тарафи дигар сохторҳои давлатӣ эътироф нагардид ва аз нигоҳи ҳуқуқӣ (де-юре) фаъолияти он соли 1993 қатъ гардида буд [4].

Маҳз дар чунин як айёми ҳасос Қозидавлат Қоимдодов байни Ҳукумати ҷумҳурӣ ва Кӯҳистони Бадахшон фарде гардид, ки фазои нобовариро аз байн

бардорад. Ё паи ҳам ба Бадахшон сафар карда, ба мардум аз наздик вохӯрд. Алалхусус бо мардуми оддие, ки аз кашмакашҳои бемаънӣ хаста буданд, вохӯрда, онҳоро бо ҳақиқати ҳол ошно месохт. Эшонро ба зиндагӣ ва умеди рӯзҳои нек дилгарм мекард. Ҳатто рӯзҳои дар хотир дорад, ки дар назди мардум соатҳои тӯлонӣ суханронӣ карда, ба саволҳои бечавоб ва муаммоҳои сарбастаашон посухи қаноатбахш меод. Бо мардум вохӯрӣ намуда, сухани Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба онҳо мерасонд: “ба мардуми Бадахшон ошкоро бигӯед, ки ҳукумати нав бе Бадахшон буда наметавонад ва мардуми шарифи Бадахшонро самимона эҳтиром менамояд. Ҳукумат расман таъкид кард, ки ҳеҷ нерӯи хоричӣ ба Бадахшон ворид намешавад, вале силоҳҳои мавҷуд бояд ҷамъ карда шуда, ба мақомҳои ҳифзи қонун супурда шаванд. Раиси Шӯрои Олиӣ ба қувваҳои давлатӣ, прокуратура ва КАМ супориш дод, ки онҳоеро, ки мехоҳанд Бадахшонро бар муқобили Ҳукумат қарор диҳанд, бо ҷазои саҳт муҷозот кунанд. Касе, ки ба сари Бадахшон теғ мекашад, душмани миллат аст” [5, с. 68]. Он маҳмаддоноҳо ва он ҷавонони ҳузарбу дунёбеҳабар аз аспӣ ҷаҳл фуномада, тадриҷан ба моҳият ва мақсади Ҳукумати нав ва ҳадафҳои он ошно гашта, акнун бо Қ. Қоимдодов дигар хел муомила мекардагӣ шуданд. Тавре ки худ мегӯяд: “Одамоне, ки пеш маро бо кинаю адоват пешвоз мегирифтанд, ҳоло бо дойраву гулдаста истиқбол мекунанд” [5, с. 67].

Ҳукумати Тоҷикистон ва шахсан Пешвои миллат мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмонов ба Бунёди Оғохон ва кӯмакҳои беғаразонаи он аз рӯзи нахуст таваҷҷӯҳи хоса доштанд. Талошҳои зиёде ба харҷ дод, то ки байни Ҳукумати ҷумҳурӣ ва Бунёди Оғохон робитаи қавии корӣ барқарор гардад. Итминони тарафайн имкон дод, ки Қ.Қоимдодов муовини Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон моҳи октябри соли 1993 ба дидори Оғохони IV мушарраф гардад. “Ҷангу хунрезӣ ҳеҷ гоҳ ба мардум рӯзи хуш оварда наметавонад, вале имрӯз баъзе давлатҳо маблағ ғун мекунанд, то ҷангро идома диҳанд. Ман баром муридонам на яроқу аслиҳа, балки хӯроку пӯшкро мефиристонам, то онҳо битавонанд хешро аз хунукиву гуруснагӣ наҷот бахшанд ва барои зиндагии бунёдкорона гом бардоранд...” – ин пайғомро Оғохони IV тавассути Қозидавлат Қоимдодов ба халқи Бадахшон ирсол дошт [6, с. 84].

Қозидавлат Қоимдодов он суханҳое, ки соли 1993 гуфта буд, то имрӯз ба гуфтаҳои содиқ монд. Ба мисли баъзеҳо мунофиқию дурӯягӣ накард. Дар ҳассостарин лаҳзаҳои барои ҳукумат тақдирсоз низ як қадам мавқеашро тағйир накард. Ин дар ҳолест, ки бисёриҳо ба ин ҳукумат бовар надоштанд ва баъзеҳо баъдан ҷинойту хиёнат ҳам карданд! Ва дар мавриде, ки ҳамтоҳои дар шимолу ғарби кишвар дар талоши тақсимои давлати навтаъсиси Тоҷикон ва бар ҳудуди дигар кишвар шомил кардани кунҷу канори Тоҷикистон буданд, ӯ по барҳам ғояҳои ҳамзистӣ ва давлатмеҳвариро пуштибонӣ мекард [10]. Солҳои 1992–1995 ҳамчун муовини раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дошт. Дар солҳои 1995–2000 вакили Маҷлиси Олии Тоҷикистон ва ҳамзамон муовини раиси он буд. Узви комиссияи таҳияи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноиби раиси гурӯҳи миллии парлумонии Тоҷикистон дар Иттиҳоди байнипарламентӣ буда, дар сессияҳои Пекин, Коҳира, Маскав ва Брюссел ширкат варзид. Ҳамчунин, иштирокдори ҷаласаҳои Иттиҳоди байнипарламентии САҲА ва муовини раиси Форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби ширин (2003) низ буд.

Солҳои 2000–2005 вазифаи муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро иҷро намуда, узви Раёсати Бунёди байналмилалӣ наҷоти Арал ва ҳамоҳангсоии ҳукумати Созмони Оғохон дар Тоҷикистон (1993–2005) буд. Аз соли 2005 то октябри 2009 Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Туркменистон, аз ноябри 2009 — дар Ҷумҳурии Беларус, ҳамзамон намояндаи доимии Тоҷикистон дар мақомоти оинномавии ИДМ мебошад. Аз соли 2011 ба ҳайси сафир дар Литва, аз соли 2012 дар Латвия ва Эстония (ғайриқоим) фаъолият дошт. Соли 2017 ба нафақа баромад, вале фаъолияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ идома ёфт: 9 апрели соли 2019 раҳбари Созмони Рушди Оғохон дар Тоҷикистон таъин гардид.

Таҷрибаи фаъолияти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Иҷлосияи таърихӣ XVI, дар таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва барқарорсозии сулҳ нақши беҳамто гузошт. Дар давоми сӣ соли гузашта миллат роҳи пурпечу тоб ва пурифтихори худро паймуда, аз ҳар сукуту бархост сабақи арзишманд гирифт. Дар робита ба ин, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардааст: “Тақдири ҳар миллат бояд ба дасти худи ӯ навишта шавад, на ба дасти дигарон. Ба ёд овардани рӯйдодҳои он давра барои он зарур аст, ки воқеияти таърихро бо тамоми паҳлуҳои мусбату манфӣ арзёбӣ намуда, ба дасисаҳои душманони миллат дода нашавем”.

Соли 1995 лаҳзаи фаромӯшношавандае дар зиндагии Қозидавлат Қ. нақш бааст. Ӯ ҳамроҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба Бадахшони кӯҳсору дилангез сафар дошт. Ҳангоми фуруд омадани чархбол дар яке аз хоҷагиҳои ноҳияи Ишкошим, саҳнае рӯй дод, ки ҳар дили инсонро ларзонда метавонад. Гурӯҳе аз кӯдакони хурдсол - 8 то 10-сола - бо шодиву шавқи беолоиши бачагона сӯи чархбол давиданд. Дар чехраҳои кӯдакон нуру умед медурахшид. Қозидавлат Қ. ба сӯи Пешвои миллат ишора карда, бо табассум пурсид:

- Бачаҳо, ин шахсро мешиносед?
- Ҳа, Президентам! - бо як овоз, бо шӯру ҳаяҷон ҷавоб доданд онҳо.
- Офарин! Аз Президент чӣ меҳоҳед? - боз пурсид ӯ.
- Сулҳ! Сулҳ меҳоҳем! - бо самимият ва садои беолоиш нидо карданд он тифлон [5, с. 78].

Ин лаҳза мисли нақше дар санг дар хотири ҳама мемонад. Он рӯз садои поки дилҳои кӯдакон - садои орзӯву умеди тамоми миллат - ба осмон баланд шуд. Мардум, новобаста аз пиру ҷавон, сарватманд ё камбизоат, танҳо як орзу доштанд - сулҳ ва оромӣ. На сарват меҳостанд, на мансаб, балки оромиши Ватан. Ва ҳамин орзӯи содда, вале муқаддас, бо ҷонфидоӣ, матонат ва хирадмандии Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба ҳақиқат табдил ёфт - сулҳ ба хонаи тоҷикон баргашт.

Муқарриз: Шарифова М.Қ. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Ақназаров Ҳ.М. “16 – қадаи сулҳсозӣ дар 16-рӯзи кори Иҷлосия” // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ – назариявӣ бахшида ба рӯзи Иҷлосияи XVI – уми Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Иҷлосия санади тақдирсозии миллат” (16-ноябри соли 2024). – Душанбе: Ашуриён, 2024. – С. 145-152.

2. Ақназаров Ҳ.М. Инъикоси таърихи халқи тоҷик дар ашъори Лоиқ Шералӣ // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2022. – №4 (12). – С.84.
3. Аз нобоварӣ то эътимод. Сӯҳбат бо муовини Раиси Шӯрои Олӣ Қозидавлат Қоимдодов // Рӯзномаи Тоҷикистон. 16.11.2022. саҳ. 5. (Манбаи дастрасӣ: www.Pressa.tj).
4. Автономная Республика Бадахшан. Манбаи дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/санаи_мурочиат_08.10.2025
5. Қозидавлат Қоимдодов. Аз сӯзандагӣ ба созандагӣ. – Душанбе: Нашриёти “Шарқи Озод”, 1997.
6. Қозидавлат Қоимдодов. Дидор. – Душанбе: Нашриёти “Шарқи озод”, 1994.
7. Муҳаммад Эгамзод. “Расид мужда, ки айёми ғам нахоҳад монд”. Мухбири порлумонии “Чумхурият”. 28 ноябри соли 1992, № 209 (8729).
8. Махсудов А.М. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат ва нақши он дар таҳким бахшидани сулҳу ваҳдати миллӣ // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – №3 (15). – С.183-188.
9. Махсудов А.М. Эҳёи мероси таъриху фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2024. – №1 (17). – С.151-159.
10. Сайёфи Мизроб. Бози давлат...// Рӯзномаи СССР.16.08.2023. Манбаи дастрасӣ: <https://sssr.tj/bozi-davlat/>. (Санаи муроҷиат. 30.10.2025).
11. Тиллои Некқадам. Сарсухан Мураттиби китоби “Аз сӯзандагӣ ба созандагӣ”. – Душанбе: Нашриёти “Шарқи Озод”, 1997.
12. Шоҳқосимов Ш., “Ба фардо умед аст” // Рӯзномаи “Бадахшон”, 12 март соли 1993, № 11 (9181).

Literature:

1. Aknazarov, H.M. (2024). “Sixteen Steps of Peacebuilding during the Sixteen Days of the XVI Session.” In: Proceedings of the International Scientific-Theoretical Conference Dedicated to the Day of the XVI Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan on the Topic “The Session as a Fate-Determining Act of the Nation”, November 16, 2024. Dushanbe: Ashuriyon Publishing House, pp. 145–152.
2. Aknazarov, H.M. (2022). Reflection of the History of the Tajik People in the Poetry of Loiқ Sherali. Bulletin of the Tajik State Pedagogical Institute in Rasht District, No. 4 (12), October–December, p. 84.
3. From Distrust to Trust. Interview with the Deputy Chairman of the Supreme Council Qozidavlat Qaimdodov. (2022). Newspaper Tojikiston, November 16, p. 5. Electronic source: www.pressa.tj.
4. Autonomous Republic of Badakhshan. Electronic resource. Wikipedia (Russian version). Date of access: 08 October 2025.
5. Qaimdodov, Qozidavlat. (1997). From Destruction to Construction. Dushanbe: Sharqi Ozod Publishing House.
6. Qaimdodov, Qozidavlat. (1994). Encounter. Dushanbe: Sharqi Ozod Publishing House.
7. Egamzod, Muhammad. (1992). “Good News Has Arrived That the Time of Sorrow Will Not Last.” Parliamentary correspondent of Jumhuriyat newspaper, November 28, No. 209 (8729).

8. Maksudov, A.M. (2023). Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation and His Role in Strengthening Peace and National Unity. Bulletin of the Tajik State Pedagogical Institute in Rasht District, No. 3 (15), July–September, pp. 183–188.

9. Maksudov, A.M. (2024). Revival of Historical and Cultural Heritage in the Period of Independence. Bulletin of the Tajik State Pedagogical Institute in Rasht District, No. 1 (17), January–March, pp. 151–159.

10. Sayofi, Mizrob. (2023). State Game... Newspaper SSSR, August 16. Electronic source: <https://sssr.tj/bozi-davlat/>. Date of access: 30 October 2025.

11. Nekqadam, Tilloi. (1997). Preface. In: Q. Qaimdodov, From Destruction to Construction. Dushanbe: Sharqi Ozod Publishing House.

12. Shohqosimov, Sh. (1993). “There Is Hope for Tomorrow.” Newspaper Badakhshan, March 12, No. 11 (9181).

ҚОЗИДАВЛАТ ҚОИМДОДОВ: ҲАМСАФАРИ СОДИҚИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЗАМОНИ ИҶЛОСИЯИ XVI ШҶРОИ ОЛӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти давлатии Қозидавлат Қоимдодов ҳамчун яке аз чеҳраҳои муҳими давлатсозии даврони аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар заминаи таҳлили рӯйдодҳои сиёсӣ ва иҷтимоии солҳои 1991–1993 нақши ӯ ҳамчун муовини Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамсафари содиқи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар баргузориҳои Иҷлосияи таърихии XVI-уми Шӯрои Олӣ баррасӣ мегардад. Муаллифон фаъолияти Қ.Қоимдодовро дар таҳкими пояҳои давлатдорӣ, пешгирии густариши низоми дохилӣ, барқарорсозии сулҳу суботи сиёсӣ ва эътимоди байни Ҳукумати марказӣ ва мардуми Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таҳлил намудаанд. Дар мақола инчунин саҳми ӯ дар раванди ошти миллӣ, робита бо Бунёди Оғохон, фаъолияти дипломатӣ ва хизмати содиқона ба манфиатҳои миллӣ нишон дода мешавад. Хулоса мешавад, ки фаъолияти сиёсӣ ва иҷтимоии Қозидавлат Қоимдодов намунаи садоқат, масъулиятшиносӣ ва давлатмеҳварӣ дар давраи ҳассоси таърихи навини Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ, истиқлолияти Тоҷикистон, Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, сулҳу ваҳдати миллӣ, давлатсозӣ, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ошти миллӣ, сиёсати давлатӣ.

КОЗИДАВЛАТ КОИМДОДОВ: ВЕРНЫЙ СОРАТНИК ЛИДЕРА НАЦИИ В ПЕРИОД XVI СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА

Данная статья посвящена анализу жизни и государственной деятельности Козидавлата Коимдодова как одной из значимых фигур процесса становления государственности Республики Таджикистан в первые годы независимости. На основе изучения общественно-политических событий 1991–1993 годов рассматривается его роль как заместителя Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан и верного соратника Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в период проведения судьбоносной XVI сессии Верховного Совета. Авторы анализируют вклад К. Коимдодова в укрепление основ государственной власти, предотвращение углубления внутреннего конфликта, восстановление политической стабильности и формирование доверия между центральной властью и населением Горно-Бадахшанской автономной области. Особое внимание уделено его деятельности в процессе национального

примирения, взаимодействию с Фондом Ага-Хана, а также дипломатической и общественной работе. Делается вывод, что политическая и общественная деятельность Козидавлата Коимдодова является примером ответственности, преданности национальным интересам и государственно-ориентированного мышления в один из наиболее сложных периодов новейшей истории Таджикистана.

Ключевые слова: XVI сессия Верховного Совета, независимость Таджикистана, Лидер нации, Эмомали Рахмон, мир и национальное единство, государственное строительство, Горно-Бадахшанская автономная область, национальное примирение, государственная политика.

QOZIDAVLAT QAIMDODOV: A LOYAL ASSOCIATE OF THE LEADER OF THE NATION DURING THE 16TH SESSION OF THE SUPREME COUNCIL

This article examines the life and state activity of Qozidavlat Qaimdodov as one of the key figures in the process of state-building in the Republic of Tajikistan during the early years of independence. Based on an analysis of the socio-political developments of 1991–1993, the paper highlights his role as Deputy Chairman of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan and a loyal associate of the Leader of the Nation, H.E. Emomali Rahmon, during the historic 16th Session of the Supreme Council. The authors analyze Qaimdodov's contribution to strengthening state institutions, preventing the escalation of internal conflict, restoring political stability, and building trust between the central government and the population of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. Special attention is given to his role in the process of national reconciliation, cooperation with the Aga Khan Development Network, as well as his diplomatic and public service activities. The article concludes that Qozidavlat Qaimdodov's political and social engagement represents a model of responsibility, loyalty to national interests, and state-oriented leadership during one of the most critical periods in modern Tajik history.

Key words: 16th Session of the Supreme Council, independence of Tajikistan, Leader of the Nation, Emomali Rahmon, peace and national unity, state-building, Gorno-Badakhshan Autonomous Region, national reconciliation, public administration.

Маълумот дар бораи муаллифон: Махсудов Аслиддин Муҳабатович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои таърих, дотсент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 985022982. Email: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Ақназаров Ҳамзали Муборакқадамович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025 шаҳри Фарм, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Э. Муҳиддинов, 63. Телефон: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru

Сведения об авторах: Махсудов Аслиддин Муҳабатович –Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат исторических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 985022982 E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Ақназаров Ҳамзали Мубаракқадамович –Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры социологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru.

Information about the authors: Makhsudov Asliddin Mukhabatovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of historical sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 985022982. E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Aqnazarov Hamzali Mubarakqadamovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, senior lecturer of the department of sociology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru

ТДУ: 93/94

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ – ҚАҲРАМОНИ ТОҶИКИСТОН

Ҳикматов С.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) 1 июли соли 1881 дар деҳаи Чашмаи Қозии ноҳияи Рашт дар оилаи деҳқон таваллуд шудааст. Ӯ аз хурдӣ дар мактаб таҳсил карда, баъдтар барои кор ва таҷриба ба шаҳрҳои Қуқанд ва Фарғона сафар мекунад. Ӯ кӯшиш дошт, ки шаҳрвандони тоҷик ба ҷомеаи нави ҳокимият мутобиқат кунанд ва имкониятҳои иҷтимоӣ васеъ гарданд. Дар таъсиси ташкилотҳои ҷамъиятӣ, касабаҳо ва комсомол саҳми фаъол дошт, инчунин дар ҷалби занон ба фаъолиятҳои ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ тавонист маҳсули назаррасро нишон диҳад. Фаъолияти Нусратулло Махсум то имрӯз дар пажӯҳишҳои таърихӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад, зеро ӯ ба шаклгирии худшиносии миллӣ ва ташаккули давлати тоҷикон саҳми мустақим гузоштааст. Ҳамчунин, таҳқиқотҳои нишон медиҳанд, ки сиёсатҳо ва ташаббусҳои ӯ дар соҳаи маориф ва ҷамъият таъсири умқӣ доштаанд ва то имрӯз дар мероси илмӣ ва таърихӣ пайгирӣ мешаванд. Зеро, «Таърих қабл аз ҳама зиндагинома ва ҳофизаи инсоният аст» [1, с. 80].

Дар рӯзҳои гиромидошти Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) мо дар бораи хизматҳои калони ӯ барои халқи тоҷик сухан меронем. Мо бо ҳуқуқи комил ӯро пири ҳамаи тоҷикон номида метавонем, ки дар кори истиқрор ва таҳкими Ҳокимияти Шӯроӣ саҳми бузург дошта аст. Даҳ соли расо ӯ роҳбари мақомоти қонунгузории ҷумҳурӣ буд, вале хизмати ӯ дар муборизаи далерона, принципиалӣ ва бидуни созиш барои сохтмони давлати миллии халқи тоҷик ба муқобили пантуркистон ва баъзе лидерҳои сиёсии тоҷик, ки барои мансаб шуда бо онҳо ҳамкорӣ мекарданд, махсусан калон аст. Аз ин бобат Нусратулло Махсум яке аз шахсиятҳои барҷаста дар уфуқи таърихи халқи тоҷик мебошад.

Нақши калидии Нусратулло Махсум дар таъсиси сохторҳои нави идоракунӣ ва бунёди иқтисодиёт дар шакли назаррас аст. Доир ба масоили мазкур муҳаққиқи ватанӣ Абдулло Ғафуров дар мақолаи худ, «Саҳми Нусратулло Махсум дар поягузории давлатдорӣ миллии тоҷикон» чунин иброз намудааст: «Ҷаласаи якуми раёсати Кумитаи инқилобӣ, ки 7 декабри соли 1924 баргузор гашта буд, масъалаи сохтори дастгоҳи идораи ҷумҳуриро баррасӣ намуда, комиссариатҳои халқии соҳавӣ ва муассисаҳои ҷумҳуриявиро таъсис дод, шумораи коргарони онҳо ва штати коргарони кумитаҳои инқилобии маҳалливу вилоятҳоро низ муайян

намуд». Ҳамзамон, ислоҳоти муҳимми дигари он бекор кардани маъмурони кӯҳна, кулак, мингбошӣ, амлокдор, оқсоқол ва қозӣ буд. Ин шахсияти таърихсоз дар он давру замон моҳияти иқтисодиёти минтақавиро дуруст дарк карда, ин низомро пайдору устувор гардонида, кумитаи рушди деҳагӣ ва Комиссариати халқии молия ва сохторҳои маҳаллии онро дастгирӣ ва роҳандозӣ менамуд. Инчунин, ташкилотҳои иттифоқи касаба ва комсомол низ дар даврони роҳбарии ӯ таъсис дода шудаанд. Ҳамчунин, як қатор қонуну қарорҳои қабул намуданд, ки дар пайдории забони миллӣ ва идоракунии дурусту муосири давлати навтаъсис нақши назаррас гузоштанд [4, с. 46-52].

«Ҳине ки ёдномахоро аз забони духтараш мехондаму мешунидам хун ба сарам мезад ва худро ҷойи қаҳрамон мегузоштам. Офарин ба дилу гурдаи эшон, ки тоб оварданд. Ба сафеду сиёҳкуниҳо бовар надорам. Дар сиёҳӣ чи қадар сафедӣ бояд рехт, ки ранг тағйир бидиҳад? Намедонам» [12, с. 8].

Хизматҳои Нусратулло Махсум танҳо дар замони Истиқлолияти давлатии кишвар, он гуна ки бояд, қадр гардид. Аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ӯ додани унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон гувоҳ бар ин аст.

Чи тавре, ки Абдулло Ғафуров дар китоби «Фидоии миллат» дар мақолаи илмиаш – «Саҳми Нусратулло Махсум дар поягузори давлатдории миллии тоҷикон» қайд менамояд, «... дар байни ин сиёсатмадорон Нусратулло Махсум ҷои махсусро ишғол менамояд. Зеро ин фарзанди содиқи миллат дар зарфи ҳашт сол нахустдавлати Тоҷикистонро сарварӣ намуда, дар бунёди сохтори сиёсии он саҳми бузург гузошт» [3].

Дар назди Ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон, ки яке аз роҳбарони асосии он Нусратулло Махсум буд, дар қатори мубрамтарин масъалаҳо саркӯбии саросари душманони Ҳокимияти Шӯравӣ, мустақкам намудани дастгоҳи давлатӣ, ҷоннок кардани иқтисодиёти фартутшуда муҳимтарин вазифа – ба ватан бозовардан ва ҷо ба ҷо кардани фирориён маҳсуб мегардид. Фарзанди бузурги миллат Нусратулло Махсум дар мақоми Раиси Кумитаи Инқилобии ҶМШСТ ва баъд нахустин арбоби (оқсақоли) давлатии тоҷикону тоҷикистониён то охири нафаси хеш тамоми санъати давлатдориро дар роҳи татбиқи ин масоил ба харҷ дод.

Иҷрои бомувоффақияти нақшаҳои бузург ба Ҳукумати навтаъсиси Тоҷикистон дар алоҳидагӣ муяссар шуда наметавонист. Бинобар ин Нусратулло Махсум аз минбари анҷумани III Шӯроҳои Иттиҳоди Шӯравӣ изҳор мекунад, ки «ба кишвари харобгаштаи мо ёрии ҷиддии халқҳои бародари ИҶШС барои барқарорсозии хоҷагиҳо, рушди маориф, тандурустӣ ва хусусан бунёди роҳи оҳан, ки ба пешравии иқтисодиёт такони бузург хоҳад дод, зарур аст...» [2, с. 4]. Ба танзим даровардани дастгоҳи идора дар шакли шӯроҳо ва комитроияҳо, ба идоракунии давлат ҷалб намудани омма ва ёрии Марказу ҷумҳуриҳои бародар имкон доданд, ки дар зарфи се сол Тоҷикистон ба комёбиҳои баланд ноил гардад [5]; [8, с. 159-164].

Замоне, ки Нусратулло Махсум Тоҷикистонро ҳамчун ҷумҳурии соҳибхитӣ дар ҳайати ИҶШС таъсис доду роҳбари он таъйин карждада шуд, ҷойнишини ӯ Б. Додобоев, Р. Бобочонов, аъзоён – А. Ёрмуҳаммадов, С.М. Солоков, Ш. Шоҳтемур ва дигарон дохил гардиданд [10, с. 43]. Пойтахти кишвари навтаъсис деҳаи Душанбе буд. Бо шучоату кордонии Нусратулло Махсум қоил

бояд шуд, ки деҳаро дар мӯҳлати ниҳоят кӯтоҳ ба шаҳр мубаддал гардонд [1, с. 82]. [7, с. 83-90].

Хизматҳои бузурги ин марди фидоии миллатро ба назар гирифта, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 27 июни соли 2006 ба арбоби давлатӣ Нусратулло Махсум барои фаъолияти бунёдкоронаи давлатдорӣ ва хизматҳои бузург дар поягузори Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд. Аз қабилӣ қаҳрамонони Тоҷикистон, ки ҳоло дар қайди ҳаёт нестанд, ба монанди шодравон Бобоҷон Ғафуров, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода бо қарори Ҳукумати Тоҷикистон дар мамлакатамон ба номи онҳо ноҳияҳои Айнӣ, Турсунзода ва Бобоҷон Ғафуров арзи вучуд доранд, ки ин нишонаи ҳурмату иззати ин абармардони миллатро дар саросари ватанамон баланд ва ҳувайдо мегардонад.

Нусратулло Махсум аз худ на танҳо дар соҳаи давлату давлатдорӣ осори амиқ ба наслҳои минбаъда боқӣ гузошт, балки хонадони намунавиро ҳам ба ёдгор монд. Халқи тоҷик на танҳо ба номи Нусратулло Махсум балки бо қору амали фарзандонаш Мунаввар, Анвар, Хосият, Акбар ва Музаффар Нусратуллоевҳо ифтихор менамояд. Нусратулло Махсум роҳбаре буд, ки қалби ҳассосаш моли ишқи миллат, ишқи Тоҷикистон буд ва тамоми хизматҳои бебаҳои ӯ ба назари эътибор гирифта шуда қадр гардид. «... – диламон ба умед буд. Соли 1991 ба ифтихори 110 солагии падарам дар зодгоҳаш пайкара гузоштанд. Соли 2001 маросими ёдбудаи дар Академияи илмҳо баргузор гашт» [9].

Охири солҳои 50-ум Нусратулло Махсум сафед шуд. Бо ҳамин ҳукумати Шӯравӣ вазифаашро адошуда пиндошт. Фарзандони истиқлолият [6, с. 72]. қадри падаронро мешиносанд. Фазилату инояти даврони озодаст, ки Нусратулло Махсум Қаҳрамони Тоҷикистон аст, на Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ.

Мухтарам Ҷотам дар «Мелоди Ғарм» ном шеъри худ аз фарзонафарзандони ин гӯшаи диёр ёд мекунад, ки маҳз ба баракати соҳибистиқлолии кишварамон номи аз ёдҳо рафтаи Нусратулло Махсум дигарбора ба маҳфилҳо баргашт:

Дӯш ҳампояи Исмоили Сомонӣ буд,

Раиси давлати мо-Нусратуллои Махсум.

Андаке монд, ки аз ёд равад нусрати ӯ,

Андаке монд, ки номаш шавад аз хотир гум.

Хушбахтона 27 июни соли 2006 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар майдони асосии ноҳияи Рашт ба Нусратулло Махсум ва Шириншоҳ Шохтемур додани унвони Қаҳрамони Тоҷикистонро элон карданд.

Хулоса, Нусратулло Махсум на танҳо сиёсатмадор, балки ҳомии барҷастаи давлат ва миллат мебошад, ки аз аввали асри XX то марги ноҳақаш ба ташаккули сиёсати миллии тоҷикон ва сохтмони институтҳои давлатиду иҷтимоӣ саҳми назаррас дошт. Дар рафти пурталотуми таърихии давраи шӯравӣ ӯ қурбонии репрессия шуд, вале пас аз истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи такрорӣ арзишҳои миллии номи ӯ ҳамчун Қаҳрамони Тоҷикистон эҳё гардид.

Муқарриз: Шарифова М.Қ. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Ақназаров, Ҳ.М. Захмҳои таърих (Маҷмӯаи мақолаҳо) [Матн] / Ҳ.М. Ақназаров. – Душанбе: «Ашӯриён», 2023. – 207 саҳ.
2. Вишне夫斯基, А.Я. Қиссаи марзбандӣ ва нақши Нусратулло Махсум дар таъсиси давлати шӯравии халқи тоҷик // Садои мардум №92 (2764) аз 21 июли соли 2011. – С. 4.
3. Ғафуров, А. Нусратулло Махсум аз поягузори давлатдории миллии тоҷикон аст [Матн] / А. Ғафуров // Садои мардум. – №16 аз 29 июн соли 2011.
4. Деҳқонов, С.А., Саидов, С.Ҷ. Нусратулло Махсум поягузори иқтисоди миллӣ [Матн] / С.А. Деҳқонов, С.Ҷ. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2025. – №2. – С. 46-52.
5. Қобилова, Б. Нусратулло Махсум и культурная революция Таджикистане // Чархи Гардун аз 7 июли соли 2011.
6. Лиёсов, М.М., Одинаев, Б.А., Пирматова, Г.Х., Нуров, А.С. Истиқлолият – рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандории миллат [Матн] / М.М. Лиёсов, Б.А. Одинаев, Г.Х. Пирматова, А.С. Нуров // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №2 (6). – С. 72.
7. Махсудов, А.М., Ҳикматов, С.М. Саҳми Нусратулло Махсум дар ташаккули Чумхурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон [Матн] / А.М. Махсудов, С.М. Ҳикматов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод. – 2024. – №2(2). – С. 83-90.
8. Махсудов, А.М. Саҳми Нусратулло Махсум дар поягузории давлатдории миллии тоҷикон [Матн] / А.М. Махсудов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №4(8). – С. 159-164.
9. Мунаввари Сафар. Сӯҳбате бо Хосиятбону, духтари Нусратулло Махсум – Қаҳрамони Тоҷикистон [Матн] / М. Сафар // Чумхурият. – №44 аз 1 ноябри соли 2006.
10. Набиева, Р.А., Файзӣ, Б., Зикриёева, М.Ф. Таърихи халқи тоҷик. Душанбе: Собириён, 2010. – С. 43.
11. Одинаев, Б.А., Тағдиров, А.У. Мафҳуми луғавии таърих [Матн] / Б.А. Одинаев, А.У. Тағдиров // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №2/1. – С. 80.
12. Ҷонибеки Асрориён. Нусратулло Махсум: Қаҳрамон ё «душмани халқ»? [Матн] / А. Ҷонибек // Рӯзномаи «СССР». – №20 аз 17 июни соли 2011. – С. 8.

Literature:

1. Aknazarov, H.M. Wounds of history (Collection of articles) [Text] / H.M. Aknazarov. – Dushanbe, «Ashuriyon», 2023. 207 p.
2. Vishnevsky, A.Ya. The story of demarcation and the role of Nusratullo Makhsum in the establishment of the Soviet state of the Tajik people // Sadoi Mardum № 92 (2764) of July 21, 2011. – P. 4.
3. Gafurov, A. Nusratullo Makhsum is one of the founders of the national statehood of the Tajiks [Text] / A. Gafurov // Sadoi Mardun. – № 16 of June 29, 2011.
4. Dehqanov, S.A., Saidov, S.J. Nusratullo Makhsum, the founder of the national economy [Text] / S.A. Dehqanov, S.J. Saidov // Message of the National University of Tajikistan. – 2025. – № 2. – P. 46-52.
5. Qobilova, B. Nusratullo Makhsum and the Cultural Revolution of Tajikistan // Charkhi Gardun from July 7, 2011.

6. Liyosov, M.M., Odinaev, B.A., Pirmatova, G.Kh., Nurov, A.S. Independence – a symbol of statehood and patriotism of the nation [Text] / M.M. Liyosov, B.A. Odinaev, G.Kh. Pirmatova, A.S. Nurov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2021. – № 2 (6). – P. 72.

7. Makhsudov, A.M., Hikmatov, S.M. Nusratullo Makhsum's contribution to the formation of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic [Text] / A.M. Makhsudov, S.M. Hikmatov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Department of Law, History and Economics. – 2024. – № 2(2). – P. 83-90.

8. Makhsudov, A.M. The contribution of Nusratullo Makhsum to the establishment of the national statehood of the Tajiks [Text] / A.M. Makhsudov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2021. – № 4(8). – P. 159-164.

9. Munavvari Safar. A conversation with Khosiyatbonu, daughter of Nusratullo Makhsum – Hero of Tajikistan [Text] / M. Safar // Republic. – No. 44 of November 1, 2006.

10. Nabieva, R.A., Faizi, B., Zikriyoeva, M.F. History of the Tajik people. Dushanbe: Sobiriyon, 2010. – P. 43.

11. Odinaev, B.A., Tagdirov, A.U. The lexical meaning of history [Text] / B.A. Odinaev, A.U. Tagdirov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in Rasht district. – 2020. – № 2/1. – P. 80.

12. Jonibeki Asroriyon. Nusratullo Makhsum: Hero or «enemy of the people»? [Text] / A. Jonibek // Newspaper «SSSR». – № 20 of June 17, 2011. – P. 8.

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ – ҚАҲРАМОНИ ТОҶИКИСТОН

Мақола аҳамияти таърихӣ дошта, дар он доир ба шахсияти сиёсӣ ва таърихӣ Нусратулло Махсум ҳамчун Қаҳрамони Тоҷикистон сухан рафтааст. Муаллиф бо истифода аз адабиёти соҳавӣ масъалаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода, ибтидо макони таваллуди Нусратулло Махсумро деҳаи Чашмаи Қозии ноҳияи Рашт нишон додааст. Зикр карда шудааст, ки ӯ 1 июли соли 1881 дар дар оилаи деҳқон таваллуд шуда, пас аз таҳсил дар мактаб барои кор ва таҷриба ба шаҳрҳои Қуқанд ва Фарғона сафар намудаст. Нусратулло Махсум дар таъсиси ташкилотҳои ҷамъиятӣ, касабаҳо ва комсомол саҳми фаъол дошта, дар ҷалби занон ба фаъолиятҳои ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ тавонист маҳсули назаррасро нишон диҳад. Дар идомаи мақола саҳми Нусратулло Махсум дар кори истиқроқ ва таҳкими Ҳокимияти Шӯроӣ бузург арзёбӣ гашта, омадааст, ки вай даҳ соли расо роҳбари мақомоти қонунгузорию ҷумҳурий буд, вале хизмати ӯ дар муборизаи далерона, принципаӣ ва бидуни созиш барои сохтмони давлати миллии халқи тоҷик ба муқобили пантуркистон ва баъзе лидерҳои сиёсии тоҷик, ки барои мансаб шуда, бо онҳо ҳамкорӣ мекарданд махсусан калон аст. Аз ин бобат Нусратулло Махсум яке аз шахсиятҳои барҷаста дар уфуқи таърихи халқи тоҷик мебошад.

Калидвожаҳо: Нусратулло Махсум, Қаҳрамони Тоҷикистон, таърих, халқи тоҷик, Ҳокимияти Шӯравӣ, Истиқлолият, ваҳдат, сулҳ.

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ – ГЕРОЙ ТАДЖИКИСТАНА

Статья имеет историческое значение и рассматривает политическую и историческую личность Нусратулло Махсума как Героя Таджикистана. Автор, используя специализированную литературу, обсуждает этот вопрос, начиная с

указания места рождения Нусратулло Махсума как села Чашма Кази Раштского района. Упомянуется, что он родился 1 июля 1881 года в крестьянской семье, а после окончания школы отправился в города Кучанд и Фергана на заработки и стажировки. Нусратулло Махсум активно участвовал в создании общественных организаций, профсоюзов и комсомола, и смог продемонстрировать значительные результаты в привлечении женщин к общественной и экономической деятельности. В статье далее отмечается огромный вклад Нусратулло Махсума в создание и укрепление советского правительства, указывается, что он возглавлял законодательный орган республики ровно десять лет, но особенно велика его служба в мужественной, принципиальной и бескомпромиссной борьбе за построение национального государства таджикского народа против пантюркистов и некоторых таджикских политических лидеров, которые стремились к сотрудничеству с ними. В этом отношении Нусратулло Махсум является одной из выдающихся фигур в истории таджикского народа.

Ключевые слова: Нусратулло Махсум, Герой Таджикистана, история, таджикский народ, советская власть, независимость, единство, мир.

NUSRATULLO MAKHSUM – HERO OF TAJIKISTAN

The article has historical significance, and it discusses the political and historical personality of Nusratullo Makhsum as the Hero of Tajikistan. The author, using specialized literature, discusses this issue, first indicating the birthplace of Nusratullo Makhsum as the village of Chashma Qazi, Rasht district. It is mentioned that he was born on July 1, 1881, in a peasant family, and after studying at school, he traveled to the cities of Kuqand and Fergana for work and internship. Nusratullo Makhsum actively participated in the establishment of public organizations, trade unions and the Komsomol, and was able to demonstrate significant results in attracting women to public and economic activities. The article continues by acknowledging the great contribution of Nusratullo Makhsum to the establishment and strengthening of the Soviet government, noting that he was the head of the legislative body of the republic for exactly ten years, but his service in the courageous, principled and uncompromising struggle for the construction of a national state of the Tajik people against the Pan-Turkists and some Tajik political leaders who sought and collaborated with them is especially great. In this regard, Nusratullo Makhsum is one of the outstanding figures in the history of the Tajik people.

Key words: Nusratullo Makhsum, Hero of Tajikistan, history, Tajik people, Soviet power, Independence, unity, peace.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳикматов Саъдулло Маҳмадуллоевич** – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Рашт, кӯчаи Э. Муҳиддинов 63. Телефон: (+992) 934-43-43-00.

Сведения об авторах: **Хикматов Садулло Махмадуллоевич** – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры социологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, р. Рашт, улица Е. Мухиддинова 63. Телефон: (+992) 934-43-43-00.

Information about the authors: **Hikmatov Sadullo Mahmadulloevich** – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the sociology department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Rasht district, E. Mukhiddinov street 63. Phone: (+992) 934-43-43-00.

ТДУ: 930.85

ЭҶҲИ ФАРҶАНГИ АЗДАСТРАФТА ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Ақназаров Ҳ.М., Саймуҳиддинов Ҷ.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

“Фарҳанг пайвандгари наслҳо буда, ҳофизаи таърихии миллатро устувор нигоҳ медорад.”

Э. Раҳмон

Таърихи халқи тоҷик пур аз марҳилаҳои мубориза барои ҳифзи ҳастӣ ва фарҳанги худ аст. Дар ҷараёни таърих, бо сабаби ҳучумҳои истеъморгарон, тағйироти сиёсӣ ва иҷтимоӣ қисме аз фарҳанги миллий аз байн рафтанд ё заиф гардида буданд. Дар давраҳои гуногун, фарҳанги миллий бо хатарҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ шудааст: ҳучумҳои юнониён, арабҳо, муғулҳо, пантуркистҳо, болшевикҳо ва дигарон, боиси аз байн рафтани мероси фарҳанги моддӣ ва маънавӣ гардиданд. Фарҳанги тоҷикон дар тӯли таърих таҳти таъсири омилҳои гуногуни сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии қувваҳои беруна қарор гирифтааст.

Дар давраи ҳучуми Искандари Мақдунӣ (асри IV пм), фарҳанги юнониён бо фарҳанги ориёӣ омехт. Дар ин давра унсурҳои фалсафаи юнонӣ, санъати меъморӣ ва тасвирӣ ба фарҳанги маҳаллӣ роҳ ёфтанд, вале дар замони давлатдорӣ Сосониён, бисёре аз ойину суннатҳои ориёӣ аз нав эҳё ва ҳифз гардиданд. Дар давраи ҳучуми арабҳо, баъди асри VII милодӣ бо паҳншавии дини ислом ва забони арабӣ, забонҳои паҳлавӣ, суғдӣ ва бохтарӣ аз байн рафтанд. Фарҳанги тоҷикон таҳти таъсири ҷиддии фарҳанги исломӣ қарор гирифт. Гарчанде илм, фалсафа, нучум ва адабиёт дар замони Сомониён рушд ёфтанд, аммо қисме аз суннатҳои бостонӣ аз байн рафтанд ва ё мамнӯъ эълон гардиданд. Ба монанди ҷашнҳои ниёгон ва баъзе аз фарҳанги мардумӣ. Бузургони форсу тоҷик тавассути осорашон фарҳанги маънавии моро ҳифз карданд. Наслкушию ваҳшигарӣҳои муғулҳо (асри XIII) яке аз фоҷиабортарин марҳилаҳо барои фарҳанги тоҷикон буд. Шаҳрҳои сӯхтанд, китобхонаҳо ва осори илмӣ аз байн рафтанд, хунармандон ва олимони кушта шуданд ё ҳамчун асир, ғулом бурда шуданд. Хунхортарин чеҳраи таърих Темури Ланг аз каллаи мусулмонҳо калламанораҳои калон сохтанд. Дар натиҷа равшанфикрони диёр рӯ ба гурез ниҳода буданд ва ин давраи зарбаи сахт ба фарҳанги форсу-тоҷик буд. Ҷарчанд нуфузи қабилаҳои турк дар асрҳои миёна авҷ гирифта бошад ҳам, вале дар замони рӯҷӯи пантуркистон ба решаи мавҷудияти тоҷикон зарбаи ҳалокатовар заданд. Ба қавли устои зиндаёд М.Шакурӣ “агар муғулҳо ҷисман тоҷиконро нест карда бошанд, пантуркистон маънаван тоҷиконро нобуд карданд...” [2, с. 48]. Бо забт шудани ҳудуди тоҷикон аз тарафи Россияи подшоҳӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ (асрҳои XIX–XX), фарҳанги халқи тоҷик, таҳти таъсири сиёсати идеологӣ қарор гирифт. Фарҳанги маънавӣ ва моддии гузаштагонанон ба таври “маҳсус” инкор карда мешуданд. Забони форсӣ (хат) куллан аз байн бурда шуд ва забони русӣ ба ҳайси воситаи асосии муошират ва илму маориф ҷой гирифт, қисме аз унсурҳои фарҳанги миллий манъ гардиданд. Бо вучуди ин, бештари соҳаҳои илм ва санъати халқи тоҷик дар тӯли 70 соли даврони шӯравӣ ба таври ҷашмрас рушд карданд. Ҷамин тавр, фарҳанги тоҷикон дар ҳар давра зери таъсири қувваҳои гуногун қарор гирифтааст. Аммо дар ҳар марҳила,

мардум кӯшиш кардаанд, ки арзишҳои аслии худро ҳифз ва ба наслҳои оянда интиқол диҳанд.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1991 ба мардуми тоҷик имконият дод, ки дубора ба асли худ баргардад ва арзишҳои таърихиро фарҳангии худро эҳё намояд. Бо эълон гардидани истиқлолияти давлатӣ, заминаи нав барои эҳёи фарҳанги миллӣ ва барқарорӣ арзишҳои ба ғӯшаи фаромӯширафта фароҳам омад. Эҳёи фарҳанги миллӣ дар замони истиқлолият чандин самти асосиро фаро мегирад, вале ҳамаи дастовардҳои фарҳангии даврони истиқлолиятро дар як мақолаи кӯтоҳ ғунҷонида наметавонем. Танҳо мухтасаран ба таври умумӣ онро шарҳ медиҳем:

- Эҳёи забон ва адабиёт - мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ ва рушди адабиёти муосир;

- Эҳёи фарҳанги мардумӣ ва идҳои миллӣ - таҷлили идҳои ниёгон ба мисли Наврӯз, Меҳргон, Тиргон ва Сада;

- Эҳёи ҳунарҳои мардумӣ - рушди кулолгарӣ, оҳангарӣ, гулдӯзӣ, кандакорӣ ва ғайра;

- Эҳёи мероси ғайримоддӣ - чамбоварӣ ва нашри афсонаҳо, ривоятҳо, дostonҳо ва сурудҳои мардумӣ;

- Эҳёи ёдгориҳои таърихӣ – таҳқиқоти археологҳо ва барқарорӣ арзишҳои моддӣ гузашта;

- Дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намудани фарҳанги миллии тоҷикон (ЮНЕСКО).

Бо ташаббуси Пешвои миллат, Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ тавассути ЮНЕСКО ва созмонҳои дигар унсурҳои фарҳангии худро ба феҳристи мероси ҷаҳонӣ ворид намудааст. Бори нахуст Феҳристи миллии мероси фарҳанги ғайримоддӣ, ки 506 номгӯи намунаҳои фарҳангиро дар ҳудуди Тоҷикистон дар бар мегирад, нашр гардид ва чанде аз номинатсияҳои он, ба ҳифзи мероси фарҳанги ғайримоддӣ ЮНЕСКО шомил гардиданд. Аз шумораи ёдгориҳои моддӣ то имрӯз ба рӯйхати Мероси фарҳанги умумиҷаҳонии ЮНЕСКО воридгардида, 17-тоаш ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ мебошад, ки ин дастоварди беназир маҳсуб меёбад [6, с. 22].

Дар ҷаҳони имрӯза, ки баъзеҳо ба таърихсозӣ фарҳангдӯздӣ машғул ҳастанд, тоҷикон бо фарҳанги пурғановати худ ниёз ба азхудкунии дигар фарҳангҳоро надоранд. Пешвои миллат дар ин маврид хирадмандона навиштаанд: “Мо намегӯем, ки гузаштаи халқи тоҷик аз гузаштаи халқҳои дигар беҳтар аст. Мо мегӯем, ки беҳтар набошад, бадтар ҳам нест ва зиёдтар набошад, камтар ҳам нест. Аммо яқин аст, ки имрӯзи мо аз гузаштаи фарҳангиамон бояд беҳтару ғанитар бошад. Танҳо бо шиноختан ва фаро гирифтани мероси фарҳангии гузаштагонамон ҳаёти маънавии халқамон беҳтару комилтар мегардад...” [7, с. 38].

Фарҳанги миллӣ имрӯз танҳо ҳамчун мероси гузашта нест, балки омилҳои асосии худшиносии миллӣ, ваҳдат ва ҳифзи истиқлолияти давлатӣ мебошад. Эҳёи фарҳанг набояд танҳо ба маънои “бозгашт ба гузашта” фаҳмида шавад. Он бештар як раванди эҷоди фарҳанги нав аст, ки бо таърихӣ арзишҳои миллӣ ва ҳамзамон посухгӯ ба талаботи ҷаҳонишавӣ мебошад. Хушбахтона, дар сиёсати давлатии кишвар дар соҳаи фарҳанг - қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ дар самти ҳифз ва рушди мероси фарҳангӣ роҳандозӣ гардидаанд, вале боз ҳам васеътар густариш ёбанд. Фарҳанг ҳамчун ҷузъи иқтисод доништа шудааст ва соҳаи сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ ва мероси ғайримоддӣ ба манбаи рушди иқтисодӣ табдил дода

шаванд. Дар соҳаи фарҳанги миллӣ таҳқиқоти илмӣ ва пажӯҳишҳо ҷараён доранд. Фарҳангшиносон бар онанд, ки истифода аз технологияҳои нав - ҳифз ва муаррифии фарҳанг бояд бо усулҳои рақамӣ (осорхонаҳои виртуалӣ, бойгонҳои рақамӣ, сомонаҳои интерактивӣ) анҷом ёбад. Ҳанӯз ҳам, Тоҷикистон бояд дар сатҳи байналмилалӣ тавассути ЮНЕСКО ва созмонҳои дигар бештари унсурҳои фарҳангии худро ба феҳрасти мероси ҷаҳонӣ ворид намояд [4, с. 81].

Бо вуҷуди дастовардҳои назаррас, равандҳои эҳёи фарҳанг дар замони истиқлолият аз мушкилот ҳам ҳолӣ нестанд. Масалан, хатарҳои ҷаҳонишавӣ ва нуфузи фарҳангҳои бегона, камбудӣҳо дар ҳифз ва интиқоли мерос ба наслҳои ҷавон, таассубгароии динӣ, боиси инкор гардидани фарҳанги бостонии форсу тоҷик мегардад. Ҷавононро ҳамчун интиқолдиҳандагони фарҳанг - зарур аст, ки ба омӯзиш ва эҷодиёти фарҳангӣ бештар ҷалб шаванд, зеро онҳо пайвандгари наслҳо мебошанд. Баъзе аз ҷавонҳои ифротӣ, ҳоло ҳам қолаби кӯҳнаи феодалиро тарафдорӣ карда, ҷашнҳои бостониро дар дунёи исломӣ бегона ҷилва медиҳанд. Дар ин бора Пешвои миллат чунин навиштаанд: “Манфиатҳои миллии мо тақозо мекунанд, ки пайвандҳои фарҳанги миллӣ ва динӣ нигоҳ дошта шаванд, унсурҳои динӣ ба пешрафти унсурҳои миллӣ бо нигоҳ доштани муқаддасоти худ кӯмак намоянд. Фарҳанги миллӣ бо фарҳанги исломӣ омезиши рангине пайдо кард... Дар навбати худ арзишҳои таърихӣ халқи тоҷик фарҳанги исломиро боз ҳам ғанӣ гардонданд” [7, с. 42].

Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати рушди инкишофи фарҳанги исломии ҷомеа як силсила тадбирҳо, аз ҷумла таҷлил намудани 1310 – солагии Имоми Аъзам ва Соли бузургдошти ин шахсияти бузурги олами ислом эълон шудани соли 2009, баргузориҳои ҳамошии байналмилалӣ “Имоми Аъзам ва ҷаҳони муосир”, таҷлили ҷашну санаҳои таърихӣ мутафаккирон ва шахсиятҳои бузурги диниву фарҳангии миллати тоҷик, аз ҷумла Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Носири Хусрав, Абӯҳомид Муҳаммади Ғазолӣ, Имом Бухорӣ ва дигарон, эҳёи ёдгориҳои таърихӣ Ҳулбук, Кӯлоб, Истаравшан, Панҷакенту Ҳисорро ба анҷом расонид [5, с. 124].

Дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон равандҳои эҳё ва рушди фарҳанги миллӣ бо ҷиддият ва густариш сурат гирифтанд. Фарҳангҳои, ки дар тӯли таърих зери фишорҳои сиёсӣ, ҷангҳо ва ҳуҷумҳои беруна аз байн рафта буданд, дубора эҳё гардида, ба ҳайси рукни муҳими худшиносии миллӣ арзи ҷастӣ карданд. Ин эҳёгарӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар арсаи байналмилалӣ низ мавқеи хоса пайдо намуд. Чоп ва паҳн гардидани осори бузургони миллат, ба вижа асари безаволи академик Бобочон Ғафуров “Тоҷикон” ва ҳамин шоҳасари адабиёти ҷаҳонӣ - “Шоҳнома”- и А.Фирдавсӣ, ба равшан гардидани решаҳои таърихӣ ва арзишҳои фарҳангии миллати тоҷик мусоидат намуданд. Ин иқдомҳо замина фароҳам оварданд, ки фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи мероси башарият муаррифӣ шавад. Имрӯз дар саҳифаҳои шабакаҳои иҷтимоӣ форсабонии ҷаҳон изҳори шодмонӣ мекунанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ягона кишвари форсабонии ҷаҳон то ҳол ҳамчун муҳофизатгари мероси гаронбаҳои ориёӣ боқӣ мондааст. Дар ин сарзамин арзишҳои фарҳангии ориёӣ на танҳо ҳифз гардидаанд, балки дар даврони истиқлолият рушд меёбанд. Хулоса, таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки соҳибистиқлолӣ танҳо як падидаи сиёсӣ набуда, балки омили муҳими эҳёи фарҳанги миллӣ, таҳким ва ҳифзи он аз равандҳои манфии ҷаҳонишавӣ низ мебошад. Фарҳанги тоҷикон дар зери партави истиқлолият на танҳо аз нав зинда

шуд, балки ба яке аз василаҳои муҳимтарини муаррифии Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ табдил ёфт.

Муқарриз: Махсудов А.М. – доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси таърих, дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Азизмурод Шарифов. Фарҳанг: имрӯз ва фардои миллат. Манбаи дастрасӣ: <http://www.jumhuriyat.tj/index> (Санаи муроҷиат: 30.08.2025)
2. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Пантуркизм ва сарнавишти тоҷикон. – Душанбе: Адиб, 2010. – С. 48.
3. Ҷамшедов Парвона. Фарҳанги ориёии бостон аз дирӯз то имрӯз. – Душанбе, 2021. – 552 с.
4. Фарҳангшиносӣ (фишурдаи дарсҳои назариявӣ). – Душанбе: «Ирфон», 138 саҳ.
5. Шарипов А., Сирочов З. Эмомалӣ Раҳмонов: Соли фарҳанги оламгир (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2005). – Душанбе: "Деваштич", 2006. – 456 саҳ.
6. Шарифзода Ф. Инъикоси масъалаҳои фарҳангу санъат дар суҳанрониҳои Пешвои Миллат бо зиёиёни кишвар. Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе: Аржанг, 2022. – № 3 (59). – С. 5-13.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Имоми Аъзам ва фарҳанги миллӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 36 саҳ.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст // Ҷумҳурият, 24 март соли 2001.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: "ЭР-граф", 2016. – С. 364.
10. Эмомалӣ Р. Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон. – Душанбе, 8-уми сентябри соли 2005.

Literature:

1. Azizmurod Sharifov. Culture: today and tomorrow of the nation. Source of access: <http://www.jumhuriyat.tj/index> (Access date: 30.08.2025)
2. Muhammadjon Shakurii Bukharai. Pan-Turkism and the fate of the Tajiks. – Dushanbe: Adib, 2010. – P. 48.
3. Jamshedov Parvona. Ancient Aryan culture from yesterday to today. – Dushanbe, 2021. – 552 p.
4. Cultural studies (compilation of theoretical lessons). – Dushanbe: "Irfon", 138 p.
5. Sharipov A., Sirojov Z. Emomali Rahmonov: The Year of World-Wide Culture (Domestic and Foreign Policy of the President of Tajikistan in 2005). – Dushanbe: "Devashtich", 2006. – 456 p.
6. Sharifzoda F. Reflection of cultural and artistic issues in the speeches of the Leader of the Nation to the intellectuals of the country. Cultural message. – Dushanbe: Arzhang, 2022. – No. 3 (59). – P. 5-13.
7. Emomali. Rahmon. The Great Imam and national culture. – Dushanbe: ER-graf, 2009. – 36 p.
8. Emomali Rahmon. Culture is the essence of the nation // Jumhuriyat, March 24, 2001.
9. Emomali Rahmon. Permanent faces. – Dushanbe: "ER-graf", 2016. – P. 364.

10. Emomali R. Speech on the occasion of the State Independence Day of Tajikistan. – Dushanbe, September 8, 2005.

ЭҶӢИ ФАРҶАНГИ АЗ ДАСТРАФТА ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҷараёнҳои таърихии ташаккул, ҳифз ва эҷи фарҳанги миллии тоҷикон бахшида шудааст. Дар он нишон дода мешавад, ки ҳалқи тоҷик дар тӯли таърих барои ҳифзи ҳастӣ ва арзишҳои фарҳангии худ муборизаҳои зиёде бурдааст. Муаллиф равандҳои таъсиргуздор - аз ҳуҷуми юнониён, арабҳо, муғулҳо, пантуркистҳо ва болшевикҳо то давраи истиқлолияти давлатӣ — ро баррасӣ намуда, собит месозад, ки фарҳанги тоҷикон ҳамеша дар зери фишори сиёсӣ, идеологӣ ва фарҳангии қувваҳои беруна қарор дошт, вале бо вучуди ин, насл ба насл ҳифз ва интиқол ёфт.

Бо бадастомадани истиқлолияти давлатӣ (1991), имкониятҳои нав барои эҷи забон, адабиёт, суннатҳо, ҳунарҳои мардумӣ, мероси моддию ғайримоддӣ ва муаррифии он дар сатҳи байналмилалӣ тавассути ЮНЕСКО фароҳам омаданд. Мақола инчунин нақши Пешвои миллатро дар эҷи фарҳанги милли ва тавозуни фарҳанги милли бо фарҳанги исломӣ таъкид менамояд. Дар қисмати ҷамъбасти таъкид мегардад, ки истиқлолият на танҳо падидаи сиёсӣ, балки омили асосии бедории маънавӣ ва худшиносии милли буда, фарҳанги тоҷикон имрӯз ба ҳайси василаи муҳими ваҳдат ва муаррифии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: фарҳанги милли, тоҷикон, эҷи фарҳанг, истиқлолият, мероси фарҳангӣ, ЮНЕСКО, худшиносии милли, Пешвои миллат, арзишҳои маънавӣ, таърих, ваҳдат.

ВОЗРОЖДЕНИЕ УТРАЧЕННОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭПОХУ НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена анализу исторических процессов формирования, сохранения и возрождения национальной культуры таджикского народа. В ней показано, что на протяжении веков таджики вели многовековую борьбу за сохранение своей самобытности и культурных ценностей. Автор рассматривает ключевые факторы влияния — от нашествий греков, арабов, монголов, пантуркистов и большевиков до периода государственной независимости — и доказывает, что культура таджиков постоянно находилась под политическим, идеологическим и культурным давлением внешних сил, однако, несмотря на это, передавалась из поколения в поколение.

С обретением государственной независимости (1991 г.) открылись новые возможности для возрождения языка, литературы, традиций, народных ремёсел, материального и нематериального наследия, а также для их представления на международном уровне через ЮНЕСКО. В статье также подчёркивается роль Лидера нации в процессе возрождения национальной культуры и установления гармонии между национальными и исламскими культурными ценностями. В заключительной части отмечается, что независимость является не только политическим явлением, но и важнейшим фактором духовного возрождения и национального самосознания. Сегодня культура таджиков выступает мощным средством единства и представления Таджикистана на мировой арене.

Ключевые слова: национальная культура, таджики, возрождение культуры, независимость, культурное наследие, ЮНЕСКО, национальное самосознание, Лидер нации, духовные ценности, история, единство.

REVIVAL OF THE LOST CULTURE IN THE ERA OF INDEPENDENCE

This article is devoted to the analysis of the historical processes of formation, preservation, and revival of the national culture of the Tajik people. It demonstrates that throughout history, Tajiks have fought for the preservation of their identity and cultural values. The author examines influential historical factors — from the invasions of the Greeks, Arabs, Mongols, Pan-Turkists, and Bolsheviks to the period of state independence — and proves that Tajik culture has constantly been under political, ideological, and cultural pressure from external forces. Nevertheless, it has been preserved and transmitted from generation to generation.

With the attainment of state independence in 1991, new opportunities emerged for the revival of the Tajik language, literature, traditions, folk crafts, and both tangible and intangible heritage, as well as for their international recognition through UNESCO. The article also highlights the role of the Leader of the Nation in reviving national culture and maintaining the harmony between national and Islamic cultural values. In conclusion, the author emphasizes that independence is not only a political phenomenon but also a major factor in spiritual awakening and national self-awareness. Today, the culture of the Tajik people serves as a vital means of unity and representation of Tajikistan on the global stage.

Key words: national culture, Tajiks, cultural revival, independence, cultural heritage, UNESCO, national identity, Leader of the Nation, spiritual values, history, unity.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ақназаров Ҳамзали Муборакқадамович** – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025 шаҳри Гарм, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Э. Муҳиддинов, 63. Телефон: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru

Саймуҳиддинов Ҷамшед Муҳаммадsoleхович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълими он. Суроға: 734025 шаҳри Гарм, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Э.Муҳиддинов, 63. Телефон: (+992) 988444144. E-mail: .saimuhiddinovJ.@mail.ru

Сведения об авторах: **Ақназаров Ҳамзали Муборакқадамович** – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры социологии. Адрес: 734025 г. Гарм, Республика Таджикистан, улица Э.Муҳиддинова, 63. Телефон: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru.

Саймуҳиддинов Ҷамшед Муҳаммадsoleхович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры истории и методики ее преподавания. Адрес: 734025 г. Гарм, Республика Таджикистан, улица Э.Муҳиддинова, 63. Телефон: (+992) 988444144. E-mail: saimuhiddinov J.@mail.ru.

Information about the author: **Aqnazarov Hamzali Mubarakqadamovich** – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant department of history and methods of its teaching. Address: 734025, Garm street, E. Muhiddinov, 63. Phone: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru.

Saimuhiddinov Jamshed Muhammadsolehovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant department of history and methods of its teaching. Address: 734025, Garm street, E. Muhiddinov, 63. (+992) 988444144. E-mail: saimuhiddinov J.@mail.ru.

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 336.22

НАҚШИ АНДОЗҶО ДАР ТАРКИБИ БУҶЕТИ КИШВАР

Амирзода С.А., Асадов Х.Х.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар таърихи рушди ҷамъият давлатҳо ба андоз вобаста буда, оиди қонёв гардонидани талаботҳои умумидавлатӣ воситаҳои пулӣ лозиманд, ки дар шароити муосири иқтисодии кишвар қисми зиёдашон тавассути андозҳо ҷамовари карда мешаванд. Мафҳуми андоз дар моддаи 23-и кодекси андоз чунин оварда шудааст. “Андоз пардохти ҳатмии муқарарнамудаи Кодекси андоз мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад (ба истиснои андози иҷтимоӣ)” [7, с. 36-37].

Яъне ҳама гуна субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, чи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи аз ҳама намуди фаъолияте, ки даромад ба даст меоранд уҳдадор мешаванд, ки андозҳои худро ба давалт супоранд.

Роҷеъ ба ин масъала А.А.Бегматов, А.А.Солиев қайд менамоянд, ки “Низоми миллии андоз яке аз аломатҳои муҳими давлати соҳибистиқлол мебошад” [1, с. 35].

Оид ба муносибатҳои пардохтҳои андозӣ З.С.Султонов, М.А.Маҳмадмуродова қайд менамоянд, ки “..андозҳо ва низоми андоз бояд воситаҳои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ чӣ барои соҳибкоронӣ инфиродӣ ва ҳам барои корхонаҳо манфиатнок бошанд. Содда будани андозҳо ва низоми андозбандӣ дар осонӣ ва дастрасии аҳоли бо техникаи ҳисобкунии андозҳо, пур кардани шаклҳои гуногуни ҳисоботи андоз ифода меёбад” [6, с. 85].

Низоми андозбандии кишвар асосан тавасути кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон танзиму ҷамовари карда мешавад. Ва ин аст, ки пайваста тағйиру иловаҳо ворид намуда ба хотири рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва афзоиши итсеҳсолоти маҳаллӣ дар санаи 01.01.22 кодекси андоз дар таҳрири нав қабул гардид.

Шумораи андозҳо дар кодекси андоз дар соли 2021-2025

Ҷадвали №1.

№	Соли 2021		Соли 2025	
	Номи андозҳо	Меъёр	Номи андозҳо	Меъёр
1	Андоз аз даромад	13	Андоз аз даромад	12
2	Андоз аз арзиши иловашуда	18	Андоз аз арзиши иловашуда	14
3	Андози аксиз	5	Андози аксиз	7
4	Андозҳо барои захираҳои табиӣ	0,06	Андозҳо барои захираҳои табиӣ	0,06
5	Андози иҷтимоӣ	1/25	Андози иҷтимоӣ	1/25,2/20

6	Андоз аз фурӯш (алюмини аввалия)	3	Андоз аз фурӯш(алюмини аввалия)	3
7	Андоз аз фоида	13/23		
8	Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	0,5		
9	Андоз аз воситаҳои нақлиёт	7,5,10,12,15		
10	Андоз аз молу мулк	3,4	Андоз аз молу мулк	3,4,6

Сарчашма: Кодекси андози ҚТ соли 2012,2022.

Чи тавре ки аз ҷадвали якум бармеояд меъёри андози даромад 1% кам, меъёри андоз аз арзиши иловашуда 4% кам ва меъёри андози аксиз 2% зиёд гардидааст. Бояд қайд намоем, ки низоми андозу буҷет механизмҳои мебошанд, ки тавассути онҳо давлат мушкilotи иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро ҳаллу фасл менамояд.

Масъалаҳои нақши андозҳо дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тадқиқотҳои илмӣ олимони ватанӣ А.А.Бегматов ва дигарон мавриди таҳлилу тадқиқот қарор гирифтаанд, ки ба ақидаи муааллиф: “Ҳифз ва таъмини манфиатҳои миллии Тоҷикистон танҳо дар асоси рушди устувори иқтисодӣ ва фаъолияти самараноки низоми андози миллий бо истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ имконпазир мегардад”[2, с. 219].

Буҷет бошад, ин нақшаи молиявӣ буда, аз қисмати даромад ва хароҷотҳои иборат аст, ки аслан барои як соли тақвими таҳия гардида, дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии кишвар тасдиқ карда мешавад. Дар қонуни мазкур ҳамасола даромадҳо ва хароҷотҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, инчунин, касри онҳо барои соли навбатии молиявӣ муайян ва тасдиқ мегардад. Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳ иборат буда, ба сатҳи якуми он буҷети ҷумҳуриявӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ба сатҳи дуюм бошад буҷети маҳаллӣ (буҷети вилоятҳо, шаҳрҳо, шаҳракҳо ва ноҳияҳои кишвар) дохил мешаванд [9, с. 1].

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси Қонуни буҷети ҚТ барои солҳои 2022-2024.

Чи тавре ки аз диаграммаи 1-ум бармеояд, қисми даромади буҷет дар соли 2024 нисбат ба соли 2022 ба 9 953 611 ҳазор сомонӣ, воридоти андозӣ 5 884 565 ҳазор сомонӣ, даромади ғайриандозӣ бошад дар соли 2024 нисбат ба соли 2022 ба миқдори 4 069 046 ҳазор сомонӣ зиёд гардидаанд. Ва бо фоиз агар назар афканем маълум мегардад, ки саҳми андозҳо 1% кам гардидаанд. Ин камгарди аз як дид таъмини рушди дигар соҳаҳо гувоҳ мебошад.

Даромади буҷети кишвар дар соли 2025 ба 50 562 169 ҳазор сомонӣ ва қисмати хароҷоти он бошад ба 52 571 423 ҳазор сомонӣ баробар буда, нақши андозҳо дар таркиби он ба 31 816 249 ҳазор сомонӣ ё 62,9%-ро ташкил мекунад”[8, с.1].

Буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт низ аз саҳми андозҳо бархурдор буда, имрӯзҳо қисми зиёди даромади буҷети худро ҳамчун мусоидати молиявӣ (субвенсия) қабул менамояд, ки ин ба афзоиши буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар маҷмӯъ ба рушди иқтисодии кишвар таъсири манфи мерасонад. Дар соли 2025 аз ҳисоби буҷети кишвар ба ноҳияҳои минтақаи Рашт мусоидати молиявӣ (субвенсия) 344 081 ҳазор сомонӣ ҷудо гардидааст, ки аз ин ба ноҳияи Рашт 105 637 ҳазор сомонӣ, ноҳияи Тоҷикобод 53 484 ҳазор сомонӣ, ноҳияи Лахш 75 770 ҳазор сомонӣ, ноҳияи Нуробод 78 282 ҳазор сомонӣ ва ба ноҳияи Сангвор 30 908 ҳазор сомонӣ рост меояд. Ва норасоии маблағ ба шароити омилҳои гуногуни ноҳияҳои минтақа аз қабилӣ набудани ҷойҳои корӣ, нарасидани мутахассисони соҳа, кам ҷалб гардидани сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳад. Ҳангоми таъмин будани сатҳи даромади буҷети маҳал ва озод будани ноҳияҳо ва минтақаҳои кишвар аз субвенсия имкониятҳои рушди иқтисодии кишвар меафзояд. Аммо, то ба ҳол маблағгузорӣ аз ҷониби буҷети ҷумҳуриявӣ бинобар сабаби рушд накардани инфрасохтори саноатӣ, ҷалб нагардидани сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва рушд накардани фаъолияти соҳибкорӣ ба буҷетҳои ноҳияҳои минтақаи Рашт мушоҳида мегардад.

Аз ин лиҳоз, Деҳқонов С.А. чунин қайд менамояд, ки “Баҳри афзун гардонидани манбаҳои даромадҳои худдӣ бояд ба таъсиси корхонаҳои хурди саноатӣ, аз қабилӣ корхонаҳои коркарди меваю сабзавот (шарбатҳои мева, хокаи картошка, крахмал), корхонаҳои истеҳсоли пашму пӯст, дӯзандагӣ, коркарди масолеҳи сохтмонӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ, бунёди инфрасохтори муосири минтақа аҳамияти махсус зоҳир намудан бомаврид мебошад”[3, с. 111].

Ҳангоми таҳлили моҳияти андозҳо саҳми онҳо дар таркиби буҷети минтақавӣ ва кишвар мавриди таҳлил қарор дода, натиҷа онро дар ҷадвали зерин пешниҳод менамоем[10, с. 8-9].

Ҷадвали 2. – Саҳми андозҳо дар таркиби буҷети минтақавӣ ва кишвар дар соли 2022-2024(сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо			
	2022	2024	Ҳаносуби соли 2024 нисбат ба 2022	Бо фоиз
				Саҳми буҷети минтақаи Рашт дар буҷети кишвар дар соли 2024 (%)

Қисми даромад	263 372 978	395 906 731	132 533 753	1,5м	0,9
Даромадҳои худӣ	88 494 030	122 437 047	33 943 017	1,3м	0,2
Субвенсия	170 140 733	238 750 025	68 609 292	1,4м	0,5
Вазни хоси субвенсия (бо%)	64,6 // 35,4	60,3 // 39,7	0	-4,3 б.ф	0
Даромади андозӣ	72 050 000	94 560 177	22 510 177	1,3м	0,2
Намуди андозҳо					
Андози даромад	39 074 190	45 433 940	6 359 750	1,1м	0,1
Андоз аз арзиши иловашуда+Низ. махсус	17 067 552	20 249 850	3 182 298	1,1м	0,04
Андози аксиз	-----	--	-----	-----	-----
Андозҳо барои захираҳои табиӣ	6 310 316	9 477 791	3 167 475	1,5м	0,02
Андози иҷтимоӣ	-----	---	-----	-----	-----
Андоз аз фуруш(алюминийи аввалия)	-----	-----	-----	-----	-----
Андозҳо аз молу мулк	13 195 480	16 066 184	2 870 704	1,2м	0,03

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи Раёсатҳои молияи ноҳияҳои Рашт, Нуробод, Тоҷикобод, Лахш ва Сангвор -С.8-9.

Аз маълумоти ҷадвали №2-юм мушоҳида мегардад, ки дар таркиби буҷети минтақаи Рашт андози даромад ҷои якум, андоз аз арзиши иловашуда ҷои дуюм ва андози амвол ҷои сеюмро ишғол мекунанд.

Агар вобаста ба ноҳияҳо назар афканем, дар ҳамаи ноҳияҳои минтақаи Рашт андози даромад ҷои якум, андоз аз арзиши иловашуда ҷои дуюм ва андози амвол ҷои сеюм, қарор доранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки иқтисодиёти кишвари мо пайравӣ ба мактаби Кенс намуда, дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт нақши давлати ҳувайдо мебошад. Ин аст, ки имрӯзҳо як қатор шахру ноҳияҳо аз ҳолати дотатсионӣ озод мебошанд ва албата дар инҳо нақши давлат назаррас мебошад. Чунки мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025” тақсмоти андозҳо вобаста ба минтақаҳо чунин бароҳ монда шудааст: дар ҳудуди вилояти Суғд аз ҳисоби андоз аз арзиши иловашуда 50 фоиз ба буҷети ҳуди вилоят ва 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар шаҳри Душанбе 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва 50 фоиз ба буҷети шаҳри Душанбе ва дар шаҳри Роғун бошад 50 фоиз ба буҷети худӣ ва 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ, инчунин аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар вилояти Суғд 57 фоиз ба буҷети ҳуди вилоят ва 43 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва шаҳри Роғун бошад 44 фоиз ба буҷети худӣ ва 56 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ, инчунин аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар вилояти Суғд 57 фоиз ба буҷети ҳуди вилоят ва 43

фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар шаҳри Душанбе бошад 43 фоиз ба буҷети шаҳри Душанбе ва 57 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ пардохт карда мешавад [8, с. 8-9].

Ва роҷеъ ба ин Деҳқонов С.А. чунин қайд менамояд, ки “Бо ҷалби сармоягузориҳо корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ бунёд намуда, мардуми маҳал бо ҷои кор таъмин шуда, ҳамзамон даромадҳои худии минтақа афзоиш меёбанд” [4, с. 153].

Дар умум метавон қайд намуд, ки барои зиёд намудани манбаъҳои андозбандӣ ва даромадҳои худӣ яке аз механизми асосии қабули барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, татбиқи рушди технологияҳои муосир ва саноатикунони босуръати кишвар мебошад, ки иҷроиш ва татбиқи он аз мутахассисони баландихтисос вобаста мебошад.

Инчунин Ҷонмамадов Ш. чунин қайд менамояд, ки “Ноҳияҳои минтақа ҳамчун марказҳои рушду татбиқи муносибатҳои иқтисодии мамлакат ба ҳисоб рафта, дар заминаи танзими давлатии татбиқи имкониятҳои буҷетии онҳо вазъи иқтисодию молиявии кишвар таъмин мегардад” [5, с. 82].

Барои татбиқи саноатикунони минтақаҳо танзими иқтисодӣ ба дониш асосёфта зарур мебошад. Ин аст, ки имрӯзҳо татбиқи рушди ояндаи минтақаи Рашт аз ин даргоҳи муқаддас Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт вобаста мебошад. Чунки тайёр кардани мутахассисон аз ин даргоҳ вобаста мебошад. Ва ҳамаи мо омӯзгоронро зарур аст, ки дар татбиқи рушди ин минтақаи биҳиштосо саҳмгузор бошем ва дар тайёр кардани мутахассисони муарификунандаи минтақа дар дохил ва хориҷи кишвар саҳмгузор бошем. Рушди илм имкони татбиқи рушди иқтисодӣ ба дониш асосёфта, заминаи амалигардонии иқтисодӣ рақамӣ, иқтисодӣ сабз ва даврагӣ дар минтақа гашта, рушди минтақаро афзоиш мебахшад. Чунки заминаи асосии татбиқи рушди иқтисоди миллӣ аз рушди иқтисодии минтақа сарчашма мегардад.

Муқарриз: Маҳмадуллоев А.С. – доктор (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси менеҷмент, дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт

1.А.А. Бегматов, А.А. Солиев. Нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккули даромади буҷети андоз // Паёми молия ва иқтисод, №4(24), маҷаллаи илмӣ - амалӣ. - Душанбе, 2022. - С.35.

2.А.А. Бегматов Роль косвенных налогов в формировании доходов государственного бюджета. Финансово-экономический вестник №4(24), научно-практический журнал. – Душанбе, 2020. – 219 с.

3.Деҳқонов С.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ ҳамчун омили рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа (дар мисоли минтақаи Рашт) [Матн]: дис. ...ном. илм. иқтисодӣ: 08.00.03 / Деҳқонов Соҳибназар Амирхоҷаевич. – Душанбе, 2024. – 181с.

4.Деҳқонов С. А. Асосҳои назариявӣ ва таҳлили молиявии ноҳияҳои минтақаи Рашт [Матн] / С. А. Деҳқонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - №5. - С. 146-155.

5.Деҳқонов С. А. Такмили механизми танзими буҷетию андозии рушди минтақаи Рашт [Текст] / Ш.Б. Ҷонмамадов, С. А. Деҳқонов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2023. - №1(35). - С. 76-82.

6.З.С. Султонов, М.А. Маҳмадмуродова Механизмҳои андозӣ барои дастгирии системаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ. Идоракунии давлатӣ, маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №4/1(48). – Душанбе, 2020. –С. 85.

7.Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. - С. 36-37.

8.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025. – Саҳ. 8-9.

9.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024. – Саҳ. 1.

10.Ҳисоботҳои солонаи Раёсатҳои молияи ноҳияҳои Рашт, Нуробод, Тоҷикобод, Лахш ва Сангвор -С.8-9.

Literature:

1.A.A. Begmatov, A.A. Soliev. The role of indirect taxes in the formation of tax budget revenues // Message of Finance and Economics, No. 4(24), scientific and practical journal. - Dushanbe, 2022. - P.35.

2.A.A. Begmatov The role of indirect taxes in the formation of state budget revenues. Financial and Economic Bulletin No. 4(24), scientific and practical journal. - Dushanbe, 2020. - 219 p.

3.Dehqanov S.A. State regulation and support as a factor in the economic and social development of the region (on the example of the Rasht region) [Text]: dis. ...nom. ilm. economic: 08.00.03 / Dehqanov Sohibnazar Amirkhodjaevich. – Dushanbe, 2024. - 181 p.

4.Dehqanov S. A. Theoretical foundations and financial analysis of the districts of the Rasht region [Text] / S. A. Dehqanov // Message of the National University of Tajikistan. – Dushanbe, 2023. - No. 5. - P. 146-155.

5. Dehqanov S. A. Improving the mechanism of budgetary and tax regulation of the development of the Rasht region [Text] / Sh.B. Jonmamadov, S. A. Dehqanov // Message of Finance and Economics. – Dushanbe, 2023. - No. 1(35). - P. 76-82.

6. Z.S. Sultonov, M.A. Mahmadmurodova Tax mechanisms to support socio-economic systems in the transition to a digital economy. Public administration, scientific and political journal of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan No. 4/1(48). – Dushanbe, 2020. – P. 85.

7. Tax Code of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, 2022. - P. 36-37.

8. Law of the Republic of Tajikistan on the State Budget of the Republic of Tajikistan for 2025. – P. 8-9.

9. Law of the Republic of Tajikistan on the State Budget of the Republic of Tajikistan for 2024. – P. 1.

10. Annual reports of the Finance Departments of the Rasht, Nurobod, Tojikobod, Lakhsh and Sangvor districts - P. 8-9.

НАҚШИ АНДОЗҲО ДАР ТАРКИБИ БУЌЕТИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур моҳияти андозҳо дар таркиби буҷети кишвар ва минтақаи Рашт дар солҳои 2022 – 2024 мавриди таҳлилу барраси қарор дода шуданд. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми таҳлили нақши андозҳо дар таркиби буҷети минтақаи Рашт маълум гардид, ки андози даромад дар ҷои якум, андоз аз арзиши иловашуда дар ҷои дуюм ва андоз аз молу мулк дар ҷои сеюм қарор доранд.

Ҳамзамон метавон қайд намуд, ки дар шароити муосири иқтисодӣ рушди соҳаҳои истеҳсоли маҳаллӣ, сайёҳӣ, хизматрасонӣ, рушди иқтисоди рақамӣ, иқтисодиёти сабз ва даврагӣ дар умум рушди иқтисодиёти ба дониш асосёфта метавонад заминаи асосии татбиқкунандаи рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа ва иқтисоди миллӣ гардад.

Калидвожаҳо: нақши андозҳо, бучети кишвар, бучети минтақаи Рашт, даромадҳои худӣ, мусоидати молиявӣ (субвенсия), иқтисодиёти минтақавӣ.

РОЛЬ НАЛОГОВ В СОСТАВЕ БЮДЖЕТА СТРАНЫ

В данной статье проанализирована и рассмотрена сущность налогов в составе бюджета страны и Раштского региона на 2022-2024 годы. Следует отметить, что при анализе роли налогов в составе бюджета Раштской области выяснилось, что подоходный налог находится на первом месте, налог на добавленную стоимость-на втором, а налог на имущество-на третьем.

При этом можно отметить, что в современных экономических условиях развитие отраслей местного производства, туризма, услуг, развитие цифровой экономики, зеленой экономики и экономики замкнутого цикла в целом развитие экономики, основанной на знаниях, может стать основной реализующей основой социально-экономического развития региона и национальной экономики.

Ключевые слова: роль налогов, бюджет страны, бюджет Раштской области, собственные доходы, финансовое содействие (субвенция), региональная экономика.

THE ROLE OF TAXES IN THE COUNTRY'S BUDGET

This article analyzes and examines the essence of taxes in the budget of the country and the Rasht region for 2022-2024. It should be noted that when analyzing the role of taxes in the budget of the Rasht region, it turned out that income tax is in the first place, value-added tax is in the second, and property tax is in the third.

At the same time, it can be noted that in modern economic conditions, the development of local industries, tourism, services, the development of the digital economy, the green economy and the closed-loop economy as a whole, the development of a knowledge-based economy can become the main implementing basis for the socio-economic development of the region and the national economy.

Keywords: the role of taxes, the national budget, the budget of the Rasht region, own income, financial assistance (subvention), regional economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирзода Соҳибназар Амирхоҷа – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини ректор оид ба иқтисод ва хоҷагидорӣ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 988-19-20-19. E-mail: dot.sd@mail.ru

Асадов Хайрулло Хуршедович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифоии ҳарбӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 110.40.40.88. E-mail: asad_bedak_93@mail.ru

Сведения об авторах: Амирзода Соҳибназар Амирходжа – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, проректор по экономике и хозяйству, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика

Таджикистан, город Гарм, улица Э. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 988-19-20-19.
E-mail: dot.sd@mail.ru

Асадов Хайрулло Хуршедович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры физической культуры и военной подготовки, магистр первого курса по специальности финансы и кредит. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, улица Э. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 110.40.40.88. E-mail: asad_bedak_93@mail.ru

Information about authers: Amirzoda Sohibnazar Amirkhoja – Tajik pedagogical institute in Rasht district, deputy rector for economics and business administration, candidate of economic sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 988-19-20-19. E-mail: dot.sd@mail.ru

Asadov Khairullo Khurshadovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the department of physical education and military training, first-year master of finance and credit. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992)110.40.40.88. E-mail: asad_bedak_93@mail.ru

УДК: 336.011

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДӢ

Миршарифзода Э.Қ., Садриддинов Б.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар шароити муосири рушди иқтисоди бозорӣ ва мураккаб гардидани равандҳои молиявӣ масъалаи омӯзиши асосҳои назариявии устувори молиявии бонкҳои тиҷоратӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Низоми бонкӣ ҳамчун зернизомии калидии иқтисоди миллӣ дар ташаккул ва тақсимоли захираҳои молиявӣ нақши ҳалкунанда дошта, сатҳи устувори он ба таври мустақим ба амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори давлат таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз, таҳлили назариявии устувори молиявии бонкҳо на танҳо масъалаи амалӣ, балки категорияи муҳими илмӣ иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми устувори молиявии бонки тиҷоратӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад, аммо дар маҷмӯъ он ҳолатеро ифода менамояд, ки бонк дар шароити таъсири омилҳои дохилӣ ва берунии иқтисодӣ қобилияти нигоҳ доштани тавозуни молиявӣ, иҷрои саривақтии ӯҳдадорихо ва идомаи фаъолияти самараноки худро дорад. Аз нигоҳи назариявӣ, устувори молиявӣ ҳамчун ҳолати динамикӣ баррасӣ мегардад, ки дар он бонк метавонад ба тағйирёбии муҳити макроиқтисодӣ мутобиқ шуда, хавфҳои молиявиро идора намояд ва манфиатҳои иштирокчиёни бозори молиявиро таъмин созад.

Қобили зикр аст, ки вобаста ба устувори молиявии низоми бонкӣ аз ҷониби як қатор муҳақиқони ватанӣ, аз ҷумлаи Ш.Қ. Хайрзода [9; 10], Б.Ҳ. Каримов [2; 3], С.Ҷ. Махшулов [4; 5], Э.Қ. Миршарифзода [6; 7], А.Д. Оев [8], Ҳ.Ҷ. Давлатов [1] ва дигарон таҳқиқотҳои илмӣ гузаронида шудааст, ки ҳар кадоме аз онҳо андешаҳои илмӣ худро ба таври мухталиф ибраз намудаанд.

Б.Ҳ. Каримов вобаста ба устувории молиявии низоми бонкӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ менигорад, ки “... равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ноустувории макроиқтисодӣ дар мамлакат ҳалли масъалаи таъмини устувории молиявӣ ва эътимоднокии бонкҳои тиҷоратиро мушкил намуда, худи бонкҳоро водор менамоянд, ки бештар ба таҳқиқ ва бартараф кардани хавфҳо дар низоми бонкӣ диққат диҳанд” [1, с. 97]. Доир ба ин масъала Ш.Қ. Хайрзода ба он ақида аст, ки “... дар солҳои охир, бонкҳои тиҷоратӣ тавачҷуҳи хоси худро ба зарурати идоракунии самараноки хавфҳо дар амалиёти фаъол ҷалб намудаанд, аз ҷумла нишондиҳандаҳои, ки барои муайян кардани кифоятии устувории молиявии бонк муайян шуда, барои арзёбии сифати идоракунии бонк, амалиёт ва хавфҳои он саҳмгузор мебошанд” [4, с. 23].

Тибқи андешаи С.Ҷ. Махшулов “... низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини суботи иқтисодӣ ва афзоиши самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ назаррас буда, ҳамчун муҳаррики рушд хизмат мекунад” [2]. А.Д. Оев бошад, ба он назар аст, ки устувории молиявӣ аслан ба се намуд ҷудо мегарданд ва онҳоро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд [3, с. 254]:

- Устувории муътадил, ки пардохт накардан ё ба таъхир мондани уҳдадориҳо ва даромаднокии устувор бо фаъолияти муътадил тавсиф мешавад;

- Вазъи ноустувори молиявие, ки бо таъхири пардохтҳо, сари вақт иҷро накардани уҳдадориҳои муайян, сатҳи пасти даромаднокӣ ва монанди инҳо тавсиф карда мешавад;

- Ҳолати бӯхрони молиявӣ, ки бо пардохт накардани мунтазам, мавҷудияти чашмраси қарзҳои батаъхирафта ва ғайра тавсиф карда мешавад.

Дар асоси андешаҳои боло метавон хулоса намуда, ки устувории молиявии низоми бонкӣ ин ҳолатест, ки дар он низоми бонкӣ қобилияти иҷрои уҳдадориҳо, нигоҳ доштани пардохтпазирӣ, идоракунии хавфҳо, пешгирии шокҳои молиявӣ ва дастгирии рушди иқтисодиро дорад.

Асосҳои назариявии устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ бошад, ба як қатор назарияҳои иқтисодӣ таъяс мекунанд, аз ҷумла назарияи миёнаравии молиявӣ, назарияи хавф ва даромаднокӣ, назарияи идоракунии сармоя ва назарияи танзими давлатии низоми бонкӣ. Тибқи назарияи миёнаравии молиявӣ, бонкҳо ҳамчун пайвандгари байни пасандозкунандагон ва қарзгирандагон амал намуда, самаранокии тақсимооти захираҳои молиявиро таъмин менамоянд. Дар ин раванд, устувории молиявии бонк шартӣ асосии иҷрои самаранокии ин вазифа маҳсуб меёбад.

Назарияи хавф дар фаъолияти бонкӣ устувории молиявиро бо қобилияти бонк дар идора ва маҳдуд намудани хавфҳои қарзӣ, бозорӣ, фоизӣ ва пардохтпазирӣ мепайвандад. Аз ин нуқтаи назар, устувории молиявӣ натиҷаи мувозинати байни хавф ва даромаднокӣ мебошад, ки танҳо дар шароити сиёсати асосноки идоракунии хавфҳо ба даст меояд. Ҳар қадар сатҳи хавфҳо идорашаванда бошад, ҳамон қадар эҳтимолияти ноустувории молиявӣ коҳиш меёбад [6; 7].

Дар доираи назарияи сармоя, устувории молиявии бонк пеш аз ҳама бо дараҷаи кифоягии сармояи худӣ муайян карда мешавад. Сармоя ҳамчун “захираи амниятӣ” хизмат намуда, имконият медиҳад, ки бонк ба зарбаҳои ғайричашмдошти иқтисодӣ тобовар бошад. Аз ҷиҳати назариявӣ, сатҳи

оптималии сармоя бояд на танҳо талаботи меъёри танзимгаронро қонё гардонад, балки рушди устувори фаъолияти бонкиро низ таъмин намояд.

Дар шароити иқтисодӣ муосир, нақши танзими давлатӣ дар таъмини устувори молиявӣ бонкҳои тиҷоратӣ низ аз лиҳози назариявӣ аҳамияти калон дорад. Назарияи танзими давлатии низоми бонкӣ бар он асос меёбад, ки бозори молиявӣ на ҳамеша қобили худтанзимкунӣ мебошад ва даҳолати оқилонаи давлат метавонад сатҳи устувори молиявиро баланд бардорад.

Қонунгузори бонкӣ, назорати пруденциалӣ ва сиёсати пулӣ-қарзӣ заминаи институтсионалии устувори молиявӣ бонкҳоро ташкил медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки низоми бонкӣ дар шароити иқтисоди гузариш рушд меёбад, масъалаи таҳкими асосҳои назариявии устувори молиявӣ бонкҳои аҳамияти хоса дорад. Маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, таъсири омилҳои берунии иқтисодӣ ва сатҳи ҳанӯз нокифояи рушди бозори молиявӣ талаб менамояд, ки фаъолияти бонкҳои бар пояи равишҳои илмӣ ва назариявии устуворӣ ба роҳ монда шавад ва механизми назариявии таъмини устувори молиявӣ барои бонкҳои тиҷоратӣ таҳия ва амали гардонида шавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Механизмҳои назариявии таъмини устувори молиявӣ бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити муосири иқтисодӣ

Унсурҳои асосии механизм	Мазмун ва моҳияти назариявӣ	Натиҷи интизоршаванда барои устувори молиявӣ
Муҳити макроиқтисодӣ	Вазъи умумии иқтисод, сатҳи рушди бозор, суботи пулӣ, сиёсати молиявӣ қарзии давлат	Қоҳиши хавфҳои системавӣ ва баланд шудани қобилияти мутобиқшавии бонк
Танзими давлатӣ ва ҳуқуқӣ	Қонунгузори соҳаи бонкӣ, назорати пруденциалӣ, меъёрҳои сармоя ва пардохтпазирӣ	Пешгирии ноустувори молиявӣ ва таҳкими эътимод ба низоми бонкӣ
Сармояи худии бонк	Дараҷаи кифоягии сармоя ҳамчун захираи муҳофизатӣ аз хавфҳо	Баланд шудани тобоварӣ ба зарбаҳои иқтисодӣ
Идоракунии хавфҳо	Муайян, баҳогузори ва маҳдудсозии хавфҳои қарзӣ, бозорӣ, фоизӣ ва пардохтпазирӣ	Нигоҳ доштани тавозуни хавф ва даромадноки
Сифати активҳо	Сатҳи диверсификатсияи қарзҳо, қоҳиши қарзҳои бад	Устувори даромад ва паст шудани эҳтимоли зарар
Сифати пасивҳо	Мувозинати манбаъҳои ҷалбшуда, устувори базаи амонатӣ	Таъмини пардохтпазирии устувор
Идоракунии дохилибонкӣ	Самаранокии идоракунӣ, сиёсати стратегӣ ва масъулияти роҳбарият	Қабули қарорҳои асоснок ва баланд шудани самараноки
Иқтидори бонкӣ	Сатҳи касбият, малака ва таҷрибаи кормандон	Баланд шудани сифати идоракунии молиявӣ

Технологияҳои банкӣ	Автоматизатсия, рақамикунонӣ ва истифодаи IT	Кам шудани хароҷот ва баланд шудани рақобатпазирӣ
Даромаднокӣ	Қобилияти ташаккули дар асоси фаъолияти устувор	Таъмини рушди дарозмуддати банк
Назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ	Механизмҳои пешгирии хато ва вайронкуниҳо	Кам шудани хавфҳои амалиётӣ
Эътимоди бозор	Эътимоди амонатгузoron, сармоягузoron ва муштариён	Устувории низоми молиявӣ ва рушди банк

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Механизми назариявии таъмини устувории молиявии банкҳои тиҷоратӣ ҳамчун низоми мураккаб ва бисёрсатҳии иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки дар он омилҳои макроиқтисодӣ, институтсионалӣ ва дохилибанкӣ дар ҳамбастагии зич қарор доранд. Аз нигоҳи илмӣ, устувории молиявӣ натиҷаи таъсири як омилҳои ҷудоғона набуда, маҳсули ҳамоҳангии унсурҳои гуногуни механизм мебошад, ки ҳар кадоми онҳо вазифаи мушаххасро иҷро намуда, дар маҷмӯъ тавозуни молиявии банкро таъмин менамоянд.

Дар сатҳи макроиқтисодӣ муҳити иқтисодӣ ҳамчун заминаи умумии фаъолияти банкҳо баромад мекунад. Суботи иқтисодӣ, пешгӯишавандагии сиёсати пулӣ-қарзӣ ва сатҳи рушди бозор шароити мусоидро барои фаъолияти устувори банкҳо фароҳам меорад. Аз нуқтаи назари назариявӣ, ноустувории макроиқтисодӣ сатҳи хавфҳои системавиро афзоиш дода, ҳатто банкҳои дорои идоракунии дохилии самаранокро ба ҳолати осебпазирӣ меорад. Аз ин рӯ, муҳити беруна ҳамчун унсурҳои ибтидоии механизм баррасӣ шуда, самаранокии унсурҳои дигарро низ муайян менамояд.

Танзими давлатӣ ва ҳуқуқӣ унсурҳои институтсионалиии механизмро ташкил медиҳад, ки нақши он дар маҳдудсозии рафтори хавфҳои банкҳо ва ҳифзи манфиатҳои иштирокчиёни бозори молиявӣ ифода меёбад. Аз лиҳози назариявӣ, ин унсур бар принсипи пешгирӣ асос ёфта, ба таъмини суботи низоми банкӣ равона мегардад. Назорати пруденсиалӣ, меъёрҳои сармоя ва талаботи пардохтпазирӣ ҳамчун воситаҳои баромад мекунанд, ки имконияти ҷамъшавии хавфҳои изофиро коҳиш медиҳанд ва устувории молиявиро дар сатҳи системавӣ таъмин менамоянд.

Сармояи худии банк дар механизм ҳамчун унсурҳои калидии муҳофизатӣ ҷойгир аст. Дар таҳлили назариявӣ сармоя на танҳо манбаи маблағгузории фаъолият, балки воситаи ҷаббидани зарарҳои эҳтимоли арзёбӣ мегардад. Ҳар қадар сатҳи кифоягии сармоя баланд бошад, ҳамон қадар қобилияти банк барои муқовимат ба зарбаҳои иқтисодӣ бештар мегардад. Дар ин замина, сармоя ҳамчун пайванди байни муҳити беруна ва фаъолияти дохилибанкӣ амал менамояд.

Идоракунии хавфҳо унсурҳои марказии механизм буда, моҳияти он дар муайян, баҳогузори ва маҳдудсозии хавфҳои асосии банкӣ ифода меёбад. Аз нуқтаи назари илмӣ, устувории молиявӣ ҳолатест, ки дар он сатҳи хавф бо имкониятҳои молиявии банк мутаносиб аст [9; 10]. Сиёсати самаранокии идоракунии хавфҳо имкон медиҳад, ки банк байни даромаднокӣ ва амният тавозуни устувор нигоҳ дорад ва аз ҷамъшавии хавфҳои пинҳонӣ ҷилавгирӣ намояд.

Сифати активҳо ва сохтори пасивҳо дар механизм ҳамчун омилҳои мустақими ташаккули устувории молиявӣ баромад мекунад. Аз лиҳози назариявӣ, диверсификатсияи активҳо ва устувории манбаъҳои маблағгузорӣ заминаи асосии пардохтпазирии дарозмуддатро ташкил медиҳанд. Камшавии сифати активҳо ё ноустувории базаи амонатӣ метавонад ҳатто дар шароити даромаднокии муваққатӣ ба ноустувории молиявӣ оварда расонад.

Идоракунии дохилибонкӣ ва иқтисодии кадрӣ унсурҳои мебошанд, ки самаранокии амалии тамоми механизмро муайян менамоянд. Аз ҷиҳати назариявӣ, қарорҳои идоракунии омилҳои субъективӣ ба ҳисоб мераванд, аммо маҳз онҳо самти истифодаи захираҳо ва муносибат ба хавфҳоро муайян мекунад. Идоракунии касбӣ ва захираҳои инсонӣ бо сатҳи баланди салоҳият метавонанд таъсири омилҳои манфии беруниро коҳиш диҳанд.

Технологияҳои бонкӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ ба унсурҳои тақвиятдиҳандаи механизм табдил ёфтаанд [1]. Аз нигоҳи назариявӣ, технологияҳо на танҳо воситаи оптимизатсияи равандҳо, балки абзори коҳиши хавфҳои амалиётӣ ва баланд бардоштани шаффофият мебошанд. Ин унсур ба устувории молиявӣ тавассути баланд шудани самаранокии амалиётӣ ва рақобатпазирии бонк таъсир мерасонад.

Даромаднокӣ ва эътимоди бозор ҳамчун натиҷаи ниҳонии амалкарди механизми устувории молиявӣ баррасӣ мегарданд. Даромаднокии устувор нишон медиҳад, ки бонк тавони нигоҳ доштани ҷаъолияти худ ва рушди минбаъдари дорад, дар ҳоле ки эътимоди бозор заминаи иҷтимоиву иқтисодии ҷаъолияти бонкро мустақкам месозад. Аз лиҳози назариявӣ, маҳз ҳамгироии ин ду унсур устувории молиявиро ба ҳолати дарозмуддат табдил медиҳад.

Дар маҷмӯъ, механизми назариявии таъмини устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ бояд ҳамчун низоми динамикӣ баррасӣ гардад, ки пайваста таҳти таъсири тағйироти иқтисодӣ қарор дорад. Фаҳмиши амиқи моҳияти ин механизм заминаи илмӣ барои таҳияи сиёсати самаранокии идоракунии молиявии бонкҳо ва тақвияти устувории низоми бонкии миллӣ фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун категорияи иқтисодии мураккаб маҷмуи равандҳо ва муносибатҳоро дар бар мегирад, ки дар асоси қонунмандии рушди иқтисодӣ ташаккул меёбанд. Таҳлили назариявии ин мафҳум имкон медиҳад, ки моҳияти устуворӣ, омилҳои шаклгирии он ва роҳҳои таъмини рушди дарозмуддати низоми бонкӣ амиқ дарк карда шаванд. Дар шароити муносири иқтисодӣ, маҳз така ба асосҳои назариявии устувории молиявӣ метавонад заминаи бозэтимоди рушди босуботи бонкҳои тиҷоратиро фароҳам оварад.

Муқарриз: Маҳмадуллоев А.С. – доктор (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси менечмент, дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Давлатов, Ҳ.Ҷ. Татбиқи технологияҳои нави бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ. Ҷ. Давлатов // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2019. – № 1(1). – С. 142-150.
2. Каримов, Б. Х. Обеспечение финансовой устойчивости коммерческих банков Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса / Б. Х. Каримов, К. А. Хаев // Актуальные вопросы экономики: Сборник статей XIV

Международной научно-практической конференции, Пенза, 28 февраля 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 30-35.

3. Каримов, Б.Х. Практические аспекты формирования внутреннего контроля в субъектах предпринимательства Республики Таджикистан / Б. Х. Каримов // Экономика предприятий, регионов, стран: актуальные вопросы и современные аспекты: сборник статей XII Международной научно-практической конференции, Пенза, 05 декабря 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 39-43.

4. Махшулов, С.Ҷ. Устувории банкҳои тижоратӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Ҷулиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – № 1. – С. 115-122.

5. Махшулов, С.Ҷ. Особпазири низоми банкӣ дар шароити муосир / С. Ҷ. Махшулов, Б. Б. Хоҷаев. – Душанбе: "Ирфон", 2025. – 240 с.

6. Муомилоти пулӣ ва қарз: воситаи таълимӣ / С. А. Амирзода, Э. Қ. Миршарифзода, Ҳ. Ҷ. Давлатов, М. А. Одилов. – Душанбе: "Ашуриён", 2025. – 160 с.

7. Миршарифзода, Э. Қ. Масъалаҳои рушди низоми банкӣ ва қарздиҳӣ дар минтақаи Рашт / Э. Қ. Миршарифзода, А. Ш. Шодизода, А. М. Ҷомиев // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – №. 2(73). – С. 213-221.

8. Оев, А. Д. Масъалаҳои назариявии таҳлили устувории молиявии низоми банкӣ / А. Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – № 1(30). – С. 252-258.

9. Хайрзода, Ш. Қ. Арзёбии хавфҳои муосири банкӣ ва таъсири онҳо ба сифати дороиҳо / Ш. Қ. Хайрзода, И. Қ. Аҳадов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 1(35). – С. 21-30.

10. Хайрзода, Ш. Қ. Баҳодиҳии идоракунии самараноки дороиҳои банкӣ / Ш. Қ. Хайрзода, И. Қ. Аҳадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2023. – № 2-1(46). – С. 144-153.

Literature:

1. Davlatov, H.J. Implementation of new banking technologies in the Republic of Tajikistan / H. J. Davlatov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2019. – No. 1(1). – P. 142-150.

2. Karimov, B.Kh. Ensuring financial stability of commercial banks of the Republic of Tajikistan in the context of the financial crisis / B.Kh. Karimov, K.A. Khaeev // Current issues in economics: Collection of articles from the XIV International scientific and practical conference, Penza, February 28, 2023. - Penza: Science and Education (IP Gulyaev G.Yu.), 2023. - Pp. 30-35.

3. Karimov, B.Kh. Practical aspects of the formation of internal control in business entities of the Republic of Tajikistan / B.Kh. Karimov // Economy of enterprises, regions, countries: current issues and modern aspects: collection of articles from the XII International scientific and practical conference, Penza, December 5, 2023. - Penza: Science and Education (IP Gulyaev G.Yu.), 2023. - Pp. 39-43.

4. Makhshulov, S.J. Stability of commercial banks in the context of globalization / S. J. Makhshulov, M. H. Juliev // Economy of Tajikistan. – 2022. – No. 1. – P. 115-122.

5. Makhshulov, S.J. Vulnerability of the banking system in modern conditions / S. J. Makhshulov, B. B. Khojaev. – Dushanbe: "Irfon", 2025. – 240 p.

6. Monetary transactions and credit: a teaching tool / S. A. Amirzoda, E. K. Mirsharifzoda, H. J. Davlatov, M. A. Odilov. – Dushanbe: "Ashuriyon", 2025. – 160 p.

7. Mirsharifzoda, E. K. Issues of development of the banking system and lending in the Rasht region / E. K. Mirsharifzoda, A. Sh. Shodizoda, A. M. Jomiev // State management. – 2025. – No. 2(73). – P. 213-221.

8. Oev, A. D. Theoretical issues of analysis of financial stability of the banking system / A. D. Oev // Bulletin of Finance and Economics. – 2022. – No. 1(30). – P. 252-258.

9. Khairzoda, Sh. K. Assessment of modern banking risks and their impact on the quality of assets / Sh. K. Khairzoda, I. K. Ahadov // Bulletin of Finance and Economics. – 2023. – No. 1(35). – P. 21-30.

10. Khairzoda, Sh. K. Assessment of effective management of bank assets / Sh. K. Khairzoda, I. K. Ahadov // Bulletin of the Tajik State University of Commerce. – 2023. – No. 2-1(46). – P. 144-153.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии устувори молиявии банкҳои тиҷоратӣ дар шароити муосири иқтисодӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд. Тағйирёбии босуръати муҳити макроиқтисодӣ, глобализатсияи бозорҳои молиявӣ ва афзоиши хавфҳои системавӣ зарурати омӯзиши амиқи моҳияти устувори молиявии банкҳоро ба миён меорад. Дар таҳқиқот мафҳуми устувори молиявӣ ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ баррасӣ шуда, ҷанбаҳои институтсионалӣ, иқтисодӣ ва идоракунии он таҳлил мегарданд. Нақши банкҳои тиҷоратӣ ҳамчун миёнаравони молиявӣ ва омили рушди устувори иқтисоди миллӣ муайян карда шудааст. Муаллифон нишон медиҳанд, ки устувори молиявии банкҳо натиҷаи ҳамбастагии омилҳои макроиқтисодӣ, танзими давлатӣ ва иқтисодии дохилибанкӣ мебошад. Ба масъалаҳои кифоягии сармоя, идоракунии хавфҳо, сифати активҳо ва пардохтпазирӣ диққати махсус дода шудааст. Хулоса бар он асос меёбад, ки таҳкими устувори молиявии банкҳои тиҷоратӣ танҳо дар асоси равиши илмӣ ва сиёсати мутаваззини молиявӣ имконпазир мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар таҳияи сиёсати банкии давлатӣ ва такмили идоракунии молиявии банкҳо истифода шаванд.

Калидвожаҳо: банкҳои тиҷоратӣ, устувори молиявӣ, низоми банкӣ, хавфҳои молиявӣ, сармоя, пардохтпазирӣ, идоракунии банкӣ, танзими давлатӣ, иқтисоди бозорӣ, амнияти иқтисодӣ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются теоретические основы финансовой устойчивости коммерческих банков в современных экономических условиях. Усиление макроэкономической нестабильности, глобализация финансовых рынков и рост системных рисков обуславливают необходимость глубокого теоретического анализа финансовой устойчивости банков. Финансовая устойчивость исследуется как сложная экономическая категория, формирующаяся под воздействием институциональных, экономических и управленческих факторов. Определена роль коммерческих банков как ключевых финансовых посредников и важного элемента устойчивого развития национальной экономики. Показано, что финансовая устойчивость банков является результатом взаимодействия макроэкономической среды, государственного регулирования и внутренних

возможностей банков. Особое внимание уделено вопросам достаточности капитала, управления рисками, качества активов и ликвидности. Сделан вывод о том, что обеспечение финансовой устойчивости коммерческих банков возможно только на основе научно обоснованного подхода и сбалансированной финансовой политики. Результаты исследования могут быть использованы при формировании банковской политики и совершенствовании системы управления финансовой устойчивостью.

Ключевые слова: коммерческие банки, финансовая устойчивость, банковская система, финансовые риски, капитал, ликвидность, банковское управление, государственное регулирование, рыночная экономика, экономическая безопасность

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

The article examines the theoretical foundations of financial stability of commercial banks in modern economic conditions. Rapid changes in the macroeconomic environment, globalization of financial markets, and the increasing level of systemic risks necessitate a comprehensive theoretical analysis of banks' financial stability. Financial stability is considered as a complex economic category influenced by institutional, economic, and managerial factors. The role of commercial banks as key financial intermediaries and an essential component of sustainable economic development is highlighted. The study demonstrates that financial stability of banks results from the interaction of macroeconomic conditions, state regulation, and internal banking capabilities. Particular attention is paid to capital adequacy, risk management, asset quality, and liquidity. It is concluded that ensuring the financial stability of commercial banks is possible only through a scientifically grounded approach and a balanced financial policy. The findings of the research can be applied in the development of banking regulation and improvement of financial stability management.

Keywords: commercial banks, financial stability, banking system, financial risks, capital adequacy, liquidity, bank management, state regulation, market economy, economic security

Маълумот дар бораи муаллифон: Миршарифзода Эмомалӣ Қурбоналӣ – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988-536-364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Садурдинов Бадриддин Муқимҷонович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, магистранти соли аввали ихтисоси молия ва қарз. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988-019-898. E-mail: badriddinsadurdinov9@gmail.com

Сведения об авторах: Миршарифзода Эмомали Курбонали – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Муҳиддина 63. Телефон: (+992) 988-536-364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Садурдинов Бадриддин Муқимҷонович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, магистрант первого курса по специальности

финансы и кредит. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Е. Мухиддина-63. Телефон: (+992) 988-019-898. E-mail: badriddinsadurdinov9@gmail.com

Information about authors: Mirsharifzoda Emomali Qurbonali – Tajik pedagogical institute in Rasht district, senior lecturer of the accounting and management department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm city, Mukhiddin street 63. Phone: (+992) 988-536-364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Sadurdinov Badriddin Muqimjonovich – Tajik pedagogical institute in the Rasht district, first-year master's student in the specialty finance and credit. Address: 734025, Republic of Tajikistan, the city of Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 988-019-898. E-mail: badriddinsadurdinov9@gmail.com

ТДУ: 336,76: 330.341: 347,9

**ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА МАФҲУМУ МОҲИЯТИ
БОЗОРИ КОҶАЗҶОИ ҚИМАТНОК (ЗАМИНАҶОИ ҚОНУНГУЗОРИ)**

Ниёзов М.А.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Бозори коғазҷои қиматнок (бозори саҳмияҷо) - қисми бозори молиявӣ мебошад, ки дар он муносибатҷои иқтисодӣ дар робита ба барориш, хариду фурӯш ва гардиши коғазҷои қиматнок (саҳмияҷо, вомбаргҷо ва ғайра) байни сармоягузoron ва ширкатҷо (эмитентҷо) барои ҷалб ва аз нав тақсим кардани сармоя ба вучуд меоянд [6, с. 7]. Ҷадафи асосии бозори коғазҷои қиматнок ин сафарбар кардани маблағҷои муваққатан озод барои сармоягузорӣ мебошад ва вазифаҷои он иборат аст: аз нав тақсимунии хавфҷо, нархгузории одилона ва дастгирии рушди иқтисодӣ.

Бозори молиявӣ як соҳаи муносибатҷои иқтисодӣ мебошанд, ки дар он хариду фурӯши захираҷои молиявӣ сураи мегирад. Бозори молиявӣ механизми аз нав тақсим кардани маблағҷои байни иштирокчиёни иқтисодӣ, яъне қарздиҳандагон ва қарзгирандагон, тавассути миёнаравон дар асоси талабот ва пешниҳодот мебошад. Бозори коғазҷои қиматнок қисми ҷудонашавандаи бозори молиявӣ мебошад. Мақсади бозори коғазҷои қиматнок, ин ҷамъ кардани захираҷои молиявӣ ва имкон додани тақсимои дубораи онҷо аз ҷониби иштирокчиёни гуногуни бозор тавассути муомилоти гуногун бо коғазҷои қиматнок, яъне амал кардан ҳамчун миёнарав дар ҳаракати маблағҷои муваққатан озод аз сармоягузoron ба эмитентҷои коғазҷои қиматнок мебошад. Ҷамин тариқ бозори коғазҷои қиматнок яке аз сегментҷои бозори молиявӣ мебошад [6, с. 7].

Ба ибораи дигар: бозори коғазҷои қиматнок (бозори саҳмияҷо)- ин қисми бозори молиявӣ буда, дар он сармоя тавассути барориш, хариду фурӯши коғазҷои қиматнок (саҳмияҷо, вомбаргҷо ва ғ.) ҷалб намудан ва аз нав тақсим кардани онҷо сураи мегирад [5, с. 8]. Бозори коғазҷои қиматнок сармоягузoronро бо маблағҷои мавҷуда ва эмитентҷо, ки ба маблағгузорӣ ниёздоранд, бо мақсади ба даст овардани фоида ва рушди иқтисодӣ бо ҳам пайвасти менамояд.

Таърихи пайдоиши бозори коғазҳои қиматнок: Таърихи пайдоиши бозори коғазҳои қиматнок якчанд асрро дар бар мегирад. Аслан пайдоиши бозори коғазҳои қиматнок аксар вақт ба таъсиси бозори коғазҳои қиматноки давлатӣ дар асрҳои XV ва XVI алоқамандӣ дорад. Дар ин давра давлатҳо барои ҷалби маблағҳои иловагӣ барои пушонидани касри буҷети давлатӣ ба баровардан ва ҷойгир кардани коғазҳои қиматнок ҳам дар дохил ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ шурӯъ мекарданд [6, с. 13].

Масалан: дар соли 1531 Биржаи саҳҳомии Антверпен (дуюмин шаҳри калонтарини кишвари Белгия) таъсис дода шуд, ки дар он коғазҳои қиматноки давлатӣ хариду фурӯш карда мешуд. Дар аввали асри XVI таҳаввули (эволюция) амалиётҳои тиҷоратӣ боиси пайдоиши биржаҳои саҳҳомӣ гардид [6, с.13].

Дар соли 1531 тоҷирони Итолёвӣ дар Брюгге (яке аз шаҳрҳои таърихии кишвари Белгия) як навъи биржаи фондӣ таъсис доданд, ки дар тиҷорати байналмилалӣ нақши муҳим бозид. Биржаи Брюгге биржаи байналмилалӣ буд ва ба хизматрасонӣ ба тоҷирони хориҷӣ тавачҷӯҳи зиёд меод [6, с.13]. Такмили технологияи биржаи фондӣ боиси пайдоиши мафҳумҳо ба монанди бюллетени биржа ва қурби расмӣ биржаҳо гардид. Дар соли 1592 биржаи Брюгге бори аввал рӯйхати нархҳои коғазҳои қиматнокеро, ки дар он ҷо савдо мешуданд, нашр кард [6, с.13]. Ҳамин соли таърихӣ ҳамчун соли эҳёшавии биржаҳои фондӣ баҳисоб рафта, биржаҳо ҳамчун ташкилотҳои махсусгардонидашуда, ки ба хариду фурӯши коғазҳои қиматнок машғуланд, ҳисобида мешавад [6, с. 13].

Дар асри 17-ум маркази савдои биржа ба кишвари Нидерландия кӯчид, ки дар он ҷо коғазҳои қиматнок дар биржаи молии соли 1611 хариду фурӯш карда мешуданд. Аввалин бюллетени биржаи фондӣ 25 адад коғазҳои қиматнок бо номи (зайёмҳои Нидерландӣ) ва 4 намуди вомбаргҳои Ҳукумати Англияро дар бар мегирифт [6, с.13].

Аввали коғазҳои қиматноки ғайриҳукуматӣ дар шакли саҳмияҳо дар асри 17 дар биржаи Амстердам (Нидерландия) пайдо шуданд. Ширкати тиҷоратии “st-Indian” ё «Ист-Ҳиндустон», яъне (Ширкати Ҳиндустони Шарқӣ) якумин маротиба дар таърих ба эълони обуна барои иштирок дар ғоидаи ширкат савдои саҳмияҳо шро дар биржа оғоз кард. Дар заминаи фурӯши ин коғазҳои қиматнок ба ширкати «Ист-Ҳиндустон», ҳуқуқи тиҷорат дар Ҳиндустон, дар баробари ҳама ҳуқуқҳои, ки Ҷумҳурии Ҳоланд дар Ҳиндустон дошт, дода шуд [6, с.14].

Ин амали нисбати Ширкати тиҷоратии «Ист-Ҳиндустон» баанҷомрасида тавачҷӯҳи васеъро ба коғазҳои қиматноки ширкат ба миён овард ва биржаи Амстердам ба бозори марказии саҳмияҳои Ширкати «Ист-Ҳиндустон» табдил ёфт. Биржаи Амстердам на танҳо амалиётҳои хариду фурӯши ин коғазҳои қиматнокро бо пули нақд, балки бо амалиёти фаврӣ низ онро пешниҳод мекард, ки ин амал боиси ташаккулёбии бозори ғайрирасмӣ (ҳанотии) биржаи фондӣ гардид. Дар баробари биржаҳои саҳҳомӣ дар Белгия ва Нидерландия, бозорҳои коғазҳои қиматнок дар дигар кишварҳои Аврупо пайдо шуданд. Дар охири асри 17 ва аввали асри 18 дар Англия ҳама намуди ширкатҳои саҳҳомӣ пайдо шуданд ва саҳмияҳои онҳо дар биржаи саҳҳомӣ ба рӯйхат гирифта мешуданд. Ҳамзамон, бозори берун аз биржа (бозоре, ки ба истилоҳ бозори кӯчагӣ) пайдо шуд, ки дар он брокерҳои лондонӣ савдоро дар қаҳвахонаҳо ё дар кӯчаҳо анҷом меоданд [6, с.14].

Брокер-миёнарави касбии байни муштарӣ (сармоягузор) ва бозор (биржа) буда, аз номи муштарӣ бо гирифтани комиссия созишхоро бо дороиҳо (коғазҳои қиматнок, асъор) анҷом медиҳанд. Брокерҳо дастрасиро ба биржаҳо осон мекунанд, суратҳисобҳо мекушоянд, фармоишҳои хариду фурӯшро иҷро мекунанд, сабтхоро нигоҳ медоранд ва инчунин метавонанд таҳлил ва тавсияҳои сармоягузорию ба сармоягузoron пешниҳод кунанд. Дар Федератсияи Руссия танҳо шахсе, ки аз ҷониби Бонки марказии Россия иҷозатнома дорад, метавонад ҳамчун брокер амал кунад [4, с.12].

Дар Фаронса ташаккули бозори саҳҳомӣ низ дар асри 18 оғоз ёфт. Соли 1724 бо ташаббуси ҳукумат дар ш.Париж биржаи векселӣ ва саҳҳомӣ таъсис дода шуд. Танҳо ба брокерҳои расмӣ иҷозат додашуд, ки дар ин биржа муомилот анҷом диҳанд. Хусусияти фарқкунандаи биржаи Фаронса аз биржаҳои саҳҳомии дигар кишварҳо дар он мушоҳида мегардид, ки дар ин биржа механизми эълони оммавии нархҳо ва тартиби савдо вучуд надошт. Баъдтар соли 1777, дар ин биржа майдони махсуси савдо (хариду фурӯш) барои коғазҳои қиматнок таъсис дода шуд ва қоидаи эълони оммавии нархҳо ҷорӣ карда шуд. Ташкил ва фаъолияти Биржаи Париж таҳти назорати ҳукумат қарор дошт, ки ин амал назорати бозори саҳҳомии кишварро дар назар дошт [6, с.14].

Бо рушди бозори коғазҳои қиматнок дар Олмон, Австрия, Маҷористон ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳам биржаҳои фондии универсалӣ, яъне биржаи молино-саҳҳомӣ (товарно-фондов) ва ҳам биржаҳои махсусгардонидашуда пайдо шуданд. Аввалин биржаи фондии Амрико соли 1791 дар Филадельфия таъсис дода шуд ва соли 1792 созишномае, ки 24 брокери Нью-Йорк ба имзо расониданд, боиси таъсисиёбии Биржаи фондии Нью-Йорк гардид. Бозорҳои асосии саҳмияҳои Аврупо дар аввали асри 19 биржаҳои Лондон ва Франкфурт буданд [7, с.15]. Давраҳои минбаъдаи рушди бахши бонкӣ ва сохтмони роҳҳои оҳан боиси рушди минбаъдаи бозори саҳмияҳо гардид, ки муниципалитетҳо ҳамчун иштирокчиёни ин бозор пайдо шуданд. Муниципалитет - ин воҳиди маъмурӣ-ҳудудие мебошад, ки аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ идора карда мешавад [1, с.11]. Ин маънои онро дорад, ки он қаламрав дар дохили минтақа бо сарҳадҳои возеҳ муайяншуда ва ҳукумати маҳаллӣ аст, ки наздиктарин ба сокинон мебошад.

Бозори коғазҳои қиматнок дар Россияи Федералӣ. Дар шароити идоракунии маъмурӣ-фармонфармоии иқтисодии ИҶШС, ҳаракати ҷараёнҳои молиявӣ аз ҷониби ҳизби ҳоким ва сохторҳои молиявӣ иқтисодӣ муайян карда мешуд. Аз ин рӯ, шароити эҳёи бозори саҳҳомӣ, ки пеш аз инқилоби соли 1917 дар Россияи Федералӣ вучуд дошт, то аввали солҳои 1990 номусоид монд ва ба ҷои бозори расмӣ саҳмияҳо ва ё биржаҳои фондӣ, танҳо бозори ба истилоҳ «сиёҳ» амал мекард [6, с.23, 31].

Бозори коғазҳои қиматнок дар Россияи Федералӣ дар нимаи аввали соли 1996 пас аз қабули Қонун Федералӣ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ» эҳё гардид [6, с. 33]. Аммо, муддати тӯлонӣ сатҳи пасти саводнокии молиявӣ ва иқтисодӣ дар байни аҳолии кишвар дар маҷмӯъ монетаи рушди ин бозор гардид. Дар солҳои 1993-1994 аз сабаби қаллобӣ дар самти хусусигардонӣ вазъият боз ҳам дар Россияи Федералӣ мураккабтар гардид ва ривочи фаъолияти бозори қонунии саҳҳомӣ дар ин кишвар аз аввали соли 2000 сарчашма мегирад, ки иқтисоди Россияи Федералӣ дар ин давра ру ба рушд ниҳод [6, с. 31].

Қабули Қонуни федералӣ дар соли 1996 “Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок” як рӯйдоди муҳим дар танзими фаъолият дар бозори саҳҳомии Россия, бахусус бозори вомбаргҳои давлатӣ баҳисоб меравад. Дар ин бозор муқаррар карда шудааст, ки илова бар дигар шахсони ҳуқуқӣ, мақомоти иҷроия ва ҳукуматҳои маҳаллӣ метавонанд коғазҳои қиматнок бароранд. Қонуни мазкур ба дастгирии иттилоотии бозори коғазҳои қиматнок, бахусус ифшои иттилоот аз ҷониби эмитентҳо, масъулият барои истифодаи ғайриқонунии маълумоти хусусӣ ва таблиғ дар бозори саҳҳомӣ, таъкиди ҷиддӣ додааст [6, с. 31].

Бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдоиши бозори коғазҳои қиматнок таърихи аз сифр оғозгардидаро шаҳодат медиҳад, чунки дар оғози солҳои 90-уми асри гузашта, заминаҳои меъёрию-ҳуқуқии он таҳия мегардид ва аввалин иштирокчиёни расмӣ ин бозор (бонкҳо ва ширкатҳои молиявӣ) буданд.

Дар соли 2000-ум институтҳои расмӣ ба монанди: Биржаи миллии фонди «Душанбе» (НФБ Душанбе) таъсис дода шуд, ки ҷойгиркунии саҳмияҳои ширкатҳои калонтарин ва корхонаҳои давлатӣ дар он оғоз гардид. Гарчанде, ки то ҳол бозор хурд боқӣ мемонад ва он асосан ба бахши бонкӣ ва коғазҳои қиматноки давлатӣ нигаронида шудааст, аммо бо имкони афзоиш тавассути сармоягузорӣ ва такмили қонунгузорӣ алҳол, сустрӯш карда истодааст.

Аз нигоҳи таърихӣ, бозори саҳҳомӣ дар Тоҷикистон аз муомилоти коғазҳои қиматноки ғайрибиржавӣ иборат буд, ки тавассути сабти онҳо дар феҳрестҳои хусусӣ анҷом дода мешуданд.

Дар мавриди суръати рушди бозори саҳҳомӣ, аз замони оғози сиёсати мустақили иқтисодӣ, Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ бахши бонкӣ самти афзалиятноки рушди иқтисодӣ гардид.

Асосҳои қонунгузорию рушди бозори саҳҳомӣ соли 1992, вақте, ки Қонуни ҶТ «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок ва биржаҳои саҳҳомӣ» қабул шуд, сарчашма мегардад. Ғайр аз ин, дар тӯли 25 соли истиқлолият кӯшишҳои зиёде барои таъсиси биржаҳои саҳҳомӣ сурат гирифтанд, ки мутаассифона, бенаҷибча анҷом ёфтанд. То соли 2015 ягон ниҳоди пурра фаъолияткунандаи бозори коғазҳои қиматнок дар кишвар вуҷуд надошт.

Дар моҳи апрели соли 2015 як гурӯҳи мутахассисони ҷавон Биржаи Фондии Осӣи Марказиро ташкил карданд, ки саҳмдорони он GMEX Technologies Limited, як филиали ширкати хориҷӣ мебошад. Танзимгари асосии бозори коғазҳои қиматнок дар Тоҷикистон Агенсии рушди бозори коғазҳои қиматнок ва бақайдгирандаи махсус дар назди Вазорати молияи ҶТ мебошад. Заминаҳои меъёрию ҳуқуқии бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст аз: Кодекси маданияи ҶТ, ҚҶТ “Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок”, ҚҶТ “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ”, Кодекси андозаи ҶТ ва ғ.

Вомҳои Бонки миллии Тоҷикистон: Вомҳое, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ва ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шудаанд, коғазҳои қиматноки электронӣ мебошанд [1, с. 15]. Мо дар акс вомбаргҳои «коғазӣ»-и ҷисмониро намебинем, балки маълумотро дар бораи ҷойгиркунии онҳо дар биржаҳо ё диаграммаи нархҳо, ки дорои номиналии эмитент (БМТ), арзиши номиналӣ, санаи пардохт (масалан: “91D”-91 рӯз), меъёри купон ва рақами ISIN мебошанд. Вомбаргҳои ҷисмонӣ алҳол кам истифода мешаванд ва ба ҷои он, сабтҳои рақамӣ дар пойгоҳҳо (базаҳо)-и электронӣ нигоҳ дошта мешаванд.

Заминаҳои қонунгузори бозори қоғазҳои қиматнок: Сарчашмаи асосии заминавии қонунгузори бозори қоғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин Қонуни ҶТ «Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок» мебошад. Қонуни мазкур муносибатҳоро, ки дар раванди барориш, паҳнкунӣ, гардиш ва пардохти қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии эмитент, хусусияти таъсисдиҳӣ ва фаъолияти субъектҳои бозори қоғазҳои қиматнок ба вуҷуд меоянд, танзим менамояд.

Қонуни мазкур тартиби танзим ва назоратро дар бозори қоғазҳои қиматнок бо мақсади таъмини амали беҳавф, кушода ва самараноки бозори қоғазҳои қиматнокро танзим менамояд. Инчунин қонуни мазкур ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron ва дорандагони қоғазҳои қиматнок, рақобати боинсофонаи иштирокчиёни бозори қоғазҳои қиматнокро муайян менамояд.

Мафҳумҳои асосии бозори қоғазҳои қиматнок дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборатанд [2, с.1]:

- биржаи фондӣ - шахси ҳуқуқие, ки дар шакли ташкилию ҳуқуқии ҷамъияти саҳомӣ таъсис ёфта, ташкили савдои қоғазҳои қиматнокро амалӣ менамояд ва ҷиҳати мусоидат барои бастании аҳдҳо бо қоғазҳои қиматнок бо роҳи истифодаи низоми савдои биржаи фондӣ хизмат мерасонад.

- бозори аввалияи қоғазҳои қиматнок - муносибатҳое, ки дар раванди аз ҷониби эмитент бегонакунии қоғазҳои қиматнок ба соҳибони аввал тавассути бастании аҳди граждани-ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешаванд.

- бозори муташаккили қоғазҳои қиматнок - доираи гардиши қоғазҳои қиматнок, ки дар он аҳдҳо бо қоғазҳои қиматнок бо расмиёт ва шартҳои танзим мешаванд, ки ташкилкунандаи савдо барои иштирокчиёни ин аҳдҳо мутобиқи қонунгузорӣ муқаррар кардааст.

- бозори номуташаккили қоғазҳои қиматнок - доираи гардиши қоғазҳои қиматнок, ки дар он аҳдҳо бо қоғазҳои қиматнок бе риояи талаботи бозори муташаккил амалӣ карда мешавад.

- бозори такрорӣи қоғазҳои қиматнок - муносибатҳое, ки дар раванди муомилоти қоғазҳои қиматноки пештар баровардашуда байни субъектҳои бозори қоғазҳои қиматнок сураат мегиранд, ба истисноии муносибатҳо дар бозори аввалияи қоғазҳои қиматнок.

- вомбарг - қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ мебошад, ки ҳуқуқи дорандаи онро барои аз шахси барорандаи вомбарг дар мӯҳлати дар он пешбинишуда гирифтани арзиши номиналии вомбарг ё дигар молу мулк ба он баробарро тасдиқ менамояд, инчунин ба дорандаи он ҳуқуқи гирифтани фоизи он аз арзиши номиналии вомбарг ё ҳуқуқҳои дигари молумулкиро медиҳад.

- гардиши қоғазҳои қиматнок - бастании аҳдҳои шахрвандӣ - ҳуқуқӣ оид ба қоғазҳои қиматнок дар бозори такрорӣ.

- делистинг - расмиёти аз ҷониби биржаи фондӣ хориҷ намудани қоғазҳои қиматнок аз рӯйхати нархгузорӣ.

- дороиҳои сармоягузорӣ - маблағҳои пулӣ, қоғазҳои қиматнок, дороиҳои дигар, ки мақоми давлатии ваколатдорнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро ҳамчун дороиҳои сармоягузорӣ муайян намудааст.

- дорандаи номиналӣ - шахс, иштирокчиӣ касбии бозори қоғазҳои қиматнок, ки соҳибмулки қоғазҳои қиматнок намебошад, манфиатҳои саҳмдорро

нисбат ба коғазҳои қиматнок намояндагӣ мекунад ва иҷроӣ ҳуқуқҳоро ба онҳо аз номи худ ва бо супориши соҳибмулк дар асоси шартнома амалӣ менамояд.

- коғазҳои қиматноки эмиссионӣ - коғазҳои қиматноке, ки дар як вақт дорои аломатҳои зерин мебошад:

*маҷмуи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ, ки боиси шаҳодат додан, гузашт кардан ва иҷроӣ қатъӣ бо риояи шакл ва тартибе, ки Қонуни мазкур муқаррар намудааст дар худ нигоҳ медорад, бо барориш паҳн карда мешавад, андоза ва мӯҳлати баробари иҷроӣ ҳуқуқҳоро дар дохили як барориш, новобаста ба вақти ба даст овардани коғазҳои қиматнок, дорад.

- коғазҳои қиматноки эмиссионии номӣ - коғазҳои қиматноке, ки маълумот дар бораи соҳибони он ба эмитент дар шакли феҳристи соҳибони коғазҳои қиматнок бояд дастрас бошад, гузариши ҳуқуқҳо ба он ва амалӣ намудани ҳуқуқҳои бо он алоқамандбуда ҳаммонандкунии ҳатмии соҳиби онро талаб менамоянд.

- листинг - расмиёти ворид намудани коғазҳои қиматнок ба рӯйхати нархгузори биржаи фондӣ.

- сармоягузор - шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки маблағгузори ба коғазҳои қиматнок анҷом медиҳад.

- сармоягузори институтсионалӣ - шахси ҳуқуқӣ, ки маблағҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқиро бо мақсади сармоягузорӣ ба дороиҳои сармоявӣ ҷалб менамояд.

- сармоягузори инфиродӣ - сармоягузоре, ки сармоягузори институтсионалӣ намебошад.

- рақами бақайдгирии давлатӣ - рамзи рақамӣ (ҳарфӣ, аломатӣ), ки барориши мушаххаси (барориши иловагӣ) коғазҳои қиматноки эмиссионӣ ба қайди давлатӣ гирифташавандаро муайян менамояд.

- саҳмия - коғазҳои қиматноки эмиссионие мебошад, ки ҷамъияти саҳомӣ мебарорад ва вобаста ба намуд ва категория ҳуқуқи саҳмдоронро барои гирифтани суди саҳмия (дивиденд), иштирок дар идоракунии ҷамъияти саҳомӣ, гирифтани қисми молу мулкӣ ҷамъияти саҳомӣ, ки пас аз барҳам додани он боқӣ мемонад, тасдиқ менамояд.

- сертификати коғазҳои қиматноки эмиссионӣ - ҳуҷҷате, ки аз ҷониби эмитент бароварда мешавад ва маҷмуи ҳуқуқҳоро ба миқдори дар сертификат зикргардидаи коғазҳои қиматнок тасдиқ мекунад. Соҳиби коғазҳои қиматнок ҳуқуқ дорад аз эмитент иҷроӣ уҳдадорихоӣ онро дар асоси ҷунин сертификат талаб намояд.

- эмиссияи шахсии коғазҳои қиматнок - эмиссияи коғазҳои қиматнок, ки дар рафти он эмитент коғазҳои қиматноки худро тавассути пешниҳоди шахсӣ мебарорад ва паҳн мекунад мебошад.

- эмитенти коғазҳои қиматнок - шахси ҳуқуқӣ, ки барориши коғазҳои қиматнокро мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намуда, аз номи худ уҳдадор мешавад, ки уҳдадорихоро дар назди соҳибони коғазҳои қиматнок, ки аз шартҳои барориши коғазҳои қиматнок (минбаъд - эмитент) бармеоянд, иҷро намояд.

Қонуни мазкур барориш ва гардиши намудҳои зерини коғазҳои қиматнокро танзим наменамояд, аз ҷумла [2, с. 6]:

- коғазҳои қиматноки давлатӣ ва коғазҳои қиматноке, ки аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон бароварда ё кафолат дода мешаванд, аз ҷумла:

- сертификати бонкӣ;
- вексел;
- чек;
- борнома (коносамент).
- коғазҳои қиматноки давлатӣ - векселҳои давлатии хазинадорӣ;
- сертификати бонкӣ – сертификат (вомҳои) Бонки миллии Тоҷикистон;
- вексел - ҳуҷҷати хатие мебошад, ки уҳдадорӣ қарзии хаттии бечунуҷароро

ифода мекунад, ки тибқи он як тараф векселдиҳанда уҳдадор мешавад, ки маблағи муайяни пулро ба тарафи дигар векселдоранда дар вақти муайян ё бо талаб пардохт намояд. Аслан ин як шакли забонхати қарзие мебошад, ки метавон дар асоси он пардохт ба таъхир гузошта шавад ва ё ҳамчун воситаи пардохт барои молу хизматрасониҳо дар тиҷорат истифода шавад;

- чек - ҳуҷҷате мебошад, ки пардохти маҳсулот ва хизматҳоро тасдиқ мекунад. Инчунин коғази қиматноке, ки дар асоси он ба бонк супориш дода мешавад, ки маблағи муайяно пардохт намояд;

- борнома (коносамент) - ин ҳуҷҷати бисёрфункционалӣ дар тиҷорати байналмилалӣ мебошад, ки ҳамчун ҳуҷҷат барои гирифтани бор аз ҷониби интиқолдиҳанда, далели шартномаи интиқол ва аз ҷама муҳим ҳамчун коғази қиматнок (ҳуҷҷати боркашонӣ) хизмат мекунад ва молиякити борро муайян менамояд.

Дастурамали №189 “Дар бораи коғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон” - мутобиқи қисми 3 моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” таҳия шуда, тартиби барориш, ҷойгиркунонӣ ва гузаронидани амалиёт бо коғазҳои қиматноки БМТ-ро ҳамчун воситаи татбиқи сиёсати пулию қарзӣ танзим менамояд [3, с. 2].

Коғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ)-яке аз воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ буда, бо мақсади танзими ҳаҷми пул дар иқтисодиёт ва идоракунии сатҳи пардохтпазирии кӯтоҳмуддати ташкилотҳои қарзии молиявӣ бароварда мешаванд.

Эмитенти коғазҳои қиматноки БМТ - Бонки миллии Тоҷикистон мебошад. Музоядаҳои БМТ.

- иштирокчии музояда - бонк ва ташкилоти амонатии қарзии хурд, ки ба талаботи зерин ҷавобгӯ мебошад [3, с.2]:

* дар Бонки миллии Тоҷикистон суратҳисоби муросилотӣ бо пули миллии дошта бошад;

* дар ҳолати идоракунии маъмурияти муваққатӣ қарор надошта бошад;

* қобили пардохт бошад;

* бо Бонки миллии Тоҷикистон Созишнома дар бораи иштирок дар музоядаҳои коғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон дошта бошад;

* ба Низоми автоматии савдо пайваст буда, талаботи зарурии кор бо ин низомро иҷро намояд.

Коғазҳои қиматноки БМТ - коғазҳои қиматноке мебошанд, ки дар шакли сабт дар суратҳисобҳои алоҳидаи амонатгоҳи Бонки миллии Тоҷикистон бо пули миллии бароварда мешаванд.

- дисконт – хариди коғази қиматнок пеш аз муҳлати пардохти он бо нархи пасттар аз арзиши номиналӣ;

- арзиши номиналӣ - арзиши коғази қиматнок, ки дар рӯи он нишон дода шудааст;

Коғазҳои қиматноки БМТ - коғазҳои қиматноке мебошанд, ки дар шакли сабт дар суратҳисобҳои алоҳидаи амонатгоҳи Бонки миллии Тоҷикистон бо пули миллий бароварда мешаванд.

- музояда - ҷойгиркунии коғазҳои қиматнок тибқи Дастурамали мазкур барои ташкилотҳои қарзӣ;

- шартҳои музояда - талаботи муайяншудае, ки он рақами барориш, таърихи баргузори музояда, муҳлати пардохти барориш, ҳаҷми барориш ва фоизи ҷойгиркунии коғазҳои қиматноки дар музоядаи муқарраргардида ба фуруш баровардашударо дар бар мегирад мебошанд.

- дилер - бонк ва ташкилоти амонатии қарзии хурд, ки иштирокчиёни музояда мебошанд;

- музоядаи муқарраргардида - музоядае, ки дар мавриди эълон шудани он БМТ пешакӣ меёри фоизиро муқаррар менамояд ва иштирокчиёни музояда дархостҳои худро аз рӯи меёри фоизи муқарраргардида пешниҳод менамоянд;

- музоядаи бе меёри фоизи муқарраргардида - музоядае, ки дар он меёри фоизи ҷойгиркунии коғазҳои қиматнок аз рӯи меёри фоизҳои пешниҳодгардидаи иштирокчиёни музояда вобаста ба талаботу пешниҳод муайян карда мешавад;

- сармоягузор - шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ (резидентҳо ва ғайрирезидентҳо), ки дар музояда тавассути ташкилотҳои қарзӣ иштирок мекунанд.

- шахси ваколатдори дилер - роҳбар ё корманди дигари масъули иштирокчии музояда, ки ба ӯ ваколати иштирок намудан дар музоядаи коғазҳои қиматнок дода шудааст;

- харидор - иштирокчии музояда, дилер, ки коғазҳои қиматнокро ба моликият харидорӣ менамоянд ва дар ҳолатҳои бо қарори Кумитаи сиёсати пулию қарзии БМТ иҷозат додашуда – сармоягузор.

Муқарриз: Амирзода С.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Қонуни ҶТ “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, соли 2011. // - [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://nbt.tj>. (Санаи мурочиат 23.10.2025).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок”, ш. Душанбе, соли 2011. // - [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://nbt.tj>. (Санаи мурочиат 28.10.2025).

3. Дастурамали №189 “Дар бораи коғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон”, қарорҳои Раёсати БМТ, №1 аз 31.01.2017с. ва №137, аз 04.11.2025с. // - [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://nbt.tj>. (Санаи мурочиат 23.11.2025).

4. Гридюшенко Е.Н., Гридюшенко А.Н., Рынок ценных бумаг (Бозори коғазҳои қиматнок), Курси лексияҳо-Горки: Академияи давлатии кишоварзии Бошқирдистон, [Матн] – 2020. – 200 с.

5. Казимагамедов А.А., Абдулсаламова А.А., Рынок ценных бумаг (Бозори коғазҳои қиматнок), Дастури таълимӣ, [Матн] – “изд. Русайнс”, 2025. -138 с.

6. М.М.Газалиев, В.А.Осипов, Рынок ценных бумаг (Бозори коғазҳои қиматнок), Дастури таълимӣ, [Матн] – Москва, “изд. Дашков-К, 2018.-160с. С. 7,13,14,23,31,33.

7. Михайленко М.Н., Рынок ценных бумаг (Бозори коғазҳои қиматнок), Дастури методии амалӣ, [Матн] – Москва: “изд. Юрайт”, 2025. – 345 с.

Literature:

1. Law of the Republic of Tajikistan “On the National Bank of Tajikistan”, Dushanbe, 2011. // - [Electronic resource]. Source of access: URL: <https://nbt.tj>. (Access date 23.10.2025).

2. Law of the Republic of Tajikistan “On the Securities Market”, Dushanbe, 2011. // - [Electronic resource]. Source of access: URL: <https://nbt.tj>. (Access date 28.10.2025).

3. Instruction No. 189 “On Securities of the National Bank of Tajikistan”, resolutions of the NBT Board, No. 1 dated 01/31/2017 and No. 137, dated 11/04/2025. // - [Electronic resource]. Source of access: URL: <https://nbt.tj>. (Access date 11/23/2025).

4. Gridyushenko E.N., Gridyushenko A.N., Securities Market (Securities Market), Lecture Course-Gorki: Bashkir State Agricultural Academy, [Text] – 2020. - 200p. p.12.

5. Kazimagamedov A.A., Abdulsalamova A.A., Rynok tsennyh babug (Securities market), Educational manual, [Text] - "Izd. Rusains", 2025.-138 p. p. 8.

6. M. M. Gazaliev, V. A. Osipov, Wertpapiermarkt (Bozoori koғazҳои qimatnok), Dasturi ta’limi, [Matn] – Moskau, „izd. Dashkov-K, 2018.-160 с. p. 7,13,14,23,31,33.

7. Mikhailenko M.N., Securities Market (Securities Market), Methodological and Practical Guide, [Text] – Moscow: “Izd. Yurayt”, 2025.- 345p. p. 15/

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА МАФҲУМУ МОҲИЯТИ БОЗОРИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК (ЗАМИНАҲОИ ҚОНУНГУЗОРИ)

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои таърихӣ пайдошавии бозори коғазҳои қиматнок ва заминаҳои қонунгузори он ба таври мухтасар шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Муаллиф дар ин мақола доир ба давраҳои қадимаи пайдоиши бозори коғазҳои қиматнок, хусусиятҳои муҳими бозори саҳмияҳо дар даврони пайдоиши аввалин коғазҳои қиматнок дар давлатҳои Аврупо, пайдоиши аввалин биржаҳои саҳҷомӣ, инчунин рушди минбаъдаи онҳо тавзеҳот овардааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф вобаста ба масъалаи пайдоиши аввалин бозори коғазҳои қиматнок дар кишвари Россияи Федералӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ғояҳои муҳимро мавриди омӯзиш қарор дода, маълумот дарҷ намудааст. Ҳамзамон, заминаҳои қонунгузори бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақолаи мазкур шарҳу тавзеҳ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: коғазҳои қиматнок, бозори саҳҷомӣ, барориш, фоида, арзиш, дивиденд, индекс, дисконт, вомбарг, вексел, эмитент, сармоя, сармоягузор, миёнарави, диллер, музояда, қарз, воситаҳои қарзӣ.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, КОНЦЕПЦИЯ И СУЩНОСТЬ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ (ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА)

В данной статье кратко рассматриваются исторические аспекты возникновения рынка ценных бумаг и его законодательная база. В данной статье автор рассматривает древнюю эпоху возникновения рынка ценных бумаг, важные особенности фондового рынка в период появления первых ценных бумаг в европейских странах, возникновения первых фондовых бирж, а также их дальнейшее развитие. В данной статье автор изучил важные идеи и включил информацию о возникновении первого рынка ценных бумаг в Российской Федерации и Республике Таджикистан. Одновременно в данной статье

разъясняется и уточняется законодательная база рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: ценные бумаги, фондовый рынок, выпуск, прибыль, стоимость, дивиденды, индекс, дисконт, облигация, вексель, эмитент, капитал, инвестор, посредник, дилер, аукцион, кредит, долговые инструменты.

HISTORY, CONCEPT AND ESSENCE OF THE SECURITIES MARKET (LEGISLATIVE FRAMEWORK)

This article briefly examines the historical aspects of the emergence of the securities market and its legislative framework. In this article, the author examines the ancient era of the emergence of the securities market, the important features of the stock market during the period of the emergence of the first securities in European countries, the emergence of the first stock exchanges, as well as their further development. In this article, the author explored important ideas and included information about the emergence of the first securities market in the Russian Federation and the Republic of Tajikistan. At the same time, this article explains and clarifies the legislative framework of the securities market in the Republic of Tajikistan.

Key words: securities, stock market, issue, profit, value, dividends, index, discount, bond, bill, issuer, capital, investor, intermediary, dealer, auction, loan, debt instruments.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзов Мустафо Абдуллоевич – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988-79-71-00. E-mail: m_niyozov@nbt.tj

Сведения об авторе: Ниёзов Мустафа Абдуллоевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Е. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988-79-71-00. E-mail: m_niyozov@nbt.tj

Information about the author: Niyozov Mustafa Abdulloevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of economic sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 988-79-71-00. E-mail: m_niyozov@nbt.tj

ТДУ: 330.8

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Амирзода С.А., Саидов С.Ч.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Механизми калидии рушди давлатдорӣ ба имкониятҳои иқтисодии он вобаста мебошад. Дар ин замина қайд кардан ба маврид аст, ки шахсиятҳои шинохта ва созандаи ин миллати куҳанбунёдро таърих зиёд дар ёд дорад ва рушди давлату миллат аз мутахассисони варзида вобастагӣ дорад. Яке аз чунин шахсияти созандаю бунёдкор, роҳбари оқилу доно, ғамхори миллату давлат, ҷонфидои миллат ин Нусратулло Махсум (Лутфуллоев Н.) мебошад. Корнамоии ин шахсият ҳамеша дар хотироти таърих пойбарҷо буда, қалам дар тасвири хизматҳои ӯ кутоҳӣ мекунад. Аммо агар тавонем қатрае аз хизматҳои ин сарсупурдаи

миллатро рӯи коғаз биорем, эҳтироми шогирдонаи моро ба эшон далолат медиҳад.

Ҳангоми ҷустуҷӯ ва мутолиаи асарҳои ба ӯ бахшидашуда, пай мебарем, ки хизматҳои ин шахси зиндаёд беназиранд. Таърихи миллати мо шахсиятҳои хизматнишондодаи зиёдро дар саҳифаҳои худ сабт кардааст, ки дар қатори ин абармардон Куруши Кабир, Исмоилӣ Сомонӣ, Бобоҷон Ғафуров, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон метавон исми Нусратулло Махсумро низ овард.

Барҳақ Муродов Б. мегуяд, ки “Дар замири ин марди шариф маънои ибораи “Дорои нусрат аз ҷониби Худо” маҳфуз аст ва бо гузашти айём вақт довар шуда, ки нусрати Нусратулло таъхирнопазир аст” [10, с. 11]. Дар ҳақиқат Нусратулло Махсум шахсияте ҳаст, ки баъд аз давлатдорӣ Сомониён заминагузори иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Чунки иқтисоди миллӣ ба давлати дорои худуди муайян ва соҳибистиқлол хос мебошад ва дар замони барқароршавии Осиёи миёна ба ҳукумати Шуравӣ дар ҳамин лаҳзаҳои ҳассоси таърихӣ хизматҳои тасвирнашавандаи ин шахсияти таърихи Нусратулло Махсум ба даст омадаанд. Ин аст, ки барҳақ ӯро асосгузори иқтисоди миллӣ доништан ҳақиқати ҳол мебошад.

Барҳақ Пешвои миллат қайд намуданд, ки “Кӯшишу талошҳои ӯ пеш аз ҳама дар ташаккули Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян гардидани марзу буми имрӯзаи он ва шинохти миллати тоҷик беназир аст” [18].

Аз таваллуди ин абармард 144 сол, аз вафот 88 сол ва аз қаҳрамони Тоҷикистон эълон шудани ӯ 19 сол, инчунин аз таъсиси Ҷумҳурии мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШСТ) 101 сол ва ҷумҳурии иттифоқи ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистӣ (ҶШСТ) таъсисёфтани кишвари азизамон 96 сол гузашта бошад ҳам, то ҳоло ҳар як нафари ҳештаншинос хизматҳои ӯро лаҳзае аз хотир дур карда наметавонад.

Боре ҳангоми навиштани ин мақола аз шабакаи фејсбук (санаи 20.01.2025) назар кардем, ки тоҷикдухтари муқими Афғонистон ва ё Эрон буд, ки бисёр бо як ғуруру ифтихор аз қаҳрамониҳои Нусратулло Махсум ёд мекард. Ин аст, ки хизматҳои ӯро дар самти идоракунии муосир, сохтани мактабҳо, роҳҳо ва умуман рушди ҳама соҳаҳо аз ҷониби таҳқиқотчиёни ватанию хоричӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар ҳақиқат нақши ӯ дар рушди иқтисоди миллии кишвар беназир аст. Исботи ин сухан дар он аст, ки ӯ дар яке аз баромадҳои худ изҳор медорад, ки “.. ба кишвари харобгаштаи мо ёрии ҷиддии халқҳои бародарии ҶМШСТ барои барқарорсозии хоҷагиҳо, рушди маориф, тандурустӣ, ва хусусан бунёди роҳи оҳан, ки ба пешравии иқтисодиёт такони бузург хоҳад дод, зарур аст” [13, с. 33].

Қайд кардан бо маврид аст, ки ӯ баъди раиси Кумитаи иҷроияи марказии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (КИМ ҶШС) таъин шуданашон ба масоилҳои иқтисодию иҷтимоии зерин ва омилҳои рушди онҳо масъалагузори намудаанд:

1. Таъсиси сохторҳои нави идора ва бунёди иқтисодиёт дар шакли нав.

Нақши калидии Нусратулло Махсум дар таъсиси сохторҳои нави идоракунии ва бунёди иқтисодиёт дар шакли нав ба таври назаррас дар таърихи бунёди Тоҷикистон ба назар мерасад. Доир ба масоили мазкур муҳаққиқи ватанӣ Абдулло Ғафуров дар мақолаи худ “Саҳми Нусратулло Махсум дар поягузори давлатдорӣ миллии тоҷикон” чунин иброз намудааст: “Чаласаи якуми раёсати Кумитаи инқилобӣ, ки 7 декабри соли 1924 баргузор гашта буд, масъалаи сохтори

дастгоҳи идораи чумхуриро баррасӣ намуда, комиссариатҳои халқии соҳавӣ ва муассисаҳои чумхуриявиро таъсис дод, шумораи коргарони онҳо ва штати коргарони кумитаҳои инқилобии маҳалливу вилоятҳоро низ муайян намуд” [1, с. 334],

Ҳамзамон ислоҳоти муҳими дигари он ин бекор кардани маъмури куҳна, кулак, мингбошӣ, амлокдор, оқсоқол ва қозӣ буд. Ин шахсияти таърихсоз дар он давру замон моҳияти иқтисодӣ миқтақавиро дуруст дарк карда, ин низомро пойдору устувор гардонида, кумитаи рушди деҳагӣ ва Комиссариати халқии молия ва сохторҳои маҳаллии онро дастгирӣ ва роҳандозӣ менамуд. Инчунин таъсисёбии ташкилотҳои иттифоқи касаба ва комсомол низ дар даврони роҳбарии ӯ поягузорӣ шудаанд. Ҳамчунин, як қатор қонуну қарорҳои қабул намудаанд, ки дар пойдории забони миллӣ ва идоракунии дурусту муосири давлати навтаъсис нақши назаррасро гузоштаанд. Ғафуров Абдулло қонуну қарорҳои дар он замон қабулгардидаро чунин ба қалам мерасонад: “Дар хусуси дар ҶМШС Тоҷикистон ҷорӣ намудани забони тоҷикӣ ва узбекӣ ҳамчун забони давлатӣ ва истифодаи забони русӣ ҳамчун забони ёрирасон” (10 апрели 1925с.), “Дар бораи ҳуқуқҳои меҳнаткашон ва қонуниятҳои инқилобӣ” (09.10.1925с.), “Дастури Шӯроҳои ҷамоатӣ (деҳавӣ)” (15.12.1925с.), “Дастури Комиссариати корҳои дохила” (14.08.1926с.), “Дастури судҳо ва қозиҳо” (02.06.1926с.) ва ғайраҳо қабул ва дар амал ҷорӣ намуд, ки дар ҷалби ҳарчи бештари омма дар идоракунии давлат мусоидат намудаанд” [1, с. 335].

Аз навиштаҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки Нусратулло Махсум ҳамчун поягузори бунёди заминаҳои ҳуқуқию қонунгузорӣ низ нақши назаррасро дорад. Инчунин, таъсиси сохтори давлатию-миллӣ ва поягузори давлатдорӣ нақши созгорро дорост. Низоми нави идоракуниро иқтисодиро ин шахси дорои назари неқбини оянда заминагузорӣ намудааст.

2. Баргардонидани фирориён ба Ватан.

Қайд кардан бо маврид аст, ки дар баргардонидани фирориён ба ватан нақши ин шахсияти нотақрор беназир мебошад. Дар ин бора худи ӯ қайд менамояд, ки “... Акнун фирориён бармегарданд ва хоҳиш мекунанд, ки заминҳои пешинашонро баргардонида диҳем. Ба фирориёни бозомада замин дода мешавад, аммо на он замин, ки дигар кас кишт кардааст, балки дар ҷои дигар, кадом замин, ки ӯ интихоб мекунад, дода мешавад ва ба ӯ дар амри барқарор ва мустақкам кардани хоҷагии наваш ёрии лозима расонида мешавад” [2, с. 48].

Аз ин матлаб бармеояд, ки Нусратулло Махсум дар баргардонидани фирориён ва барқарор кардани хоҷагии кишоварзӣ, таъмин намудани талаботи мардум бо истеҳлооти маҳаллӣ ҳамчунин, бунёди маҳалҳо ва ба ҷои кор таъмин намудани мардум нақши сазовор дошт. Ҳангоми баргаштани фирориён маҳалҳои онҳо валангор гашта буд ва дар соли 1926 хароҷотҳои иловагӣ лозим буд, ки барои гурезагони баргаштаи Тоҷикистон 1 миллиону 600 ҳазор сӯм ва ғайр аз ин, барои ҷабрдидагон дар давраи мубориза бо босмачиён 500 ҳазор сӯм ёрдампулӣ дод [4, с. 21].

Дар он лаҳзаҳо ҷудо гардидани ин маблағҳои ниҳот калон аз ҷасорату нусрати ин нобиға далолат намуда, ин омил як навъ ҳавасмандкунӣ аз лиҳози иқтисодӣ ба муҳочирони баргашта буд. Оиди ин масоил Саидов С. дар осори худ “Рашти куҳандиёр” чунин меорад: “Ба ватан бозовардани фирориён аҳамияти фавқуллода бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра буд. Ҳамзамон равобити дипломатӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ миёни Афғонистону Иттиҳоди

Шуравӣ аз як тараф, Тоҷикистон аз тарафи дигар бо дигар давлатҳо густариш ёфт ва қавитар гардид. Инчунин барои тақвият бахшидани пояҳои иқтисодӣ хастагинопазирона қору пайкор намуда, аввалин колхозҳо, савхозҳо, аввалин фермаҳои чорвопарвариро асос мегузоштанд” [19, с. 169].

Дар воқеъ шахси воқеъбин ва дурандеш хуб дарк мекунад, ки нақши Нусратулло Махсум дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар беҳамто буда, он заҳматҳо ва поягузориҳои иқтисодию иҷтимоии ӯро ба некӣ ёдоварӣ мебояд кард. Барои баргардонидани фирориён ба Ватан меҳнатҳои шабонарузӣ кашида, нагузошт касе аз хоки Ватан дур монад. Ӯ дар ҳақиқат ҷонфидои ин миллату давлат буд.

3. Додани имтиёзҳои андозбандӣ.

Ҳамчунин дар он лаҳзаҳои ниҳоят душвор, ки ҷумҳурии тозатаъсис худ ба манбаҳои нави пулӣ ниёз дошт, ин шахси инсонпарвару дурандеш ва дорои дарки дурусти масоилҳои иқтисодию иҷтимоӣ имтиёзҳои пайвастаро ба пардохт накардани андозҳо, алалхусус аз ҷониби табақаи камбизоат имтиёз ҷорӣ менамуд. Худи ӯ доир ба масоили андоз чунин мегуяд: “Ҳукумати инқилобии Тоҷикистон дар тӯли 2 сол андоз нағундоштааст. Андоз бояд аз шахсоне ситонида шавад, ки бар зиёни оилаи ӯ набошад, хоҷагии ӯро дастгирӣ намояд, зеро бе ин тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳури нумумкин аст” [3, с. 50].

Аз ин ҷо бармеояд, ки Нусратулло Махсум доир ба масоилҳои иқтисодӣ баҳои дурусту саривақтӣ дода, оид ба тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат нақши калидиро гузоштааст. Дар он замон бо татбиқи сиёсати дурусту созанда ва додани имтиёзҳои гуногуни андозӣ рушди соҳаҳои калидӣ таъмин гардида, рӯз то рӯз сатҳи буҷети давлатӣ меафзуд. Ин буд ки бо шарофати дигаргунсозии сотсиалистӣ иқтисодиёти мамлакат ривочу равнақ ёфт. Масалан, буҷаи ҶШС Тоҷикистон аз 15 миллиону 300 ҳазор сӯми соли 1929 дар соли 1931 то ба 85,6 миллион сӯм афзоиш ёфт. Ҷои шак нест, ки чунин афзоиши буҷаи ҷумҳуриявӣ танҳо тавассути кӯмаки молиявии беподош (дотатсия)-и Ҳукумати Иттифоқ имконпазир гардид, ки он соли 1929 ба 72% ва соли 1932 ба 53,3% расонида шуд [14].

Бояд тазакурр дад, ки буҷети давлат дар давоми солҳои 1929-1931 яъне 2 сол ба миқдори 70 миллиону 300 ҳазор сӯм ё 5,5 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин гуна зиёдшавии буҷет низ аз татбиқи сиёсати дурусти иқтисодӣ шаҳодат меод. Ҳамзамон, бо татбиқи дурусти сиёсати иқтисодӣ миқдори кӯмаки молиявии беподош (дотатсия) 72% -и соли 1929 ба 53,3% -и соли 1932 яъне дар давоми ду сол 18,7% кам гардид, ки ин шаҳодати афзоиши даромадҳои худиро меод.

Нақши ӯ дар низоми андозбандӣ назаррас буда, ташаккули ин механизм ҷалби маблағҳоро ба буҷет такон дод ва дар додани имтиёзҳои андозӣ заминагузорӣ намуд. Ҳамчунин низоми андозбандиро вобаста ба минтақаҳо ва вазъи иқтисодии ҳамаи табақаҳои аҳоли татбиқ менамуд. Аз ҳама муҳим он аст, ки 1 то 5 сол додани имтиёзҳои андозиро заминагузорӣ намуд.

4. Обёрии заминҳои беоб.

Дар масоили обёрикунии заминҳои беоб Нусратулло Махсум нақши калидӣ дошта, то ба ҳол хизматҳои ин шахсияти накуном дар таъмини амнияти озуқавории кишвар моҳияти худро гум накардааст. Таърих шаҳодати онро медиҳад, ки ҳангоми фаъолияти ӯ миқдори заминҳои кишт афзудаанд ва Ғафуров А. дар ин хусус қайд менамояд, ки “Агар соли 1929 дар водии Вахш дар масоҳати

32 га пахтаи маҳинах кишт карда шуда бошад, пас соли 1932 майдони кишти ин зироати қимматбаҳо ба 51 ҳазор га расонида шуд. Чамъи маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 1931 нисбат ба давраи пешазчангӣ 128,9% тайёр кардани пахта нисбат ба соли 1929 ба 32,3%, ғалла ба 9,1% афзуд” [1, с. 371].

Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки дар давоми солҳои 1929-1931 масоҳати кишти заминҳои пахта 19 га зиёд гардидаанд, ки аз таваҷҷуҳи бевоситаи роҳбари ҳамон давраи давлат ба ин самт шаҳодат медиҳад. Аз далелҳои таърихӣ мушоҳида мегардад, ки миқдори заминҳои кишт сол то сол афзоиш ёфтаанд. Агар соли 1929-ро нисбат ба соли 1925 муқоиса намоем маълум мегардад, ки заминҳои кишт дар ҳаҷми 645 ҳазор га ё 2250 маротиба зиёд гардиданд, ки баҳогузориҳо дар ин самт ба ҳаволаи хонанда вогузор менамоем. Қайд кардан бо маврид аст, ки дар сохтани канали Вахш ва обёрии заминҳои ин минтақаи кишвар нақши бевоситаи Нусратулло Махсум бузургу назаррас мебошад. “Бо ташаббуси ин арбоби сиёсӣ ва давлатӣ 6-майи соли 1931 Комиссариати халқии ИҶШС қарор дар бораи аз худ кардани заминҳои навқорам дар водии Вахшро қабул намуда, барои обёрӣ намудани ин минтақа сохтмони канали бузурги Вахшро оғоз намуд, ки дарозии он 13 ҳазор километрро ташкил меод ва бояд 92 ҳазор гектар заминҳои навқоркард ва обёрӣ мешудаанд. Оқибат 13 сентябри соли 1933 ин сохтмони аср ба анҷом расид” [7, с. 69].

Сохтани ин объекти муҳими давлатӣ маҳз бо пешниҳоди тафаккури волои ин шахсияти соҳибнусрат оғоз гардида буд. Дар он замонҳо касе гумони сохтани ин минтақаи вайронаро боварӣ надошт ва ҳатто хориҷиҳо низ гумони сохтани водии вахшро ба ободоние таҳаюлӣ медонистанд, аммо ин марди оқилу донишманд, шуҷоъу тавоно, бо матонату боварии ботинии худ, ба сохтани канал шуруъ намуд. Нисбати ин масъала нависандаи машҳур Диловари Мирзо дар асари безаволи худ “Кайфар” чунин меорад, ки “Арзиши сохтмони Вахш мувофиқи лоиҳа 155,7 миллион сумро ташкил меод, ки ин маблағ хело калон буд. Соли 1931 муҳандиси машҳури америкой ҳангоми сайёҳат ба водии Вахш сафар карду андешаҳои роҳбари ҷумҳуриро шунида, бо тамасхур сар ҷунбонид. Вай дар суханрониаш қайд намуд, ки “Шумо мардуми хаёлпарастии соҳибистеъдодед. Ман солҳои дароз оид ба системаи обёркунӣ сару кор дорам. Дар Амрико ба донишу малакаи банди бовар доранд. Одамизод то имрӯз чунин кори бузурги таҳайюлиро дар ҳаёт татбиқ накардааст. Хоса дар ин биёбон, ки барои одамон шароите вучуд надорад, ободкорӣ хаёли муҳол аст” [5, с. 191-192].

Аммо андешаҳои муҳандиси америкой он иродаи қавии фарзонафарзандро шикаста натавонист ва он кори бузургӣ ба андешаи башарият рост намеомада ҷомаи амал пӯшонид. Пас ин амали бузургӣ ӯ сабаб шудааст, ки ӯро чун нобиға ба қалам додаем.

Пас ба хулосае омадем, ки дар таъминӣ обёрии кишвар ин шахсияти нақуном саҳми калидӣ дошта, заминҳои зиёдеро обёрӣ намудааст. Ҷамчунин бояд ёдовар гардид, ки дар таъмини амнияти озуқавории кишвар нақши бевоситаи ӯ ҳувайдост.

5. Муҳочирати дохилӣ.

Доир ба муҳочир кардани маҳалҳои дорои аҳолии зиёд ба минтақаҳои камодаму беодам, ниҳоят нақши ӯ саривақти ва таъсиргузор ба рушди иқтисодии кишвар ва аз худкунии заминҳои ҳамвору ҳозилхез мебошад. Бояд ёдовар шуд, ки ҳангоми муҳочир кардани аҳоли хароҷотҳои зиёдро худӣ давлат ба уҳда

мегирифт, то ки мардум аз маҳалҳои аҷдодии худ ба дигар минтақа кӯч банданд. Ин масоилро таҳқиқотгарони ватанӣ Рақиб Абдулҳаев ва Ҳасанбой Дӯстов чунин ба қалам меоранд, ки “.. харчи роҳу ба макони нав интиқол додани деҳқонон, ҳар як хонаводаи кучидаро дар давоми як сол хурондаву пӯшондан, бо олоти корӣ, тухмии зироатӣ таъмин намудан, ба ҳар кадом муҳочир қарзи дарозмудату кӯтоҳмуддат додан вобаста ба қитъаҳои заминашон ба муддатҳои гуногун : аз 1 то 5 сол аз андози кишоварзӣ озод кардан агар зарурат пеш ояд масолиҳи бинокорӣ додан ва ғайра низ ба души давлат аст” [17, с. 387-388].

Бояд қайд кард, ки додани имкониятҳои зиёд барои муҳочирати дохилӣ яке аз масъалаҳои калидии он таъмини амнияти кишоварзӣ ва ба ҷои кор таъмин намудани мардуми муҳочир баҳсоб меравад. Дар ин давраҳо давлат барои муҳочир кардани аҳоли дар маҷмӯъ 17 720 000 сӯм ҷудо намуда буд, ки ин амал муҳим будани масъаларо шаҳодат меод.

Саидов С.Ҷ., дар таҳқиқоти хеш доир ба муҳочирати дохилӣ хизматҳои шоёни Қаҳрамони миллат Нусратулло Махсумро дар сатҳи баландпоя ёдовар шуда, така ба маводҳои дастраси муаллиф ҷараёни раванди муҳочирати дохилиро чунин ёдовар шудааст: “Раванди муҳочиркунӣ сиёсати Иттиҳоди Шӯравӣ ба шумор рафта мақсади асосии он аз худ намудани заминҳои бекорхобидаи водии фарроҳи Вахш буд. Гарчанде, дар ҷараёни муҳочиркунӣ қаравиҳои зиёде аз тарафи кормандони хизбӣ ва мутассаддиёни ин ҷорабинӣ вучуд дошт, аммо деҳқонон мақсади муҳочиркуниро фаҳмида фаъолияти баланди кории хешро нишон доданд” [19, с. 48].

Қайд кардан ба маврид аст, ки муҳочирати дохилӣ аз ҳамаи минтақаҳо роҳандозӣ мешуд ва саҳми намоёнро асосан муҳочирони минтақаи Рашт ташкил меоданд. Барзиёдии муҳочирони минтақаи Рашт аз меҳнатдустӣ, ободкориҳову бунёдкорӣ ва ташаббусҳову созандагиҳои ин мардуми сарбаланд гувоҳӣ меод, чунки барои созандагиҳои водии Вахш мардуми меҳнатдусту ободкору ташаббускор лозим буд.

6. Бунёди роҳи оҳан ва шабакаи васеи роҳҳои автомобилгард.

Нисбат ба масоили мазкур Нусратулло Махсум саҳми дучанд дошта, дар сохтани роҳҳои оҳану автомобилгард масъалагузори саривақтиро роҳандозӣ намудааст. Ҳамчунин қайд гардидааст, ки “Он ҷое, ки харпайраҳа буд, ҳоло роҳи оҳан сохта шудааст. Мо ба сохтмони роҳ бештар аз 10 миллион маблағ гузоштем. Дар тӯли 5 сол (1925-1929) ба сохтмони роҳ 70 миллион сум харҷ карда шуд” [16, с. 156].

Ин гуфта гувоҳи он мебошад, ки дар таъмини роҳҳои аз бунбасти коммуникатсионӣ низ раҳшуда тавачҷуҳи беандоза зоҳир мегаштааст. Муҳтарм Ҳотам қайд менамояд, ки “..Дар Душанбе, ки оҳиста-оҳиста намуди шаҳро мегирифт, корхонаҳои хишт, асфалтбарорӣ, истеҳсоли маводи сохтмон, саноати бофандагӣ бунёд гардидаанд” [11, с. 29]. Дар сарғаҳи ҳамаи ин мувафаксиятҳо ин шахси накуном меистод ва доир ба сохтани роҳҳои Душанбе барҳақ Фақиров Ф. аз суханони донишмандони бузург Холиқ Мирзозода ва Абдуғани Эшонҷонов чунин меорад, ки “..Ҳангоми бунёди роҳи аввалини сангфарши байни терминали роҳи оҳан ба майдони марказӣ (ҳоло муҷассамаи Исмоили Сомонӣ) худаш бо дастонаш санг кашида, дар бунёди роҳи нав аввалин иштирок мекард..” [20, с. 188].

Ин аз хиради азаливу ватандӯстии ин накуном гувоҳӣ медиҳад, ки дар қорҳои душвори ободонии кишвар худашон бевосита иштирок мекарданд.

Ҳамчунин Ақназоров Ҳ. чунин меорад, ки “Бисёр корҳои ободони ноҳияҳои кишвар бо ташаббуси ин марди шуҷоъ ба роҳ монда шудаанд. Сохтмони роҳи оҳан, фурудгоҳ ва ғайраҳо дар давраи роҳбарии ӯ сохта шуда, ба истифода дода шудаанд” [2, с. 162].

Ҳамчунин Маҳмаҷонова Фирӯза қайд менамояд, ки “Бунёди як қатор иншоотҳои аҳамияти стратегидоштае, ки дар пойтахти Тоҷикистон – шаҳри Душанбе сурат гирифт, ба маҳорату санъати роҳбарӣ ва сиёсати роҳбарии ӯ марбут аст. Сохтмони фурудгоҳ, роҳи оҳан ва ғайра аз ҳамин қабиланд”[12]. Инчунин роҳи автомобилгарди Душанбе Рашт соли 1932 бо хизматҳои ин шахси ҷонфидо кушода шудааст. Ин дастовардҳои барои баҳогузори ба шахсиятҳои нуқтасанҷу некбин волегузорем.

Маврид ба зикр аст, ки бунёди роҳи оҳан ва шабакаи васеи роҳҳои автомобилгардро дар маҳаки сиёсати худ медонист ва ин буд, ки ин абармарди таърихӣ дар раҳи аз бунбасти камуникатсионӣ заминагузори намудааст.

7. Маҳви бесаводӣ ва созон додани мактабҳои курсҳои гуногуни касбомӯзӣ ва тиббӣ.

Нусратулло Махсум дар масоили иҷтимоӣ низ нақши калидӣ дошта, дар бунёди мактабҳои муосиру усули нави таълим, бартараф кардани бесаводӣ, ҷалби мардум ба мактабу китобхона ва ҷалби касбомӯзӣ нақшгузори кардааст. Ин буд, ки санаи 6-уми апрели соли 1925(№19) фармони ӯ оид ба забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ ва коргузори расмии Тоҷикистон муайян ва эълон намуд. Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки рушди фарҳангу маориф дар мадди назари ҳамешагии ӯ қарор дошта, қайд менамояд, ки “..торикӣ, ҷоҳолат ва ақибмондагии фарҳангӣ омма вазнинтарин меросе мебошанд, ки ба Тоҷикистони Шӯравӣ аз аморат боқӣ мондааст. Дар рӯзҳои оғози кори Кумитаи инқилобӣ мо ҳамагӣ 6 мактаб доштем. Солҳои 1925-26 мактаб ва мо аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ тайёр кардани омӯзгоронро ба роҳ мондем. Дар чор вилоят 29 мактаб ба кор оғоз намуданд... Тоҷикистон мактаби ҳизбии шӯравӣ, курсҳои байнимуассисавӣ, курсҳои педагогӣ ва мактаби мусиқии худро дорад” [16, с. 87]. Дар анҷоми сарвари ӯ, ки ба соли таҳсилӣ 1932/33 рост меояд шумораи ҳама гуна муассисаҳои таълими чунин мебошанд:

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Маълумоти диаграммаи 1 шаҳодати онро медиҳад, ки рушди ҳамаи соҳаҳо алақай дар солҳои 1932/1933 назаррас буда, шумораи хонандагон бошад дар курсҳои маҳви бесаводӣ ба 126801 нафар расонида шуда буд [9, с. 24].

Нишондиҳандаҳои овардашуда шаҳодати рушди босуръати ин соҳаро гувоҳӣ медиҳад. Тавре, ки маълум гардид, дар рӯзҳои аввали кории ӯ ҳамагӣ 6 мактаб дар ҳудуди Ҷумҳури мавҷуд буд, ки ин нишондод ҳамагӣ баъди 5-6 сол ба 2185 мактабҳои мухталиф расонида худ, ки дар таносуб ба давраи аввали кории ӯ 2179 мактаб ё 36 маротиба афзоиш ёфтаанд. Ин гуна рушд дар он замон беназиртарин фаъолияти маорифпарварӣ баҳисоб меравад. Ҳамзамон, қаҳрамони миллат Нусратулло Махсум дар ташкили мактабҳои олии саҳми беназир дошт, ки “.. Ташкили Институти педагогӣ дар шаҳри Душанбе (соли 1931), дар соли 1931 дар шаҳри Хуҷанд Институти Осиеи миёнагии хоҷагии қишлоқ, Коллеҷи омӯзгории шаҳраки Навободи ноҳияи Рашт (соли 1932) ва дигар иншоотҳои фарҳангии маданӣ ба фаъолияти ӯ вобастагии саҳт доранд” [7, с. 70].

Ин муассисаҳо дар тайёр кардани мутахассисони маҳаллӣ нақши калидиро доранд. Коллеҷи омӯзгории шаҳраки Навободи ноҳияи Рашт яке аз муассисаҳоест, ки саҳми беназирро дар тайёр кардани кадрҳои маҳалӣ ва хориҷӣ дошт, ки дар такмили соҳаи иҷтимоии минтақа нақши гувороро соҳиб гашт. Вобаста ба хизматҳои Нусратулло Махсум оид ба рушди соҳаҳои иҷтимоии минтақаи Рашт чунин қайд гардидааст, ки “.. рушди соҳаи иҷтимоии минтақа яке аз механизмҳои калидӣ мебошад, чунки идоракунии мақсадноки захираҳои табиӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, рушди инфрасохтор, муаррифии минтақа ва солимии ҷомеа ба кадрҳои баландихтисос вобаста мебошад, ки иҷроиши ин омилро соҳаи иҷтимоӣ таъмин менамояд” [6, с. 94].

Ҳамзамон, бо кӯшиши Кумитаҳои инқилобӣ солҳои 1925-1926 дар ҷумҳури 11 касалхона, 14 нуқтаи тиббӣ, 11 амбулатория ва дар шаҳри навоҳии Душанбе, Ҳисору Ёротеппа, Фарму Ҷиликул дорухонаҳо ба кор шурӯъ намуданд [8, с. 27].

Оиди масоили номбурда низ, нақши ин абармарди хирад зиёд буда, дар бунёди инфрасохтори самти солимии миллат мисли дур шуълапошӣ намудааст. Худ чун шамъ сӯхтаву роҳи соҳаи иҷтимоиро равшанӣ бахшидааст, то пойдевори асосии миллат қавию доно ва солиму пойбарҷо гардад. Дар воқеъ он хишти аввалро чунон росту бо маҳорат гузоштанд, ки ҳатто беҳтарин тарроҳони ҷаҳон дар ҳайратанд.

Бояд қайд намуд, ки саҳми Пешвои миллат дар арҷгузорию зинда гардонидани бузургони ин миллати куҳанбунёд, ниҳоят ноғузир мебошад, ки ин пандест барои башарият. Ин аст, ки Пешвои муаззами миллат дар асари Чехраҳои мондагор қайд меномояд, ки “Дар солҳои дар вазифаи Раиси Кумитаи Иҷроияи Марказии ҷумҳури фаъолият намудани Нусратулло Махсум дар Тоҷикистон он қадар қорҳои бунёдкориву созандагӣ вусъат ёфта буданд, ки халқи мо садсолаҳои пешин чунин дигаргунсозиҳоро надида буд. Пеш аз ҳама таъсиси сохторҳои нави идоракунии, рушди тамоми соҳаҳо, бунёди роҳҳо, баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум, созмон додани мактабҳову курсҳои гуногуни касбомӯзӣ, ҷалби занон ба қорҳои давлатӣ ва дигар тадбирҳои муассир амалӣ гаштанд. Бо номи ин фарзанди содиқи миллат як давраи томи таърихи халқи тоҷик, як марҳалаи ҳассосу сарнавиштсоз ва бунёдкории азими кишварамон иртиботи қавӣ дорад” [21, с. 333].

Ҳамзамон, хизмати арзанда, таърихӣ ва такондиҳандаи иҷтимоию иқтисодии дигари ӯ ин интихоби пойтахти кишвар шаҳри Душанбе мебошад, ки он замонаро деҳае беш набуд ва интихоби дурусти ӯ буд, ки имрӯз макони илму дониш ва яке аз шаҳрҳои зебои олам гардидааст ва бо ин шаҳри дилфиреб тамоми тоҷикони дунё ифтихордоранд. Ҳама ободиву осудагӣ ва рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвари соҳибистиқлоламон аз дастуру роҳнамоиҳо ва хиради азалии Пешвои муаззами миллатамон сарчашма мегирад. Инчунин боз бузургвории ҳиматбаландии Пешвои миллат аст, ки гузоштани номи колечи омӯзгорӣ дар шаҳри Душанбе ба номи Хосият Махсумова фарзанди Нусратулло Махсум шаҳодати арҷгузории Президенти кишвари азизамон ба шахсони хизматнишондодаи ин миллати куҳанбунёд мебошад.

Аз таҳқиқотҳои олимону муҳаққиқон ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар нақши Нусратулло Махсум хело назаррас мебошад. Барҳақ Раҳим Масов дар мақолаи худ “Арбоби миллат” қайд менамояд, ки “Таблиғи қору амал ва ному насаби Махсум таблиғи истиқлол, таблиғи ваҳдат, таблиғи меҳанпарастӣ ва миллатдустӣ, таблиғи худшиносӣ ва худогоҳӣ аст” [15, с. 329]. Ин шахс муҳабатро ба ватану миллат аз “об” омӯхта, дар тули 56 соли умри азизи хеш он қадар хизматқоеро роҳандозӣ намудааст, ки бо ҳечваҷҳ чен карданашон номумкин аст. Воқеан ҳам гузоштани як хиёбон дар пойтахти кишвар ба номаш, гузоштани номи ҷамоати деҳот дар ноҳияи Рашт ба номаш, дар пули милли яъне (дусад сомонӣ) гузоштани акси ӯ инчунин гузоштани нимпайкараи ӯ дар зодгоҳаш ва ҳамчунин баъди 69 соли вафоташ додани унвони қаҳрамони кишвар ба ӯ аз ҷониби Пешвои миллат №1773 аз санаи 27 юни дар соли 2006, боз шаҳодати бузургонро бузургон зинда медорандро исбот намуда аст.

Умед дорем, ки дар оянда ба хоҳири боз ҳам пос доштани хизматҳои шоёни ин шахсияти ҷонфидои миллат, бунёди осорхонаи ӯ ва табдил додани “Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт” ба донишгоҳ ва гузоштани номи ӯ ба номи “Донишгоҳи давлатии Рашт ба номи Нусратулло Махсум” омили саривақтӣ арҷгузорӣ ба хизматҳои шоистаи ӯ мебошад.

Муқарриз: Маҳмадуллоев А.С. – доктор (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси менеҷмент, дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт

1. Абдулло Ғафуров / У истоков истории (к 130-летию со дня рождения Нусратулло Махсума) // Саҳми Нусратулло Махсум дар поягузории давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе, 2011. – 522с.

2. Ақназаров А. / Нусратулло Махсум – ҷонфидои давлату миллат // Шуҷоати Нусратулло Махсум дар “Саҳифаҳои осебдидаи таърихи халқи тоҷик”. – Рашт, 2019. – 222 с.

3. БДМ ҶМШСТ, ф. 12, н. 194, д.2, в.50.

4. БҲ ҲК Ҷумҳурии Тоҷикистон, ф.1, н. 1, д. 270, в 21.

5. Диловар Мирзо. Кайфар. – Душанбе, 2021. – 255 с.

6. Деҳқонов С.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ ҳамчун омили рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа (дар мисоли минтақаи Рашт) [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.03 –иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ / Деҳқонов С.А. – Душанбе, 2024. –С. 83.

7. Исроилов Иброим / Нусратулло Махсум – ҷонфидои давлату миллат // Нусратулло Махсум арбоби сиёсӣю давлатӣ ва поягузори республикаи советии сотсиалистии Тоҷикистон. – Фарм, 2019. – 222 с.

8. Каширина Т.В. Начало пути. – Душанбе, 1987. – С. 27.

9. Каширина Т.В. Ленинский принцип в создании органов просвещения в Таджикистане (1924-1932г.). – Душанбе 1982. – С. 24.

10. Муродов Б.С. Ҷонфидои миллат (Нусратулло Махсум – поягузори истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон) / Дар партави хуршеди истиқлол / Маводи конференсияи илмию назариявӣ “Истиқлолият дастоварди бузурги миллати тоҷик”. – Рашт, 2018. – 198 с.

11. Муҳтарам Ҳотам. Нусратулло Махсум – ҷонфидои давлату миллат // Қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсум. – Фарм, 2019. – 222 с.

12. Маҳмадҷонова Фирӯза Қаҳрамони Тоҷикистон – Нусратулло Махсум Китобхонаи миллии Тоҷикистон сайт: <http://old.kmt.tj> (санаи нашр 02.07.2018. санаи мурочиат: 11.01.2024 с.)

13. Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы о его жизнедеятельности. – Душанбе: Дониш, 1997. – С. 33.

14. Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965гг.) – Душанбе, 1968.

15. Раҳим Масов. У истоков истории (к 130-летию со дня рождения Нусратулло Махсума) // Арбоби миллат. – Душанбе, 2011. – 522 с.

16. Рақиб Абдулҳаев ва Ҳасанбой Дӯстов / У истоков истории (к 130-летию со дня рождения Нусратулло Махсума) // Нусратулло Махсум ва муҳочирати дохилии деҳқонони тоҷик. – Душанбе, 2011. – 522 с.

17. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими кушодашавии нимпайкараи Нусратулло Махсум дар н. Рашт, соли 2006.

18. Саидов С.Ҷ. Рашти куҳандиёр (маҷмуаи мақолаҳо) қисми 1, (бо тағиру иловаҳо). – Рашт, 2024. – 251 с.

19. Фақиров Ф. Нусратулло Махсум – ҷонфидои давлату миллат // Нусратулло Махсум ҷонфидои миллат. – Фарм, 2019. – 222 с.

20. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои Мондагор. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 346 с.

Literature

1. Abdullo Ghafurov / The origins of history (on the 130th anniversary of the birth of Nusratullo Makhsum) // Nusratullo Makhsum's contribution to the foundation of the national statehood of the Tajiks. – Dushanbe, 2011. – 522p.

2. Aknazarov A. / Nusratullo Makhsum - the sacrifices of the state and the nation // The courage of Nusratullo Makhsum in the “Damaged Pages of the History of the Tajik People”. – Rasht, 2019. – 222 p.

3. BDM of the USSR, f. 12, n. 194, d. 2, v. 50.

4. ВН НК Republic of Tajikistan, f. 1, n. 1, d. 270, v. 21.

5. Dilovar Mirzo. Kaifar. – Dushanbe, 2021. – 255 p.

6. Dehqanov S.A. State regulation and support as a factor in the economic and social development of the region (on the example of the Rasht region) [Text]: dissertation for the degree of scientific researcher in the specialty 08.00.03 - regional and territorial economics / Dehqanov S.A. – Dushanbe, 2024. – P. 83.

7. Isroilov Ibroim / Nusratullo Makhsum - the sacrifice of the state and the nation // Nusratullo Makhsum, political and state figure and founder of the Soviet Socialist Republic of Tajikistan. – Gharm, 2019. – 222 p.

8. Kashirina T.V. The beginning of the journey. – Dushanbe, 1987. – P. 27.

9. Kashirina T.V. Lenin's principle in the creation of educational organizations in Tajikistan (1924-1932). – Dushanbe 1982. – P. 24.

10. Murodov B.S. The sacrifice of the nation (Nusratullo Makhsum - the foundation of the state independence of the Republic of Tajikistan) / In the light of the sun of independence / Materials of the scientific and theoretical conference "Independence is a great achievement of the Tajik nation". - Rasht, 2018. - 198 p.

11. Muhtaram Hotam. Nusratullo Makhsum - the sacrifice of the state and nation // Hero of Tajikistan Nusratullo Makhsum. - Gharm, 2019. -222 p.

12. Mahmadjonova Firuza Hero of Tajikistan - Nusratullo Makhsum National Library of Tajikistan website: <http://old.kmt.tj> (published on 02.07.2018. accessed on 11.01.2024 p.)

13. Nusratullo Makhsum. Speeches, reports, articles and materials about his life. – Dushanbe: Donish, 1997. – P. 33.

14. An essay on the history of collective farm construction in Tajikistan (1917-1965) – Dushanbe, 1968.

15. Rahim Masov. At the origins of history (to the 130th anniversary of the birth of Nusratullo Makhsum) // Arbobi milit. – Dushanbe, 2011. – 522 p.

16. Rakib Abdulhaev and Hasanboy Dustov / At the origins of history (to the 130th anniversary of the birth of Nusratullo Makhsum) // Nusratullo Makhsum and internal migration of Tajik farmers. – Dushanbe, 2011. – 522 p.

17. Speech by the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon at the ceremony of unveiling the bust of Nusratullo Makhsum in the city of Rasht, 2006.

18. Saidov S.J. Rashti kuhandiyor (collection of articles) part 1, (with changes and additions). – Rasht, 2024. – 251 p.

19. Fakirov F. Nusratullo Makhsum - the sacrifice of the state and the nation // Nusratullo Makhsum the sacrifice of the nation. – Gharm, 2019. – 222 p.

20. Emomali Rahmon. Faces of Mondagor. – Dushanbe: “Er-graf”, 2016. – 346 p.

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Агарчанде аз таваллудаш 144 сол, аз вафоти он 88 сол ва аз қаҳрамонии он 19 сол, инчунин аз таъсиси ҷумҳурии иттифоқӣ ҶШСТ таъсисёфта 96 сол гузашта бошад ҳам, лаҳзае ӯ аз хотираҳо зудуда намешавад. Дар мақола хизматҳо ва заҳматҳои шоистаи яке аз фарзандони фарзонаи миллат, дар самти рушди масоили иқтисодию иҷтимоӣ ва давлатсозӣ маълумотҳои муфид гирд оварда шуд. Қайд кардан ба маврид аст, ки механизми калидии рушди давлатдорӣ ба имкониятҳои иқтисодии он вобаста мебошад, ки аз идоракунии созанда вобаста мебошад. Дар ин замина қайд кардан ба маврид аст, ки шахсиятҳои шинохта ва созандаи ин миллати куҳанбунёди тоҷикро таърих зиёд дар ёд дорад ва рушди давлату миллат аз шахсиятҳои кордону одил ва меҳанпараст вобаста мебошад. Таърих шахсиятҳои зиёдро, ки ба хотири меҳану миллат хизматҳои арзанда кардаанд, ёд дорад ва дар қатори ин шахсиятҳои бузург, аз ҷумла Куруши Кабир, Исмоилӣ Сомонӣ, Бобоҷон Ғафуров, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон метавон исми Нусратулло Махсумро низ овард. Дар ҳақиқат Нусратулло Махсум

шахсияте ҳафт, ки баъд аз давлатдории Сомониён асосгузори иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Чунки иқтисоди миллӣ ба давлатӣ дорои худудӣ муайян ва соҳибистиқлол хос мебошад, ки барои миллати мо бо талошу хизматҳои арзишманди ин шахсияти таърихӣ Нусратулло Махсум ба даст омадааст. Ва ин аст, ки барҳақ ӯро асосгузори иқтисоди миллӣ доништан ҳақиқати маҳз аст. Пешвои миллат дар робита ба мавзӯ қайд намуданд, ки “Кӯшишу талошҳои ӯ пеш аз ҳама дар ташаккули Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян гардидани марзу буми имрӯзаи он ва шинохти миллати тоҷик беназир аст.”

Нусратулло Махсум баъди раиси КИМ ҶШС Тоҷикистон таъин шуданашон ба масоили гуногуни дорои хусусияти миллӣ дошта, махсусан масоили иқтисодию иҷтимоӣ масъалагузори намудаанд. Таъсиси органҳои нави идорӣ ва бунёди платформаи нави иқтисодӣ дар шакли нав, баргардонидани гурезаҳо ба Ватан, додани имтиёзҳои андозбандӣ, обёрии заминҳои беоб, муҳоҷирати дохилӣ, бунёди роҳи оҳан ва шабакаи васеи роҳҳои автомобилгард ва баргарафсозию маҳви бесаводӣ, дар ин росто созмон додани мактабҳои курсҳои гуногуни касбомӯзӣ ва тиббиро дар бар мегирад.

Маълум карда шуд, ки дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар нақши Нусратулло Махсум хело назаррас мебошад. Ва дар бунёди давлатдорӣ ва рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар он хишти аввалро чунон рости бо маҳорат гузоштанд, ки ҳатто беҳтарин иқтисоддонон ва муҳандисонро ҷаҳонро ба ҳайрат овардааст.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар, Нусратулло Махсум, хизматҳои шоиста, шасияти нобиға, механизми калидии рушди давлатдорӣ, идоракунии созанда, таъсиси органҳои нави идорӣ, иқтисодиёти миллӣ, баргардонидани фирориён ба Ватан, имтиёзҳои андозбандӣ, обёрӣ заминҳои беоб, муҳоҷирати дохилӣ, бунёди роҳи оҳан ва автомобилгард, рушди соҳаи иҷтимоӣ.

ВКЛАД НУСРАТУЛЛЫ МАХСУМА В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Хотя со дня его рождения прошло 144 года, со дня смерти 88 лет, со дня его героизма 19 лет, а также 96 лет со дня образования Советской Союзной Республики, он не будет забыт ни на минуту. В статье о заслугах и усилиях одного из сынов нации в направлении развития экономических и социальных проблем и государственности собрана полезная информация. Следует отметить, что ключевой механизм развития государства зависит от его экономических возможностей, которые зависят от конструктивного управления. В этом контексте стоит отметить, что история помнит известных и творческих личностей этого древнего таджикского народа, а развитие государства и нации зависит от профессиональных, справедливых и патриотичных личностей. История помнит немало личностей, совершивших ценные заслуги во имя Родины и нации, и среди этих великих личностей, среди которых Куруши Кабир, Исмаили Сомони, Бабаджон Гафуров, Почетный Лидер Нации Эмомали Рахмон, также можно упомянуть имя Нусратулло Махсума. По сути, Нусратулло Махсум – человек, которого считают основателем национальной экономики после государственности сомалийского народа. Потому что национальная экономика имеет определенную территориальность и независимость, характерную для

государства, что было достигнуто для нашего народа усилиями и ценными заслугами этого исторического деятеля Нусратуллы Махсума. И именно поэтому считать его основоположником народного хозяйства – это чистая правда. Касаясь темы, лидер нации отметил, что «Его усилия уникальны, прежде всего, в формировании Республики Таджикистан, определении ее нынешних границ и признании таджикской нации».

Нусратулло Махсум после назначения главой ЦК ССР Таджикистана решал различные вопросы национального характера, особенно экономические и социальные вопросы. Создание новых административных органов и создание новой экономической платформы в новой форме, возвращение беженцев на Родину, предоставление налоговых льгот, орошение засушливых земель, внутренняя миграция, строительство железных дорог и широкой сети автомобильных дорог, ликвидация неграмотности, это включает в себя организацию различных профессиональных и медицинских школ и курсов.

Выявлено, что роль Нусратуллы Махсума в экономическом и социальном развитии страны очень значительна. А в строительстве государственности, экономическом и социальном развитии страны они заложили первый кирпич настолько умело, что были удивлены даже лучшими экономистами и инженерами мира.

Ключевые слова: экономическое и социальное развитие страны, Нусратулло Махсум, заслуги, гениальная личность, ключевой механизм развития государственности, конструктивное управление, создание новых органов управления, национальная экономика, возвращение беглецов на родину, налоговые льготы, орошение засушливых земель, внутренняя миграция, строительство железных и автомобильных дорог, развитие социальной сферы.

NUSRATULLAH MAHSUM'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Although 144 years have passed since his birth, 88 years since his death, and 19 years since his heroism, as well as 96 years since the founding of the Soviet Union Republic, he will not be forgotten for a moment. In the article, the meritorious services and efforts of one of the sons of the nation, in the direction of the development of economic and social issues and statehood, collected useful information. It should be noted that the key mechanism of development of the state depends on its economic opportunities, which depends on constructive management. In this context, it is worth noting that history remembers the well-known and creative personalities of this ancient Tajik nation, and the development of the state and nation depends on professional, just and patriotic personalities. History remembers many personalities who have done valuable services for the sake of the homeland and the nation, and among these great personalities, including Kurushi Kabir, Ismaili Somoni, Babajon Gafurov, Honorable Leader of the Nation Emomali Rahmon, the name of Nusratullo Makhsom can also be mentioned. In fact, Nusratullah Makhsom is a person who is considered the founder of the national economy after the statehood of the Somali people. Because the national economy has certain territoriality and independence characteristic of the state, which was achieved for our nation with the efforts and valuable services of this historical figure Nusratullah Makhsom. And this is why considering him as the founder of the national economy is the exact truth. In relation to the topic, the leader of the nation noted that "His efforts are unique, first of all, in the formation of the Republic of Tajikistan, the determination of its current borders and the recognition of the Tajik nation."

Nusratullo Makhsum, after being appointed as the head of the Central Committee of the SSR of Tajikistan, addressed various issues of a national nature, especially economic and social issues. The establishment of new administrative bodies and the creation of a new economic platform in a new form, the return of refugees to the Motherland, the granting of tax benefits, the irrigation of arid lands, internal migration, the construction of railways and a wide network of highways, and the elimination of illiteracy, this includes the organization of various vocational and medical schools and courses.

It was revealed that the role of Nusratullah Makhsum in the economic and social development of the country is very significant. And in the construction of statehood and the economic and social development of the country, they laid the first brick so skillfully that it surprised even the best economists and engineers in the world.

Keywords: economic and social development of the country, Nusratullo Makhsum, meritorious services, genius personality, key mechanism of development of statehood, constructive management, establishment of new administrative bodies, national economy, return of fugitives to the homeland, tax benefits, irrigation of arid lands, internal migration, construction of railways and roads, development of the social sphere.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Амирзода Соҳибназар Амирхоҷа** – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини ректор оид ба иқтисод ва хоҷагидорӣ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 988-19-20-19. E-mail: dot.sd@mail.ru

Саидов Саймурад Ҷамолиддинович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири кафедраи таърих ва методикаи таълими он. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин–63. Телефон: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidov@inbox.ru

Сведения об авторах: **Амирзода Соҳибназар Амирхоҷа** – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, проректор по экономике и хозяйству, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, улица Э. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 988-19-20-19. E-mail: dot.sd@mail.ru

Саидов Саймурад Ҷамолиддинович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заведующий кафедрой истории и методики преподавания. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, к. Э. Мухиддина - 63. Телефон: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidov@inbox.ru

Information about authors: **Amirzoda Sohibnazar Amirkhoja** – Tajik pedagogical institute in Rasht district, deputy rector for economics and business administration, candidate of economic sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 988-19-20-19. E-mail: dot.sd@mail.ru

Saidov Saimurod Jamoliddinovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the department of history and teaching methods. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 078-36-93-93. E-mail: saidmurod.saidov@inbox.ru

ТДУ: 334.726

СОЗМОНҲОИ МОЛИЯВИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА ТАСНИФИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ

Миршарифзода Э.Қ., Одилов М.А.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод, вобастагии мутақобилаи давлатҳо дар соҳаҳои молия, савдо ва сармоягузорӣ беш аз пеш тақвият ёфта истодаанд ва дар ин шароит, равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки ҳеҷ як кишвар, новобаста аз сатҳи рушди иқтисодӣ, наметавонад берун аз низоми молиявии байналмилалӣ ғайрифаъолият намояд. Дар ҳамин замина, созмонҳои молиявии байналмилалӣ (СМБ) ҳамчун механизмҳои калидии ҷамоҳангсоз, танзимгар ва дастгирии рушди иқтисодӣ зуҳур намудаанд.

Дар адабиёти ватанӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот дар асарҳои Л.Х. Саидмуродзода [6; 7], Ф.К. Убайдуллоев [8; 9], М.А. Ҳакимзода [10], С.Ҷ. Махшулов [3], Э.Қ. Миршарифзода [4; 5], О.Р. Қурбонзода [2], Ҳ.Ҷ. Давлатов [1] ва дигарон як қатор таҳқиқотҳо ба назар мерасанд, ки андешаҳои онҳо бештар роҷеъ ба нақш ва мақоми молияи давлатӣ дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақши созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, фаъолияти бонкҳои байналмилалӣ, афзалияти ҷамғирии иқтисодии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷи дуру наздик, механизми ҷуброн дар низоми савдои байналхалқӣ ҳамчун унсурҳои раванди ғайририҳлатии ҷамғирии минтақавӣ иқтисодӣ, масоили мубрами глобализатсияи молиявӣ: қолишҳо ва дурнамо, тазодҳои муосири ҷаҳонишавии молиявӣ ва самтҳои ҷамғорихӯи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои иқтисодии байналмилалӣ бахшида шудаанд, ки то ҳол таснифи СМБ дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ ба таври пурра дар ин асарҳо ҳалли ҳудро наёфтаанд. Маҳз ба ҳамин хотир, таҳқиқи мавзӯи таҳқиқот дар шароити муосир мубрам буда, таҳқиқоти амиқро талаб менамояд.

Бояд хотирнишон сохт, ки СМБ институтҳои молиявие мебошанд, ки бо мақсади танзим, дастгирӣ ва рушди ҷамғорихӯи молиявӣ иқтисодии байни давлатҳо фаъолият мекунанд. Онҳо дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ нақши калидӣ дошта, суботи молиявӣ, рушди устувор ва ҷамғирии иқтисодиро таъмин менамоянд. Ин созмонҳо дар ташаккул ва устувории низоми иқтисоди ҷаҳонӣ нақши ҳалкунанда дошта, ба таъмини суботи молиявӣ, рушди устувор, қоҳиши камбизоатӣ ва пешгирии бӯҳронҳои иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Омӯзиши моҳият, тасниф ва вазифаҳои ин созмонҳо барои дарки равандҳои муосири иқтисоди ҷаҳонӣ аҳамияти назаррас дорад. аз ин ҷост, ки дар шароити авҷ гирифтани қолишҳои ҷаҳонӣ Ф.К. Убайдуллоев чунин назар дорад, ки "... нақши созмонҳои байналмилалӣ дар танзими равандҳои хоҷагидорӣ ҷаҳон меафзояд. [9, с. 551]. Чун СМБ институтҳои байнидавлатие мебошанд, ки бо мақсади ҷамоҳангсозии сиёсати молиявӣ, пешниҳоди кӯмаки молиявӣ ва таъмини суботи иқтисодии байналмилалӣ таъсис ёфтаанд. Онҳо бар асоси созишномаҳои байналмилалӣ фаъолият намуда, дорои сохтори институтсионалӣ, низоми идоракунӣ ва ваколатҳои муайян мебошанд.

Доир ба узвият дар ин созмонҳо О.Р. Қурбонзода қайд менамояд, ки "... мақсад аз воридшавӣ ба созмонҳои минтақавӣ байналмилалӣ, пеш аз ҳама ба

роҳ мондани ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ чиҳати татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок, инчунин, ҳаллу фасли мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад” [1, с. 260].

Тибқи сарчашмаҳо пайдоиши созмонҳои молиявии байналмилалӣ ба нимаи дууми асри XX рост меояд. Баъд аз Чанги Дуюми Ҷаҳон иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба бесуботи шадид, харобшавии инфрасохтор ва норасоии захираҳои молиявӣ рӯ ба рӯ гардид. Дар ҳамин шароит, зарурати таъсиси институтҳои байналмилалӣ молиявӣ ба миён омад, ки тавонанд равандҳои барқарорсозӣ ва рушди иқтисодиро ҳамоҳанг намоянд. Яке аз сабабҳои асосии пайдоиши ин созмонҳо аслан ин Конфронси Бреттон-Вудс (1944) буд, ки он заминаи ташаккули низоми муосири молиявии байналмилалиро гузошт ва дар натиҷаи он, Сандуқи Байналмилалӣ Асёр ва Бонки Байналмилалӣ Таҷдид ва Рушд таъсис ёфтанд, ки минбаъд асоси низоми молиявии ҷаҳониро ташкил доданд.

Вобаста ба аҳамият ва афзалияти рушди муносибатҳои байналхалқӣ ва ҳамкориҳои ҶТ бо СМБ дуруст қайд гардидааст, ки “бо ба даст овардани истиқлолият ва дар робита бо амалгардонии барномаҳои ислоҳоти иқтисодии ҷумҳурӣ, аз ҷумла: Стратегияи рушди иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муносибатҳои байналхалқии иқтисодии кишвар ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтанд. Ин тағйирот нафақат ба ҳаҷм ва сохтори содироту воридоти мол ва хизматрасониҳо алоқаманд мебошад, балки онҳоро ба омилҳои муайянкунандаи сатҳи рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат табдил доданд” [4, с. 85].

Аслан, фаъолияти созмонҳои молиявии байналмилалӣ дар шароити рушди гуногунҷабҳаи иқтисодиёти ҷаҳон ба як қатор назарияҳои иқтисодӣ таъяс мекунад. Яке аз онҳо назарияи интервенсияи байналмилалӣ мебошад, ки мувофиқи он бозори озод на ҳамеша қобилияти худтанзимкунӣ дорад ва даҳлати институтсионалӣ барои бартараф намудани нобаробарӣ ва бӯҳронҳо зарур аст. Назарияи дигари муҳим бошад, ин назарияи рушди иқтисодӣ мебошад, ки тибқи ин назария, кишварҳои рӯ ба рушд ба норасоии сармоя, технология ва дониш дучор мешаванд ва созмонҳои молиявии байналмилалӣ метавонанд ин холигириро пур намоянд. Ҳамчунин, назарияи ҳамгирии иқтисодӣ фаъолияти ин созмонҳоро асоснок менамояд, зеро онҳо барои наздиксозии иқтисодҳои миллӣ ва ташаккули бозори ҷаҳонӣ замина фароҳам меоранд.

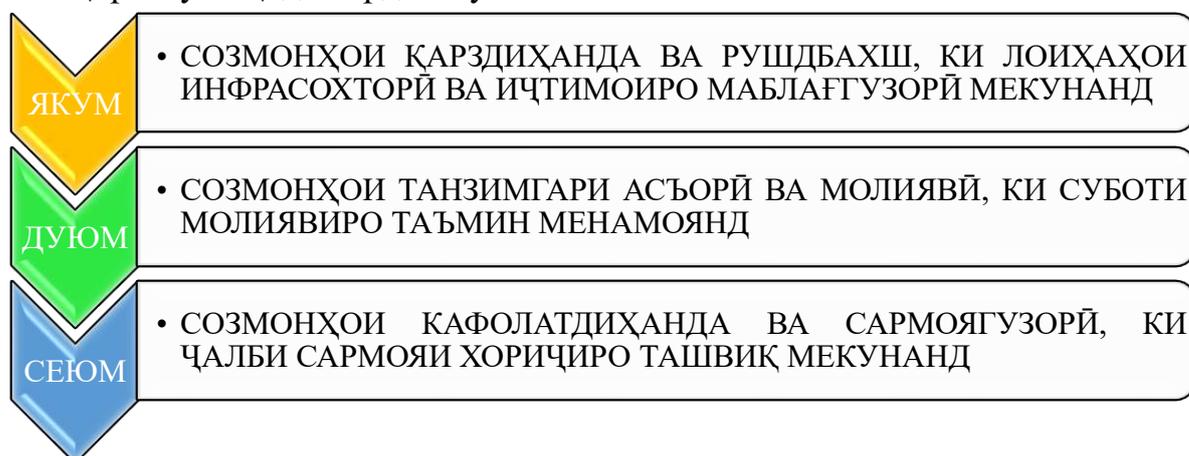
Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ ва аз нигоҳи фарогириӣ, СМБ-ро метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тасниф намуд:

1) Созмонҳои ҷаҳонӣ, ки фаъолияти онҳо тамоми иқтисоди ҷаҳонро фаро мегирад. Ба ин гурӯҳ созмонҳо Сандуқи Байналмилалӣ Асёр ва Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ дохил мешаванд, ки ин созмонҳо ҳамчун ду ниҳоди калидии низоми молиявии ҷаҳонӣ вазифаҳои ба ҳам вобаста, вале аз лиҳози мазмун фарқкунанда иҷро менамоянд. Сандуқи Байналмилалӣ Асёр пеш аз ҳама ба таъмини суботи низоми асёрӣ ва молиявии байналмилалӣ равона гардида, сиёсати макроиқтисодии кишварҳои узвро назорат ва таҳлил мекунад, ба онҳо дар ҳолати номутавозунии тавозуни пардохт қарзҳои кӯтоҳмуддат ва миёнамуддат пешниҳод менамояд, тавсияҳои сиёсӣ оид ба ислоҳоти буҷетӣ, асёрӣ ва қарзӣ медиҳад ва тавассути мониторинги доимӣ ба пешгирии бӯҳронҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Дар навбати худ, Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ вазифаи асосии худро дар дастгирии рушди дарозмуддати иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо мебинад, ки он

тавассути маблағгузорию лоиҳаҳои инфрасохторӣ, энергетикӣ, кишоварзӣ, маориф ва тандурустӣ, коҳиши сатҳи камбизоатӣ, тақвияти иқтисодии институтсионалӣ, такмили низоми идоракунии давлатӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ амалӣ мегардад. Ҳамин тариқ, фаъолияти Сандуқи Байналмилалии Асбор бештар ба таъмини устувории кӯтоҳмуддати макроиқтисодӣ нигаронда шуда бошад, фаъолияти Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ ба ташаккули заминаҳои рушди устувор ва фарогири иқтисодӣ дар дарозмуддат равона гардида, дар маҷмӯъ ин ду созмон якҷоя асосҳои устувории низоми иқтисоди ҷаҳониро таъмин менамоянд.

2) Созмонҳои минтақавӣ, ки дар доираи минтақаҳои муайян фаъолият мекунанд. Ин гуна созмонҳо ба хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақаҳо мутобиқ карда шудаанд. Онҳо институтҳои байналмилалӣ мебошанд, ки фаъолияти онҳо ба дастгирӣ ва танзими рушди иқтисодӣ дар доираи минтақаҳои муайяни ҷаҳон равона гардида, вазифаҳои онҳо бо назардошти хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва институтсионалии минтақаҳо муайян мегарданд. Ин созмонҳо пеш аз ҳама ба маблағгузорию рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои узви худ машғул буда, тавассути пешниҳоди қарзҳо, грантҳо ва кӯмаки техникаӣ татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ, энергетикӣ, нақлиётӣ, кишоварзӣ ва иҷтимоиро таъмин менамоянд, ҳамзамон ба коҳиши нобаробарии рушди минтақавӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мусоидат мекунанд. Илова бар ин, созмонҳои минтақавӣ молиявӣ дар таҳкими ҳамгирии иқтисодии кишварҳои минтақа, рушди савдои дохилиминтақавӣ, устуворсозии низоми молиявӣ ва дастгирии ислоҳоти институтсионалӣ нақши муҳим мебозанд, зеро онҳо сиёсати иқтисодии кишварҳоро ҳамроҳанг намуда, таҷриба ва захираҳои молиявиро бо назардошти ниёзҳои мушаххаси минтақа сафарбар месозанд. Ҳамин тариқ, фаъолияти созмонҳои минтақавӣ молиявӣ ҳамчун воситаи муассири рушди мутаваззин, устувор ва ҳамроҳангшудаи иқтисодии минтақаҳо баромад намуда, пайвандгари манфиатҳои миллӣ ва равандҳои умумии иқтисоди ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Боиси зикр аст, ки СМБ дар шароити ғурӯҷаҳои иқтисодӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ якҷанд вазифаи муҳимро иҷро мекунанд. Пеш аз ҳама, онҳо ба таъмини суботи молиявии байналмилалӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва ба ҳамгирии иқтисодии ҷаҳонӣ мусоидат намуда, ҷараёни ҳаракати сармоя, мол ва хизматрасониҳоро осон мегардонанд. Дар ин баробар, СМБ-ро аз рӯйи вазифаҳо, ки иҷро менамоянд ба ғурӯҷаҳои гуногун низ тасниф менамоянд, ки дар расми 1 онҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 1. Таснифоти созмонҳои молиявии байналхалқӣ аз рӯйи вазифаҳо.

Сарчашма. Таҳияи муаллифон.

Дар шароити муосир, бештар кишварҳои рӯ ба рушд аз хизматрасониҳои созмонҳои молиявии байналмилалӣ бештар истифода мебаранд. Ин созмонҳо ба онҳо дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, таҷрибаи байналмилалӣ ва кӯмаки техникаӣ фароҳам меоранд. Дар баробари ин, таъсири фаъолияти онҳо яксон арзёбӣ намегардад, чун дар баробари таъсири мусбат, баъзан шартҳои саҳти қарздиҳӣ метавонанд ба маҳдуд шудани мустақилияти сиёсати иқтисодӣ оварда расонанд. Аз ин рӯ, масъалаи мутобиқсозии барномаҳои молиявӣ ба шароити миллӣ аҳамияти калон дорад.

Вобаста ба ин, М.А Ҳакимзода ба он назар аст, ки “... ҳамкориҳои минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилотҳои иқтисодии байналмилалӣ ба иқтисодиёти кишвар манфиатовар буда, аз баъзе хатарҳо низ барӣ нест. Ҳамкориҳо бо ташкилотҳои байналмилалӣ бояд кафолати ислоҳоти сохториро дар иқтисодиёт, суботи дохилӣ ва бернуӣ, инчунин, дастгирии қурби асъор, пӯшонидани касри бучети кишварро фаро гирад” [10, с. 97]. Аз ин нуктаи назар бар меояд, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, СМБ як чузъи муҳими низоми иқтисоди ҷаҳонӣ мебошанд ва бояд дар доираи пешгирии хатарҳо ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ ҳамкориҳои молиявӣ қарзиро бо ин созмонҳо ба роҳ монд. Чун онҳо ҳамчун воситаи танзим, ҳамоҳангсозӣ ва дастгирии рушди иқтисодӣ хизмат мекунанд ва дар шароити ҷаҳонишавии босуръат, такмили фаъолияти СМБ ва мутобиқсозии онҳо ба ниёзҳои иқтисодҳои миллӣ яке аз омилҳои калидии рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Онҳоро дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ метавон чунин таснифбандӣ намуд (ҷадвали 1).

Меъёри тасниф	Навъи созмон	Созмонҳои намояндагӣ	Мазмуни фаъолияти иқтисодӣ	Нақш дар рушди иқтисодӣ
Доираи фаъолият	Умумиҷаҳонӣ	Ҳазинаи байналмилалӣ асъор (ХБА), Гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ, Бонки ҳисоббаробаркуноии байналмилалӣ (BIS)	Танзими муносибатҳои асъорӣ, суботи молиявии ҷаҳонӣ	Таъмини устувориҳои макроиқтисодӣ
	Минтақавӣ	ADB, EBRD, AfDB, IsDB	Рушди иқтисодии минтақаҳо	Кам кардани нобаробарии минтақавӣ
Самти фаъолият	Қарзӣ-молиявӣ	ХБА, IBRD	Қарздиҳии давлатҳо	Дастгирии сиёсати иқтисодӣ
	Инвкститсионӣ	IFC, MIGA	Ҷалби сармояи хусусӣ	Рушди бахши хусусӣ
Мақсад и рушд	Рушди иқтисодӣ	IBRD, ADB	Маблағгузори и инфрасохтор	Баланд бардоштани иқтисодии истеҳсоли

	Иҷтимоӣ	IDA, IsDB	Қоҳиши камбизоатӣ	Беҳтарсозии сатҳи зиндагӣ
Табиати узвият	Байнидавлатӣ	ХБА, Бонки ҷаҳонӣ	Ҳамкориҳои давлатҳо	Танзими сиёсати молиявӣ
	Омехта	IFC, MIGA	Давлат + бахши хусусӣ	Интегратсияи сармоя
Самти танзим	Асзорӣ	ХБА, BIS	Назорати сиёсати асзор	Пешгирии бухронҳои молиявӣ
	Бонкӣ	BIS, EBRD	Назорати фаъолияти бонкҳо	Устувориҳои низоми бонкӣ

Ҷадвали 1. Таснифи созмонҳои молиявии байналхалқӣ дар низоми иқтисодии ҷаҳонӣ.

Сарчашма. таҳияи муаллифон дар асоси таҳлили адабиёти иқтисодӣ ва санадҳои расмӣ созмонҳои молиявии байналхалқӣ.

Таҳлили таснифоти созмонҳои молиявии байналхалқӣ нишон медиҳад, ки онҳо унсурҳои калидии низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, фаъолияти онҳо ба таъмини суботи молиявӣ, рушди иқтисодӣ ва ҳамроҳангсозии сиёсати макроиқтисодӣ равона шудааст. Тасниф аз рӯи доираи фаъолият, самти иқтисодӣ, мақсадҳои рушд ва табиати узвият имкон медиҳад, ки нақши функционалии ҳар як созмон дақиқ муайян карда шавад.

Созмонҳои умумиҷаҳонӣ, аз қабيلي ХБА ва Гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ, бештар вазифаи танзим ва устуворсозии иқтисоди ҷаҳониро иҷро менамоянд, дар ҳоле ки созмонҳои минтақавӣ ба ҳалли мушкилоти мушаххаси иқтисодии минтақаҳо равона шудаанд. Ҳамзамон, афзоиши нақши созмонҳои инвеститсионӣ (IFC, MIGA) нишон медиҳад, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ҷалби сармояи хусусӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди устувор табдил ёфтааст. Аз нигоҳи илмӣ, таснифи пешниҳодшуда заминаи методологӣ барои таҳқиқи таъсири созмонҳои молиявии байналхалқӣ ба рушди иқтисоди миллӣ фароҳам оварда, метавонад ҳамчун асос барои таҳлили таҷрибаи кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифода бурда шавад.

Муқаррир: Амирзода С.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Давлатов, Ҳ.Ҷ. Нақш ва мақоми молияи давлатӣ дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ. Ҷ. Давлатов, А. С. Маҳмадуллоев // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – № 4(16). – С. 207-212.

2. Қурбонзода О.Р. Нақши созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ / О.Р. Қурбонзода // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №3 (32). - С. 257–265.

3. Махшулов, С.Ҷ. Фаъолияти бонкҳои байналмилалӣ: воситаи таълимӣ / С. Ҷ. Махшулов, Б. Б. Хоҷаев, Қ. Сафаров. – Душанбе, 2021. – 362 с.

4. Миршарипов, Э.Қ. Афзалияти ҳамгироии иқтисодии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷи дуру наздик / Э. Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 2(2). – С. 85-94.

5. Миршарифзода, Э.Қ. Таҷрибаи байналмилалии ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва механизмҳои асосии баландбардории он / Э.Қ. Миршарифзода, С.М. Ҳайдаров // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 4/2(70). – С. 181-191.

6. Саидмуродзода, Л.Ҳ. Механизми ҷуброн дар низоми савдои байналхалқӣ ҳамчун унсури раванди ғайрихаттии ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, Б. Г. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 1(35). – С 6-21.

7. Саидмуродзода, Л.Ҳ. Ташаккул ва рушди муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ дар Осиёи миёнаи асрҳои IX-х / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М. А. Бобоева, Ш. Н. Холова // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – № 4. – С. 27-34.

8. Убайдуллоев, Ф.К. Роҷеъ ба масоили мубрами глобализатсияи молиявӣ: ҷолишҳо ва дурнамо / Ф. К. Убайдуллоев // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини бехатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – С. 277-283.

9. Убайдуллоев, Ф.К. Тазодҳои муосири ҷаҳонишавии молиявӣ: номувофиқатҳои манфиатҳои кишварҳои постиндустриалӣ ва тоиндустриалӣ / Ф. К. Убайдуллоев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2024. – № 1-4(128). – С. 551-557.

10. Ҳакимзода, М.А. Самтҳои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои иқтисодии байналмилалӣ / М.А. Ҳакимзода // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами рушди иқтисоди миллӣ ва байналмилалӣ назария ва амалия”, (21–26 апрели соли 2025). - Душанбе, 2025. - С. 94-98.

Literatur:

1. Davlatov, H.J. The role and status of state finance in the financial system of the Republic of Tajikistan / H. J. Davlatov, A. S. Mahmaddulloev // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2023. – No. 4(16). – P. 207-212.

2. Kurbonzoda O.R. The role of international financial and regional organizations in the implementation of investment projects / O.R. Kurbonzoda // Message of Finance and Economics. - 2022. - No. 3 (32). - P. 257–265.

3. Makhshulov, S.J. The activities of international banks: a teaching tool / S. J. Makhshulov, B. B. Khojaev, K. Safarov. – Dushanbe, 2021. – 362 p.

4. Mirsharipov, E.K. The priority of economic integration of Tajikistan with countries of near and far abroad / E. K. Mirsharipov // Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – 2020. – No. 2(2). – P. 85-94.

5. Mirsharifzoda, E.K. International experience in attracting foreign investment and the main mechanisms for its increase / E.K. Mirsharifzoda, S.M. Khaidarov // State management. – 2024. – No. 4/2(70). – P. 181-191.

6. Saidmurodzoda, L.H. Compensation mechanism in the international trade system as an element of the nonlinear process of regional economic integration / L. H. Saidmurodzoda, B. G. Safarov // Message of finance and economics. – 2023. – No. 1(35). – P. 6-21.

7. Saidmurodzoda, L.H. Formation and development of economic and trade relations in Central Asia in the 9th and 10th centuries / L. H. Saidmurodzoda, M. A. Boboeva, Sh. N. Kholova // Economy of Tajikistan. – 2024. – No. 4. – P. 27-34.

8. Ubaidulloev, F.K. On the current issues of financial globalization: challenges and prospects / F. K. Ubaidulloev // Customs authorities and their role in ensuring economic security: Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference, Dushanbe, November 30, 2024. – Dushanbe: DDMIT, Tajik State University of Finance and Economics, 2024. – P. 277-283.

9. Ubaidulloev, F.K. Modern contradictions of financial globalization: incompatibility of interests of post-industrial and pre-industrial countries / F. K. Ubaidulloev // Bulletin of the Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Series of humanities and economic sciences. – 2024. – No. 1-4(128). – P. 551-557.

10. Hakimzoda, M.A. Directions of cooperation of the Republic of Tajikistan with international economic organizations / M.A. Hakimzoda // Collection of articles of the all-university scientific and theoretical conference of teachers and staff, master's and doctoral students and students on the topic “Current issues of national and international economic development: theory and practice”, (April 21–26, 2025). - Dushanbe, 2025. - DDMIT. - P. 94-98.

СОЗМОНҲОИ МОЛИЯВИИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ВА ТАСНИФИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод, созмонҳои молиявии байналмилалӣ ба унсурҳои калидии низоми иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Фаъолияти онҳо ба таъмини суботи молиявӣ, танзими муносибатҳои асъорӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ равона шудааст. Дар мақола моҳият ва нақши созмонҳои молиявии байналмилалӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ таҳлил гардида, аҳамияти онҳо дар рушди кишварҳои пешрафта ва рӯ ба рушд баррасӣ мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба таснифи ин созмонҳо аз рӯи доираи фаъолият, самти иқтисодӣ, мақсадҳои рушд ва табиати узвият дода шудааст. Нишон дода мешавад, ки созмонҳои умумиҷаҳонӣ, аз қабиле Ҳазинаи байналмилалӣ асъор ва Гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ, асосан ба танзими суботи макроиқтисодӣ ва молиявии ҷаҳонӣ машғуланд. Ҳамзамон, созмонҳои минтақавии молиявӣ дар ҳалли мушкилоти иқтисодии минтақаҳои алоҳида саҳми назаррас мегузоранд. Дар мақола инчунин нақши созмонҳои инвеститсионӣ дар ҷалби сармояи хусусӣ ва рушди бахши хусусӣ таҳлил карда мешавад. Хулоса мегардад, ки таснифи илмӣ созмонҳои молиявии байналмилалӣ заминаи методологӣ барои омӯзиши таъсири онҳо ба рушди иқтисоди миллӣ фароҳам меорад. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд дар таҳияи сиёсати иқтисодӣ ва молиявии кишварҳо истифода шаванд.

Калидвожаҳо: созмонҳои молиявии байналмилалӣ, низоми иқтисоди ҷаҳонӣ, Ҳазинаи байналмилалӣ асъор, Бонки ҷаҳонӣ, бонкҳои минтақавӣ рушд, таснифи иқтисодӣ, суботи молиявӣ, рушди устувор, сиёсати макроиқтисодӣ.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

В контексте экономической глобализации международные финансовые организации стали ключевыми элементами мировой экономической системы. Их деятельность направлена на обеспечение финансовой стабильности, регулирование валютных отношений, устойчивый экономический рост и сокращение социального неравенства. В статье анализируется сущность и роль международных финансовых организаций в мировой экономике и рассматривается их значение для развития развитых и развивающихся стран.

Особое внимание уделяется классификации этих организаций по масштабу деятельности, экономическому направлению, целям развития и характеру членства. Показано, что глобальные организации, такие как Международный валютный фонд и Группа Всемирного банка, в основном занимаются регулированием глобальной макроэкономической и финансовой стабильности. В то же время региональные финансовые организации вносят значительный вклад в решение экономических проблем отдельных регионов. В статье также анализируется роль инвестиционных организаций в привлечении частного капитала и развитии частного сектора. Сделан вывод, что научная классификация международных финансовых организаций обеспечивает методологическую основу для изучения их влияния на развитие национальной экономики. Результаты исследования могут быть использованы при разработке экономической и финансовой политики стран.

Ключевые слова: международные финансовые организации, мировая экономическая система, Международный валютный фонд, Всемирный банк, региональные банки развития, экономическая классификация, финансовая стабильность, устойчивое развитие, макроэкономическая политика.

INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS AND THEIR CLASSIFICATION IN THE GLOBAL ECONOMIC SYSTEM

In the context of economic globalization, international financial institutions have become key elements of the global economic system. Their activities are aimed at ensuring financial stability, regulating monetary relations, sustainable economic growth, and reducing social inequality. This article analyzes the nature and role of international financial institutions in the global economy and examines their significance for the development of developed and developing countries. Particular attention is paid to the classification of these organizations by scale of activity, economic focus, development goals, and membership. It is shown that global organizations such as the International Monetary Fund and the World Bank Group are primarily concerned with regulating global macroeconomic and financial stability. At the same time, regional financial institutions make a significant contribution to resolving the economic problems of individual regions. The article also analyzes the role of investment institutions in attracting private capital and developing the private sector. It is concluded that a scientific classification of international financial institutions provides a methodological basis for studying their impact on national economic development. The results of the study can be used in developing economic and financial policies for countries.

Keywords: international financial organizations, global economic system, International Monetary Fund, World Bank, regional development banks, economic classification, financial stability, sustainable development, macroeconomic policy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Миршарифзода Эмомалӣ Қурбоналӣ – Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи баҳисобғирӣ бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988-536-364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Одилов Мансурҷон Алимаҳмадович – Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт методисти раёсати таълим, ассистент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳраки Фарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 985-63-67-50.

Сведения об авторах: Миршарифзода Эмомали Курбонали – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Мухиддина 63. Телефон: (+992) 988-536-364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Одилов Мансуржан Алимахмадович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, методист отдела образования, ассистент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, к. Э. Мухиддина-63. Телефон: (+992) 985-63-67-50.

Information about authors: Mirsharifzoda Emomali Qurbonali – Tajik pedagogical institute in Rasht district, senior lecturer of the accounting and management department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm city, Mukhiddin street 63. Phone: (+992) 988-536-364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Odilov Mansurjon Alimadovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, metodolog al departamentului de educație, asistent. Adresă: 734025, Republica Tadjikistan, orașul Gharm, k. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 985-63-67-50.

ТДУ: 332.1(4/9)

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҶОИ ХОРИҶӢ ВА НАҚШИ ОНҶО ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Давлатов Ҳ. Ҷ., Турсунбоев С. Ф.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар сатҳи иқтисодӣ миқдори таъмин намудани аҳоли бо маводи озуқа мебошад. Ва дар ин замина таъмини рушди босуботи иқтисодии минтақаҳо барои кишварҳои пасошуравӣ яке аз масъалаҳои мубрам баҳисоб меравад.

Дар робита ба рушди мутаваззини минтақаҳо дар сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли шаҳракҳо ва деҳот барои ниёзҳои хоҷагиҳо ва истеъмоли ғизои солим тафовути зиёде боқи мемонад ва фарқият байни минтақаҳо дар сатҳи инкишофи инфрасохтори иқтисодӣ иҷтимоӣ низ назаррас аст. Дар баробари ин зиёд шудани аҳоли ва вазъи демографӣ дар деҳот ва минтақаҳо аз ҷиддӣ будани мушкилии бо шуғл ва даромад гувоҳӣ медиҳад. Бо чунин мақсад дар деҳот ва минтақаҳо зарур мешуморем, ки барои таъмини захиравии рушди минтақавӣ ҳамчун асос таҷрибаи давлатҳои ҳамсоя ва як қатор давлатҳои пешрафтaro таҳлил намоем.

Маҳз омӯзиши таҷрибаи давлатҳои тараққикарда, рӯ ба тараққӣ бо мубодилаи афкор, андушти таҷриба истифодаи моделҳои гуногуни иқтисодӣ, техника ва технологияи муосир дар соҳаҳои гуногун метавонад натиҷаҳои назаррасро барои истифода бурдани рушди иқтисодии ин ё он минтақа ба бор оранд. Низомии иқтисоди бозорӣ ва ҳамгироӣ дар рақобатпазирии иқтисодии байналмилалӣ тақозо менамояд, ки давлатҳо ба рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо бештар тавачҷуҳ намоянд.

Ба ақидаи А.Н. Аюпов А.А. Абдурашидов рушди устувори иқтисоди миллиро дар ҳолати таъмин намудани фазои ягонаи иқтисодӣ ва ҳамкориҳои зичи

субъектҳои минтақаҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёт таъмин намудан мумкин аст [1, с.10].

Масъалаи дигари мураккаб барои татбиқи сиёсати минтақавӣ танзими рушди минтақаҳои ақибмонда мебошад, ки истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта барои рушди иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон саривақтӣ арзёбӣ мегардад.

Инчунин яке аз таҷрибаҳои бой дар минтақаҳои Осиёи Миёна ва Марказӣ ин таҷрибаи давлати Қазоқистон ба ҳисоб меравад. Бе шак таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ вилояту ноҳияҳои Қазоқистон қадамҳои устувор гузошта истодаанд.

Ҷумҳурии Қазоқистон дар байни кишварҳои ҳамсоя яке аз кишварҳои дорои захираҳои бойи табиӣ ва иқтисодӣ доништа мешавад. Ҷамчунин омӯзиши таҷриба нишон дод, ки ин кишвар то солҳои 1991-2000 захираҳои худро ба таври масрафкорона истифода намуд [7, с. 54].

Дар солҳои соҳибистиқлолии Қазоқистон дар сохтори иқтисодиёташ тағиротҳои муҳим ба амал омад ва аз хоҷагии қишлоқ ба суйи тараққиёти саноати истихроҷкунанда самтро тағйир доданд. Бояд гуфт, ки дар натиҷа арзиши иловагии саноати маъдан аз 20% соли 1990 ба 33% дар соли 2010 афзуд [8].

Яке аз таҷрибаҳои, ки Ҷумҳурии Қазоқистон истифода намуд пас аз ба даст овардани истиқлолият роҳи ҳамгирой ба иқтисодиёти ҷаҳони буд. Дар ин росто аввалин ҳадаф ин ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳои саноат ва асос нефту газ буд, ки дар натиҷа ширкатҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Қазоқистон ҷалб гардиданд ва моҳияти дигари ҷалби сармоягузориҳо ин имтиёзҳои андозӣ ба сармоягузoron ва дахлнопазирии мақомотҳои давлатӣ ба ширкатҳои хориҷӣ буд. Дар ин васила барномаи рушди кишвари Қазоқистон тартиб дода шуд, ки дар он мубодилаи таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда ва таҷрибаи ҳамкориҳои тарафҳои оиди инкишоф додани муносибатҳо ва ҳалли мушкилотҳои муракаби сиёсату иқтисодӣ равона гардида буд. Қадами устувори дигар дар рушди иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ дар соли 2010 таъсис ва ворид гардидани Қазоқистон ба иттиҳоди гумрукии Руссия, Белорусия ва Қазоқистон буд. Ҷамчунин дар доираи иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ки алақай мавҷуд аст дар соли 2012 фазои ягонаи иқтисодӣ тартиб дода шуд. Истифодаи таҷрибаҳои мубодилаи касбӣ дар рушди иқтисодии ин давлатҳо натиҷа дода, соли 2015 дар заминаи фазои ягонаи иқтисодӣ Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ташкил гардид, ки дар он ба ҷуз се кишвари муассис Арманистон ва Қирғизистон дохил шуданд [12, с. 9].

Натиҷаҳои татқиқотҳои Адиль Таскимбаев оид ба рушди иқтисодии Қазоқистон нишон медиҳад, ки дар 4 моҳи аввали соли 2022 сармоягузориҳои ҷалбгардида ба мамлакат нисбат ба ҳамин давраи соли 2021, 8% зиёд гардидааст ва дар минтақаҳо ду вилояти пешсаф ин шаҳри Шимкент нишондиҳанда ба 139% ва вилоятҳои Повладар ва Акмала дар сармояи асосиашон дар ҳаҷми 60% ва 39% зиёд намудаанд [4, с. 46].

Аз таҳлилҳои муқоиса намудан мумкин аст, ки ҷалби сармоягузориҳои яке аз омилҳои рушди минтақаҳо ба сармояи асосӣ мебошад.

Таҳлили вазъи рушди минтақаҳоро метавонем аз таҷрибаи Ҷумҳурии Узбекистон низ мавриди омӯзиш қарор диҳем. Дар давраҳои соҳибистиқлолӣ аз солҳои 1993 то солҳои 2010 тавачҷуҳи давлат маҳз ба поён бурдани гаронии андоз ва ҷалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохили равона гардида буд, ки ин

ба иқтисодиёти миллӣ ва минтақавии Ҷумҳурии Узбекистон такони ҷиддӣ дода, то соли 2010 ба 21,9% поён оварда шуд.

Аз ҷумла корхонаҳои нави автомобилбарорӣ, корхонаи коркарди шаҳри Бухоро, комплекси газукимии шаҳри Шартан, ки аксариятан дар минтақаҳо ва вилоятҳои Ҷумҳурии Узбекистон буда, таваҷҷуҳ маҳз ба рушди минтақаҳо равона шудааст, ки ба рушди корхонаҳои хурд ва таъсиси корхонаҳои миёна такони ҷиддӣ дод. Саҳми соҳибкорони хурд нисбат ба МММ аз 31% - соли 2000 ба 52,5% дар соли 2010 зиёд гардидааст. Ҷӣ тавре, ки аз таҳлилҳо бармеояд ҳаҷми сармояи соҳибкорои хурд дар таркиби МММ аз соли 2000 то соли 2010 ба 21,5% афзоиш ёфтааст. Дар 10 соли охир шумораи субъектҳои соҳибкорони хурду миёна ду баробар зиёд гардида, шумораи шуғлдоштагон дар фаъолияти соҳибкорони хурд ва миёна аз 49,7% то 74,3% афзоиш ёфтааст [11, с. 27].

Мероси назарияе, ки аз Иттиҳоди Шуравӣ боқӣ мондааст ин низоми тавоноии гидроэнергетикии Ҷумҳурии Қирғизистон мебошад, ки комплекси обу энергетикӣ дар иқтисодиёт ҷойи дуомро ишғол намуда, ҳаҷми коркарди энергияи электрикӣ 1,5 миллиард киловат соатро дар як сол ташкил карда, имконият медиҳад, ки содироташро ба Федератсияи Руссия, кишварҳои ҳамсоия Қазоқистон, Хитой ва Тоҷикистон низ афзоиш диҳад [2]. Ва соҳаи афзалиятноки дигари Ҷумҳурии Қирғизистон ин рушди инфрасохтори туризм мебошад, ки айни ҳол бо 45 давлати ҷаҳон низоми бераводидӣ ҷорӣ намуда, дар соли 2017 барои рушди ин соҳа низоми электронии равобитро амалӣ намудаанд. Тибқи маълумотҳои омории Қирғизистон дар солҳои 2018, 1,4 миллион одамон ё 64% - и онҳо яъне (900 ҳазор) истирожати худро дар назди Иссыккул гузаронидаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар қатори тадбирҳои асосӣ ба рушди инфрасохтори шаҳру минтақаҳо, инчунин ба беҳтар кардани симои ноҳияҳо, вилоятҳо, ҳудудҳо, мавзеҳои сайёҳӣ афзалият дода мешавад.

Истифодаи таҷрибаи мазкур метавонад барои сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ дар бунёди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва ҷалби шумораи бештари сайёҳон ба мавзеҳои истирожатии Камароб, Шаҳринав, Ясман, Ҳоити Ваҳе, гармчашмаи Тандиқул, ҳавзи Кабут ва Боғи милли Тоҷикистон дар минтақаи Рашт заминагузор мешавад [5, с. 49]. Амалишавии ин ҳадафҳо омӯзиши назарияҳо ва кансепсияҳои гуногуни илмиро бо табодули таҷрибаҳо дар омӯзиши минтақаҳо тақозо менамояд.

Таҳлилиҳои илмӣ исбот менамоянд, ки минтақаҳо хусусиятҳои гуногуни ҳамгиридошта, аммо дар баъзе мамлакатҳо онҳо бо ҳамон иқтисодии якхела рушд кардаан ва дар дигар мамлакатҳои қафомонда ба ҳисоб мераванд. Ҳамин тариқ олимони хориҷӣ се навъи минтақаҳои мушкилро ҷудо мекунанд, ки хоси кишварҳои Осиё ва Аврупо мебошанд: минтақаҳои шаҳрҳои калони пурбор, минтақаҳои шаҳрҳои калони рӯ ба таназзул ва минтақаҳои шаҳрҳои ақибмонда. Барои ҳар кадоме аз онҳо равишҳои хоси пешбурди сиёсати минтақавӣ вучуд дорад [9, с. 6].

Дар ин васила омӯзиши асарҳои олимони хориҷиро таҳлил намуда қисмати зиёди онҳо таҷрибаи бою ғании давлатҳои тараққикардаи дунёро ба монанди давлатҳои Олмон, Сингапур, ва Туркияро дар рушди минтақаҳо арзёбӣ менамоянд, ки таҳлили онҳо амиқ мебошанд.

Ин таҷриба усулан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст, хусусан, агар истиқлоли бениҳоят баланди вилоятҳои Олмонро ба назар гирем, принципҳои

ҳамкорию федеративӣ ва вилоятҳо дар чорчӯбаи СДМ аз ибтидо бевосита дар Конституцияи ҷум «вазифаи муштараки оид ба такмили сохтори иқтисодии ҳудуд» муайян шудаанд. Барои ин қариб 1%-и буҷети федералӣ ҷудо мегардад ва боз воситаҳои худии вилоятҳо ва Фондҳои сохтори ИА зам карда мешаванд [6, с. 290].

Ба таҷрибаи Сингапур назар афканем маълум мегардад, ки асоси иқтисодии ин мамлакат вусъати рушди содирот буда, бештар таҷрибаи истеҳсолотро дар соҳаҳои электроникаи маишӣ, итилооти технологӣ, дорусозӣ хизматрасонии молиявӣ ва ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ равона гардидааст. Инчунин, таҷрибаи бой ва устувори ин давлат дар он аст, ки иқтисодӣташ кушода буда, аз коррупсия озод мебошад ва аксарияти сармоягузoron маҳз ин омилро барои сар кардани кор дар давлатҳои собиқ Шуравӣ муаммо медонанд. Айни ҳол дар Сингапур 25 ноҳияҳои саноти вучуд доранд, ки дар онҳо 3,5 ҳазор корхонаҳо фаъолият намуда, 200 ҳазор шахрвандонро бо ҷои кор таъмин менамояд, ки 70% кормандони соҳаи саноти мамлакатро ташкил медиҳад.

Яке аз давлатҳои, ки мавқеи стратегии муҳимро дар бозори ҷаҳон ишғол менамояд ва таҷрибааш натавонанд барои Тоҷикистон балки барои давлатҳои Осиёи Миёна бомаврид аст ин Ҷумҳурии Туркия мебошад.

Асоси рушди иқтисоди Туркия то солҳои 80-умро иқтисодии аграрӣ ташкил медод. Дар соли 2017 рушди иқтисодии Туркия, 11% баланд гардида имконият дод, ки Ҷумҳурии Туркия ба J-20 ворид шавад. Ва яке аз соҳаҳои афзалиятноке, ки дар рушди иқтисодии минтақавӣ ва миллии Туркия маблағгузориҳои зиёде ҷалб намуд ин аз тарафи давлат ташкил ва барқарорсозии инфрасохтори туризм буд. Аз таҳлилҳои институти омории Туркия бар меояд, ки ҳаҷми даромад аз соҳаи туризм дар соли 2019 ба 29,5 миллиард доллари амрикоӣ оварда расонид, ки 17% зиёд нисбат ба соли 2017 мебошад [3]. Инчунин, яке аз омилҳои дигаре, ки дар амалигардонии рушди иқтисодии минтақаҳои Туркия хизмат намуд, ин ба шахрҳои саноти табдил додани Истанбул, Анқара, Измир, Бурса ва Адана ба шумор мераванд.

Аз таҳлилҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки аксарияти давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон дар рушди бисёре аз соҳаҳо таҷрибаҳои гуногунро пеш гирифтаанд. Вале дар ҳар сурат дастгирӣ ва таъсири давлат бештар ба назар мерасад. Муштараקותу гуногунрангии мазкур соҳаи таваҷҷуҳи эҳтимолиро барои амалияи Тоҷикистон густариш медиҳанд, ки имрӯз барои он мушкилоти сиёсати минтақавӣ ва рушди ҳудудӣ аҳамияти махсус доранд. Масалан институтҳои тадқиқотие, ки дар Олмон ва Фаронса ба рушди минтақаҳо машғуланд дар низомии имрӯзаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд бо мубодилаи афкори олимони ва мутахассисони ватанию хориҷӣ саҳмгузор бошанд.

Бо чунин назардошт нусхабардории рӯирости таҷрибаи аврупоии ҳавасмандсозии рушди минтақавӣ дар қисмати истифодаи фишангҳои мушаххаси иқтисодӣ дар шароити муносири Тоҷикистон муамоҳои хоси худро дорост. Вале каме ҳам бошад истифодаи таҷрибаҳо метавонад баъд аз 5-10 сол натиҷаи дилхоҳ диҳад.

Ҳангоми таҳлили таҷрибаи хориҷӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар як қатор минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон масалан дар вилояти Хатлон, ВМКБ, вилояти Суғд, ШНТЧ чунин унсурҳои анъанавии сиёсати иқтисодии минтақавӣ, ба монанди бунёди инфрасохтор (рушди нақлиёт, коммуникатсия, маориф ва

нигаҳдории тандурустию турзм) расман кам ба ҳисоб гирифта шудааст. Сиёсати минтақавӣ бештар ба сиёсати миллӣ дахл дорад ва зарурияти таҳлили рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар бунёди инфрасохтор алақай ба миён омадааст.

Ба ақида М.И. Садриддинов Тоҷикистон дар муқоиса бо аксари давлатҳои ҳамсоя дар бартариятҳои табиӣ рақобат дорад, аз ҷумла [10, с. 112]:

- захираҳои зиёди гидроэнергетикӣ ва оби тоза;
- маъданҳои гуногун;
- мавҷуд будани масоҳати нисбатан калони заминҳои азхуднашуда барои истифодаи кишоварзӣ;
- шароити мусоид барои парвариши маҳсулоти ғизои органикӣ;
- захираҳои хоми кишоварзӣ барои коркарди саноатӣ;
- низоми нисбатан инкишофёфтаи нақлиёт ва коммуникатсия;
- қуваҳои кории арзон.

Ба андешаи мо дар ин самт таҷрибаи Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, ва як қисмати давлатҳои тараққикарда, аз қабили Олмон, Сингапур, Туркия аз зарурати амиқ муайян кардани объекти сиёсати минтақавӣ дар заминаи моделҳои мутобиқи иқтисодӣ ва баҳисобгирии хосияти ҳудудӣ-маъмурӣ, низоми андозситонӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ, рушди туризм, таҷлили саноати сабуки дорусозӣ метавонад аз вазифаҳои муҳими фаъолияти иқтисодии мамлакат бошанд.

Маврид ба ёдоварист, дар ки шароити фароҳамомада дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарёфтани роҳи баромадан аз муаммоҳои иҷтимоӣ иқтисодии «минтақаҳо» аслан муҳим аст. Ба ин ҳадафҳо тавассути густариши доираи объектҳои сиёсати минтақавӣ метавон ноил гардид. Мушкили дигари марбут ба самаранокии сиёсати минтақавӣ ҳамоҳангсозӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад. Таҷрибаи кишварҳои тараққикарда дар ҳалли ин мушкилот, аввалан, бо маҳдудиятҳои рабт дорад, ки онҳоро ҳуди соҳаи сиёсати иқтисодии давлат муайян мекунад.

Таҷрибаи хориҷии танзими давлатии иқтисодӣ имкон медиҳад, ки як қатор хулосаҳои барорем:

- Низоми буҷетӣ-андозӣ ҳамчун василаи танзими сиёсати иқтисодии минтақавӣ нақши калидиро мебозад;
- Механизми буҷетӣ-андозӣ имкон медиҳад, ки нобаробарии иқтисодии байни сатҳи рушди иқтисодии минтақаҳои гуногун ҳамвор карда шавад. Он ягона роҳ ҳам набошад, яке аз василаҳои асосист;
- Таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки солҳои охир дар онҳо авлавият ба рушди иқтисоди инноватсионӣ, ҷалби сармоягузорӣ аз тамоми манбаъҳо, аз ҷумла манбаи асосӣ маблағҳои буҷети ҳамаи сатҳҳо дода мешавад.
- Рушди инфрасохтори туризм ва омузиши таҷрибаи давлатҳои тараққикарда.

Дар умум қайд кардан ба маврид аст, ки истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадами устувори таъмини рушди минтақаҳои кишвар ва иқтисоди миллӣ мебошад.

Муқарриз: Амирзода С.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. А.Н. Аюпов А.А. Абдурашидов Иқтисодиёти минтақавӣ китоби дарсӣ чопи –дуюм, Бишкек -2015, матбаъа КРСУ - С.10.
2. Асель Соронбоева Туризм в Киргизистоне и Грузии: От количество к качеству 24,06,2019 источник: проект института по освещению: <https://cabar.asia.ru>.
3. Особенности и тенденции Туредски экономики “Осебонести фармирования бюджета” Источник: <https://zagranportal.ru>.
4. А. Таскинбаев Иқтисодиёти Қазоқистон рақамҳо, таҳлил ва банақшагири 27.05.2022, - С. 46.
5. Деҳқонов С.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ ҳамчун омили рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа (дар мисоли минтақаи Рашт) [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣи н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.03 –иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ / Деҳқонов С.А. Душанбе, 2024. - С. 49.
6. Деҳқонов С. А. Баъзе масъалаҳои таҷрибаи хориҷии таъмини захиравии рушди минтақа [Текст] / С. А. Деҳқонов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2022. - №1(30). - С. 286-295. ISSN 2663-0389. – С. 290.
7. Деҳқонов С.А. Нақши давлат дар рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаи Рашт. Монография [Матн] / С.А. Деҳқонов. – Душанбе, 2025. – 254с. – С. 54.
8. Реформы в Казохистоне: успехи задачи и перспективы. OECD секретариат по международни отношением. Подразделения по работе со странами Еврази - Ст. 24.
9. Смолкин Р.Г. Совершенствование государственного регулирования регионального развития на основе бюджетной системы / автореферат канд. дисс.- Чебоксары, 2008. – С. 6.
10. Садриддинов М.И. Некоторые аспекты экономического развития Таджикистана, Вестник НГУ. Серия: Социально экономические науки. 2012г. Том 12, выпуск 3. - С.112.
11. Узбекиситан на пути к устойчивому развитию (национальное собщение) Ташкент 20.10.2011, - С. 27.
12. Цифры и факты Евразейский экономически союз, Библиотека евразийской интеграции ЕЭК -2018г. - Ст. 9.

Literature:

1. A.N. Ayupov A.A. Abdurashidov Regional Economy Textbook, 2nd edition, Bishkek -2015, KRSU Printing House - P.10.
2. Asel Soronboeva, Tourism in Kyrgyzstan and Georgia: From Quantity to Quality, June 24, 2019, source: Lighting Institute project: <https://cabar.asia.ru>.
3. Features and trends of the Turedski economy “Osebonesti pharमारovanija budzheta” Source: <https://zagranportal.ru>.
4. A. Taskinbaev Economy of Kazakhstan in numbers, analysis and planning 05/27/2022, - P. 46.
5. Dehqanov S.A. State regulation and support as a factor of economic and social development of the region (on the example of the Rasht region) [Text]: dissertation for the degree of scientific researcher in the specialty 08.00.03 - regional and territorial economics / Dehqanov S.A. Dushanbe, 2024. - P. 49.
6. Dehqanov S. A. Some issues of foreign experience in ensuring the resource development of the region [Text] / S. A. Dehqanov // Finance and Economics Bulletin. – Dushanbe. - 2022. - No. 1(30). - P. 286-295. ISSN 2663-0389. – P. 290.

7. Dehqanov S.A. The role of the state in the economic and social development of the Rasht region. Monograph [Text] / S.A. Dehqanov. – Dushanbe, 2025. – 254p. – P. 54.

8. Reforms in Kazakhstan: Achievements, Tasks, and Prospects. OECD Secretariat for International Relations. Eurasian Economic Cooperation Unit, - Art. 24.

9. Smolkin R.G. Improving state regulation of regional development based on the budget system / abstract of candidate dissertation. - Cheboksary, 2008. - P. 6.

10. Sadridinov M.I. Some aspects of economic development of Tajikistan, Bulletin of NSU. Series: Social and economic sciences. 2012. Volume 12, Issue 3. - P. 112.

11. Uzbekistan on the way to sustainable development (national meeting) Tashkent 10.20.2011, - P. 27.

12. Figures and facts of the Eurasian Economic Union, Library of Euroasian integration EEC - 2018. - Art. 9.

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба таҷрибаи давлатҳои ба мо ҳамсоя ва як қатор давлатҳои пешрафтаи олам вобаста ба рушди иқтисодии минтақа меравад. Маҳз омӯзиши таҷрибаи давлатҳои тарққикарда, рӯ батараққӣ бо мубодилаи афкор, андухти таҷриба, истифодаи маделҳои гуногуни иқтисодӣ, техника ва технологияи муосир дар соҳаҳои гуногун метавонад натиҷаҳои назаррасро барои истифода бурдани рушди иқтисодии ин ё он минтақа ба бор оранд. Низоми иқтисоди бозорӣ ва ҳамгироӣ дар рақобатпазирии иқтисодии байналмилалӣ тақозо менамояд, ки давлатҳо ба рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳо бештар тавачҷӯҳ намоянд. Ва яке аз таҷрибаҳои бой дар минтақаи Осиёи Миёна ва марказӣ ин таҷрибаи давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон ва Узбекистон буда, агар ба давлатҳои тараққикардаи дунё ба монанди Олмон, Сингапур ва Туркия назар афканем маълум мегардад, ки таҷрибаи такмилдиҳии рушди иқтисодиёти минтақавиашон бой ва рангин мебошад. Ва истифодаи таҷрибаҳои мутобиқ ба табиати мо, омили таъминкунандаи рушди иқтисодиёти минтақавист.

Калидвожаҳо: таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, имтиёзи андоз, нақши давлат, саноат, сармоягузорӣ, рушди саёҳӣ, иқтисоди миллӣ, истеҳсолоти ватанӣ.

ОПЫТ ИНОСТРАННЫХ ГОСУДАРСТВ И ИХ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНА

В данной статье рассматривается опыт соседних стран и ряда развитых стран мира в области экономического развития региона. Именно изучение опыта развитых стран, обмен идеями, накопление опыта, использование разнообразных экономических моделей, современных методов и технологий в различных областях могут принести значительные результаты для экономического развития конкретного региона. Система рыночной экономики и интеграция в международную экономическую конкурентоспособность требуют от государств уделять больше внимания экономическому и социальному развитию регионов.

Одним из богатейших примеров опыта стран Центральной и Средней Азии является опыт Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана. Если же взглянуть на развитые страны мира, такие как Германия, Сингапур и Турция, становится ясно, что опыт улучшения развития их региональной экономики богат и многогранен.

Использование опыта, соответствующего нашим ценностям, является фактором, обеспечивающим развитие региональной экономики.

Ключевые слова: опыт зарубежных стран, региональная экономика, налоговые льготы, роль государства, промышленность, инвестиции, развитие туризма, национальная экономика, отечественное производство.

THE EXPERIENCE OF FOREIGN STATES AND THEIR ROLE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

This article discusses the experience of our neighboring countries and a number of developed countries of the world in the economic development of the region. It is precisely the study of the experience of developed countries, the exchange of ideas, the accumulation of experience, the use of diverse economic models, modern techniques and technologies in various fields that can bring significant results for the economic development of a particular region. The market economy system and integration into international economic competitiveness require that states pay greater attention to the economic and social development of regions.

And one of the rich experiences in the Middle and Central Asian region is the experience of the countries of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, and if we look at the developed countries of the world such as Germany, Singapore and Turkey, it becomes clear that the experience of improving the development of their regional economies is rich and colorful. And the use of experiences that are consistent with our nature is a factor ensuring the development of the regional economy.

Keywords: experience of foreign countries, regional economy, tax incentives, role of the state, industry, investment, tourism development, national economy, domestic production.

Маълумот дар бораи муаллифон: Давдатов Ҳоким Чумъяевич – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 981011188. E-mail: davlatzoda-94s@mail.ru

Турсунбоев Санҷар Фарҳодович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти факултети иқтисод ва идора. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 900.33.19.85. E-mail: tursunboevsanjar419@gmail.com

Сведения об авторах: Давдатов Ҳоким Джумъяевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 981011188. E-mail: davlatzoda-94s@mail.ru

Турсунбаев Санҷар Фарҳодович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент факультета экономики и управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, к. Э. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 900.33.19.85. E-mail: tursunboevsanjar419@gmail.com.

Information about authors: Davdatov Hokim Jumaevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm city, E. Mukhiddin-63 street. Phone: (+992) 981011188. E-mail: davlatzoda-94s@mail.ru.

Tursunbaev Sanjar Farkhodovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant the faculty of economics and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe. D. Fernando. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 900.33.19.85. E-mail: tursunboevsanjar419@gmail.com

ТДУ: 636/639

РУШДИ СОҶАИ ЧОРВОПАРВАРӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАИ ХАТЛОН

Боев Н.М., Каримзода С.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Минтақаи Хатлон дар таъмини ҳадафҳои стратегии кишвар ва махсусан таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муассирро дорост. Соҳаи кишоварзӣ дар минтақа рушду такмил ёфта, яке аз заминаҳои татбиқи рушди иқтисодиёти минтақавӣ гаштааст. Ва рушди соҳаи чорвопарварӣ яке аз соҳаҳои сердаромади соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Рушди соҳаи номбурда метавонад аҳолии минтақаро бо ғуштуру шир, корхонаҳои саноатиро бо ашёи хом пуртар ва хоҷагиҳои кишоварзиро бо пору таъмин намояд. Рушди соҳаи мазкур на танҳо дар таъмини рушди иқтисодии минтақаи Хатлон, балки дар таъмини иқтисодии ҳамаи минтақаҳои кишвар ва дар умум иқтисоди миллӣ нақши нарасро дорост.

Ин аст, ки масъалаи мазкур дар мадди таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат қарор дорад. Ва имтиёзҳои пайваста оид ба рушди соҳаи чорвопарварӣ аз ҷониби ҳукумати кишвар роҳандози карда мешаванд. Ин таваҷҷуҳо мебошад, ки дар Паёмашон чунин қайд намуданд, ки “Инчунин, дастгириҳои давлатӣ ва имтиёзҳои пешниҳодшуда боиси рушди соҳаҳои боғу тоқпарварӣ, чорводориву парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯри асалпарварӣ гардиданд” [9, с. 16].

Муҳақиқони ватани чунин қайд менамоянд, ки “Бо гузашти солҳо масъалаи рушди устувор аҳамияти худро гум накардааст. Ва дар шароити муосир вобаста ба ҳаолатҳои табиӣ ва иқлими минтақаҳои кишвар омилҳои мувофиқ ба минтақаҳо метавонад заминаи рушду инкишофи минтақаҳо ва иқтисоди миллӣ гардад” [6, с. 172]. Вобаста ба ин минтақаи Хатлон, ки минтақаи ҷанубии кишвар мебошад соҳаи чорвопарварӣ яке аз механизмҳои мутобиқ ба рушди минтақа маҳсуб меёбад. Чи тавре ки аз таҳқиқотҳо бармеояд, “Минтақаҳо «майдони»-и асосии ҷорӣ намудани принципҳо ва механизмҳои рушди устувор ба амалияи ҳаёти мамлакат мебошанд. Маҳз онҳо ба ҳалли комплекси проблемаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва ғайра бештар эҳтиёҷ доранд” [10, с. 12-13].

Қайд кардан ба маврид аст, ки минтақаи Хатлон оиди ташаккули соҳаи чорвопарварӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад, ки ин таваҷҷуҳо аз ҷониби ҳамаи шахру ноҳияҳои ҳудуди вилоят низ дастгириро танзим карда мешаванд. Ин таваҷҷуҳо натиҷа ба он доранд, ки сол то сол рушди саршумори чорвои калони шохдор, саршумори бузу ғӯсфанд, аспҳо, парранда ва оилаҳои занбӯри асал дар минтақаи Хатлон рушд намуда истодаанд. Ҳолати кунунии шумораи чорвои калону майдаи вилоятро дар ҷадвали зерин меорем.

Ҷадвали № 1. - Саршумори умумии чорво, парранда, занбӯри асал дар вилояти Хатлон барои ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ дар солҳои 2019-2023

Номгӯй Чорвопарварӣ	Солҳо						
	2019	2020	2021	2022	2023	Таносуби 2023 / 2019	
Саршумори чорвои калони шохдор(сар)	994207	1010971	1033401	1054631	1119528	125321	12,6
Аз ҷумла Саршумори модаговҳо(сар)	508444	514598	528534	540999	581034	72 590	14,2
Саршумори бузу гӯсфанд	2333207	2400223	2483640	2557864	2808363	475156	20,6
Аспҳо	58617	59127	60271	60788	62158	3541	6
Парранда (дона)	2045987	2205214	2247949	2287748	2715931	669944	32,7
Оилаи занбӯри асал(тонна)	61439	61972	64080	64885	65652	4213	6,8

Сарчашма: Дар асоси маҷмӯаи оморӣ “Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. - С. 235 - 277.

Чи тавре ки аз ҷадвали якум бармеояд, саршумораи калони шохдор дар соли 2023 дар вилояти Хатлон 1 119 582 сар буда, ки аз ин 8771 сар ба корхонаҳои кишоварзӣ, 1 027 755 сар ба хоҷагиҳои аҳоли ва 83 000 сараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд, ки нисбат ба соли 2019-ум 12,6% зиёд гардидаанд. Саршумори модаговҳо бошад дар умум 72 590 сар буда, ки аз ин 2067 сар ба корхонаҳои кишоварзӣ, 554905 сар ба хоҷагиҳои аҳоли ва 24062 сараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд, ки дар таносуб ба соли 2019-ум 14,2% зиёд гардидаанд. Агар ба саршумори бузу гӯсфанд назар афканем, маълум мегардад, ки 2 808 363 сарро ташкил дода, ки аз ин 97963 сар ба корхонаҳои кишоварзӣ, 2217578 сар ба хоҷагиҳои аҳоли ва 492822 сараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд, ки дар таносуб ба соли 2019-ум 20,6% зиёд гардидаанд. Шумораи аспҳо бошад 62 158 сар буда, ки аз ин 1151 сар ба корхонаҳои кишоварзӣ, 45453 сар ба хоҷагиҳои аҳоли ва 15554 сараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд, ки дар таносуб 6% зиё шуда, инчунин шумораи паррандаҳо бошад ба 2 715 931 дона баробар буда, аз ин 788007 сар ба корхонаҳои кишоварзӣ, 1724908 сар ба хоҷагиҳои аҳоли ва 203016 сараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд, ки дар таносуб ба соли 2019-ум 32,7% зиёд гардидаанд. Ва агар ба шумораи оилаҳои занбӯри асал назар афканем маълум мегардад, ки ин шумора ба 65 652 оила баробар буда, ки аз ин 1570 оила ба корхонаҳои кишоварзӣ, 52609 оила ба хоҷагиҳои аҳоли ва 11473 сараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд, ки дар таносуб 6,8% зиёд гардидаанд.

Ҳамзамон мо агар саҳми минтақаро дар таркиби кишвар муайян намоем маълум мегардад, ки имрӯзҳо саҳми чорвои калони шохдор 41,7%-ро ташкил дода, нисбат ба минтақои Суғд 12,6% зиёд, нисбат ба ВМКБ 37,7% зиёд ва нисбат ба ШНТЧ бошад 16,5% саҳмаш зиёд мебошад. Оид ба саршумори бузу гӯсфанд қайд кардан ба маврид аст, ки саҳми минтақа дар кишвар 41,4 % буда, нисбат ба минтақои Суғд 13,5% зиёд, нисбат ба ВМКБ 36,2% зиёд ва нисбат ба ШНТЧ бошад 15,9% саҳмаш зиёд мебошад.

Шумораи зиёди чорводорӣ замина он гардидааст, ки мувофиқи барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят бо сотани корхонаҳои саноати дар ноҳияҳои Колхозобод, Ёвон ва Данғара 300 ҳазор дона пӯсти ғайристандартии чорвои майда ва коркарди аввал намудани 3000 тонна пашм мегардад [2, с. 5].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки табиати минтақа барои рушди соҳаи мазкур мутобиқ буда, зарурияти боз ҳам зиёд намудани соҳаи чорводорӣ тақозои рӯз мебошад. Чунки афзиши шумора, заминаи афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорвопарвариро ба миён меорад. Ин аст, ки муҳақиқи ватани Деҳқонов С.А. оиди масоили мазкур чунин қайд менамояд, ки “Дар замони муосир яке аз роҳҳои мустаҳкам намудани базаи моддию техникии соҳа ин васеъ намудани дастрасӣ ба хизматрасониҳои лизингӣ ба ҳисоб меравад ва дар ҳолати ҷалб гардидани сармоягузориҳои мустақими дохилию хориҷӣ дар бахши кишоварзӣ истеҳсоли маҳсулотӣ кишоварзиро чорводорӣ метавонад бамаротиб афзоиш ёбад” [3, с. 74].

Бо афзоиши шумора, миқдори маҳсулоти чорвопарварӣ афзоиш меёбад. Имрӯзҳо агар ба ҳаҷми истеҳсолии ҳамаи категорияҳои хоҷагидори назар афканем маълум мегардад, ки дар ҳама самт рушд ҳувайдост. Ва ҳамчунин муҳақиқи ватани оиди баланд бардоштани маҳсулнокии чорво чунин мефармояд.

Баланд бардоштани маҳсулнокии чорво аз оилаҳои зерин иборат мебошанд:

- ✓ Баланд бардоштани сифати хуроки чорво;
- ✓ Балансии хуроки чорво, растании оптималӣ;
- ✓ Ҳаёти зоти чорво, беҳтар кардани ҳайати сину соли чорвои ҷӯшои;
- ✓ Фоизи қисирмони чорво;
- ✓ Шароити нигоҳдории чорво, ташкили меҳнат;
- ✓ Системаи ҳавасмандкунӣ [4, с. 191].

Минтақаи хатлон дар баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорвопарвари таҷрибаи кофиро доро мебошанд, чунки афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар минтақа чашмрас мебошад. Ин аст, ки ҳаҷми истеҳсоли гушт, миқдори шири истеҳсолшуда, истеҳсоли пашм, истеҳсоли тухм ва истеҳсоли асалро дар ҷадвали зерин меорем.

Ҷадвали 2. - Ҳаҷми истеҳсоли гушт, миқдори шири истеҳсолшуда, истеҳсоли пашм, истеҳсоли тухм ва истеҳсоли асал дар вилояти Хатлон барои ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ дар солҳои 2019-2023

Номгӯй Чорвопарварӣ	Солҳо					Ганосуби 2023 / 2019	
	2019	2020	2021	2022	2023		
Миқдори гушти истеҳсолшуда (тонна)	155855	172445	185768	201316	236686	80831	51,8
Миқдори шири истеҳсолшуда (тонна)	500871	515188	530019	542917	575458	74587	14,8
Истеҳсоли пашм (тонна)	5332	5464	5598	5743	5969	637	11,9
Истеҳсоли тухм (ҳазор донна)	85341	102725	108575	121929	134086	48745	57,1

Истеҳсоли (тонна)	асал	1012	1067	1147	1213	1220	208	20,5
----------------------	------	------	------	------	------	------	-----	------

Сарчашма: Дар асоси маҷмӯаи омории “Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. - С. 282- 299.

Чи тавре ки аз арқомҳои ҷадвали боло бармеояд, миқдори гушти истеҳсолшуда дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ минтақаи Хатлон, ҳамагӣ 236 686 тоннаро ташкил мекунад, ки аз ин 12 318 тоннаш ба корхонаҳои кишоварзӣ, 216 473 тоннаш ба хоҷагиҳои аҳоли ва 7895 тоннаш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд. Миқдори шири истеҳсолшуда бошад 74 587 тоннаро ташкил дода, он 2390 тоннаш ба корхонаҳои кишоварзӣ, 552 985 тоннаш ба хоҷагиҳои аҳоли ва 20 083 тоннаш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд. Агар ба истеҳсоли пашм назар афканем маълум мегардад, ки ҳамагӣ 134 086 тоннаро ташкил дода аз ин 195 тоннаш ба корхонаҳои кишоварзӣ, 4657 тоннаш ба хоҷагиҳои аҳоли ва 1117 тоннаш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд. Инчунин агар ба истеҳсоли тухм назар афканем маълум мегардад, ки ҳамагӣ дар соли 2023 миқдори тухм дар вилоят 1 34 086 ҳазор доннаро ташкил дода, аз ин шумора 32 114 ҳазор доннаш ба корхонаҳои кишоварзӣ, 92 684 ҳазор доннаш ба хоҷагиҳои аҳоли ва 9288 ҳазор доннаш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд. Ва агар истеҳсоли асалро мавриди барраси қарор диҳем маълум мегардад, ки ҳамагӣ 1220 тонна асал истеҳсол гардидааст, ки аз рӯи тақсимоли сарчашмаҳо ин аз 22 тоннаш ба корхонаҳои кишоварзӣ, 952 тоннаш ба хоҷагиҳои аҳоли ва 246 тоннаш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меоянд. Аз таҳлилҳо маълум мегардад, ки саҳми хоҷагиҳои хонагӣ дар таркиби иқтисодии минтақаи Хатлон нақши гувороро доранд.

Чи гунае, ки муҳақиқи ватани қайд менамояд: “Тавре ки аз таҳлилҳои гузаронидашуда аз рӯи ҳар як намуди хоҷагидорӣ дар алоҳидагӣ мушоҳида гардид, яке аз самтҳои шуғли аҳолии минтақа ба чорводорӣ равона гаштааст, ки афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ин бахши кишоварзӣ ҳамчун заминаи асосии таъмини ҳадафи сеюми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Таъмини амнияти озуқаворӣ” баромад мекунад. [5, с. 94]. Маврид ба зикр аст, ки рушди соҳаи мазкур агар аз як ҷониб, барои расидан ба ин ҳадаф заминагузор бошад, аз ҷониби дигар, дар ноҳияҳои минтақа ҳамчун сарчашмаи пайдошавии даромадҳои андозӣ мегардад ва аҳолиро ба шуғли доимӣ таъмин намуда, сатҳи бекорию камбизоатию ҷуброн менамояд. Ҳамзамон, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ин бахши кишоварзӣ метавонад бозори дохилиро пурра таъмин намуда, ҳаҷми воридоти молро аз хориҷи кишвар коҳиш диҳад ва дар оянда ба яке аз бахшҳои содиқунандаи мол баромад намояд.

Ба рушди соҳаи чорводори пешниҳоди қарзҳо бо фоизи паст ва бо мӯҳлати дароз метавонад, заминаи таъмини рушдро ёбад. Ва оиди ин масоил аз ҷомеаҳои ибтидоӣ тавачҷуҳ зоҳир мегардид. Ва чунин қайд мекунад, ки “.. шахсе метавонист аз ҳамсоии худ ғалла ё ҳайвон қарз гирад ва онро пас аз ҳосил баргардонад”[1, с. 98].

Аз рӯи релеф минтақа зиёдшавии ҳамин бахшҳои кишоварзӣ, ки мавриди таҳлилу тадқиқот қарор гирифтанд то ҳол қонекунанда набуда барои боз ҳам ба рушди устувор ноил гардидан бояд усулҳои нави парвариш, аз зотҳои хуб шумораро зиёд кардан, ғизои солим мутобиқ ба таҷрибаи муосири кишварҳои

тараққиқарда истифода бурда шавад, чунки минтақаи Хатлон минтақаи гарм буда, барои рушди соҳаи мазкур заминаҳо мавҷуд мебошанд. Ҳамзамон бо зиёд шудани шумора, заминаи истеҳсоли гӯшту шир, пасту пашм афзоиш ёфта, коркард саноати ин ашёҳо бо сохтани корхонаҳои хурду миёнаи санотӣ омилӣ саривақтист.

Муқарриз: Амирзода С.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

- 1.Амирзода С.А., Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Ҷ. Одилов М.А. Муомилоти пулӣ ва қарз (воситаи таълимӣ) [Матн] / С.А. Амирзода, Э.Қ. Миршарифзода, Ҳ.Ҷ. Давлатов, М.А. Одилов – Душанбе, 2025. – 157с.
- 2.Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон дар солҳои 2005-2015. – С. 5.
- 3.Деҳқонов С.А. Нақши давлат дар рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаи Рашт. Монография [Матн] / С.А. Деҳқонов. – Душанбе, 2025. – 254с.
- 4.Давлатов Г.П. Асосҳои назариявии соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Г.П. Давлатов / Паёми молия ва иқтисод. 2024 – №4(43). - С. 189-197.
- 5.Деҳқонов С.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ ҳамчун омилҳои рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа (дар мисоли минтақаи Рашт) [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.03 –иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ / Деҳқонов С.А. - Душанбе, 2024. - С. 94.
- 6.Деҳқонов С. А., Миршарипов Э.Қ., Маҳмадуллоев А.С. Нақши соҳаҳои истеҳсоли ва чорводорӣ дар таъмини рушди устувори минтақаи Рашт [Матн] / С.А. Деҳқонов, Э.Қ. Миршарипов, А.С. Маҳмадуллоев / Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – Рашт. - 2024. - №2(2). - С. 171-181.
- 7.Маҷмӯаи оморӣ “Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. - С. 235 - 277.
- 8.Маҷмӯаи оморӣ “Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. - С. 282 – 299.
- 9.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” санаи 21.12.2021с. – С. 16.
- 10.Танзими макроиқтисодӣ: нақши давлат ва корпоратсияҳо. – М.: Кнорус, 2010. – С.12-13.

Literature:

- 1.Amirzoda S.A., Mirsharifzoda E.K., Davlatov H.J. Odilov M.A. Monetary transactions and credit (teaching material) [Text] / S.A. Amirzoda, E.K. Mirsharifzoda, H.J. Davlatov, M.A. Odilov – Dushanbe, 2025. – 157p.
- 2.Socio-economic development program of Khatlon region in 2005-2015. – P. 5.
- 3.Dehqanov S.A. The role of the state in the socio-economic development of the Rasht region. Monograph [Text] / S.A. Dehqanov. – Dushanbe, 2025. – 254p.
- 4.Davlatov G.P. Theoretical foundations of the livestock sector in the Republic of Tajikistan [Text] / G.P. Davlatov / Message of finance and economics. 2024 – No. 4(43). - P. 189-197.

5. Dehqanov S.A. Regulation and state support as a factor of socio-economic development of the region (on the example of the Rasht region) [Text]: dissertation for the degree of scientific researcher in the specialty 08.00.03 - regional and territorial economics / Dehqanov S.A. - Dushanbe, 2024. - P. 94.

6. Dehqanov S. A., Mirsharipov E.K., Makhmadulloev A.S. The role of production and livestock industries in ensuring sustainable development of the Rasht region [Text] / S.A. Dehqanov, E.K. Mirsharipov, A.S. Makhmadulloev / Message of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. – Rasht. - 2024. - No. 2(2). - P. 171-181.

7. Statistical collection “Agriculture of the Republic of Tajikistan”, Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2024. - P. 235 - 277.

8. Statistical collection “Regions of the Republic of Tajikistan”, Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2024. - P. 282 - 299.

9. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” dated 21.12.2021. - P. 16.

10. Macroeconomic regulation: the role of the state and corporations. - M.: Knorus, 2010. - P. 12-13.

РУШДИ СОҶАИ ЧОРВОПАРВАРӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАИ ХАТЛОН

Дар мақолаи мазкур нақши соҷаи чорводорӣ дар таъмини рушди устувори минтақа дар шароити рушди иқтисодии минтақаҳо таҳлилу барасӣ гардидааст. Ҳангоми таҳлил маълум гардид, ки афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ин бахши кишоварзӣ ҳамчун заминаи асосии таъмини ҳадафи сеюми стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Таъмини амнияти озуқаворӣ” баромад мекунад. Ҳамзамон, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ин бахши кишоварзӣ метавонад бозорҳои минтақа ва кишварро таъмин намуда, ҳаҷми воридоти молро аз хориҷи кишвар коҳиш диҳад ва заминагузори рушди иқтисоди минтақавӣ ва миллӣ гардад.

Бо назардошти шароити табиӣ минтақа боз ҳам имконоти афзоиши маҳсклотҳои соҷаи чорводорӣ мавҷуд буда тақозии истифодаи самаранок ва муосиро дорост. Ҳамзамон мо агар саҳми минтақаро дар таркиби кишвар муайян намоем маълум мегардад, ки имрӯзҳо саҳми чорвои калони шохдор 41,7%-ро ташкил дода, нисбат ба минтақои Суғд 12,6% зиёд, нисбат ба ВМКБ 37,7% зиёд ва нисбат ба ШНТЧ бошад 16,5% саҳмаш зиёд мебошад. Оид ба саршумори бузу гӯсфанд қайд кардан ба маврид аст, ки саҳми минтақа дар кишвар 41,4 % буда, нисбат ба минтақои Суғд 13,5% зиёд, нисбат ба ВМКБ 36,2% зиёд ва нисбат ба ШНТЧ бошад 15,9% саҳмаш зиёд мебошад. Инчунин бо зиёд шудани шумора, заминаи истеҳсоли гӯшту шир, пусти пашми афзоиш ёфта, коркарди саноатии ин ашёҳо бо сохтани корхонаҳои хурду миёнаи санотӣ омилӣ саривақтист.

Калидвожаҳо: соҷаи чорвопарварӣ, рушди минтақа, истеҳсолоти маҳсулоти чорвопарварӣ, саршумори чорвои калони шохдор, саршумори бузу гӯсфанд, парранда ва оилаҳои занбӯри асал, таъмини амнияти озуқаворӣ, иқтисодидиёти муосир.

РАЗВИТИЕ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОГО СЕКТОРА И ЕГО РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье анализируется роль животноводческой отрасли в обеспечении устойчивого развития региона в условиях экономического развития регионов. В ходе анализа выяснилось, что увеличение производства сельскохозяйственной продукции является основной основой обеспечения третьей цели Правительства Республики Таджикистан «Обеспечение продовольственной безопасности». В то же время увеличение производства продукции этого аграрного сектора может обеспечить региональные и национальные рынки, сократить объемы импорта товаров из-за границы и стать основой развития региональной и национальной экономики.

Учитывая природные условия региона, возможности для роста животноводства еще есть, и существует необходимость их эффективного и современного использования. В то же время, если определить долю региона в населении страны, становится ясно, что сегодня доля крупного рогатого скота составляет 41,7%, что на 12,6% больше, чем в Согдийской области, на 37,7% больше, чем в ГБАО и на 16,5% больше, чем в ССР. Что касается количества коз и овец, стоит отметить, что доля региона в стране составляет 41,4%, что на 13,5% больше, чем в Согдийской области, на 36,2% больше, чем в ГБАО и на 15,9% больше, чем в ССР. Кроме того, с увеличением численности населения расширилась база для производства мяса, молока, шкур и шерсти, и своевременным стало развитие промышленной переработки этих продуктов путем создания малых и средних промышленных предприятий.

Ключевые слова: животноводство, региональное развитие, животноводство, поголовье крупного рогатого скота, поголовье коз и овец, домашняя птица и пчелиные колонии, обеспечение продовольственной безопасности, современная экономика.

DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK SECTOR AND ITS ROLE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE KHATLON REGION

In this article, the role of the livestock industry in ensuring the sustainable development of the region in the conditions of the economic development of the regions is analyzed. During the analysis, it became clear that the increase in the production of agricultural products is the main basis for ensuring the third goal of the Government of the Republic of Tajikistan "Ensuring food security". At the same time, the increase in the production of products of this agricultural sector can provide regional and national markets, reduce the volume of goods imported from abroad, and become the basis for the development of the regional and national economy.

Given the natural conditions of the region, there is still potential for growth in livestock production, which requires efficient and modern use. At the same time, if we determine the region's share in the country's population, it becomes clear that today the share of cattle is 41.7%, which is 12.6% more than in the Sughd region, 37.7% more than in the GBAO, and 16.5% more than in the SSR. Regarding the number of goats and sheep, it is worth noting that the region's share in the country is 41.4%, which is 13.5% more than in the Sughd region, 36.2% more than in the GBAO, and 15.9% more than in the SSR. Also, with the increase in numbers, the basis for the production of meat, milk, hides, and wool has increased, and the industrial processing of these products through the creation of small and medium-sized industrial enterprises is timely.

Keywords: livestock industry, regional development, livestock production, cattle population, goat and sheep population, poultry and bee colonies, ensuring food security, modern economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Боев Неъматулло Муслухудинович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 989-07-70-31. E-mail: nematullo.boev.98@mail.ru

Каримзода Собир Маҳмадзоир – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 985509958. E-mail: haydarovsobirjon89@gmail.com

Сведения об авторах: Боев Нематулло Муслухудинович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры бухгалтерского учета и управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. Е. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 989-07-70-31. Электронная почта: nematullo.boev.98@mail.ru

Каримзода Собир Маҳмадзоир – Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе, ассистент кафедры бухгалтерского учета и управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, ул. К. Е. Мухиддина – 63. Телефон: (+992)985509958. E-mail: haydarovsobirjon89@gmail.com

Information about authors: Boev Nematullo Musluhudinovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, city of Gharm, k. E. Muhiddin – 63. Phone: (+992) 989-07-70-31. E-mail: nematullo.boev.98@mail.ru

Karimzoda Sobir Mahmadoir – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the department of accounting and management Address: 734025, Republic of Tajikistan, Gharm city, k. E. Muhiddin – 63. Phone: (+992) 985 50 99 58. E-mail: haydarovsobirjon89@gmail.com

ТДУ 330.341.324

**РУШДИ СОҶАИ САНОАТ - ОМИЛИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ
ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ**

Давлатов Ҳ.Ҷ., Ҷомиев А.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Тараққиёти соҳаи саноат дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ, яке омилҳои муҳимтарин ва асоситарин ноил гардидан ба рушди иқтисодӣ ҳар як кишвар маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, бояд масъалаи ба ҳамагон расонидани аҳаммият ва нақши махсуси соҳаи саноат, инчунин, андешидани тадбирҳои зарурӣ бо мақсади рушд бахшидани соҳаи мазкур дар доираи шароит ва имконоти ҷойдошта, ки он боиси пешрабии иқтисодӣ милли мегардад, вазифаи асосии ниҳодҳои ваколатдор ва ҳар як фарди кишвар мебошад. Вобаста ба муҳимияти соҳаи саноат дар замони муосир Ш.Қ. Хайрзода ба он назаранд, ки “Инкишоф ва

рушди иқтисоди миллии ҳар як кишвар аз тараққиёти соҳаи саноати он вобаста буда, соҳаи мазкур яке аз муҳимтарин бахши иқтисодиёти ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Аз инҷост, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони аввали соҳибистиқлолӣ ба рушди соҳаи саноат тавачҷуҳи хосса зоҳир менамуд ва бо гузашти давраҳои муайян, сиёсати давлатиро дар самти рушди соҳаи саноат тағйир дод [9, с. 42].

Қобили зикр аст, ки соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки стратегии кишвар ба ҳисоб меравад. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз соҳаҳои саноати истихроҷи маъдан, саноати коркард ва саноати истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ иборат аст, ки имрӯз ҳиссаи онҳо дар таркиби умумии истеҳсолоти саноатӣ “ба соҳаи саноати истихроҷи маъдан 8 905,5 млн. сомонӣ, саноати коркард 26 497,2 млн. сомонӣ ва саноати истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ 7 622,1 млн. сомонӣ рост меояд, ки ҳиссаи бештар ба саноати коркард рост омада, он 61,5%-и ҳаҷми маҳсулоти умумии саноати кишварро ташкил медиҳад” [9, с. 42]. Яъне имрӯз рушди саноати кишвар бештар соҳаи саноати коркард вобастагии бештар дошта, ба ин соҳа зерсоҳаҳои зерин дохил мешаванд, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, истеҳсоли нассочӣ ва дӯзандагӣ, истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм, коркарди ҷӯбу тахта ва маснуот аз ҷӯб, истеҳсоли коғаз, фаъолияти таъбу нашр, истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ, истеҳсоли кимиёвӣ, истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ, истеҳсоли маҳсулоти ғайрифилезии маъданӣ, истеҳсоли металлургӣ ва маснуоти тайёри филезӣ, мошинсозӣ ва ҳаргуна соҳаҳои саноат, дар маҷмуъ 14 зерсоҳаи асосиро дар бар мегирад.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, “... дар соли 2023 афзоиши саноати коркарди металлҳои ранга - 35%, саноати хӯрокворӣ - 25%, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ - 20%, саноати нассочӣ ва коркарди пахта - 15% мушоҳида гардид”[1]. Дар ин росто бояд ёдовар шуд, ки ба рушди соҳаи саноат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони солҳои аввали соҳибистиқлолӣ аҳаммияти хоса намуда истодааст ва пайваста аз ҷониби давлат як қатор имтиёзҳо барои рушди ин соҳа пешниҳод гардида истодааст. Ҳанӯз соли 2018 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саноаткунии босуръати давлатро ҳадафи чоруми стратегии кишвар номида буд ва дар ин самт тадбирҳои зарурӣ амалӣ шуда истодааст. Ҷунончи дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 26.01.2021 таъкид намуданд, ки “... ба таъсиси маҷмааҳои саноатӣ, паркҳои технологӣ, таҳия ва татбиқ намудани лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, истифодаи таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва ҷалби боз ҳам бештари сармояи мустақим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад”[3].

Вобаста ба гуфтаҳои Президенти мамлакат дар ҷумҳурӣ барномаҳои кӯтоҳмуддат ва миёнамуддати рушди соҳаи саноат таҳия карда шуданд, ки айни ҳол онҳо амалӣ шуда истодаанд. Аммо дар ин самт баъзе омилҳои ҷойдоранд, ки ба тадбиқ ва амалишавии чораҳои тадбирҳои ҳукумати малакат дар самти таъмини устувории рушди соҳаи саноат ва умуман тадбиқи ҳадафи саноатикунони босуръат, таъсири ҷиддӣ расонида истодаанд, ки ҷиҳати бартарафсозии онҳо Э.Қ. Миршарифзода ба он андеша аст, ки “яке аз механизмҳои асосии рушди самараноки корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ, махсусан саноати сабук дар шароити имрӯза дастрасии онҳо ба захираҳои арзони молиявӣ мебошад ва ин

масъаларо метавон дар заминаи захираҳои қарзии низоми бонкӣ ҳал намуд” [7, с. 139]. Аммо, ба андешаи мо, хуб мешуд агар дар самти саноатикунони вазъ ва имкониятҳои истеҳсолии минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла захираҳо, мавқеи ҷуғрофӣ ва имкониятҳои истеҳсолии онҳо дар заминаи корхонаҳои аз замони Шурави боқимонда, ки имрӯз беманфиат шудаанд, дубора бо дастгирии давлатӣ ва бахши хусусӣ тавассути дастгирии молиявӣ қарзӣ ва сармоягузорию андозӣ дар солҳои саноатикунонии босуръати мамлакат манфиатоварии онҳо ба иқтисоди миллӣ таъмин мегардид.

Ҳ.А. Солиев иброз медоранд, ки “... гарчанде мо дар бобати афзоиши нишондиҳандаҳои соҳаи саноат ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида бошем, ҳанӯз муаммоҳои ҳалталаб дар ин самт ҷой доранд, ки яке аз онҳо дар минтақаҳои дурдаст самаранок истифода нагардидани иқтидорҳои истеҳсоли мебошад” [8, с. 271].

Қобили зикр аст, ки имрӯзҳо нақши соҳибкорони ватанӣ дар рушди соҳаи саноати мамлакат назаррас арзёби мегардад. Далели ин гуфтаҳо нишондиҳандаҳои омории кишвар мебошад. Тибқи он дар соли 2017 шумораи корхонаҳои саноати ба 1999 адад расида, аз ин шумора 104 ададаш ба сектори давлатӣ ва 1895 адади дигараш ба сектори ғайридавлатӣ мансуб доништа мешавад. Аз ин маълумот бар меояд, ки барои рушди соҳаи саноати мамлакат нақши сектори ғайридавлатӣ дар рушди соҳа аҳамияти ниҳоят муҳим дорад. Аз шумораи умумии корхонаҳои саноати 13 адад яъне 3,6% - ро корхонаҳои муштарақ ташкил медиҳанд. Дар соли 2017 корхонаҳои муштарақ бо маблағи 1934124,4 ҳазор сомонӣ маҳсулот истеҳсол кардаанд. Корхонаҳои саноатии дар шакли ҷамъияти саҳомӣ 241 ададро ташкил мекунанд, ки ин 16,4%-и шумораи умумии корхонаҳои соҳаро ташкил кардааст. Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо ба миқдори 7363598,4 ҳазор сомонӣро дар соли 2020 ташкил кардааст [2, с. 49].

Бешубҳа, соҳаи саноат барои пешрафти иқтисодиёт хеле муҳим аст ва саноати кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 90 самти коркард, истихроҷ ва истеҳсолотро дар бар гирифта, соли 2022 ба маблағи беш аз 43 млрд. сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда шуд. Ин нишондиҳанда соли 2020 30,9 млрд. сомониро ташкил дод, ки суръати афзоиш дар ду соли охир ба 39,2% баробар шуд. Дар натиҷа соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбати соли 2020 ба 12,1 млрд. сомонӣ зиёд шуд. Дар муқоиса бо соли 2014 ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ тақрибан 4 маротиба зиёд шудааст [2]. Ҳаҷми тавлидоти саноатӣ бошад, тибқи маълумотҳои оморӣ дар Тоҷикистон “дар моҳи январӣ соли 2025 афзоиш ёфтааст. Яъне суръати афзоиш дар моҳи аввали соли 2025 дар маҷмуъ 16,1%-ро ташкил дода, дар кишвар беш аз 3,7 ҳазор корхонаи саноатӣ фаъолият кардааст. Гузашта аз ин, шумораи бештари иншооти саноатӣ дар шимолӣ кишвар – дар вилояти Суғд ҷойгир шудаанд. Дар ин ҷо 1,2 ҳазор корхона кор мекунанд, ки ин 32,8%-и шумораи умумиро ташкил медиҳад. Дар вилояти Хатлон ин нишондод каме камтар аст - 870 корхона - 23,2%. Дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 813 корхона фаъолият доранд, ки ин 18,7%-ро ташкил медиҳад. Камтарин истеҳсолоти саноатӣ ба ВМКБ рост меояд. Моҳи январ дар ин вилоят ҳамагӣ 138 адад корхона фаъолият кард. Дар моҳи январӣ соли 2025 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 4,4 млрд сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба ҳаҷми давраи соли гузашта 16,1% афзуд. Афзоиши истеҳсолот дар саноати истихроҷ – 1,7 маротиба омил асосӣ буд” [8, с. 276].

Чунончӣ таҳлилҳои омории соҳаи саноати миллии кишвар аз рӯйи минтақаҳо шаҳодат медиҳад, имрӯз ҳиссаи бештари корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа ба минтақаи Суғд рост омада, намудҳои гуногуни маҳсулотҳои воридакунандаи соҳа ва таъминкунанда бозори дохилӣ дар ин минтақаи саноатӣ истеҳсол гардида истодааст. Пасон ш. Душанбе, вилояти Хатлон, НТЧ ва ВМКБ рост меоянд [6, с. 402].

Тавре А.А. Абдуҳамитзода дар таҳқиқоти худ қайд намудаанд “аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти ҳама мамлакатҳо, аз он ҷумла давлатҳои мутараққӣ нақши муҳим мебошад, зеро ин бартариҳои хусусии худро дорад. Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 апрели соли 1996 «Оид ба дастгирии соҳибкорӣ», ба тадбиқ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба Конститутсияи ҶТ дар истифодабарии озодонаи қобилият ва сармоя дар иҷрои фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти иқтисодии бо қонун манъкарданаишуда, равона карда шудааст [5, с. 98].

Ҷойи дигар, дар яке аз Паёмҳои худ аз санаи 26.12.2022 Пешвои миллат қайд намуданд, ки “... дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунони босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад. Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд. Танҳо дар соли 2024 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсолӣ бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмуъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст” [4].

Қобили тазаккур аст, ки соҳаи саноати кишвар яке аз омилҳои асосии рушди дигар соҳаҳои мамлакат ва таъминкунандаи бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ, ба ҷойи кор таъмин намудани аҳоли ва ғайраҳо дар соҳаи барои кишвар ва даромадҳои иловагии буҷети давлат мебошад. Имрӯзҳо кишварҳое, ки аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта ҳастанд, онҳо дар заминаи рушди соҳаи мазкур тараққи намудаанд ва бозори ҷаҳониро бо маҳсулотҳои худ таъмин намуда истодаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бобати рушди соҳаи мазкур ҳадафи чоруми стратегияи худро саноатикунонӣ монда, солҳои охир ба рушди босуръати он ноил гардида истодааст, ки дар ҳолати иҷрои барномаҳои стратегияҳои соҳавӣ метавонад дар чанд соли минбаъда ба рушди устувори соҳа ноил гардад.

Муқариз: Амирзода С.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1.Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисобот оиди натиҷаҳои таҳқиқоти яқвақтаина интихобии корхонаҳои хурд, шаҳри Душанбе, 28 декабри соли 2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL:<https://stat.tj>. (Санаи муроҷиат 22.11.2025).

2.Тоҷикистон дар рақамҳо 2018-2019. Маҷмуаи оморӣ. – Агертӣ омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - С. 49.

3.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26.01.2021. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL:<https://president.tj>. (Санаи муроҷиат 26.11.2025).

4.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, аз 26.12.2022. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL:<https://president.tj>. (Санаи муроҷиат 08.12.2025).

5. Абдуҳамитзода А.А., Вазъи кунунии соҳаи саноат ва нақши он дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Иқтисод ва сайёҳӣ. (Маҷалаи байналмилалӣ илмӣ)-и ДБССТ. - 2025. - № 1(5). - С. 98-104.

6. Исоева Д.Фозилова Д.М., В сборнике: Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун омили рушди иқтисодӣ. Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи. - Душанбе, 2024. - С. 401-404.

7. Миршарипов, Э.Қ. Баъзе масъалаҳои асосии таъмини қарздиҳӣ ба рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Қ. Миршарипов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - № 1(66). – С. 132-142.

8. Солиев Ҳ.А. Омилҳои рушди саноат дар таъмини иқтисодиёти индустриалӣ-аграрии вилояти суғд Вестник Технологического университета Таджикистана. - 2025. - № 1 (60). - С. 271-277.

9. Хайрзода, Ш.Қ. Масъалаҳои рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии он дар шароити саноатикунони босуръати кишвар / Ш.Қ. Хайрзода, Э.Қ. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - №6-2. - С. 42-52.

Literature:

1. Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. Socio-Economic Situation of the Republic of Tajikistan. Report on the Results of a One-Time Sample Survey of Small Enterprises, Dushanbe, December 28, 2023 // – [Electronic resource]. Access mode: URL: <https://stat.tj> (accessed: 22.11.2025).

2. Tajikistan in Figures 2018–2019. Statistical Collection. – Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan, [Text]. – Dushanbe, 2018. p. 49.

3. Address of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, January 26, 2021 // – [Electronic resource]. Access mode: URL: <https://president.tj> (accessed: 26.11.2025).

4. Address of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, H.E. Emomali Rahmon, to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, December 26, 2022 // – [Electronic resource]. Access mode: URL: <https://president.tj> (accessed: 08.12.2025).

5. Abduhamitzo, A.A. The Current State of the Industrial Sector and Its Role in the Economic Development of the Republic of Tajikistan // Economics and Tourism. (International Scientific Journal of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan). – 2025. No. 1(5). pp. 98–104.

6. Isoeva, D., Fozilova, D.M. In: Digitalization of the Economy as a Factor of Economic Development. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Dushanbe, 2024. pp. 401–404.

7. Mirsharipov, E.Q. Some Key Issues of Ensuring Credit Support for the Development of the Light Industry Sector in the Republic of Tajikistan // Public Administration. – 2024. No. 1(66). pp. 132–142.

8. Soliev, H.A. Factors of Industrial Development in Ensuring the Industrial-Agrarian Economy of Sughd Region // Bulletin of the Technological University of Tajikistan. – 2025. No. 1(60). pp. 271–277.

9. Khairzoda, Sh.Q., Mirsharipov, E.Q. Issues of Industrial Sector Development of the Republic of Tajikistan and Its Support in the Context of Rapid Industrialization

РУШДИ СОҶАИ САНОАТ - ОМИЛИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон бештар ба масоили мубрами рушди соҳаи саноат таъя намуда, вобата ба ҳиссаи афзалиятноки рушди бахшҳои алоҳидаи соҳа ба монанди соҳаи истихроҷ ва коркард диққати махсус зоҳир намудаанд. Тараққиёти соҳаи саноат ин омили муҳимтарин ва асосии ноил шудан ба рушди иқтисоди минтақаи ҳар як кишвар мебошад. Таъкид бояд намуд, ки масъалаи ба ҳамагон расонидани аҳаммият ва нақши махсусан соҳаи саноат, инчунин, андешидани тадбирҳои зарурӣ баҳри рушд намудани соҳаи мазкур дар доираи имконоти ҷойдошта, ки он боиси пешрафти иқтисодӣ шуда метавонад, зарурӣ ва муҳим маҳсуб меёбад. Муаллифон низ дар мақолаи мазкур ба омӯзиш ва таҳлили ҳамаҷонибаи соҳа кӯшида, ғояҳои муҳимро дар самти такмилдиҳии ин самт овардаанд.

Калидвожаҳо: саноати коркард, саноати истихроҷ, барномаҳои кӯтоҳмуддат ва миёнамуддат, саноатикунонии босуръат, ҳадафҳои стратегӣ, саноатикунонӣ, истеҳсолоти саноатӣ, маҳсулоти саноатӣ, корхонаҳои саноатӣ, корхонаҳои муштарак.

ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ — ФОРМИРУЮЩИЙ ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье авторы в большей степени опираются на актуальные вопросы развития промышленного сектора, уделяя особое внимание приоритетной роли развития отдельных отраслей, таких как добывающая и перерабатывающая промышленность. Развитие промышленного сектора является одним из важнейших и ключевых факторов достижения экономического роста регионов каждой страны. Следует подчеркнуть, что доведение до всеобщего понимания значимости и особой роли промышленности, а также принятие необходимых мер по развитию данной отрасли в рамках имеющихся возможностей, способных обеспечить экономический прогресс, является необходимым и важным. В статье авторы стремятся к всестороннему изучению и анализу отрасли, предлагая значимые идеи по совершенствованию данного направления.

Ключевые слова: перерабатывающая промышленность, добывающая промышленность, краткосрочные и среднесрочные программы, ускоренная индустриализация, стратегические цели, индустриализация, промышленное производство, промышленная продукция, промышленные предприятия, совместные предприятия.

INDUSTRIAL DEVELOPMENT IS A FORMING FACTOR OF THE NATIONAL ECONOMY

In this article, the authors primarily focus on the pressing issues of industrial sector development, emphasizing the priority role of developing specific branches such as the extractive and processing industries. The development of the industrial sector is one of the most important and fundamental factors in achieving economic growth in the regions of any country. It should be emphasized that raising public awareness of the significance and special role of the industrial sector, as well as implementing necessary

measures to develop this sector within existing capacities that can lead to economic progress, is both necessary and important. The authors also strive to conduct a comprehensive study and analysis of the sector, presenting important ideas aimed at improving this field.

Keywords: processing industry, extractive industry, short-term and medium-term programs, accelerated industrialization, strategic goals, industrialization, industrial production, industrial products, industrial enterprises, joint ventures.

Маълумот дар бораи муаллифон: Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 981011188. E-mail: davlatov.hokim@mail.ru

Ҷомиев Аҳлиддин Маҳмадазимович – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Телефон: (+992) 931-07-81-11. E-mail: ahliddincomiev1905@gmail.com

Сведения об авторах: Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 981011188. E-mail: davlatov.hokim@mail.ru

Джомиев Аҳлиддин Маҳмадзимович – Таджикский педагогический институт в районе Рашт, ассистент кафедры бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 931-07-81-11. E-mail: ahliddincomiev1905@gmail.com

Information about authors: Davdatov Hokim Jumaevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm city, E. Mukhiddin-63 street. Phone: (+992) 981011188. E-mail: davlatov.hokim@mail.ru

Jomiev Ahliddin Mahmadazimovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, E. Muhiddin St., 63. Phone: (+992) 931-07-81-11. E-mail: ahliddincomiev1905@gmail.com

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ – ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Раджабзода М.Н., Идибеков А.А. Императивные нормы и публичный порядок в регулировании правового статуса иностранных юридических лиц.....	6-13
Аламшозода Ф.А. Ҳуқуқ ба саломатии равонӣ: мушкилот ва дурнамои рушди танзими ҳуқуқӣ.....	13-21
Ахмедов Н.С. Хусусият ва мустаҳкамии меъёрҳои Конститутутсия.....	21-29
Олимшозода Ф.О., Собирова П.М. Танзими ҳуқуқии мақоми омӯзгор.....	29-39
Идибеков А.А. Қонуни шахсии шахси ҳуқуқии хориҷӣ (lex societatis) дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ: равишҳои назариявӣ.....	39-46
Давлатзода Н.М. Нақши маърифати ҳуқуқӣ дар пешгирии низоъҳо.....	46-59

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Одинаев Б.А. Аҳмади Дониш – пешвои маорифпарварони тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX.....	60-65
Махсудов А.М., Розиков Н.С. Аз таърихи бунёди НБО-и Норақ.....	65-74
Мудабирзода З.Б. Таърихнигории Водии Қаротегин дар таҳқиқоти муаллифони маҳаллӣ.....	74-85
Саидов С., Сайвалиев Н. Таърихнигории таъсисёбии ҳизбу созмонҳо дар солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри XX.....	85-97
Махсудов А.М., Ақназаров Ҳ.М. Қозидавлат Қоимдодов: ҳамсафари содиқи Пешвои миллат дар замони Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ.....	97-105
Ҳикматов С.М. Нусратулло Махсум – қаҳрамони Тоҷикистон.....	105-110
Ақназаров Ҳ.М., Саймуҳиддинов Ҷ.М. Эҳёи фарҳанги аздастрафта дар даврони истиқлолият.....	111-116

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Амирзода С.А., Асадов Х.Х. Нақши андозҳо дар таркиби буҷети кишвар.....	117-124
Миршарифзода Э.Қ., Садриддинов Б.М. Асосҳои назариявии устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити муносири иқтисодӣ.....	124-132
Ниёзов М.А. Таърихи пайдоиш ва мафҳуми моҳияти бозори коғазҳои қиматнок (заминаҳои қонунгузорӣ).....	132-141
Амирзода С.А., Саидов С.Ҷ. Саҳми Нусратулло Махсум дар рушди иқтисоди миллӣ.....	141-154
Миршарифзода Э.Қ., Одилов М.А. Созмонҳои молиявии байналхалқӣ ва таснифи онҳо дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ.....	155-163
Давлатов Ҳ.Ҷ., Турсунбоев С.Ф. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодии минтақа.....	163-171
Боев Н.М., Каримзода С. Рушди соҳаи чорвопарварӣ ва нақши он дар рушди иқтисодии минтақаи хатлон.....	171-178
Давлатов Ҳ.Ҷ., Ҷомиев А.М. Рушди соҳаи саноат - омили ташаккулдиҳандаи иқтисоди миллӣ.....	178-184

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи наشري мавҷудбуда барои чоп қабул мекунад. Муаллифон ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуктаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақола дар ви роишгари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman чоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 бошад.

2. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 20 саҳифа мебошад.

3. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.

4. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.

5. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои кор ва суроғаи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зери ҳам навишта мешаванд.

6. Аннотатсия бояд 100-200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад.

7. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 7-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.

8. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни чоркунҷа оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].

9. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад.

10. Рӯйхати адабиёт бояд бо ду забон 1) ба забони асл (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва диг.) ва 2) тарҷумаи ҳама номгӯи адабиёт ба забони англисӣ оварда шаванд.

11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, наشريёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.

12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.

13. Ба наشري мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.

14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз се ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.

15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.

16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои чоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.

17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолот бар дӯши муаллиф(он) мебошад.

18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки чунин мақолаҳоро баррасӣ нанамояд.

19. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

20. Мақола бо тақриз (дар шакли чопӣ ва электронӣ) ба суроғаи зерин пешниҳод карда мешаванд: 77817, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Фарм, кучаи Э. Муҳиддинов, 63. Почтаи электронӣ: farodil_ff@mail.ru

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Таджикского педагогического институт в Раштском районе. Серия право, история и экономические науки» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,5.

2. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 20 страниц.

3. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.

4. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.

5. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.

6. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования.

7. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 7-10 слов и основных фраз темы.

8. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].

9. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа,

10. Список литературы должны быть представлены на двух языках 1) на языке оригинала (таджикский, русский, английский и т.д.) и 2) перевод всего списка литературы на английский язык.

11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.

12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.

13. Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.

14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).

15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.

16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.

17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).

18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

19. Статья, поступившая в журнал, будет рассмотрена редколлегией в течение 30 дней.

20. Статью с рецензией (в печатном и электронном виде) необходимо направить по адресу: 77817, Республика Таджикистан, Раштский район, г. Гарм, улица Э. Мухиддинова, 63. Электронная почта: farodil_ff@mail.ru

RULES FOR THE DESIGN OF ARTICLES

The editorial board of the journal «Bulletin of the Tajik pedagogical institute in the Rasht district. Series law, history and economic sciences» accepts scientific articles for publication on topics corresponding to the profile of the journal. When preparing and submitting articles, authors should pay attention to the following:

1. The article should be typed in a WinWord text editor (A4 format) in Times New Roman font, with 2 cm margins, 14 font size and 1.5 line spacing.

2. The optimal volume of an article together with an abstract and a list of references is from 10 to 20 pages.

3. At the beginning of the article, on the left side of the page, the UDC index is placed.

4. Information about the author(s), the title of the article, the text of the abstract and keywords are given in 3 languages - Tajik, Russian and English.

5. The full surname, first name, and patronymic name, academic title, academic degree, position, place of work, and address, e-mail, and telephone number of the author(s) are written on separate lines.

6. The abstract should contain 100-200 words and should contain a brief summary of the article and the results of the research.

7. Key words, separated by commas, should contain 7-10 words and key phrases of the topic.

8. The text of the article must contain references to the sources used. A reference to the source is given after the quoted text, indicating the ordinal number of the source and page in square brackets, for example: [5, p. 24].

9. The list of references is given after the text of the article in alphabetical order as a bibliography. The bibliography is prepared in accordance with the requirements of GOST,

10. The list of references must be presented in two languages 1) in the original language (Tajik, Russian, English, etc.) and 2) translation of the entire list of references into English.

11. In the list of references, when describing a monograph, dictionary, abstract and other types of books, it is necessary to indicate the place (city, publisher) and year of publication, the total number of pages, and for an article, theses, chapters or section of a book, etc. - their pages.

12. The list of references must contain at least 10 research sources, of which at least 30% are scientific works published in the country. The author's bibliography should not make up more than 25% of the article's list of references.

13. Priority is given to articles that refer to research from recent years and authoritative sources.

14. The journal does not publish scientific articles with more than two co-authors (with the exception of experimental studies).

15. Articles by postgraduate students, PhD candidates and doctoral students are accepted for publication upon recommendation of the supervisor, and articles by master's students - in co-authorship with a candidate of sciences or doctor of sciences.

16. Articles previously published in other publications or submitted for publication are not accepted. The editorial board has the right to shorten or edit a scientific article.

17. The text of the submitted material is the final version, must be proofread and free of errors. The author(s) are responsible for the accuracy of the facts, figures and content of the articles.

18. In case of non-compliance with the above requirements, the editorial board of the journal has the right not to review such articles.

19. The article received by the journal will be reviewed by the editorial board within 30 days.

20. The article with a review (in printed and electronic form) must be sent to the following address: 77817, Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm city, E. Mukhiddinov street, 63. E-mail: farodil_ff@mail.ru

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
В РАШТСКОМ РАЙОНЕ**

СЕРИЯ ПРАВО, ИСТОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

№4 (6), 2025

Издательский центр

Издательство ТПИ в Раштском районе

«Вестник Таджикского педагогического института в Раштском районе.

Серия право, история и экономические науки»:

77817, Таджикистан, Раштский район, г. Гарм,

улица Э. Мухиддинова, 63.

Сайт журнала: <https://dotr-vestniki.tj>

E-mail: farodil_ff@mail.ru

Тел.: (+992) 313121103; (+992) 999333160

Сдано в печати 08.12.2025. Подписано к печати 15.12.2025.

Формат 60x84 1/8. Печать офсетная. Бумага офсетная 80 г.

Объём 13 п. л. Тираж 100 экз. Заказ № 3

Отпечатано в типографии «Ашуриён»
г. Душанбе, р-н Сино, уч. «Озоди занон».